ۋەتەننى سۆيۈش ئىمانىنىڭ جۇملىسىدىندۇر

РЕСПУБЛИКАНСКАЯ ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ ГАЗЕТА
Газета выходит с марта 1994 года

"ВИЖДАН АВАЗИ"

ۋىژدان ئاۋازى

جۇمھۇرىيەتلىك ئىجتىمائىي - سىياسىي گېزىت ✣ گېزىت 1994- ژىلى مارت نەشىردىن باشلاپ چىقىۋاتىدۇ

"VIJDAN AVAZI"

REPUBLICAN SOCIO-POLITICAL NEWSPAPER
The Newspaper published from March 1994

ئايلىق گېزىت
Январь
1998 - ژىل
31- يانۋار
شەنبە
№ 1 (38)
نەركىن
باھادا سېتىلىدۇ

يۈرت ھەم ئەل ئۈچۈن تارتقان ئازابىنى،
شاھلىق تەختكە قىياس ئەتكۈلۈك.

ئەل ئۈچۈن چەككەن بىر مىنۇت قايغۇ،
مىڭ يىللىق راھەت ئۈچۈن يەتكۈلۈك.

Умер известный борец за восстановление Уйгурстана Ашир Вахиди

ئۇز خەلقىنىڭ ئىنقىلابىي پەرزەندى ھاشىر ۋاھىدىي ئالەمدىن ئۆتتى

21 января, после полученной травмы вследствие покушения два года назад на его жизнь неизвестными подонками, умер Ашир Вахиди - человек, посвятивший всю свою сознательную жизнь борьбе за независимость Уйгурстана.

THE UYGHUR PEOPLE'S LEADER HAS PASSED AWAY

Mr. Hashir Wahidi, the founder of the Uyghuristan Liberation organization, passed away on January 21 in Almaty, Kazakstan. He could not recover from the injuries inflicted on him when, two years ago on January 29, unknown men burst into his apartment in Almaty and severely beat him up. He was left unconscious, and several documents from Mr. Wahidi's apartment had been stolen.

بارلىق ئاڭلىق ھاياتىنى ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مىللىي ئازاتلىغى ئۈچۈن بېغىشلىغان ئۇلۇق مۇجاھىد ھاشىر ۋاھىدىي نامەلۇم دۇشمەنلەرنىڭ ئۇنىڭ ھاياتىغا قىلغان سۇيقەستى نەتىجىسىدە، ئىككى ژىل داۋام قىلغان ئېغىر ئاغرىقتىن كېيىن 21 - يانۋار كۈنى ئالەمدىن ئۆتتى.

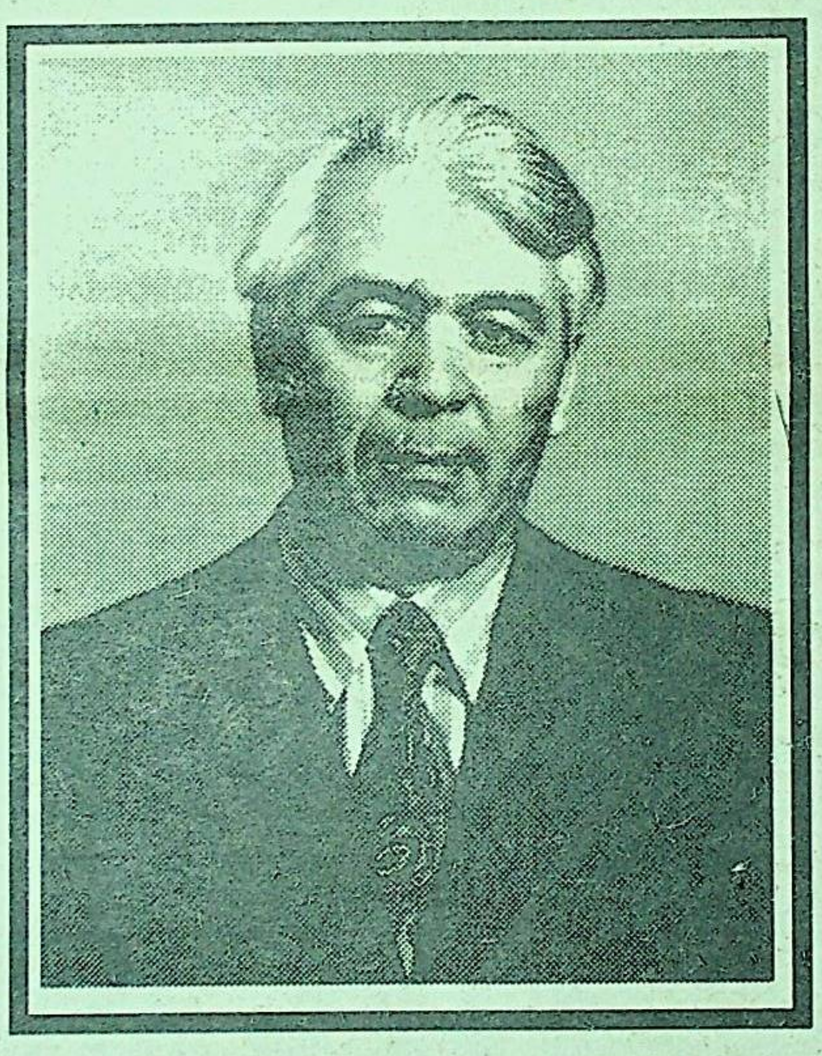

مەرھۇم ھاشىر ۋاھىدىي ئەپەندىمنىڭ ۋاپاتى ئۇيغۇر خەلقى ئۈچۈن، ئىنتايىن بىر چوڭ يوقىتىش بولدى. شۇ مۇناسىۋەت بىلەن، مەرھۇمنىڭ ۋاپاتىغا مەزكۇر مەرسىيەربمنى سۇنماقچىمەن.

يىغلىدى...
(مەرسىيە)

ئاڭلىغاچ بۇ شۇم خەۋەرنى، لەيلى ئوغلۇڭ يىغلىدى،
كۆكمۇ ھەم ئاچتى ھازا، تۇپراقتا كەتمەن يىغلىدى.

ئىلى -چوچەك، خوتەن -قەشقەر، تەكلىماكان چۆلى بىرلا،
بۇغدا - باغراش، ھەمدە سايرام كۆللىرى تەڭ يىغلىدى.

تولدى ئۇيغۇر يېشىغا تۇرپانۇ - جۇڭغار ئويمىنى،
كۇتىمەدىكەن توي مېنى - دەپ، بارچە ئۇيغۇر يىغلىدى.

سەن ئېسىل ئوغلان ئىدىڭ، ھەم قەھرىمان پالۋان ئىدىڭ،
خەلقىم ئۈچۈن كىتاپ ئىدىڭ دەپ. بارچە مىللەت يىغلىدى.

ۋەتەننى دەپ، ۋەتەندىن بولدۇڭ جۇدا، سەن سوغۇلۇپ،
يەتمىگەندەك ئۇشبۇ دەردىڭ كىم قىلدى قەست دەپ يىغلىدى.

ئىلھ،خۇدا بەرگىن جاۋاپ ئۇيغۇر نېمە قىلدى گۇناھ...
بولدى بەس ئەندى يېتەر، قىلما جۇدا دەپ يىغلىدى.

يىغلىدى ئىلھ، يىغلىدى ئۇيغۇر ئۇزۇندىن يىغلىدى،
كۆز يېشى ھېچ قۇرمىدى، تەكرار بۇگۈن ھەم يىغلىدى.

ئابلاجان لەيلى نامان
ئامېرىكىدىكى تەكلىماكان - ئۇيغۇر ئىنسان ھوقۇقىنى قوغداش تەشكىلاتىنىڭ رەئىسى
ۋاشىنگتون، 1998- ژىلى، 21- يانۋار

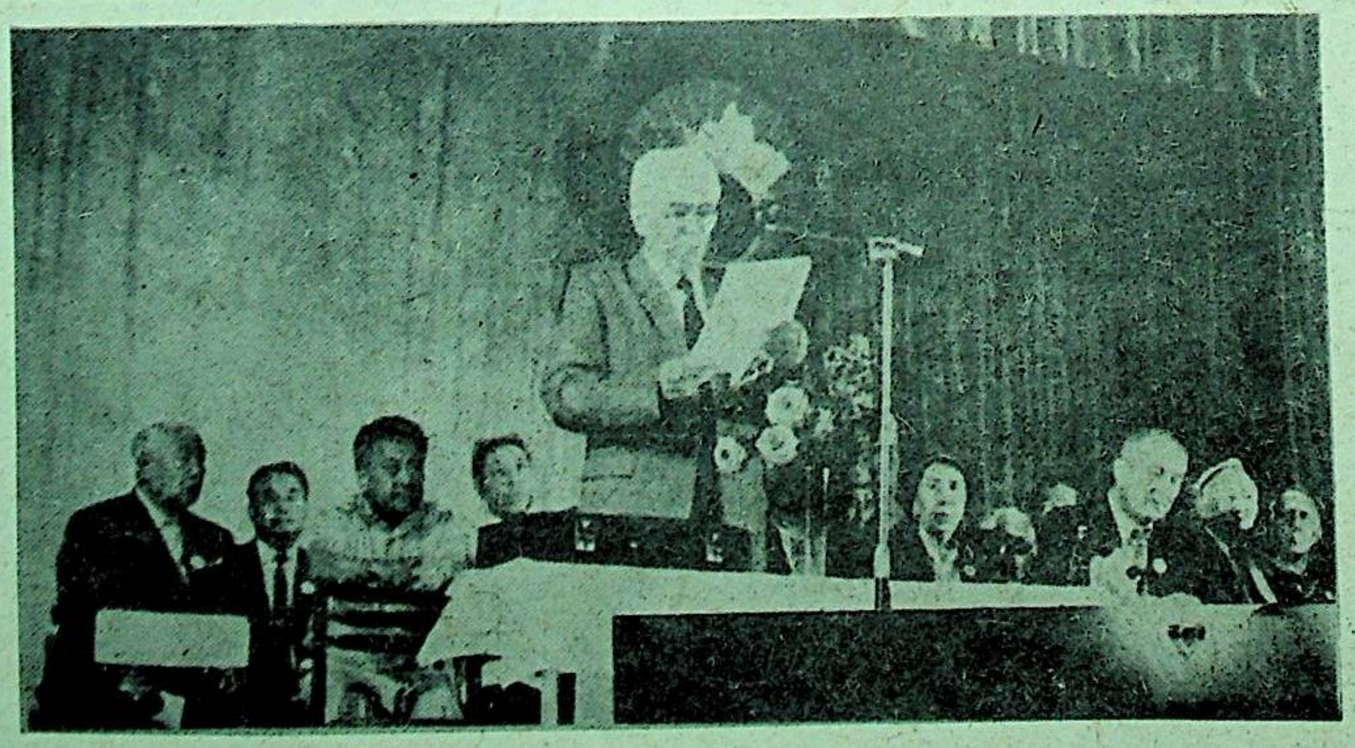

ھاشىر ۋاھىدىنىڭ 1992- ژىلى 20- ئىيۇن كونى ئۇيغۇرستان ئازاتلىق تەشكىلاتىنىڭ تەسىس قۇرۇلتېيىدا سۆزگە چىققان ۋاقتىدىن بىر كۆرۈنۈش

هاشىر ۋاهىدىي ئەۋلاتلار قەلبىدە مەڭگۈ ياشايدۇ

1998ـ ژىلى 22ـ يانۋار كۈنى ئالمۇتا ۋاقتى بويىچە سائەت 13.00 ئۇلۇق مۇجاهىد هاشىر ۋاهىدىينى ئاخىرقى سەپەرگە ئۇزىتىش دەپنە مۇراسىمى ئالمۇتا شەهىرىدە بولۇپ ئوتتى. مۇراسىمگە قازاقستان، ئۆزبەكستان، قىرغىزستان قاتارلىق دۆلەتلەردىن ئېلىپ بېرىۋاتقان ئۇيغۇر تەشكىلاتلىرىنىڭ ۋەكىللىرى، كەڭ ئۇيغۇر جامائەتچىلىگى قاتناشتى.

هاشىر هاشىم ئوغلى ۋاهىدىي ۋاپات بولدى. ئۇنىڭ ئۆلۈمى - ئۇيغۇرستان مىللىي ئازاتلىق هەرىكىتى ئۈچۈن چوڭ يوقىتىشتۇر. ئۇ، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ۋەتەنپەرۋەر پەرزەندى سۈپىتىدە بارلىق ئاڭگلىق هاياتىنى ۋەتەننىڭ مۇستەقىللىغى ئۈچۈن كۈرەشكە بېغىشلىغان. ئۇ، ئۇيغۇرستان ئازاتلىق تەشكىلاتىنىڭ ئاساسچىسى هەم ئۆنجى رەئىسى. شۇنىڭدەك مەركىزى ئاسىيا مەملىكەتلىرىدىكى ئۇيغۇر تەشكىلاتلىرى بىرلەشكەن سىياسىي كېڭىشنىڭ تەسىس قىلغۇچىلارنىڭ بىرى بولغان.

هاشىر هاشىم ئوغلى ۋاهىدىي 1920ـ ژىلى 29ـ مايى كونىي قازاقستان جۇمھۇرىيىتى ئالمۇتا ئوبلۇسى، چىلەك يېزىسىدا دۇنياغا كەلگەن. تەغدىرنىڭ تەقەززاسى بىلەن 1931ـ ژىلى ئائىلىسى بىلەن غۇلجىغا كۆچۈپ كەتكەن. غۇلجا شەهىرىدە 1931ـ 1936ـ ژىللىرى باشلانغۇچ مەكتەپتە، 1937ـ 1938ـ ژىلى ئىلى سىپەندە ئوقۇغان. 1939ـ 1941ـ ژىللىرى بولسا، ئورومچى شەهىرىگە بېرىپ، شىنجاڭ مىللەتلەر ئىنستىتۇتىدا ئىلىم تەھسىل قىلغان. ئوقۇشنى توگەتكەندىن كېيىن غۇلجا شەهىرىگە قايتىپ كېلىپ، ئوچ - دارۋازا مەكتەبىدە مۇئەللىم بولغان. 1943ـ ژىلى خىتاي هاكىمىيەت ئورۇنلىرى تەرىپىدىن تۇرمىگە ئېلىنىپ، كېيىن تۇرمىدىن بوشىتىلىپ بۇرتالاغا سۈرگۈن قىلىنغان.

1944ـ ژىلى كۈزدە مىللىي ئازاتلىق ئىنقىلاپ پارتىلىغان ۋاقىتتا، بۇرتالا پارتىزان ئوترىتىنىڭ باشلىغى بولۇپ جەڭ داهىيەنزە، ئاچال رايونىدىكى جەڭلەرگە قاتناشقان. 1945ـ ژىلى غۇلجىغا قايتىپ كېلىپ، مەركىزى هۆكۈمەت هەربىي بۆلىمىنىڭ قارمىغىدا دەسلەپ ئەسكەرلىككە چاقىرىش پۇنكتىنىڭ باشلىغى، كېيىن هەربىي تۇرا، ئاخىردا پودپولكوۋنىك ئۇنۋانى بىلەن بۆلۈم باشلىغى بولۇپ ئىشلىگەن.

شەرقىي تۈركىستان هۆكۈمىتى بىلەن گومىنداڭ هۆكۈمىتى ئوتتۇرىسىدىكى بىتىم شەرتلىرى بۇزۇلغاندىن كېيىن، مىللىي ئارمىيە موكۇل ئاتلىق دېۋىزىئونىنىڭ كومىسسارى بولۇپ خىزمەت قىلغان.

موشۇ خىزمەتلىرى ئۈچۈن شەرقىي تۈركىستان هۆكۈمىتى تەرىپىدىن: 1ـ دەرىجىلىك «ئىستىقلالىيەت ئۈچۈن كۈرەش» ئالتۇن ئوردېنى، 2ـ دەرىجىلىك «ئىستىقلالىيەت ئۈچۈن كۈرەش» كۈموش ئوردېنى، هەم «ساداقەت» مېدالى بىلەن مۇكاپاتلانغان. 1948ـ ژىلدىن 1950ـ ژىلغىچە «شىنجاڭدا تىنىچلىق ۋە دېموكراتىيەنى هىمايە قىلىش ئىتتىپاقى» مەركىزى كومىتېتىدا يەنە شۇ بىر ۋاقىتتا تەشكىلات بۆلۈم بىلەن ئاخبارات باشقارمىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىغى بولۇپ ئىشلىگەن.

1951ـ ژىلى ئۇيغۇرستاننىمۇ سوۋېت ئورتا ئاسىيا جۇمھۇرىيەتلىرى كەبى ئايرىم جۇمھۇرىيەت بولىدۇ دەپگەن ئۇمۇتتە خىتاي كومپارتىيەسىگە ئەزا بولۇپ كىرىپ، قەشقەردە جەنۇبى شىنجاڭ ياشلار كومىتېتىنىڭ 1ـ سېكرېتارى، بىر ژىلدىن كېيىن شىنجاڭ ئۇلكىلىك ياشلار كومىتېتىنىڭ 1ـ سېكرېتارى بولۇپ ئىشلىگەن. بۇ خىزمەتتە 1955ـ ژىلغىچە بولغان موشۇ جەرياندا «جۇڭگو كونستىتۇتسىيە كومىتېتىنىڭ». «زايوم كومىتېتىنىڭ»، «شىنجاڭ تەن - تەربىيە كومىتېتىنىڭ» ۋە «شىنجاڭ ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى»نىڭ هەيئەت ئەزاسى بولغان. كومپارتىيە شىنجاڭ بيۇروسىنىڭ هەم جۇڭگو مەملىكەتلىك ياشلار كومىتېتىنىڭ هەيئەت ئەزاسى بولغان.

خىتاينىڭ ئالدامچىلىق سىياسىتىنى سەزگەندىن كېيىن ئانا ۋەتىننى تەرك ئېتىشقا مەجبۇر بولغان هاشىر ۋاهىدىي ئۇزۇنگە ئوخشاش كۆپلىگەن ۋەتەنپەرۋەرلەر قاتارى 1955ـ ژىلى فېۋرالدا سوۋېت ئىتتىپاقىغا كۆچۈپ چىقىپ، ئالمۇتا شەهىرىدە «يېڭى هايات» ژۇرنىلى رېداكسىيەسىدە، قازاقستان پەنلەر ئاكادېمىيەسىنىڭ شەرقشۇناسلىق بۆلىمىدە، شۇنىڭدەك «گۈزەل رەسىملەر» كۆرگەزمىسىدە ئىلمى خادىم بولۇپ ئىشلىگەن. 1982ـ ژىلى پېنسىيەگە چىققان.

1960ـ ژىلدىن باشلاپ ئۇزى تەشەببۇسكار بولۇپ، ۋەتەن داۋاسىنى قىلىپ، موسكۋا ۋاغا بىر قانچە قېتىم ئەرىزىلەرنى يېزىپ ئەۋەتىپ تۇرغان، ۋە ئۇيغۇرستاننىڭ ئازاتلىققا قارىتا كۆپلىگەن ماقالىلارنى يېزىپ ئېلان قىلغان.

1990ـ ژىلدىن باشلاپ هاشىر ۋاهىدىينىڭ يېتەكچىلىگىدە تەييارلىق هەيئىتى قۇرۇلۇپ، 1992ـ ژىلى 20ـ ئىيۇندا تەسىس قۇرۇلتېيى ئېچىلىپ، ئۇيغۇرستان ئازاتلىق تەشكىلاتى قۇرۇلدى. قۇرۇلتايدا بىر ئېغىزدىن هاشىر ۋاهىدىي رەئىس بولۇپ سايلاندى.

1997ـ ژىلى 8ـ فېۋرال كونى ۋەتەن ئىستىقلالىيىتى ئۈچۈن پائالىيەت ئېلىپ بېرىۋاتقان ئۇيغۇر تەشكىلاتلىرى بىرلەشكەن سىياسىي كېڭىشنىڭ قۇرۇلۇشىغا چوڭ هەسسە قوشتى هەم قوش رەئىسلىرىنىڭ بىرى بولدى.

هاشىر ۋاهىدىي 1996ـ ژىلى 29ـ يانۋار كونى نامەلۇم دوشمەنلەر تەرىپىدىن ئۆزىنىڭ ئۆيىدە يالغۇز قالغان پەيتىدە سويقەستكە ئۇچراپ ئېغىر يارىلانغان. موشۇ زەربىدىن كېيىن، سالامەتلىگى ئەسلىگە كېلەلمەي بۇ ژىل 21ـ يانۋار كونى ئەتىگەن سائەت 5.30، 78 يېشىدا ئالەمدىن ئوتتى. ئەگەر موشۇ زەربە بولمىغان بولسا، ئۇ تېخى ئۇزاق ژىللار ياشىغان بولار ئىدى.

ئابلىزېھىشت ئەخمەت، ئابلىزكېرىم سابىت، ئابلىزكېرىم هاجىم ئوسمان، ئابدۇمېجىت خوجايىنوۋ، ئابلىزقېيىم روزى، ئابلىزېھىم ئەزىزىي، ئەكبەرجان باۋدۇن، ئەلى ئايۇپ، ئەيساجان غىياس، تۇرسۇن ئىسلام، تۇرسون هاجىم بەرا، تۇختىغوجا هاجىم ئەخمەت، تەلەت باقى، تاهىر هاجىم ئىبراهىم، رەخىم روزى، رابىيەم ياقۇپ، زىخرۇللام قۇرۋانباقى، سابىت ئابلىزراخمان، سابىت باباجان، سېيىتجان سېيىتشېۋ، شەمشىدىن ئابلىزېھىم، قەھرىمان غوجامبەردى، ماخمۇت پەرماش، مۇزەپپەرخان قۇربان، مىرزەكىم هاجىم ئابلىزلوۋ، نىجات ئەكبەر، نائىلەم خوجايىنوۋا، ھېكىم روزى، ئىبراهىم باست، ئىبراهىم قاسىم، ئىدرىس هاجىم سېيىتنىياز، ياقۇپ هاجىم ئالىيېۋ.

ئالمۇتا - بىشكېك - تاشكەنت

Ашир Вахиди навсегда останется в сердцах поколений

22 января 1998 г. в Алматы прошли похороны известного борца за независимость Уйгурстана Ашира Вахиди. В них приняли участие представители уйгурских организаций в Казахстане, Кыргызстане и Узбекистане, а также широкая уйгурская общественность Казахстана.

Умер Ашир Ашим оглы Вахиди. Его смерть - это невосполнимая потеря для всего уйгурского народа. Он всю свою сознательную жизнь, как патриот своей нации, посвятил борьбе за независимость Уйгурстана. Ашир Вахиди был основоположником и первым председателем "Организации Освобождения Уйгурстана", а также являлся одним из учредителей "Объединенного Политического Совета уйгурских организаций Центральной Азии".

Ашир Вахиди родился 29 мая 1920 года в селе Чилик Алматинской области Казахстана. В 1931 году по воле судьбы семья Вахиди переехала в Кульджу. Там Ашир закончил среднюю школу и педагогический колледж. И в 1939 году уехал учиться в столицу Уйгурстана в Урумчи, где окончил Синьцзянский Национальный институт. В 1941 году по возвращению в Кульджу он работал учителем в школе махалли Уч-Дарваз. В 1943 году после ареста китайскими властями Ашир Вахиди был выслан в г. Бортала.

В 1944 году, когда вспыхнуло народно-освободительное восстание уйгуров в Уйгурстане Ашир Вахиди, став предводителем Борталинского партизанского отряда, воевал в районе Ачал, в Джин Дахьянзе. В 1945-м, возвратившись в г. Кульджу, работал начальником призывного пункта Центрального Государственного Военного управления республики Восточный Туркестан, затем в Военном Комиссариате, здесь же, получив звание подполковника, работал начальником отделения.

После нарушения Соглашения о перемирии, заключенного в 1946 г. между Восточно-туркестанским и Гоминдановским правительствами, он служил Комиссаром Монгольской конницы Национальной Армии. В течение службы Ашир Вахиди был награжден Восточно-туркестанским правительством: Золотым орденом 1-степени "Борьба за независимость"; Серебряным орденом 2-степени "Борьба за независимость" и медалью "Верность". С 1948 по 1950 годы работал в Центральном Комитете "Объединения за поддержку мира и демократии в Синьцзяне", одновременно исполнял обязанности начальника отдела организации и замначальника отдела информации.

В 1951 году в надежде, что Уйгурстан получит такой же статус, как среднеазиатские республики Советского Союза, в составе Китая, Ашир Вахиди вступил в Китайскую Коммунистическую партию. По партийной линии он, занимая такой пост как первый секретарь южного Синьцзянского Молодежного Комитета, работал в г.Кашгаре, через год его перевели на должность первого секретаря молодежного Комитета Синьцзяна. Все это время, до 1955 года, Ашир Вахиди состоял в "Комитете Китайской Конституции", в "Комитете Займа", "Комитете Физической культуры" и "Рабочем объединении Синьцзяна". К тому же он был членом Синьцзянского бюро Компартии и Всекитайского республиканского молодежного Комитета.

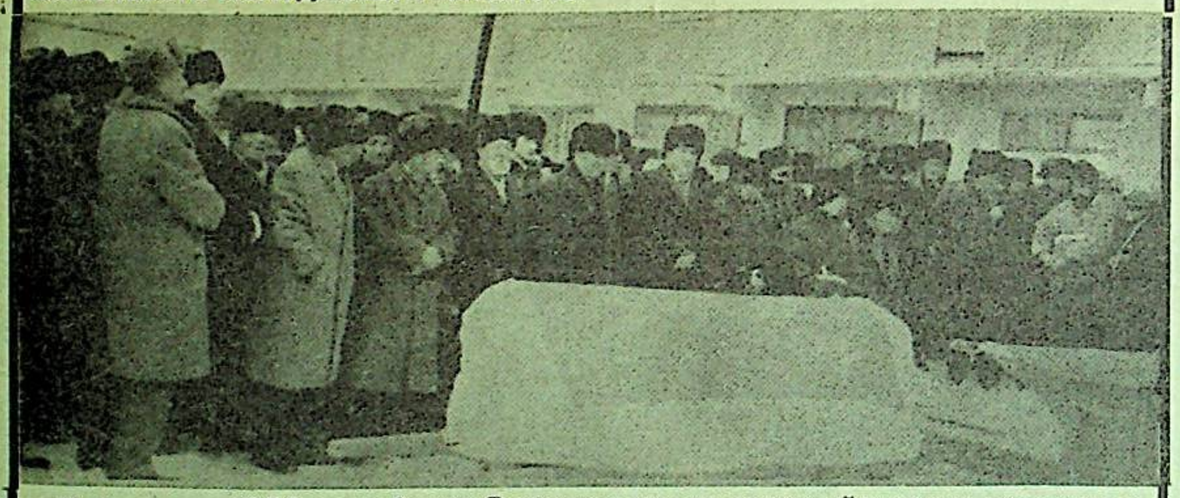

В феврале 1955 года Ашир Вахиди в числе сотен уйгурских патриотов, был вынужден покинуть родину, эмигрировать в Советский Союз, в г.Алма-Ату. В период до 1982 года он работал в редакции журнала "Йенги хаят"; в отделе востоковедения Академии наук Казахской республики; научным работником в музее изобразительных искусств, откуда отбыл на заслуженный отдых.

Свою патриотическую деятельность за независимость Уйгурстана Ашир Вахиди неустанно осуществлял в эмиграции. С 1960 года он неоднократно обращался в Москву с письменной просьбой помочь уйгурскому народу в обретении независимости, им написано немало статей о проблеме уйгурского народа. В начале 1990 года по инициативе Ашира Вахиди был организован оргкомитет по подготовке Учредительного съезда новой Организации Освобождения Уйгурстана (УАТ), который состоялся 20 июня 1992 г. На этом съезде председателем УАТа единогласно был избран Ашир Вахиди.

8 февраля 1997 г., являясь одним из инициаторов Объединенного Политического Совета уйгурских организаций Центральной Азии, Ашир Вахиди был избран сопредседателем этой организации.

29 января 1996 г. произошло покушение на жизнь Ашира Вахиди, он был избит и тяжело ранен в своей квартире неизвестными людьми. Вследствие тяжелой болезни от полученной травмы Ашир Вахиди скончался 21 января 1998 г. в 5.30 утра на 78 году жизни. Вся деятельность Ашира Вахиди, как истинного патриота и преданного сына уйгурского народа, останется на страницах истории народно-освободительного движения за независимость Уйгурстана. И вечная память о нем сохранится в сердцах будущего поколения.

Абдурешит Ахмет, Абдукерим Сабит, Абдукерим Хаджи Осман, Абдумежит Хусаинов, Абдукаим Рози, Абдурахим Азизов, Акбаржан Бавдун, Али Аюп, Айсаджан Гияс, Турсун Ислам, Турсун Хаджи Бара, Тохтиходжа Хаджи Ахмет, Талят Бакиев, Таир Хаджи Ибрагимов, Рахим Рози, Рабиям Якуп, Зихруллам Курванбаки, Сабит Абдурахман, Сабит Бабаджан, Сеитжан Сейтишев, Шамшидин Абдурахим, Кахриман Ходжамберди, Махмут Пармаш, Музаппархан Курбан, Мирзаким Хаджи Абдулов, Нижат Акбар, Наиля Хусаинова, Хаким Рози, Ибрахим Басит, Ибрахим Касым, Идрис Хаджи Сеитниязов

www.ewlat.org
www.uyghurkitab.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي كەسەر ۋە قولىيازمىلار تاماشىسى

ئۇيغۇر خەلقنىڭ تونۇلغان ئىنقىلابىي پەرزەندى هاشىر ۋاهىدىنىڭ ۋاپاتىغا قارىتا يېزىلغان تەزىيەلەر، دۇنيانىڭ هەر قايسى قىتئەلىرىدىن خەلقىمىزگە يەتكۈزۈش ئىلتىماسى بىلەن رېداكسىيەمىز ئادرېسىغا كۈپلەپ چۈشمەكتە:

بىسمىللاهىر رەهمانىر رەهىم!

مەرهۇم هاشىر ۋاهىدىي ئاكىمىزنىڭ ۋاقىتسىز ۋاپات بولۇشى مۇناسىۋىتى بىلەن، ۋاهىدىيلەر ئائىلىسىگە بارلىق ئۇرۇق ـ تۇققانلىرىغا ۋە يېقىن دوست ـ ئاغىنىلىرىگە سەمىمى تەزىيە بىلدۇرىمىز.

مەرهۇم هاشىر ئاكا ئۇزۇنىڭ پۈتۈن هاياتىنى مۇستەقىل ئۇيغۇرستان دۆلىتىنى بەرپا قىلىشقا سەرپ قىلدى. هاشىر ئاكىنىڭ ئىسمى، قىلغان خىزمەتلىرى ئارقىلىق ئۇيغۇر خەلقىنىڭ قەلبىدە مەڭگۈ ساقلىنىدۇ.

مەرهۇم ئاكىمىزنىڭ بۇ ئالەمدىن ۋاقىتسىز ئۆتۈپ كەتكىنىگە ئۇيغۇر خەلقى ئۈچۈن بولغان چوڭ يوقىتىش.

هاشىر ئاكىنىڭ روهى جەننەتتە بولغاي.

ئاللاهۇ ئەكبەر!

قايغۇلۇق بىلەن،

ئابدۇجەلىل قاراقاش

شەرقىي تۈركىستان ئىنفورماتسىون مەركىزىنىڭ دىرېكتورى

22ـ يانۋار 1998ـ ژىل، گېرمانىيە

مەرهۇم هاشىر ۋاهىدىي ئەپەندىمنىڭ ۋاپات بولۇشى مۇناسىۋىتى بىلەن ئۇنىڭ ئائىلىسىگە تەزىيە بىلدۇرىمىز.

مەرهۇم هاشىر ئاكىنىڭ روهى جەننەتتە بولغاي.

مەھەممەت تۇتۇنچى

تۈركىستان. ئەزەربەيجان، قرىم، كاۋكاز، سىبىرىيە تەتقىقات مەركىزى (SOTA)

گوللاندىيە

هاشىر ۋاهىدىي ئەپەندىمنىڭ ۋاپاتى ئۇيغۇر خەلقى ئۈچۈن چوڭ يوقىتىشتۇر.

مەرهۇم هاشىر ۋاهىدىينىڭ ئائىلىسىگە، سەبداشلىرىغا چوڭقۇر قايغۇرۇپ تەزىيە بىلدۇرىمەن.

مەرهۇمنىڭ روهى جەننەتتە بولغاي.

هۈرمەت بىلەن، دوكتور ئۇيغۇر هەببىي

«ئىستانبۇل ئۇيغۇرىيە شىپاخانىسى»

تۈركىيە، 1998ـ ژىل، 28ـ يانۋار

هاشىر ۋاهىدىنىڭ ۋاپات بولغانلىغىنى ئاڭلاپ، مەن بەك ئوكۈندىم. ئۇنىڭ بىلەن شەخسەن تونۇشمىغان بولساممۇ، ئۇنىڭ ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ياخشى لىدېرى ئىكەنلىگىنى بىلەتتىم.

ئۇنىڭ ۋاپاتى ئەركىنلىكنى سۆيۈپ، ئۇيغۇر مەسىلىسى بويىچە پائالىيەت ئېلىپ بېرىۋاتقان كۆپلىرىنىڭ كۆز يېشىنى تۆكىدۇ.

ئاللاھ ئۇنىڭغا مېھرىبان بولغاي!

ئۇتكۇر ئەمەت

ئا ق ش (كولورادو). 1998ـ ژىلى، 22ـ يانۋار

مەرهۇم هاشىر ۋاهىدىي ئاكىمىزنىڭ ۋاپات بولغانلىغى ئۈچۈن چىن كۆڭلىمىزدىن تەزىيە بىلدۇرىمىز.

هاشىر ئاكىمىزنىڭ ياتقان جايى مەڭگۈ جەننەتتە بولغاي. ئاللاهۇ ئەكبەر!

تۇغلۇق، لالە

ئامېرىكا

بۈگۈن بىز ئامېرىكىدىكى ئۇيغۇر جامائىتى ۋە بىزنىڭ دوستلىرىمىز مەرهۇم هاشىر ۋاهىدىي ئاكىمىزنىڭ ۋاقىتسىز ۋاپات بولغانلىغىنى ئاڭلاپ، ئىنتايىن قايغۇغا چۆمدۇق ۋە ئېچىندۇق.

بىز هاشىر ۋاهىدىي ئاكىمىزنىڭ ۋاپات بولۇشى مۇناسىۋىتى بىلەن، ئۇنىڭ ئائىلىسىگە، بارلىق ئۇرۇق ـ تۇققانلىرىغا سەمىمى تەزىيە بىلدۇرىمىز. هاشىر ئاكىنىڭ ۋاپات بولۇشى پۈتۈن ئۇيغۇرستان ۋە ئۇيغۇر خەلقى ئۈچۈن بىر چوڭ يوقىتىشتۇر. گەرچە هاشىر ئاكىمىز ئالەمدىن ئۆتكەن بولسىمۇ، مەرهۇمنىڭ ئىسمى ئۇنىڭ خەلقىمىزگە قىلغان خىزمىتى بىلەن ئۇيغۇر خەلقىنىڭ قەلبىدە مەڭگۈ ياشايدۇ. بىز قايغۇنى كۈچكە ئايلاندۇرۇپ، هاشىر ئاكىمىز باشلىغان هەققانىيەتچىلىك، باراۋەرلىك ۋە ئەركىنلىكنى نىشانلىغان كۈرەشلەرنى ئاخىرغىچە داۋاملاشتۇرۇشقا ئىرادە باغلايمىز.

هاشىر ئاكىنىڭ روهى جەننەتتە بولغاي.

قايغۇلۇق بىلەن:

ئەركىن سىدىق، تۇردى هاجى،
ئالىم سېيىتوۋ، غۇلام پاختا،
ئابدۇلرەهىم ئايتبايېۋ
ۋە ئا ق ش تېكى ئۇيغۇر جامائىتى
ۋاشىنگتون ـ نيۇ يورك

ئۇيغۇرستان ئازاتلىق تەشكىلاتىنىڭ ئاساسچىسى هاشىر ۋاهىدىينىڭ ۋاپات بولۇشى مۇناسىۋىتى بىلەن ئۇنىڭ ئائىلىسىگە، سەبداشلىرىغا تەزىيە بىلدۇرىمىز.

هاشىر ۋاهىدىي ئالەمدىن ئۆتكەن بولسىمۇ، ئۇنىڭ خەلقىمىزنىڭ ئازادلىق كۈرىشىگە قوشقان تۆھپىلىرى ئۇيغۇر خەلقىنىڭ قەلبىدە مەڭگۈ ياشايدۇ.

مەرهۇم هاشىر ۋاهىدىي ئاكىمىزنىڭ بۇگۈنكىدەك هالقىلىق پەيتتە، ۋاقىتسىز ۋاپات بولغانلىغى خەۋىرى، پۈتۈن ئامېرىكىدىكى ئۇيغۇر قېرىنداشلىرىنى لەرزىگە سالدى. بىز ئامېرىكىلىق دوستلىرىمىزنىڭ ئېغىر قايغۇغا چۆكتۇردى.

مەرهۇم ئاكىمىزنىڭ ئالەمدىن ئۆتكەنلىگى، ئۇيغۇر خەلقى ئۈچۈن چوڭ يوقىتىش بولدى.

مەرهۇم هاشىر ئاكا، ئۇزۇنىڭ پۈتۈن هاياتىنى، ئۇيغۇر خەلقىنى چەتئەلدىن ئەسىرلىكتىن قۇتۇلدۇرۇپ، مۇستەقىل ۋە ئەركىن ئۇيغۇرستان دۆلىتىنى بەرپا قىلىشقا سەرپ قىلدى. ئۇ ئۇيغۇر خەلقى ئۈچۈن ياشاپ، ئاخىرى يەنە هاياتىنى ئۇيغۇر خەلقى ئۈچۈن تەغدىم قىلدى.

هاشىر ئاكا گەرچە جىسمانى جەهەتتىن بىزدىن ئايرىلغان بولسىمۇ، روهى جەهەتتە ئۇيغۇر خەلقى بىلەن مەڭگۈ ياشاپ خەلقىمىزنىڭ هۆرىيەتكە ئېرىشكەن كۈنىنى كۈتىدۇ.

مەرهۇم ئاكىمىزنىڭ ئائىلىسىگە، بارلىق ئۇرۇق ـ تۇققانلىرىغا ۋە يېقىن دوست ـ ئاغىنىلىرىگە سەمىمى هېسداشلىغىمىزنى بىلدۇرىمىز.

رەهمەتلىكنىڭ ياتقان يېرى جەننەتتە بولغاي. قايغۇ ئىچىدە ئامېرىكا قوشما شتاتلىرىدىكى ئۇيغۇر جامائىتى؛

ئامېرىكا قوشما شتاتلىرىدىكى ئۇيغۇر خەلقىنىڭ دوستلىرى.

1998ـ ژىلى. 22ـ يانۋار

شتات كولورادو

ئۇيغۇرستان ئازاتلىق تەشكىلاتىنىڭ ئاساسچىسى هاشىر ۋاهىدىينىڭ ۋاپات بولۇشى مۇناسىۋىتى بىلەن ئۇنىڭ ئائىلىسىگە، سەبداشلىرىغا تەزىيە بىلدۇرىمىز.

هاشىر ۋاهىدىي ئالەمدىن ئۆتكەن بولسىمۇ، ئۇنىڭ خەلقىمىزگە قىلغان خىزمىتى ئۇيغۇر خەلقىنىڭ قەلبىدە مەڭگۈ ياشايدۇ.

مەرهۇمنىڭ ياتقان يېرى جەننەتتە بولغاي.

ئەخمەت ئىگەمبەردى

ئاۋسترالىيە شەرقىي تۈركىستان جەمىيىتىنىڭ رەئىسى

ئاۋسترالىيە، ئادېلائىدا

1998ـ ژىلى 22ـ يانۋار

بىز قىرغىزستاندىكى ئۇيغۇرستان ئازاتلىق تەشكىلاتىنىڭ مەركىزى كومىتېتى ۋە بارلىق ئۇ ئا ت ئەزالىرى تەشكىلاتىمىزنىڭ ئاساسچىسى هاشىر ۋاهىدىينىڭ ۋاقىتسىز ۋاپات بولغانلىغىنى ئاڭلاپ چوڭقۇر قايغۇردۇق.

هاشىر ۋاهىدىينىڭ ۋەتىنىمىز ئۇيغۇرستانىنىڭ مۇستەقىللىقى يولىدىكى ئالىجاناپ خىزمەتلىرى ئۇيغۇر خەلقى قەلبىدە مەڭگۈ ساقلىنىدۇ.

بۇ ئىككى چوڭ يوقىتىش ئۇيغۇر خەلقىنى چوڭقۇر قايغۇغا غەرق قىلدى.

مەرهۇم هاشىر ۋاهىدىي ئاكىمىزنىڭ ئۇيغۇر خەلقى ئۈچۈن ئۆزىنى ئايىمىغان ھالدا كۈرەش قىلغان ئۇلۇغ روهى ئالدىدا باش ئېگىپ، ئۇنىڭ ئائىلىسىگە، بارلىق ئۇرۇق ـ تۇققانلىرىغا ۋە يېقىن دوست ـ ئاغىنىلىرىگە چوڭقۇر سەمىمى تەزىيە بىلدۇرىمىز.

مەرهۇم هاشىر ۋاهىدىي ئاكىمىزنىڭ ياتقان يېرى جەننەتتە بولغاي.

قىرغىزستاندىكى ئۇيغۇرستان ئازاتلىق تەشكىلاتىنىڭ مەركىزى كومىتېتى

بىشكېك. 1998ـ ژىلى. 21ـ يانۋار

В связи с безвременной кончиной известного уйгурского политика, борца за независимость Уйгурстана Ашира Вахиди с разных концов света в нашу редакцию поступают соболезнования с просьбой опубликовать их на страницах газеты "Виждан авази":

Сегодня уйгурский народ понес тяжелую утрату в связи с безвременной кончиной Ашира Вахиди. Уйгурская общественность Америки была потрясена, узнав об этой трагедии, выражает глубокое соболезнование семье и родным Ашира Вахиди, его друзьям и соратникам.

Имя Ашира Вахиди олицетворяет его деятельность в борьбе за независимость Уйгурстана. Мы, его последователи, продолжим начатый им путь в народно-освободительном движении, видя перед собой его образ справедливого, волевого и свободолюбивого предводителя.

С глубокой скорбью -

Эркин Сыдык, Турди Хаджи, Абдулрахим Айтбаев, Алим Сеитов, Гулам Пахта и уйгурская общественность США.

Вашингтон - Нью-Йорк.
22 января 1998 г.

В связи с безвременной кончиной основоположника "Организации Освобождения Уйгурстана" Ашира Вахиди выражаем глубокое соболезнование его семье и друзьям.

Вся деятельность Ашира Вахиди в борьбе за независимость Уйгурстана сохранится в сердцах уйгурского народа.

С глубокой скорбью -

Сеитжан Сейтишев, Махмут Акрам, Мардан Каримов, Ярмухаммед Балтиев.

г. Ташкент, 21 января 1998 г.

В связи с безвременной кончиной Ашира Вахиди, основоположника "Организации Освобождения Уйгурстана", борца за независимость, выражаем глубокое соболезнование его семье, родным и соратникам.

От имени Курултая Всемирной уйгурской молодежи:

Умар Канат, Долкун Айса и Абдужелил Каракаш.

Германия, Мюнхен

I was very sorry to hear about the death of Hasher Wahidi. Without knowing him personally, I know that he was a good leader for the Uyghur people.

His passing will be mourned by many who love freedom and work for the Uyghur cause.

May Allah be merciful.

Dostingiz,

Edgar Emmett (USA)

Весть о смерти Ашира Вахиди, основоположника "Организации Освобождения Уйгурстана", потрясла всех членов УАТа Кыргызстана.

Ашир Вахиди, как верный и преданный сын уйгурского народа, всю свою сознательную жизнь посвятил борьбе за освобождение Уйгурстана. Смерть Ашира Вахиди - это невосполнимая утрата для всего уйгурского народа.

Любовь к своему народу, безмерная преданность ему, неустанная борьба за независимость Уйгурстана Ашира Вахиди будет примером для всех членов УАТа.

В связи с безвременной кончиной Ашира Вахиди выражаем глубокое соболезнование его семье, родным и близким.

Центральный Комитет "Организации ОсвобожденияУйгурстана"

г. Бишкек, 21 января 1998 г.

Смерть Ашира Вахиди - тяжелая утрата для уйгурского народа.

В связи с безвременной кончиной Ашира Вахиди выражаю глубокое соболезнование его семье, близким и друзьям.

Со скорбью - **доктор Уйгур Хабиби**

Стамбул, поликлиника "Уйгурия"

Турция, 21 января 1998 г.

For the name of the All-Mighty and the Merciful:

We express our deep condolences to the family, to all relatives, and to close friends of our late brother Hashir Vahidi on occasion of his sudden death. Late brother Hashir had devoted all his life to the cause of liberation of the Uyghur people from the foreign captivity, and to establishing of an independent and free country Uyghuristan.

For these deeds, the name of brother Hashir will be kept forever in the hearts of the Uyghur people. The sudden passing away from this world of our brother Hashir is a big loss for the Uyghur people. Let brother Hashir's soul be in heaven.

Allah is great.

With sorrow,

Uyghur community in the USA
Friends of the Uyghur people in the USA

22 January, 1998

Бисмиллахир рахманир рахим!

В связи с безвременной кончиной Ашира Вахиди выражаем глубокое соболезнование его семье, родным, близким и друзьям.

Ашир Вахиди всю свою сознательную жизнь посвятил борьбе за обретение независимости Уйгурстана. Имя Ашира Вахиди останется в сердцах уйгурского народа как олицетворение патриотизма и верности своему народу. Безвременная кончина Ашира Вахиди - это невосполнимая утрата для всех уйгуров.

С глубокой скорбью -

Абдужелил Каракаш, директор Восточно-туркестанского информационного центра

Германия, Мюнхен. 1998 г. 22 января.

Смерть Ашира Вахиди стала трагедией для всего уйгурского народа. В связи с чем я написал оду "Йиглиди..." ("Плач..."), посвятив ее Аширу Вахиди.

Услышав скорбную весть, плачет твой сын Лайли,
Голубой цвет стал для нас траурным, а на кладбище слышен плач кетменя.

Или-Чочек, Хотан-Кашгар и вместе с ними пустыня Таклимакан,
Плачет всё, и озера Бугда-Баграш, Сайрам.

Бассейны Турпан и Джунгар наполнены слезами уйгуров,
Плачет весь уйгурский люд - когда же для нас будет праздник?

Ты был лучшим и смелым сыном нации,
Плачет весь народ, ведь ты был для нас книгой.

На твою жизнь покушались за то, что посвятил ты ее свободе родины,
Плачет народ, скорбя по тебе, спрашивая, кто это сделал?

О Боже! Дай ответ, какой мы грех несем на плечах своих?..
Останови, не делай больше больно - плачет народ.

Плачет Уйгур уже давно, не высыхают слезы,
Плачет Уйгур, плачет и плачет...

Аблажан Лайли Наман,
председатель "Таклимакан-уйгурской организации по правам человека"

Вашингтон, 1998 г. 21 января

(Стихи опубликованы в подстрочном переводе)

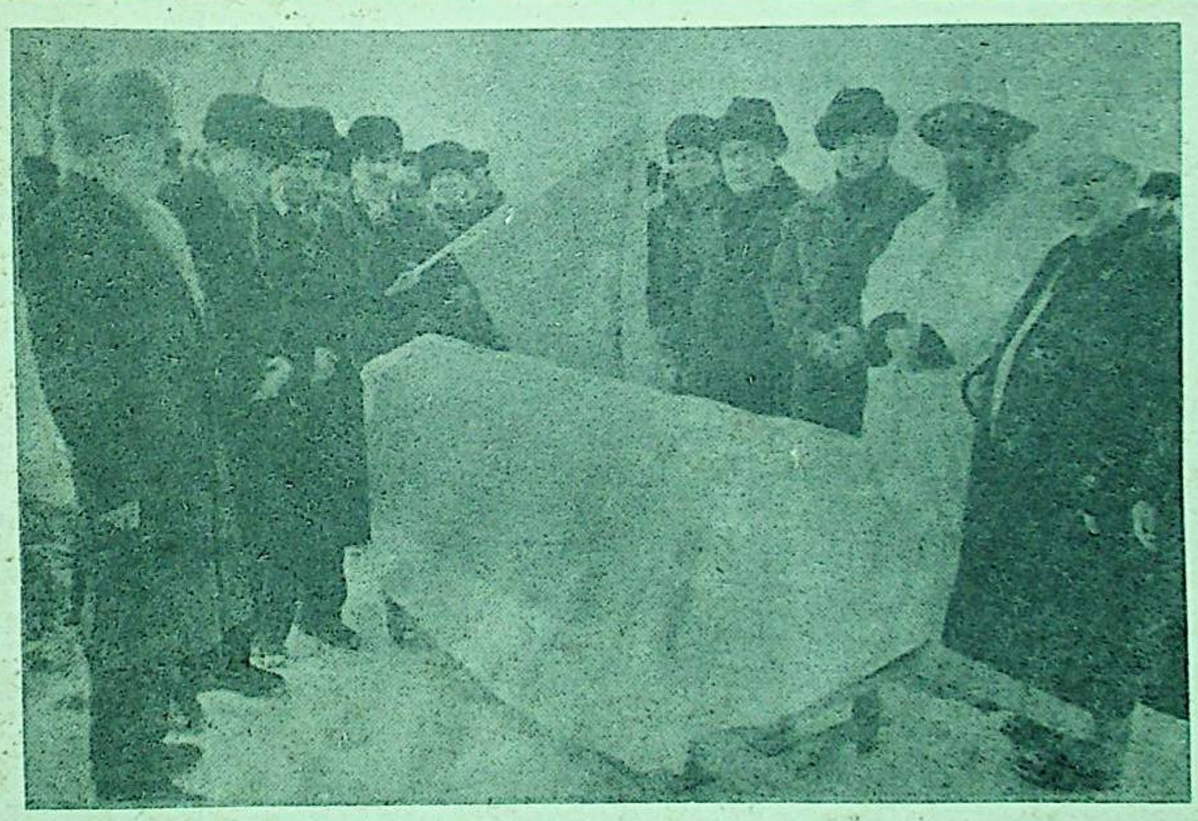

В связи с безвременной кончиной Ашира Вахиди, основоположника "Организации Освобождения Уйгурстана", выражаем глубокое соболезнование его семье, близким и родным.

Борьба за независимость Уйгурстана, начатая Аширом Вахиди, будет продолжена его народом.

С глубокой скорбью - **Центральный Комитет "Организации Освобождения Уйгурстана"**

21 января 1998 г., Алматы

В связи с кончиной основоположника "Организации Освобождения Уйгурстана" Ашира Вахиди выражаем искреннее соболезнование его семье, родным и близким.

С уважением - председатель Восточно-туркестанской организации Австралии

Ахмед Эгамберди.

Аделаида, 22 января 1998г.

Весть о кончине Ашира Вахиди потрясла уйгурскую общественность Америки и американских друзей. Уйгурский народ понес тяжелую утрату в лице истинного патриота и верного сына нации. Мы знаем Ашира Вахиди как человека, посвятившего всю свою жизнь обретению независимости Уйгурстана, и глубоко скорбим в связи с его безвременной кончиной. В связи с чем уйгурская общественность Америки и американские друзья выражают глубокое соболезнование семье Вахиди, друзьям и близким.

США (штат Колорадо)

1998 г. 22 января

В связи с безвременной кончиной Ашира Вахиди выражаю его семье глубокое соболезнование. Пусть земля ему будет пухом!

Махаммат Тутунчи, (SOTA) Исследовательский центр по Туркестану, Азербайджану, Кавказу и Сибири.

Голландия

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قۇلىيازمىلار ئامبىرى

مىۋنخېن:
دۇنيا ئۇيغۇر ئەخبارات تورى خەۋەرلىرى
Мюнхен:
Всемирная уйгурская сеть новостей

Преследование уйгуров распространяется по всему Китаю

Согласно информации, опубликованной в газете "Синьцзян рибао" от 26-28 января, издаваемой на китайском языке, 20 января Кульджинский суд приговорил 11 молодых уйгуров к смертной казни. Исполнение приведено в тот же день. Приговоренные обвинялись в "контрреволюционной деятельности", "нарушении Конституции" и "расколе родины"

Более подробно из других источников:

Прошло открытое оглашение приговора в центре Кульджинского нахия Джелиль-юзе Илийского вилайета СУАР над 45 подсудимыми. Из них 11 человек (все уйгурской национальности) приговорены к смертной казни, трем - смертная казнь назначена с отсрочкой исполнения, остальным вынесен приговор о лишении свободы от 8 лет до пожизненного заключения.

* * *

В начале января в Пекине были арестованы 26 уйгуров из числа интеллигенции, бизнесменов и студентов, жителей Пекина.

Репрессивная политика китайских властей по отношению к уйгурам распространяется по всему Китаю.

Абдужелил Каракаш
(Германия)

Агентство Рейтер
12 января 1998 г.

Пекин: 29 декабря 1997 г. в северо-западном мусульманском регионе Китая, в Синьцзяне, казнены 16 человек (13 из них уйгуры - *Р.Я.*) - сказал судебный представитель Китая. Он отметил, что 16 подсудимых обвинены за их участие в февральских событиях прошлого года.

КАЗАХСКАЯ ОППОЗИЦИЯ ОСУЖДАЕТ КИТАЙСКУЮ РЕПРЕССИЮ УЙГУРОВ

Радио "Свободная Европа"
15 января 1998 г.

14 января 1998 года члены казахстанских движений "Азат", "Аза-мат" и "Аттан" провели для журналистов пресс-конференцию. Главной темой пресс-конференции стало приведение в исполнение приговора китайскими властями смертной казни 13 молодым уйгурам 29 декабря 1997 года в Синьцзян-Уйгурском автономном районе. Лидеры уйгурской общественности передали китайскому Посольству в Алматы письменный протест. Активисты казахской оппозиции призвали Казахстанское правительство прервать все экономические и другие отношения с Китаем до тех пор, пока они не прекратят репрессию уйгуров в СУАР.

Радио "Свободная Азия" открывает программу на уйгурском языке

Как сообщает агентство Франспресс, на заседании Парламента США, которое состоялось 17 января, принят годовой бюджет радиостанции "Свободная Азия", ее средства увеличены от $9,3 млн. долларов до $24,1 млн., с тем, чтобы открыть дополнительные программы на китайском, тибетском и уйгурском языках.

Радиостанция "Свободная Азия", открывшаяся в сентябре 1996 г., с целью распространения демократии в Азии, ведет свои трансляции для азиатского континента, объективно информирует о политике, экономике и культуре данного региона.

Китай, в свою очередь выражая протест, публикует в своем издании "Народная газета" статью, в которой говорится: "Радиостанция "Свободная Азия" весь прошлый год в своих трансляциях давала необъективную информацию и вымысел о нарушениях прав человека в Китае. Однозначно, что "Свободная Азия" преследует цель разрушения единства Китая и внесения раскола между национальностями".

Согласно высказыванию Ричарда Рихтера, директора радиостанции "Свободная Азия", на сегодняшний день американское правительство увеличило годовой бюджет для "Свободной Азии".

Сейчас китайские власти сильно обеспокоены этим, в особенности программой на уйгурском языке, открывающейся в этом году.

Алим Сеитов *(США)*

ئابدۇجېلىل قاراقاش
گېرمانىيە

ئۇيغۇرلار پۈتۈن خىتاي بويىچە تەقىپ ئاستىغا ئېلىنماقتا

خىتاي تىلىدا چىقىدىغان «شىنجاڭ گېزىتى»نىڭ (1998ـ يىلى، 26ـ28ـ يانۋار) خەۋەر قىلىشىچە، 1ـ ئاينىڭ 20ـ كۈنى غۇلجا سوت مەھكىمىسى 11 بالىغا (ھەممىسى ئۇيغۇرلار) «قانۇنغا قارشىلىق قىلغان»، «دۆلەت بىخەتەرلىگىنى بۇزغان»، «ئەكسىل ئىنقىلاپچى» دېگەن ئەيىپلەرنى ئارتىش بىلەن ئۇلۇم جازاسىغا ھۆكۈم قىلغان.

ھۆكۈم شۇ كۈنى ئىجرا قىلىنغان.

باشقا مەنبەلەرنىڭ خەۋەر قىلىشىچە:

ئۇيغۇرستاننىڭ ئىلى ۋىلايەت غۇلجا ناھىيەسىنىڭ مەركىزى جېلىلىيوزىدە ئوتكۈزۈلگەن مەزكۇر ئوچۇق سوتتا جەمى 45 ئادەم ئوستىدىن سوت ھۆكۈمى چىقىرىلىپ، ئۇلارنىڭ ئىچىدە 11 بالىغا ئۇلۇم جازاسى، 3 بالىغا كېچىكتۈرۈپ ئىجرا قىلىش ئۇلۇم جازاسى، قالغانلىرىغا ئۇمۇرۋايەتلىكتىن 8 يىلغىچىلىك قاماق جازاسى بېرىلگەن.

* * *

مۇشۇ ئاينىڭ بېشىدا بېجىندا تۇرۇشلۇق ئۇيغۇر زىيالىلىرى، تىجارەتچىلەر، ئوقۇغۇچىلار بولۇپ 26 ئادەم قولغا ئېلىنغان.

بۇ پەقەت پۈتۈن خىتاي بويىچە ئۇيغۇر خەلقىگە قارىتا ژۇرگۇزلىۋاتقان مەخسەتلىك ۋە قەبىھ سىياسەتتۇر.

«ئەركىن يېۋروپا» رادىئوسى
1998ـ يىلى 15ـ يانۋار

خىتايلارنىڭ ئۇيغۇرلارنى تەقىپ قىلىشىغا قازاق ئوپپوزىتسىيەسى قارشىلىق بىلدۈرمەكتە

1997ـ يىلى 29ـ دېكابىر خىتاي ئەمەلدارلىرىنىڭ شىنجاڭدا 13 ئۇيغۇر بالىنى ئۇلۇم جازاسىغا ھۆكۈم قىلغانلىغىغا نارازىلىق بىلدۈرگەن قازاقلارنىڭ: «ئازات»، «ئازامات» ۋە «ئاتتان» قاتارلىق تەشكىلاتلىرىنىڭ ۋەكىللىرى، مۇخبىرلار بىلەن ئۇچرىشىش ئۇتكۈزۈپ، قازاق ھۆكۈمىتىدىن خىتاي نىڭ ئۇيغۇرلارنى تەقىپ قىلىشىنى توختىتىشىغىچىلىك ئۇنىڭ بىلەن بولغان بارلىق ئىختىسادىي ۋە باشقا مۇناسىۋەتلىرىنى توختىتىشنى تەلەپ قىلىشتى.

ئۇيغۇر تەشكىلاتلىرىنىڭ باشلىقلىرى ئالمۇتىدىكى خىتاي ئەلچىخانىسىغا نارازىلىق خەت تاپشۇرۇشتى.

«رېپتىر» ئاگېنتلىغى
1998ـ يىلى 12ـ يانۋار

بېجىن: 1997ـ يىلى 29ـ دېكابىر خىتايىنىڭ شىمالى ـ غەربىدىكى مۇسۇلمانلار ياشايدىغان تەۋەسى ـ شىنجاڭدا 16 ئادەمنىڭ (13 ئۇيغۇر ـ ر. يا.) ئېتىلغانلىغىنى، خىتاي سوت مەھكىمىسىنىڭ ۋەكىلى ئېلان قىلدى.

ئۇنىڭ ئېيتىشىچە، ئۇلار ئوتكەن يىلدىكى فېۋرال ۋاقىئەسىگە قاتناشقانلىقلىرى ئۈچۈن ئەيىپلەنگەن.

دىنىي ئەركىنلىك چەكلەنمەكتە

ئابدۇجېلىل قاراقاش

ۋەتىنىمىز ئۇيغۇرستاندىن كېلىۋاتقان ۋەتەنداشلىرىمىزنىڭ گۈۋالىق بېرىشىچە. بىيىل خەلقىمىز ھېيىت نامىزىنى مەسچىتلەرنى قۇرشاپ تۇرغان خىتاي ئەسكەرلىرىنىڭ قاتتىق نازارىتى ئاستىدا ئوقۇشقا مەجبۇر بولغان.

كېيىنكى ۋاقىتلاردا ھەتتا مەسچىتلەردە «ئەزەن» ئېيتىش رەسمىيەتلىرىمۇ چەكلەنگەن.

خاتىرە ژىغىن بولۇپ ئۆتتى

ئوتتۇرا ئاسىيا مەملىكەتلىرىدىكى ئۇيغۇر تەشكىلاتلىرى بىرلەشمە سىياسىي كېڭىشىنىڭ ئۇيۇشتۇرىشى بىلەن بىيىل 11- يانۋار كونى ئالمۇتا شەھىرىدىكى 153- ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ ژىغىن زالىدا 1944-1949- يىللاردىكى شەرقىي تۇركىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ رەئىسى ئەلىخان تۇرە ساغۇنىيغا بېغىشلانغان خاتىرە ژىغىنى بولۇپ ئۆتتى. ژىغىنغا ئالمۇتا شەھىرى ۋە ئۇنىڭ تەتراپىدىكى مەھەللىلەردىن بولۇپ 500 گە يېقىن كىشى ئىشتىراك قىلدى. سەھنىنىڭ ژۇقرى تەرىپىگە تۇرەمنىڭ پورترېتى بىلەن. يالقۇنلۇق سۇزلەر يېزىلغان پلاكاتلار ئېسىلغان ئېدى.

قازاقستان ئۇيغۇرلىرى نىتتىپاقىنىڭ پرېزىدېنتى قەھرىمان غوجامبەردى ژىغىننى ئېچىپ ئالدى بىلەن ئەلىخان تۇرەمنىڭ ۋە ۋەتەن ئازاتلىغى ئوچون كورەشتە شېھىت بولغان ئىنقىلاۋىي قۇربانلارنىڭ روھىغا ئاتاپ قۇرئان تىلاۋەت قىلىشقا زىيىبۇللا ھاجىمنى تەكلىپ قىلدى. ئاندىن كېيىن ژىغىننى 153- ئوتتۇرا مەكتەپ يېتىدىكى سەنئەت تۇمىگىنىڭ يېتەكچىسى شەرۋانەم روزىيېۋا ئېلىپ باردى. ئۇيغۇرستان ئازاتلىق تەشكىلاتىنىڭ رەئىسى سابىت ئابدۇراخمان: «ئەلىخان تۇرە ساغۇنىي ۋە 1944-1949- يىللاردىكى مىللىي ئازاتلىق ئىنقىلاپ» دېگەن ماۋزۇدا چوڭ دوكلاد بىلەن سۇزگە چىقتى. 8- سىنىپ ئوقۇغۇچىسى ئىلياس ئابدۇراخمان تەرىپىدىن ئوقۇلغان ئەلىخان تۇرە ساغۇنىينىڭ «بىر كون تاپار بالىلىرىڭ» دېگەن شېئىرى ژىغىن ئەھلىنى ھاياجانغا سالدى.

سۇز ئەلىخان تۇرەمنىڭ بەۋرىسى ئەھەت شاكىروۋقا بېرىلدى. ئۇ ژىغىن قاتناشچىلىرىغا شاكىروۋلار ئائىلىسىنىڭ قىزغىن سالىمىنى يەتكۇزگەندىن كېيىن. ئەلىخان تۇرەمنىڭ يازما خاتىرلىرى ئاسلىسىدا توزولگەن. ئەينى يىللاردىكى مىللىي ئازاتلىق ئىنقىلاپنىڭ تەغدىرىنى بايان قىلىدىغان ھۇججەتلىك ماقالىنى ئوقۇپ بەردى.

شائىر ۋە ژۇرنالىست تۇرسۇن قاھار. ئۇزبەكىستاندىن كەلگەن مېھمان سېيىتجان سېتىشۇۋ. سابىق شەرقىي تۇركىستان مىللىي ئارمىيە پولكوۋنىگى ئايتۇغان يۇنچىيېۋ ۋە باشقىلار سۇزگە چىقىپ ئەشۇ ژىللاردىكى خاتىرلىرى بىلەن ئورتاقلاشتى. ناتىقلارنىڭ سۇزلىرى ئارلىغىدا پېشقەدەم سازەندىلەر بىلەن ياش سەنئەتچىلەرنىڭ ئورۇنلىشىدا تۇرلۇك سەنئەت نومېرلىرى ئىجرا قىلىنىپ تۇردى.

ژىغىن ئاخىرىدا ئەينى يىللاردىكى شەرقىي تۇركىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ رەئىسى، مەرھۇم ئەلىخان تۇرەمنىڭ ئائىلىسىگە ھەم مەزكۇر ھۇكومەتنىڭ باش كاتىۋى ئابدۇرۇپ مەخسومگە بوگۇنكى ژىغىننىڭ خاتىرىسى سوپىتىدە مۇزىكىلىق تام سائاتى تەغدىم قىلىندى. ژىغىن قىزغىن كەيپىيات ۋە چوڭقۇر تەسىرات ئىچىدە ئاياقلاشتى.

ئۇز مۇخبىرىمىز

. بىز تۇۋەندە، 1944- 1949- ژىللاردىكى شەرقىي تۇركىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ تۇنجا رەئىسى، دۇلەت ئەربابى ۋە فىلوسوف، ئەللامە ۋە شائىر *ئەلىخان تۇرە ساغۇنىينىڭ* شېئىرىنى دىققىتىڭلارغا ھاۋالە قىلدۇق.

بىر كۈن تاپار بالىلىرىڭ

شانلىق يۇرت - ئۇيغۇرستان،
تاغلىرىڭدۇر تيانشان.
بىز سېنىڭدىن ئايرىلغان،
باغرى قاندۇر بالىلىرىڭ.

ئانىمىز ئېدىڭ مېھرىبان،
مېھرىڭگە بىز تويمىغان.
ئانىسىدىن ئايرىلغان
قەلبى يارا بالىلىرىڭ.

ئۇيغۇر خەلقى خار بولدى،
ئەرىككە ئىنتىزار بولدى،
قوينۇڭ بىزگە تار بولدى،
ژىغلاپ دەيدۇ بالىلىرىڭ.

سۇلتان سۇتۇق بۇغراخان
ئۇيغۇرلارغا خان بولغان.
ھارۇن، مۇسا، قاراخان،
سەرسان بولدى بالىلىرىڭ.

بېشى گوبى چۇلىدۇر،
ئايىغى ئەنجان يولىدۇر،
ئات بېشى، چادىر كۇلىدۇر،
ژورگەن جايى بالىلىرىڭ.

بالاساغۇن، ئىسسىق كۇل
ساغۇنىينىڭ جايى ئۇل،
شانلىق ەتەن ئامان بول،
بىر كون تاپار بالىلىرىڭ!

В мире поэзии

Популярный уйгурский поэт РАХИМЖАН РУЗИЕВ, живущий в Алматы издал около десяти сборников на родном языке. Его стихи выходили в переводе в различных периодических изданиях.

Мы продолжаем знакомить с его творчеством своего читателя.

ГОРЫ И ЗЕМЛЯ

Гордость гор мне понятна:
я - сын этих гор.
Но чужда их кичливость
мне - сыну Земли.
Хоть вершины уходят в небесный простор,
Корни гор в сердцевине ее проросли.

Их Земля родила, как незрячих кутят,
чтоб смогли великанами снежными стать,
а они поклониться Земле не хотят.
перед матерью шапки высокие снять...

Позабыт долг сыновний:
их небо влечет.
Даль его. Ширь его. Синь его. Новизна.
Горы в небо растут.
А Земля, что она?
Все равно, мол, от них
никуда не уйдет.

И горам не уйти от Земли: глубина
держит их в облаках,
кормит их и поит...
Равнодушие к ней
вечность им не простит,
ведь Земле на Земле -
дорогая цена.

Нет страшнее горы, что во гневе своем
землю лавой сожжет, в пепел все
превратит.
Но знакома Земле
Эта пытка огнем...
Вновь, как феникс, из пепла себя
возродит.

Из великой когорты ее сыновей
горы - малая горстка...
Должны укротить
непомерную гордость свою перед ней:
горы - смертны.
Земле суждено вечно жить.

Я из плоти другой. Трудно мне их понять.
Все же мы - кровные братья: земля - наша
мать.
Худо будет, коль мать отвернется от нас,
скажет:
"Каменный - сын...
Не помог в тяжкий час".

МАТЬ И ЖИЗНЬ

Припоминаю: в детстве плакал я,
и мама, подойдя ко мне устало,
с тревогой материнской шептала:
- О чем, сынок, болит душа твоя?

Прошли годы...
Один остался я.
И, в трудный час идя к ее могиле,
когда подступит к горлу ком бессилья,
я будто слышу из небытия:
- Что, сын мой, ноша тяжела твоя?

И близится ко мне тревожный свет...
И чудится мне в этом приближенье,
что мать, сама нуждаясь в утешенье,
ответа ждет:
- Не тяжела, о нет!

ОТВЕТ ДОЧЕРИ

Всхлипывает горько дочь меньшая,
Ах, шалунья, ах, притвора! Нет
горевать причины - точно знаю.
Вон в глазах какой лукавый свет.

Старшая с трудом досаду прячет
и ко мне бежит от егозы...
- Папа! -
Почему она так плачет,
что не видно ни одной слезы?

Отвечаю:
- А с какой печали
плакать ей? Да что с нее возьмешь!
В полдень ты найдешь росу едва ли...
Жарким летом снега не найдешь.

ЖИВУ С ЛЮДЬМИ

- Дорогой мой, жить на свете сложно:
Столько здесь красавиц, что тебя
в небеса я увлекла б любя,
если это было бы возможно...

Там очаг построили б и жили,
всю любовь земную взяв в сердца,
и друг друга, милый, так любили,
чтобы счастью не было конца.

Или бы спустились в глубь морскую,
без подруг и без друзей - вдвоем...
На земле ко всем тебя ревную,
нет покоя ночью мне и днем...

- О любимая, моря и звезды -
что они такое без людей?
Жить нельзя без родины своей?
Отними у птиц родные гнезда -
петь не станет даже соловей.

НАСЛЕДСТВЕННАЯ ПИАЛА

Вот она стоит передо мною,
будто души предков собрала,
невесома так и тяжела,
удивляя красок глубиною.

Будто в сне глубоком замерла,
но непостижимое для слуха
в ней живое сердце бьется глухо, -
вечности нетленной пиала...

В день холодный пиала согреет.
В жаркий - жажду утолит сполна.
В ней вода любой воды вкуснее,
Не убудет из нее вина.

С ней светлее - в хмурую годину.
В час веселья - радостней вдвойне.
От меня к единственному сыну
перейдет, как перешла ко мне.

И к любви великой причащаясь,
и душою перед нею чист,
я беру ее, едва касаясь,
будто трогаю осенний лист...

АБДУЛХАЙ МУХАММАДИ
(1901-1937)

Абдулхай Мухаммади родился в селе Байсеит Алматинской области. Учился в Ташкенте и Москве. Он является одним из основоположников современной уйгурской литературы, автором нескольких поэтических сборников.

МОЕ МОЛОДОЕ СЕРДЦЕ

Не может мое сердце никак спокойным быть,
Душевное богатство не в силах ощутить.
Дрожит оно и стонет, все шепчет: "Уйгурстан,
Эх, вырваться б из клетки, как бурный ураган".

Дни напролет тоскует, горюет, слезы льет,
Горит, переживает, но лишь мечты полет
Возможен, а реальность такая: жизни нить.
Опутав очень крепко, не хочет отпустить.

Земля моя родная, прекрасный Уйгурстан,
Пусть голову сложу я, пускай согнется стан, -
Грехов моих так много, ошибок непростых,
Но я от них очищусь... Прости меня, прости.

Пока еще, как надо, тебе я не служил,
И жажду вековую твою не утолил.
Ах, если бы на крыльях к тебе я прилетел,
Я свой бы долг безмерный тебе вернуть сумел.

Известно, что разлуку не всяк переживет,
Ведь горечь мое сердце, как уголь красный, жжет.
Но утренняя свежесть, дотронувшись до ран,
Тебе поклон доставит - родимый Уйгурстан.

Перевел с уйгурского Хамит Хамраев

ئۇيلاد گۇرۇپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

هايات ۋە تەغدىر

داڭلىق ئۇيغۇر پىئانىنو پروفېسسورى

مەن 1995ـ ژىلى توققان يوقلاش مۇناسىۋىتى بىلەن تۇركىيە جۇمھۇرىيىتىگە باردىم. ھەرخىل سەۋەپلەر تۈپەيلىدىن چەت نەللەردە نولتۇراقلىشىپ قالغان بولسىمۇ، ئۆز ۋەتىنى ۋە ئۆز مىللىتى سەنئىتىنىڭ تەرەققىياتى، ئۆز مىللىتىنىڭ سەنئىتىدىن بايلىغىنى ھەلق تاراغا تونۇشتۇرۇشتەك ئۇچھەس خىزمەت كۆرسىتىپ، دۇنياۋي شۆھرەت قازىنىۋاتقان پىئانىنو چېلىش مۇتەخەسسىسى تۇرسۇنئاي خانىم دادىسىنىڭ تەلىۋى بويىچە تۇركىيەگە چىقتى.

تۇرسۇنئاينىڭ دادىسى سابىت ئەپەندىنىڭ تۇرمۇش شارائىتى ناھايىتى پاراۋان بولۇپ، تۇرسۇنئاينى ياختىسى سەرەمجانلاشتۇرۇلغان ئايرىم ئۆيگە ئورۇنلاشتۇرىدۇ.

سابىت ئەپەندى قىزىنىڭ بىلىم ئېلىش ئارزۇسى بويىچە تۇركىيەنىڭ ئالاقىدار ئورگانلىرىغا ئىلتىماس سۇنىدۇ. تۇركىيەنىڭ قايدىسى بويىچە تۇرسۇنئاي ئىستانبۇل، ئەنقەرە قاتارلىق شەھەرلەردىكى داڭلىق پىئانىنو مۇتەخەسسىسلىرىنىڭ قاتنىشىشى ۋە باھالىشى بىلەن پىئانىنودىن ئىمتىھان بېرىپ ئەلا نەتىجىگە ئېرىشىدۇ. ئاندىن ئىستانبۇلدىكى دۇنيا بويىچە ئەڭ داڭلىق گېرمانىيەلىك پىئانىست ـ پروفېسسور ھەردى شتاتسەردىن دەرس ئېلىشقا مۇيەسسەر بولىدۇ. بۇ جەرياندا فرانسۇس ئوقۇتقۇچى تەكلىپ قىلىپ، ئۇ فرانسۇس تىلىنى پىششىق ئۆگىنىدۇ. فرانسۇس تىلى ئارقىلىق فرانسىيەنىڭ داڭلىق كلاسسىك مۇزىكىلىرىنى ئوگىنىپ، پىئانىنو چېلىشتىكى ماھارىتىنى تېخىمۇ يۇقىرى سەۋىيەگە يەتكۈزىدۇ.

ئۇ 1968ـ ژىلى ئەنگلىيەنىڭ مەركىزى لوندونغا بېلىم ئاشۇرۇشقا بېرىپ، پىئانىنو مۇتەخەسسىسلىرى جەم بولغان سورۇنلاردا دۇنيا ۋي شۆھرەتلىك كومپوزىتورلارنىڭ داڭلىق مۇزىكا ئىجادىيەتلىرىنى پىئانىنودا چېلىپ، سورۇن ئەھلىنى ھەيران قالدۇرىدۇ. 1970ـ ژىلى ئۇ تۇركىيەنىڭ ئىستانبۇل، ئەنقەرە قاتارلىق مەركىزى شەھەرلىرىدە نومۇر ئورۇندىاپ، تۇركىيە جۇمھۇرىيىتىنىڭ يۇقىرى دەرىجىلىك ئەربابلىرىنىڭ ماختىشىغا، تاماشىبىنلارنىڭ قىزغىن ئالقىشىغا ئېرىشىدۇ. شۇ ژىلنىڭ ئاخىردا ئۇ پولشا، چېخوسلوۋاكىيە، ئىتالىيە، موسكۋا، شاڭگاڭ قاتارلىق جايلاردا پىئانىنو چېلىش سەنئەت پائالىيەتلىرىگە قاتنىشىدۇ. 1972ـ ژىلى ئۇ رىم، ژېنېۋا، موسكۋا، شاڭگاڭ، بانگكوك قاتارلىق شەھەرلەردە ئوتكۈزۈلگەن پىئانىنو چېلىش بويىچە مۇزىكا نىسىتىتۇتىنىڭ مۇزىكا ئىستېتوروش ئارزۇسىدا تۇرغان تۇرسۇنئاي خانىم دادىسىنىڭ تەلىۋىنى خوشاللىق بىلەن قوبۇل كۇروپ، تۇركىيەگە چىقىدۇ.

1960ـ ژىلى مەكتەپنى پۈتتۈرۈپ، شىنجاڭغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، تەشكىل ئۇنى مىللىي ناخشىلارنى يىغىش ـ رەتلەش ئۇچۇن جەنۇبى شىنجاڭنىڭ قەشقەر، خوتەن قاتارلىق جايلىرىغا ئەۋەتىدۇ. قەشقەردىن توپلىغان ھەلق ناخشىلىرىنى ھەلق ئارا نوتىغا ئېلىپ، ئۇنى ئىجادىي ھالدا پىئانىنودا ئورونداپ، ئۇيغۇرچە مىللىي ناخشىلارنى ھەلق ئارالىق مۇزىكا ئەسۋابى ـ پىئانىنودا چالىدىغان ئادەم بولماسلىقتەك بوشلۇقنى تولدۇرىدۇ، ھەمدە سەنئەت مەكتەپلىرىدىكى مىللىي ئوقۇغۇچىلارغا پىئانىنودىن دەرس ئۆتىدۇ.

ئۇ ئىچكىرىدە ئوقۇش ۋە خىزمەت قىلغان ئون نەچچە ژىل جەريانىدا كەسپى قابىلىيىتىنى ئۇستۇرۇش ئۇچۇن تىل ئوگىنىشنى چىك ئۆتۈپ ئوقۇتقاندى. ئۇ قىز ـ يىگىت، تېرىتسىپ ئوگىنىش ئارقىلىق، خىتاي تىلىنى پىششىق ئېگىلىگەندىن سىرت، ئۇزى بۇرۇن ئوگەنگەن رۇس تىلىنى مۇكەممەللەشتۇرۇش بىلەن بىللە ئىنگلىز تىلىنى مەخسۇس ئوقۇتقۇچى تەكلىپ قىلىپ ئوگىنىدۇ.

1960ـ ژىلنىڭ ئاخىرى ئۇنىڭغا تۇركىيەنىڭ ئىستانبۇل شەھەر دىكى خىتاي كونسۇلخانىسىنىڭ تەرجىمانى بولۇپ تۇرۇشقا ئىلتىماس سۇنغان ئەپەندىمدىن چاقىرىق قەغىزى كېلىپ قالىدۇ. چەت نەللەردە ئوقۇپ، ئۇزىنىڭ پىئانىنو چېلىش ماھارىتىنى تېخىمۇ يۇقىرى سەۋىيەگە ئۆستۈرۈش ئارزۇسىدا تۇرغان ئۇ بۇ ئىلتىماسنى سۇدىن چىقىرىدۇ. سەرگۈزەشتىلىرىنى ئاڭلىغان ئۇنىڭ دوستلىرى ئۇنىڭغا ئەمەس بولۇپ ئۇنىڭغا ئوخشاش ئىقتىدارلىق ئىستېداتلىق ئىنسانلارنىڭ ئۆز ۋەتىنىدە ئوقۇش پۇرسىتىدىن مەھرۇم قالغانلىقىغا ئىچ ئاغرىتىدۇ.

ماھارەت كۆرسىتىش پائالىيەتلىرىگە قاتنىشىدۇ. ئۇ بارغانلا جايدا شۇ جايدىكى پىئانىنو مۇتەخەسسىسلىرى بىلەن ئۇز ئارا تەجرىبە ئالماشتۇرىدۇ. ئۇلارنىڭ ئارتۇقچىلىقلىرىنى كەمتەرلىك بىلەن ئۇگىنىدۇ. ئەتىجىدە ئۇنىڭ كەسپى تالانتى تېخىمۇ ئاشىدۇ.

تۇرسۇنئاينىڭ قولغا كەلتۇرگەن ئەتىجىسى ۋە پىئانىنو چېلىش جەھەتتىكى شۆھرىتى ئۇنى تېخىمۇ زور ئىجتىمائىي ئورۇنغا ئېگە قىلىشقا سەۋەپ بولىدۇ. 1976ـ ژىلى ئۇ تۇركىيە دۆلەتلىك مەدەنىيەت ـ ماارىپ مىنىستىرلىگىنىڭ تەستىقى بىلەن ئىستانبۇل ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ سەنئەت ئىنستىتۇتىغا پىئانىنو ئوقۇتقۇچىلىغىغا ئالاھىدە تەكلىپ قىلىنىدۇ. بۇ جەريانداا ئۇ ئۇيغۇر «ئون ئىككى مۇقام»نىڭ يورۇشلىشىكەن مۇزىكىسىنى بەش سىزىقلىق ھەلق ئارا نوتا ئارقىلىق دۇنياغا تونۇشتۇرۇش خىزمىتى بىلەن شۇغۇللىنىدۇ. شۇنداقلا «ئون ئىككى مۇقام» ناھاڭلىرىنى پىئانىنو بىلەن چېلىپ ئۇيغۇر ھەلقىنىڭ بۇ دۇنيا ۋي بىباھا مەدەنىيەت ئەمۇنىسىنى چەت ئەل مۇزىكا ئەھلىلىرىگە تونۇشتۇرۇشتا نۇچمەس توھپە قوشىدۇ.

تۇرسۇنئاي خانىم ئۇزى دېگەندەك تىل ئوگىنىشكە ئىنتايىن ئەھمىيەت بېرىدىكەن. ئۇ ھازىر ئۇيغۇر، خىتاي، رۇس، ئىنگلىز، فرانسۇس، تورك تىللىرىدا راۋان سۆزلەيدىكەن.

1985ـ ژىلى تۇركىيە جۇمھۇرىيىتى مەدەنىيەت مىنىستىرلىگى ئۇنىڭ سەنئەت ساھاسىدىكى خىزمىتىگە يۇقىرى باھا بېرىپ، ئۇنىڭغا «دۆلەت دەرىجىلىك پىئانىنو پروفېسورى» دېگەن ئونۇانىنى بېرىدۇ. ھەمدە ئىستانبۇلدا چىقىدىغان نوپۇزلۇق گېزىتلەردە ئۇنىڭ شانۇ ـ شەۋكىتىلىك مۇزاپىپەقىيەتلىرى تونۇشتۇرۇلۇپ، ماقالىلار ئېلان قىلىنىدۇ. تۇركىيەدە چىقىدىغان دۆلەتلىك قامۇستا ئۇيغۇرلار ئىچىدىن يېتىشىپ چىققان مەشھۇر پىئانىست، پروفېسسور تۇرسۇنئاي خانىم دەپ ئالاھىدە بايان قىلىنىدۇ.

ھەجەر سابىت

«شىنجاڭ سەنئىتى» ژۇرنىلىدىن قىسقارتىلىپ ئېلىندى

Каждый человек имеет право на свободу убеждений и свободное выражение их; это право включает свободу беспрепятственно придерживаться своих убеждений и свободу искать, получать и распространять информацию и идеи любыми средствами и независимо от государственных границ.

(Ст.19 Всеобщей декларации прав человека)

«ۋېژدان ئاۋازى»

ئىجتىمائىي ـ سىياسىي جۇمھۇرىيەتلىك گېزىت

گېزىتنى تەسىس قىلغۇچى «ۋېژدان ئاۋازى» گېزىتى رېداكسىيە ھەيئىتى

باش مۇھەررىر
مۇزەپپەرخان قۇربان
☎43-23-62

باش مۇھەررىرنىڭ ئورۇن باسارى
ئەكبەرجان باۋدۇن

مەسئۇل كاتىپ
رابىيەم ياقۇپ

رەسسام
سابىتجان باباجان

ئىختىسات مۇدىرى
ئەلى ئايۇپ

ئادرېس
چۇي پروسپېكتى، 111
بىشكېك 720065

گېزىتىمىزنىڭ سپونسورلىرى:
«تارانچىلار ئىندۇستريىسى ۋە سودا كومپانىيەسى»

گېزىتىمىزدە بېسىلغان ماقالىلارنىڭ مەسئۇلىيىتى ئاپتورلار ئۈستىدە ئاپتورلار مەۋقەسى تەھرىرات مەۋقەسىنى بولۇپ ھېسابلانمايدۇ. تەھرىراتقا كەلگەن ماقالىلار قايتۇرۇلمايدۇ ۋە جاۋاب بېرىلمەيدۇ.

Республиканская общественно-политическая газета
"Виждан авази"
("Голос совести")

Главный редактор:
Музаппархан КУРБАН
☎43-23-62

Газета зарегистрирована в Министерстве юстиции Кыргызской Республики
Регистрационное свидетельство
№ 586-3301-000

Зам. главного редактора:
Акбаржан Бавдун

Ответ. секретарь:
Рабиям Якуп

Художник:
Сабитжан Бабаджан

Зам. главного редактора по финансовым делам:
Али Аюп

Спонсоры:
Компания "Таранчилар индустрия и торговля"

Учредитель:
Трудовой коллектив редакции.
Газета выходит 1 раз в месяц.
Набрана в редакции газеты "Виждан авази".
Отпечатана в Малом Кантском типографическом предприятии.

Офсетная_____ п.л.
Тираж 4800
Заказ 62

ئادەم ۋە قانۇن

ئادىل ھۆكۈم

1998ـ ژىلى 30ـ يانۋار كونى بىشكېك شەھەرلىك سوت كوللېگىيەسىنىڭ ب. نىبراگىموۋ رەئىسلىگىدە، شەھەرلىك پروكۇراتۇرا ۋەكىلى ئالكانوۋنىڭ قاتنىشىشى بىلەن نوتكو. زولگەن مەجلىسدە مەمتاخۇن نىسمىدىنىڭ ئىلوۋنى ۋەھشىيلەرچە ئولتۇرغان قاتىل نوۋوكرېشنكوۋ سېرگېي (25 ياش) ئولوم جازاسىغا، ئونىڭ شېرىكى رودىن سكولاي (38 ياش) 3 ژىلنىڭ قاماق جازاسىغا ھۆكۈم قىلىندى

بۇ جىنايەت مۇنداق سادىر بولغان: 1997ـ ژىلى سېنتەبىرنىڭ ئاخىرلىرىدا مەمتاخۇننىڭ ۋېتالي ئىسمىلىك دوستى كېلىپ ئۇزىنى سېرگېي ئىسمىلىك بىرسىنىڭ ئۇرۇپ كەتكىنىنى ئېيتىدۇ. 1ـ ئوكتەبىر كونى مەمتاخۇن بۇ مەسىلىنى ئېنىقلاش ئۈچۈن ئۇزى يالغۇز سېرگېينىڭ يېنىغا بارىدۇ. ئوتتۇرىدا ئۇرۇش چىقىدۇ. سېرگېي يالغۇز ئەمەس بولۇپ ئونىڭغا رودىن يەردەملىشىدۇ. سېرگېي مەمتاخۇننى قولىغا چىققان تاش، تومۇر قاتارلىق نەرسىلەر بىلەن ئۇرۇپ ژېڭىنى قاندىن كېيىن، ۋەھشىيلىك بىلەن تېپىپ ـ باش سوگەك ۋە بارلىق قوۋۇرغىلىرىنى سۇندۇرۇپ ئولتۇرغاندىن كېيىن جەسەتنى چوك سۇمكىغا بىر تون پارچىلىرى بىلەن قوشۇپ سېلىپ ئالامەدىن مىكرورايون يېنىدىكى كانالغا تاشلىغان. 20 كون ئوتكەندە ئەشۇ ۋاقىئەنى كۆرگەن رۇس ئايال مەمتاخۇننىڭ ئالىلىسگە كېلىپ ئونىڭ ئولگەنلىگىنى خەۋەر قىلىدۇ. دەرھال چىقىرىلغان مىنىتسىيە ئوپېراتسىيە توپى جىددىي ھەرىكەتلىنىپ جىنايەتچىلەرنى تېپىپ قامىقا ئالىدۇ. قاتىل سېرگېينىڭ كۆرسىتىشى بىلەن جەسەتنى سۇدىن چىقىرىدۇ.

مەمتاخۇن ئابلەھەت ئوغلى نىسبەتەن ئالىلوۋ تېخى ئەندىلا 22 ياشقا كىرگەن بولسىمۇ. نەچكى بالىنىڭ ئاتاسى ئىدى. ئونىڭ ئانىسى نارزۇگول نىسمائىلوۋا 1989ـ ژىلى ئېرى ئولگەندىن كېيىن ئوچ بالىنى يالغۇز ئۇزى بېقىپ ئوستوروش جەريانىدا كۇپلىگەن جاپالارنى تارتقان ئىدى. ئەر يەتكەن ئوغلىنىڭ قاتىل قولىدا ئولتورولگەنلىگى ئونىڭ ئالىلىق ژۇرىگىنى قاتتىق موجىدى ـ ئەلۋەتتە.

بىشكېك شەھەرلىك سوت كوللېگىيەسىنىڭ ئادالەتلىك ھۆكۈمى مەمتاخۇننىڭ ئانىسى ۋە يېقىن ئۇرۇق ـ تۇققانلىرىنى رازى قىلدى. ئىۇگ ھۆكۈم ئىلان قىلىنغاندىن كېيىن نارزۇگول نىسمائىلوۋا 1989ـ ژىلى ئېرى ئولگەندىن كېيىن ئوچ بالىنى يالغۇز ئۇزى بېقىپ ئوستوروش جەريانىدا كۇپلىگەن جاپالارنى تارتقان ئىدى. ئەر يەتكەن ئوغلىنىڭ قاتىل قولىدا ئولتورولگەنلىگى ئونىڭ ئالىلىق ژۇرىگىنى قاتتىق موجىدى ـ ئەلۋەتتە.

ش.ئا.

«ۋېژدان ئاۋازى» رېداكسىيەسى گېزىتىمىزنىڭ جان كۆيەرى

سائادەت ھەسەنئوۋانىڭ

ۋاپات بولىشى مۇناسىۋىتى بىلەن ئونىڭ ئالىلىسگە، ئۇرۇق ـ تۇققان، قوم ـ قېرىنداشلىرىغا چوڭقۇر قايغۇرۇپ تەزىيە بىلدۇرىدۇ.

قىرغىزستاندىكى ئۇيغۇرستان ئازاتلىق تەشكىلاتىنىڭ مەركىزى كومىتېتى ئۇ ئا ت مەركىزى كومىتېت ئەزاسى

سائادەت ھەسەنئوۋانىڭ

ۋاپات بولىشى مۇناسىۋىتى بىلەن ئونىڭ ئالىلىسگە چوڭقۇر قايغۇرۇپ تەزىيە بىلدۇرىدۇ.

АРАБСКИЙ ФАКУЛЬТЕТ на земле Кыргызстана

Вот уже десять лет как мы вспоминаем об ушедшем постсоветском времени, вспоминаем о тех застойных, привычных, спокойных временах. Десять лет - в пучине перестройки, рыночной экономики, демократии, свободы слова... Все вокруг изменилось, даже изменились названия городов и улиц. В обиход вошел и утвердился ранее незнакомый термин "национальные меньшинства". Чиновники молодых государств все больше обеспокоены национальными амбициями, внедрением национальных кадров. Попав под сокращение, лишившись постоянного места работы, специалисты, передовая интеллигенция некоренной национальности постепенно поглощаются торговым рынком. Уйгуры из их числа, тоже, нашли себя в "коммерции", "челночных поездках" и "национальных кухнях". И лишь единицы из тысячной армии специалистов хоть как-то закрепились в области науки, образования, культуры...

Сегодня моя беседа с Рукией Акимовой, представителем уйгурской интеллигенции. Она работает сейчас помощником декана арабского факультета Кыргызского архитектурно-строительного института (КАСИ). В беседе также приняли участие декан факультета Фавваз Аль Дахер и замдекана Абдуразак Бусетта.

- Рукия Мазамовна, расскажите немного о себе.

- Я родилась в аристократической семье, в городе Кульдже Уйгурстана. В 1958 году наша семья, в числе сотен других уйгурских семей, спасая то последнее, что осталось после нашествия китайских коммунистов, вместе с родственниками эмигрировала в Советский Союз. И вскоре, после бесконечных переездов, мои родители остановились в столице Киргизии. С тех пор наша жизнь потекла по обычному руслу. *Взрослые пошли* работать, а детей отправили в школу учиться. Я училась в 24 школе и окончила ее с золотой медалью. Сразу после школы поступила во Фрунзенский Политехнический институт на энергетический факультет, где и осталась работать после окончания этого вуза.

- Рукия Мазамовна, с какого времени Вы работаете в КАСИ?

- После открытия в 1996 году в КАСИ арабского факультета я была приглашена туда на должность помощника декана. Позвольте мне немного рассказать о нашем факультете. Факультет финансируется Всемирной мусульманской благотворительной организацией "Тайба" и поэтому обучение и проживание в студенческом общежитии бесплатны. Декан факультета - педагог из Иордании - Фавваз Аль Дахер. На сегодняшний день на факультете обучаются 150 студентов разных национальностей: кыргызы, уйгуры, туркмены, татары, дунгане и русские. На арабском факультете ведется обучение по трем специальностям - это экология, экономика и арабская филология.

- Так как этот факультет финансируется Всемирной мусульманской организацией, то, я думаю, Ислам играет немаловажную роль в обучении студентов?

- Несомненно, "Тайба" не только финансирует факультет, но и преподавательский состав из 5 человек арабской национальности, представляющих эту организацию, которые приехали сюда из арабских государств. "Тайба" отремонтировала два этажа КАСИ для арабского факультета, оборудовав один кабинет для совершения пятикратного намаза студентами и преподавателями. Каждую пятницу после совершения жума-намаза мулла читает лекцию о исламской вере.

На факультете идет усиленное изучение арабского языка, по 20 часов в неделю, в программу входит заучивание небольших сур из Корана.

- Как Вы сказали, у Вас учатся студенты русской национальности. А как они относятся к Исламу?

- Да, на нашем факультете учатся русские студенты, и они участвуют во всех мероприятиях, вплоть до совершения пятикратного намаза. Преподаватели на лекциях по специальностям: арабский язык, история арабских стран, техника перевода рассказывают о исламской вере, Коране и правилах шариата Ислама, ни в коем случае , однако, не навязывая студентам Ислам. Им предоставляется возможность свободно мыслить и выбрать свой путь. Но у нас все студенты добровольно придерживаются всех правил шариата, читают Коран и по возможности держат пост в дни Святого месяца Рамазан. Здесь я хотела бы добавить, что лучшие студенты факультета, по их желанию могут продолжить учебу в арабских странах, причем также на бюджете "Тайбы".

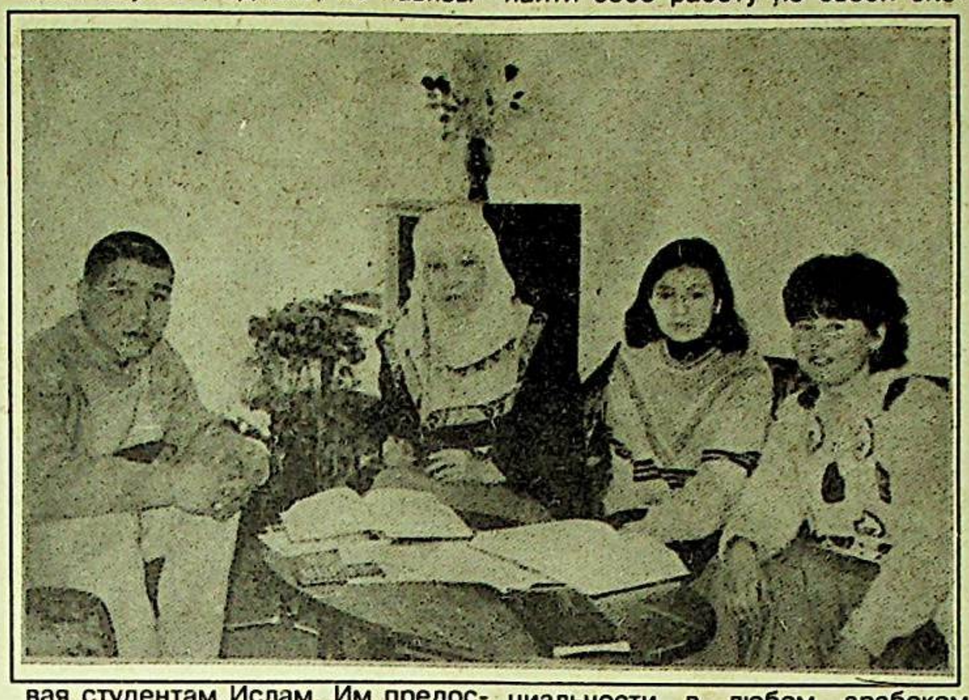

- Фавваз устаз, как декан что Вы можете добавить о факультете?

- Я хочу особо отметить о вступительных экзаменах при поступлении на наш факультет. За 2-3 месяца до вступительных экзаменов, после приема документов, мы с абитуриентами проводим подготовительные курсы. Затем проходит строгий отбор при собеседовании. На собеседовании приоритетное место отводится моральным, нравственным качествам абитуриента и только потом - аттестату и знаниям. После собеседования абитуриенты, допущенные к вступительным экзаменам, сдают такие же предметы, как и другие абитуриенты КАСИ.

После окончания института, студенты получат дипломы магистра международного уровня, т.е. они с нашим дипломом смогут найти себе работу по своей специальности в любом арабском государстве.

Абдуразак Бусетта (заместитель декана):

- Так как вашу газету читает уйгурская общественность я хочу выразить свое отношение и мнение об уйгурах и в частности о нашей сотруднице Рукиям Мазамовне. У нас есть несколько друзей из уйгурской национальности, с которыми мы дружим уже давно. И общаясь с ними, у меня сложилось очень хорошее впечатление об уйгурах в целом, я всегда говорю, что это прекрасная нация. Например, Рукия Мазамовна - она умная, интеллигентная женщина. Ее порядочность и ответственность за свою работу делают ее еще более привлекательной. Нельзя не отметить ее любовь к знаниям, Рукия вместе со студентами изучает арабский язык, и надо сказать - успешно. Одним словом, Рукию мы называем нашей сестрой, т.е. сестра-Рукия.

- Рукия Мазамовна, насколько мне известно, Вы являетесь внучкой самой уважаемой и почитаемой среди уйгурской общественности женщины - Хамсихан - ахчаапы. К сожалению, 5 лет как ее уже нет среди нас, тем не менее о ней с большой нежностью отзывается уйгурская общественность как о мудрой и высокоинтеллектуальной женщине. Что Вы можете добавить о своей бабушке?

- Безусловно, для своего времени моя бабушка была грамотной женщиной, так как получила образование в женском медресе г.Кульджи, где помимо изучения Корана, обучали по другим предметам общеобразовательной школы. К тому же из-за хорошего произношения сур Корана и за ее интеллигентности она пользовалась авторитетом не только среди уйгурских женщин, но и всей уйгурской общественности Кульджи.

Отличительной чертой нашей семьи, начиная от моего прадеда Хакимбека Ходжи является способность хорошо рисовать и умение писать красивым каллиграфическим почерком, свидетельством чему на память от дедушки Халзатбека Ходжи нам осталась книга, в которой он собственной рукой написал перевод 30 главы Корана.

- Рукия Мазамовна, какие у Вас будут пожелания на наступивший год?

- Я, как педагог, хочу обратиться к уйгурской молодежи. Сейчас молодежь не имеет возможности получить высшее образование из-за экономических трудностей, но стремление учиться, работать в государственных учреждениях не подвластно времени. Поэтому нужно постараться преодолеть временные трудности и находить любую возможность обучиться в таких учебных заведениях как КАСИ, где образование можно получить бесплатно. А всему уйгурскому народу я желаю здоровья, сплоченности и преданности идеалам нации.

Рабиям Якуп

ئىنسان قەدرى

كەمتەر ئىنسان

بىشكېك شەھرى يېنىدىكى لەبەدىنوۋكا يېزىسى ئويغۇرلار توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان چوڭ يۇرتلارنىڭ بىرى. مانا شۇ چوڭ يۇرتنى 15 ژىلدىن بېرى باشقۇرۇپ خەلق خىزمىتىنى كەمتەرلىك بىلەن ئاتقۇرۇپ كېلىۋاتقان ھېيتاخۇن ئەيسارۇۋ ئەشۇ يۇرتتىكى جامائەچىلىك ھۆرمىتىگە ئىگە ئىنسان دور.

ھېيتاخۇن ئاكا 1925- ژىلى قازاقستاننىڭ ياركەنت شەھىرىدە تۇغۇلۇپ 1930- ژىللىردا ئاتا-ئانىسى بىلەن ستالىن توزومىنىڭ قىسىشىدىن ئويغۇرستان تەۋەسىگە ئۆتۈپ، ئىلى ۋىلايەت قورغاس ناھىيە مەركىزى چىلپەكزىدە ئوسوپ چوگايغان. ئاتىسى ئاددىي دېھقان بولغانلىقتىن خىتاي ھۆكۈمرانلىغى ئاستىدىكى شارائىتتا ئونىگىغا ئوقۇپ يېتىلىش ئىمكانىيىتى بولمىغان. 1955- ژىلى كۆپلىگەن ۋەتەنداشلىرى قاتارىدا مۇستەملىكە شارائىتىدىكى ئۇيغۇرستاندىن سوۋېت تەۋەسىگە كۆچۈپ كەلگەن ۋە قىرغىزستانىدىكى موشۇ يېزىغا ئورۇنلاشقان. شۇندىن بېرى شۇ يېزىدىكى كوپېشىۋ نامىدىكى ئېگىلىكتە دەسلەپ ئاددىي سوڭچى كۆپ ئۆتمەي زۇھنو باشلىغى بولۇپ قېزىلچا، بۇغداي، قوناق زىرائەتلىرىنى سۇغۇرۇپ پەرۋىش قىلىدىغان كوللېكتىۋقا باشچىلىق قىلغان. ئۇنىڭ زۇھنوسى ئەزالىرى ئويغۇرلار بولۇپ تىرىشىپ ياخشى ئىشلەپ مول ھوسۇل ئېلىپ جەمىيەتكە. خەلققە پايدا يەتكۈزۈش بىلەن بىللە ئۆز تۇرمۇشىنى ياخشىلاپ ئائىلىلىرىنى تەمىنلەگەن.

ھېيتاخۇن ئاكىنىڭ غەمخورلىغىدا ئويغۇرستاندىن يېڭى كۆچۈپ كەلگەن ئويغۇر ئائىلىلىرى ئىشقا ئورۇنلىشىپ، ئۆي - قورا جايلىق بولۇپ قاتارغا قېتىلغان.

1963- ژىلدىن تارتىپ ھېيتاخۇن ئاكا زۇھنوسى ھەر ژىلى دېگىدەك پلاننى ئاشۇرۇپ ئورۇنلاپ كەلگەنلىگى ئۈچۈن ئېگىلىك رەھبەرلىگى ۋە رايون ھاكىمىيىتى تەرىپىدىن دائىم تەغدىرلىنىپ تۇرغان. شۇنىڭ بىلەن بىللە زۇھنو ئەزالىرىنىڭ ئىقتىسادىي ھال توقىتى ياخشىلىنىپ تۇرمۇشى كاپالەتكە ئېگە بولغان. بۇنىڭغا 1970- ژىللاردا قىرغىزستان كوممۇپارتىيەسىنىڭ بىرىنچى سېكرېتارى ت. ئوسوبالىيېۋ تەرىپىدىن بېرىلگەن ھۆرمەت گراموتىسى 1990- ژىلى نويابىردا سوۋخوز رەھبەرلىگى تەرىپىدىن بېرىلگەن ھۆرمەت گراموتىسى، 1995- ژىلى 6- دېكابىردا پايتەختتىكى چوڭ ژىغىن زالىدا پوتون قىرغىزستان يېزا ئېگىلىك ئىلغارلىرى قاتارىدا شەخسەن پېرىزىدېنت ئا. ئاقايېۋ ئۆز قولى بىلەن تاپشۇرغان ھۆرمەت گراموتىسى ۋە 1997- ژىلى ئالامېدىن رايونلۇق ھاكىمىيەت تەرىپىدىن ياپون فوتوئاپپاراتى، گىلەم قاتارلىق ماددىي بويۇملار بىلەن مۇكاپاتلانغانلىغى دەلىل بولسا كېرەك.

1989- ژىلى پېنسىيەگە چىققان بولسىمۇ تا ھازىرغىچە يېشىنىڭ يەتمىشتىن ئاشقانلىغىغا قارىماي ئەمگەكتىن قول ئۈزمەي ئادەتتىنىپ قالغان سۈغىرىش ئىشىدا ئىشلەپ ئۆز تەجرىبىسىنى باشقىلارغا ئۆگۈتۈپ جەمىيەت ۋە خەلق مەنپەئەتى ئۈچۈن ھەسسە قوشۇۋاتىدۇ.

مەھەللە ژىگىت بېشى سۈپىتىدە بۇ كەمتەر ۋە ئادىل كىشى كۈپ ياخشى ئىشلارنى قىلىپ جامائەچىلىك ئالقىشىغا ئېگە بولۇپ كەلمەكتە. مەھەللىدىكى ئۇلۇم - يېتىم، ئەزىز - چىراق، توي - تۆكۈن قاتارلىق مۇراسىم لار ئېگىلىرىگە يار - يۆلەك بولۇپ. مەسلىھەتلەر بېرىپ يارەدىملىشىدۇ. بولۇپمۇ ئۇلۇم - يېتىم ئىشلىرىدا بەزى قولى قىسقا ئائىلىلەرگە ماددىي ياردەم قىلىشقا ژۇتتىكىلەرنى سەپەرۋەر قىلىش بىلەن ئۆزى بېۋاستە يەرلىك كولاش، ترانسپورت قاتارلىق مەسىلىلىرىنى ھەل قىلىپ بېرىدۇ. تۇرمۇشتا قىينىچىلىغى بار يېتىم - يېسىر. ئاجىز - ئاغرىقچان كىشىلەرگە يارەملەرنى ئۈيۈشتۇرۇپ باشلامچىلىق بىلەن ھال سورايدۇ. توي - تۆكۈن ئىشلىرىدا ئىقتىسادچانلىق ۋە تەرتىپلىك ياخشى ئۇتۇشىگە كۆچ چىقىرىپ ياشلارنى ئەخلاق تەربىيەلەشكە كۈچ كۆل بولىدۇ.

مانا شۇنداق ئىجابىي پەزىلەتلەرگە ئېگە ئاق كۆڭۈل بۇ ئادەمنىڭ ئادالەت تەرەپدارى ئېكەنلىگىگە گۇمان يوق. ئۇ سۈيۇملۇك ۋەتىنىمىز ئۇيغۇرستان توغرىسىدا مۇنداق دەيدۇ: «ۋەتەندىن ئايرىلغانىمغا 40 نەچچە ژىل بولغان بولسىمۇ ئاتا - ماكانىم ئۇيغۇرستانىنى دائىم ئەسلەپ تۇرىمەن. خىتاي باسقۇنچىلىرىنىڭ ۋەتىنىمدە ژۇرگۈزۈۋاتقان باسقۇش ھەرىكەتلىرىگە، ئېسىل ۋە ئوت - ژۇرەك ياشلىرىمىزنى مۇستەقىللىق تەلەپ قىلغانلىغى ئۈچۈن ۋە ئۇلارنىڭ كۆچلۈك دىنىي ئەقىدىسى ئۈچۈن تۆھمەت بىلەن "مىللىي بۆلگۈنچى"، "تېررورچى" دەپ ئۇلۇمگە ھۆكۈم قىلىپ ئېتىپ تاشلاۋاتقانلىغىغا. مېگلاپ تۇرمىگە قامالغان چىدىغۇسىز ئازاپلار بىلەن ئازاپلاۋاتقىنىغا. مەسۇمە - ئاجىزەلىرىمىزنى پەرزەنت كۆرۈش ئارزۇسىدىن مەھرۇم قىلىپ "تۆغۈت چەكلەش" سىياسىتىنى ژورگۈزۈۋاتقانلىغىغا. خىتايلارنى كۆپلەپ كۆچۈرۈپ ئەكېلىپ ئۇيغۇنلاشتۇرۇپ مۇقەددەس زېمىن - تۆپرىغىمىزنى دەپسەندە قىلۋاتقانلىغىغا بولغان غەزەپ نەپرىتىم چەكسىز».

بىز ھېيتاخۇن ئاكىنىڭ ئانا ۋەتىنىمىز ئۇيغۇرستانىنىڭ ئىستىقلالىيىتى يولىدىكى ئارزۇ - ئۇمۇت ۋە ئارمانلىرىنىڭ ئەمەلگە ئېشىشىغا، تېنىنىڭ ساق بولۇپ ئۇزۇن ئۇمۇر كۆرۈشىگە تىلەكداشمىز.

شەمشىدىن ئابلۇرېھىم

Вәтәнни сөйүш иманниң жүмлисидиндур

ۋەتەننى سۆيۈش ئىماننىڭ جۈملىسىدىندۇر

РЕСПУБЛИКАНСКАЯ ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ ГАЗЕТА
Газета выходит с марта 1994 года

"ВИЖДАН АВАЗИ"

نايلىق گېزىت
Февраль
1998 - ژىل
28 - فېۋرال
شەنبە
№ 2 (39)
نەركىن
ياھادا سېتىلىدۇ

ۋىژدان ئاۋازى

جۇمھۇرىيەتلىك ئىجتىمائىي - سىياسىي گېزىت ✣ گېزىت 1994- ژىلى مارت ئېيىدىن باشلاپ چىقىۋاتىدۇ

"VIJDAN AVAZI"

REPUBLICAN SOCIO-POLITICAL NEWSPAPER
The Newspaper published from March 1994

ПРЕСС-КОНФЕРЕНЦИЯ В АЛМАТЫ

В связи с годовщиной кровавого подавления китайскими властями мирной демонстрации Кульджинской молодежи и непрекращающимися репрессиями уйгуров по сей день 17 февраля в г.Алматы по инициативе Объединенного Политического Совета уйгурских организаций Центральной Азии была проведена пресс-конференция для журналистов.

В ней приняли участие представители иностранных информационных агентств, таких, как радиостанции "Свобода", "Би-би-си" и других, а также корреспонденты местных изданий, председатель казахстанского общества уйгуров Пархат Хасанов, главный редактор газеты "Виждан авази" Музаппархан Курбан и представители уйгурской общественности Казахстана и Кыргызстана.

Президент региональной Ассоциации уйгуров Казахстана Кахриман Ходжамбердиев, председатель казахстанской организации Освобождения Уйгурстана Сабит Абдурахман и юрист из Бишкека Турсун Ислам рассказали присутствующим о трагических событиях, происходящих в Уйгурстане (так называемом СУАР КНР), грубом нарушении здесь со стороны китайских властей прав человека.

АЛИ Аюп

پرېسس - كونفېرېنسىيە ئۆتكۈزۈلدى

ئوتتۇرا ئاسىيا تەۋەسىدە پائالىيەت ئېلىپ بېرىۋاتقان تەشكىلاتلار بىرلەشمىسىنىڭ 5-7-فېۋرال كۈنلىرى ئۈرۈمچى شەھىرىدە ئۆتكۈزۈلگەن ئومۇمىي يىغىنىنىڭ قارارىغا بىنائەن، ئۇ بۈگۈنكى كۈندە بىر كۈنمۇ توختىماي داۋاملىشىپ كېلىۋاتقانلىقىنى سەۋەبىدىن 17- فېۋرال كۈنى ئالمۇتا شەھىرىدە مەركىزى ئاسىيا تەۋەسىدە پائالىيەت ئېلىپ بېرىۋاتقان تەشكىلاتلار بىرلەشمىسىنىڭ سىياسىي كېڭىشى تەرىپىدىن ئۈيۈشتۇرۇلغان پرېسس - كونفېرېنسىيە ئۆتكۈزۈلدى.

كونفېرېنسىيەگە چەت ئەل مۇخبىرلىرى بىلەن يەرلىك گېزىت، تېلېرادىئو مۇخبىرلىرى، «ۋىژدان ئاۋازى» گېزىتىنىڭ باش مۇھەررىرى مۇزەپپەرخان قۇربان، قازاقستان جۇمھۇرىيەتلىك ئۇيغۇر مەدەنىيەت جەمئىيىتىنىڭ رەئىسى پەرھات ھاسانوۋ، قىرغىزستاندىكى ئۇيغۇرستان ئازاتلىق تەشكىلاتىنىڭ ۋەكىللىرى، ئۇيغۇر جامائەتچىلىگى قاتناشتى.

سۆزگە چىققان: قازاقستان ئۇيغۇرلىرى رېگىئونالىلىق ئىتتىپاقىنىڭ رەئىسى - قەھرىمان غوجامبەردىيېۋ، قازاقستاندىكى ئۇيغۇرستان ئازاتلىق تەشكىلاتىنىڭ رەئىسى - سابىت ئابدۇراخمان، قىرغىزستاندىكى ئۇيغۇرستان ئازاتلىق تەشكىلاتىغا ۋاكالەتەن تۇرسۇن ئىسلاملار خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ ئۇيغۇر خەلقىگە قارىتا ئېلىپ بېرىۋاتقان رەزىل سىياسىتىنى پاش قىلىپ، ئۇيغۇرستاندا ئىنسان ھوقۇقىنىڭ قوپاللىق بىلەن دەپسەندە قىلىنىۋاتقانلىقىنى توغرىسىدا كەڭ دائىرىدە ئەخبارات بېرىشتى.

ئەلى ئايۇپ

БЕССОННАЯ НОЧЬ

(По следам происшедших событий)

- Не устал с дороги?

Словно не услышав моего вопроса, он поспешно взял сумку в правую руку и молча направился от автобуса к стоянке легковых автомобилей. Я последовал за ним и, опередив, открыл двери автомобиля.

- Ну и морозы! А снегу-то сколько выпало! И как дороги не замело?

- Ты держишь пост? - услышал я в ответ.

- Держу, - ответил я, - до времени принятия пищи еще целый час. Успеем на ужин, который приготовила Саадат.

Тяжело вздохнув, он замолчал. Я стал понимать, что мой собеседник чем-то сильно озабочен и совсем не слышит меня. Как-то сразу пропало желание продолжить расспросы.

Саадат, как обычно, радушно, приняла гостя. Однако на этот раз Махмут как бы не заметил радушия хозяйки. Не было и привычных вопросов к детям о их делах и учебе. Гость молча передал пальто моему старшему сыну - Тахиру и, пройдя в зал, сел на диван. Опять тяжело вздохнув, произнес:

- Ну что же, давайте поблагодарим Всевышнего, и пусть он оградит нас от напастей - Аллаху акбар!

После этого, жестом пригласив меня и Саадат присесть, произнес:

- До времени принятия пищи еще более получаса - успеем, - и с видом глубоко озабоченного человека тихо начал беседу:

- В прошлом году пост застал меня на моей родине в Уйгурстане, в моем родном городе Кульдже, махалле "Мойка". Вам, должно быть, известно о событиях 5-7 февраля прошлого года, происшедших там?

- Да, об этих трагических событиях знаем не только мы, - сказал я, поняв о чем он хочет говорить - о боевом духе нашего народа узнал весь мир. Три тысячи молодых людей были брошены в тюрьмы, где многие из них погибли под пытками за то, что отстаивали свои законные права, и это вызвало справедливое негодование всего прогрессивного человечества. Об этом, непрерывно, в течение месяца, сообщали средства массовой информации Америки, Англии, России, Японии и других государств.

- Именно в это время я находился в Кульдже, где пробыл три месяца. Как поется в старинной народной песне:

"Когда я отправлялся в путь,
Было чудесное лето!
А, возвернувшись, застал
суровую зиму!" -

так и я с радостью и воодушевлением отправлялся я в отчий край, а вернулся со слезами и болью в сердце. Как говорится, лучше один раз увидеть, чем сотни раз услышать. Все эти события я видел своими глазами.

- А ну-ка расскажи об этом подробнее, - я с интересом пододвинулся к нему.

- Ты знаешь Анвара, с махалли "Мойка"?

- Не сын ли это Савута? Они жили в низине.

- Да, именно.

- Конечно же, я знаю его. Его знали не только в нашей махалле, но и во всем городе, как доброго и порядочного человека.

- Послушай же о его трагической судьбе.

В конце апреля девять из трех тысяч молодых людей, участвовавших в мирной демонстрации были приговорены к расстрелу. Услышав об этом, сотни людей - родных и близких, - вышли на улицу, чтобы проститься с ними, идя по обе стороны от многочисленной процессии военных, сопровождавших приговоренных. Что могли сделать эти люди - седобородые аксакалы, женщины и дети, кроме как стенать и плакать! Молодежь, стиснув зубы, молчала в бессилии. Людям было запрещено заявлять о своих законных правах на своей родной земле.

- Как говорили в старину: "Уличная кошка прогнала домашнюю".

- Верно! - согласился Махмут со мной и жестом попросил не перебивать его.

- Когда процессия достигла сенного рынка, на головы ожидавших здесь людей, неожиданно обрушились пулеметные очереди с крыш домов. Люди вначале растерялись, а затем бросились по дворам в поисках убежища. В какой-то момент установилось траурное молчание, которое прервалось новой волной рыданий и криков о помощи. Повсюду лежали раненные, истекающие кровью. Были среди них и дети. Я осторожно выбрался из своего укрытия и подбежал к ближайшему раненому.

- Анвар! Ты ли это? Я не верил своим глазам. В растерянности я приложил руку ко лбу Анвара. В это время кто-то тронул меня за плечо и сказал:

- Вы, видно, не здешний, гость? Не надо бы вам в это вмешиваться. Мы к этим ужасам уже привыкли, - с этими словами незнакомец осторожно приподнял голову Анвара и положил на свое колено, а затем крикнул окружающим:

- Кто-нибудь быстрей найдите машину или конную подводу! Его нужно везти в больницу.

В такой ситуации не до раздумий. Несколько человек бросилось исполнять поручение. Я же стал молиться о том, чтобы как можно быстрее нашелся транспорт и жизнь Анвара была спасена, так как знал, что у него семеро детей, старшему из которых едва исполнилось 17 лет. Кто-то подогнал подводу, и Анвара бережно положили на нее. Плач и стоны в городе продолжались и, словно в знак траура, небо заволокло черными тучами.

Часть людей поспешила за подводой, которая направилась к больнице, расположенной в махалле "Су дарваза". Я тоже, позабыв обо всем увязался за ними, наблюдая за Анваром, который бледнел все больше и больше, истекая кровью. Хотя до больницы было и недалеко, все мы понимали, что дорога каждая секунда. В течение времени, которое показалось вечностью, мы добрались до больницы. Однако здесь дело приняло неожиданный оборот.

Встретивший нас перед входом больницы врач - китаец - спросил:

- А деньги у него есть?

- Откуда при нем могут быть деньги, его только что

(Продолжение на 6 стр.)

5- فېۋرال غۇلجا قانلىق ۋاقىئەسى ئىزىدىن

ئۇيقۇسىز كېچە

(بولغان ۋاقىئە)

- يوللاردا قىينىلىپ قالمىغانسەن؟

ئۇ مېنىڭ بۇ سوئالىمنى ئاڭلىمىغان كىشىدەك بىر ئېغىزمۇ سۆز قىلماي ئاۋتوبۇستىن ئېلىپ چۈشكەن چاققانغىنە سومكىسىنى تۇتۇپ قولىغا تۇتقان پېتى مېنىڭ سول تەرىپىمگە ئۆتتىدە، يېنىك ماشىنىلار توختايدىغان بېكەتكە قاراپ قەدەم تاشلىدى. مەن بولسام قەدىمىنى تېزلىتىپ، ئۇنىڭدىن سەل ئاۋالراق بېرىپ، ماشىنەمنىڭ ئىشىگىنى ئاچتىم. ئۇنىڭ كىرىپ ئولتۇرۇشىغىلا ماشىنىنى ئوت ئالدۇردۇمدە، ئورنىدىن قوزغىلىشى بىلەن:

- قار بەك كۆپ يېغىپ، سوغ قاتتىق بوپ كەتتى. يوللار قانداغاراق؟ - دېدىم.

- روزا تۇتتۇڭمۇ؟

ئىككىنچى قېتىمدىمۇ سوئالىمغا جاۋاپ بېرىشنىڭ ئورنىغا مېنىڭدىن سوئال سورىغىنىغا ئەجەپلىنىپ قالدىم.

- روزا تۇتتۇم. - دېدىم سائاتىمغا قاراۋېتىپ، ئىپتارغا يەنە بىر سائات ۋاقىت بار دېمەك. سائادەتنىڭ تامىقىغا ئۈلگىرىمىز.

ئۇ يەنە بىر ئېغىزمۇ ئۈن قاتمىدى. پەقەت چوڭقۇر نەپەس ئېلىپ، خورسىنىپ قويۇش بىلەن چەكلەندى، خالاس. بۇ دوزەن ئۇنىڭ قولىغىغا ھېچ نەرسە كىرمەيۋاتقاندەك، قانداقتۇر ئېغىر دەرت - ئەلەم ئۇنىڭ ژۈرىگىنى ئېزىۋاتقاندەك، چوڭقۇر ھىسراپ دېگىزغا پېتىۋاتقاندەك سېزىشكە باشلىدىم. شۇنىڭ ئۈچۈن بولسا كېرەك، ئەتىمالىم، ئارتۇق سوئال سوراشقىمۇ ئەندى ئاغزىم بارمىدى... شۇنداق قىلىپ، خۇددى بىر - بىرىمىز بىلەن ئۇرۇشۇپ قالغان كىشىلەردەك بىر ئېغىزمۇ گەپ قىلىشماي ئۆيگىمىز يېتىپ كەلدۇق. موشۇ قىسقا ۋاقىت ئىچىدە كۆڭلۈمدىن نېمە ئويلار كەچمىدى. دېسىڭىزچۇ!

ئۆيگە كەلگەندىن كېيىن سائادەت مېھمانىنى ئۆز ئادىتى بويىچە سەممىي ئوچۇق چىراي كۆتۈپ ئالدى. ئامما، ماھمۇت سائادەتنىڭ خۇشخوي قارشى ئېلىشىغىمۇ بۇرۇنقىدەك ئېچىلىپ كەتكىنى يوق. ھەر قېتىم كەلگىنىدە بالىلىرىنىڭ ھەر قايىسى بىلەن ئالايتەن كۆرۈشۈپ، ئۇلارنىڭ ئىشلىرىنىڭ، ئوقۇشلىرىنىڭ قانداق كېتىپ بارغانلىقلىرى ھەققىدە سورايدىغان ئادەت بۇ قېتىم مۇتلەق سېزىلمىدى. پەقەت چوڭ ئوغلۇم تايىرجانغا پالتوسىنى يېشىپ تۇتقازدىدە، مېھمانخانا بۆلمىسىگە كىرىپ ساپاغا ئۆزىنى تاشلىدى. ئىككىنچى قېتىم يەنە ئېغىر نەپەس ئېلىشقا باشلىدىدە:

- قېنى، كېلىڭلار. بىر پاتىھە قىلىلى، قەدەم يەتتى، بالا يەتمەسۇن. ئاللاھۇ ئەكبەر! - دېدى قولىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ. دۇئادىن كېيىن ئۇ سائادەت بىلەن ئىككىمىزنى ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى. - ئېغىز ئاچىدىغانغا يەنە يېرىم سائاتتىن ئوشۇق ۋاقىت بار ئىكەن. ئالدىرىمايمىز.

ئۇ شۇنداق دېدىدە، ژۈرىگىنىڭ قات - قېتىدىن پۇغانى ئورلەۋاتقان كىشىدەك يەنە بىر قېتىم ئېغىر خورسىنىپ قويۇپ، ئاندىن ئاستا سۆز باشلىدى:

- مېنىڭ ئىككى ژىل ئۇدا تۇتقان روزام ۋەتىنىم ئۇيغۇرىستاندا، يەنە كېلىپ سىنىڭ بىلەن مەن تۇغۇلۇپ ئۆسكەن گۈزەل غۇلجا شەھىرىنىڭ مويكا مەھەللىسىدە باشلاندى. ئۆتكەن ژىلقى روزا بىلەن بىيىلقى روزىنىڭ ئارىلىغىدا مانا بىر ژىل ۋاقىت ئۆتتى. 1997- ژىلىنىڭ 5-6- فېۋرال ۋاقىئەلىرىنى ئۆزەڭلار ياخشى بىلەسىلەر.

- ئۆتكەن ژىلى غۇلجىدا بولغان ئۇ قانلىق پاجىئەلەرنى بىزلا ئەمەس، پۈتكۈل دۇنيا جامائەتچىلىكى ياخشى بىلىدۇ. - سۆزگە ئارىلاشتىم ماھمۇتنىڭ نېمە دېمەكچى ئىكەنلىكىنى ئەندىلا چۈشىنىپ، - ئۇ كۈنلەرنىڭ كۆرۈش روھى خەلقىمىزنى ئەندى تېخى ياتقۇزمىسا كېرەك، چۈنكى ئۇزلىرىنىڭ ھەق ھوقۇقلىرىنى تەلەپ قىلغان يېگونا 3 مىڭ ئەپەر ياشنى تۇتقۇن قىلىشى، ئۇلارنىڭ كۆپلىرىنى تۈرمىلەردە سوتسىز سوراقسىز قىيناپ ئۆلتۈرىشى ھەر قانداق ئىنسانپەرۋەر كىشىنى غەزەپلەندۈرمەسلىكى مۇمكىن ئەمەس. ئۇ توغرىلىق دۇنيا مەتبۇئاتى: ئامېرىكا، ئانگلىيە، روسسىيە، ياپونىيە، تۈركىيە، قىسقىسى دۇنيانىڭ قايسىلا مەملىكىتى بولمىسۇن، ئۇزلىرىنىڭ مەركىزى گېزىتلىرىنىڭ سەھىپىلىرىدە، رادىئو ۋە تېلېۋىدېنىيە ئەخباراتلىرىدا ھەر كۈنى دېگىدەك بىر ئاي داۋامىدا توختالسىز بېرىپ تۇردى.

- ھە، مانا شۇ پەيتلەردە مەن ئۇزەمنىڭ ئۈچ ئاي ۋاقىتنى غۇلجىدا ئۆتكەزگەن ئىدىم. خەلقىمىزنىڭ كونا ئاخشىلىرىدىكى: «بارغىنىمدا ياز ئىدى، يانسام زىمىستان»، دېگەندەك، ئۇزەم تۇغۇلۇپ ئۆسكەن جانىجان دىيارىمنى كۆرۈمەن دەپ، كۈلۈپ بېرىپ، ژىغلاپ قايتقانىمەن. «مىڭ ئاڭلىغاندىن بىر كۆرگەن ئەلا» دېگەندەك، بۇ پاجىئەلەرنىڭ ھەممىسىنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرگەن مەن.

- خوش - خوش؟! - سوئال ئەزىرىمدە ئۇنى پۈتكۈل دىققىتىم بىلەن تىڭشاش ئۈچۈن ئۇزەمنى ئۇنىڭ ئۇددۇلىغا راۋرۇسلىغاندەك بولدۇم.

- ئەنۋەرنى بىلسەڭگۇ، ئەنۋەرنى، بىزنىڭ مويكا مەھەللىسىدىكى؟!

- ھېلىقى ساۋۇتكامنىڭ ئوغلى ئەنۋەرمۇ؟ ئازگالدىكى كوچىدا تۇرىدىغان؟

- ھە، ئەق شۇ ئەنۋەر.

- ئېمىشكە بىلمەيمەن، بىلىمەن. ئۇنى بىزنىڭ مەھەللىدىلا ئەمەس، خوشنا مەھەللىلەرنىڭ ئادەملىرىمۇ ياخشى بىلەتتىغۇ. ئادەملەرگە ياخشىلىق قىلىشتىن باشقىنى بىلمەيدىغان ئىنسان ئەمەسمىدى ئۇ.

- گەپ مانا شۇ ئەنۋەرنىڭ پاجىئەلىك تەغدىرى توغرىسىدا، قولاق سال. ئۇرتىنچى ئاينىڭ ئاخىرىدا ئۈچ مىڭ بالىنىڭ ئىچىدىن توققۇز بالىنى ئوچۇقتىن ئوچۇق ئاپىرىپ، ئېتىشقا ھۆكۈم قىلدى. بۇ ھۆكۈمدىن خەۋەر تاپقان ئۇرۇق - تۇققان، قوم - قېرىنداشلار بىلەن ژىراق - يېقىندىكى تونۇش - بىلىشلەردىن بىر ئەچچە يۈز كىشى قاتمۇ - قات ختاي ساقچىلىرىنىڭ قورشاۋىدا ماشىنىغا سېلىپ ئېلىپ ماڭغان يېگونا توققۇز ئەپەر ياشنى ئۇزىتىپ، ژىغا - زارە بىلەن يولىنىڭ ئىككى چېتىدە كېتىۋاتاتتى. ئاق ساقاللىق بوۋايلار بىلەن بېشىغا ئاق ياغلىق سالغان مومايلارنىڭ خوداغا نالە قىلىشلىرىدىن باشقا ئېمە ئامالى بار! غەزەپتىن تولۇپ تاشقان ياشلار لېۋىنى چىشلەشتىن نېرىغا ئۆتەلمىدى. ئۆز ھەققىي ھوقۇقىنى ھەققىدە ئېغىز يېرىپ گەپ قىلىلىشىڭ مۇمكىن ئەمەس. ختايلار زورلۇق - زومبىلىقنى چېكىدىن شۇنچىلىك ئاشۇرىۋەتكەنكى، ئۇنى ئېيتىپ يەتكۈزۈش قىيىن.

- ئەجدادلىرىمىزنىڭ «ئالا مۈشۈگى ئۆي مۈشۈگىنى قوغلاپتۇ» دېگەنى بېكار ئەمەسته!

- ئەق شۇنىڭ ئۆزى! - بۇ سۆزى بىلەن ئۇ مېنىڭ سۆزۈمنى تەستىقلىگەندەك بولدىدە، كېيىن «سۆزۈمنى بۆلمە» دېگەندەك ئىشارە قىلىپ، يەنە گېپىنى داۋاملاشتۇردى. - بېدە بازىرىنىڭ ئالدىغا كەلگەندە ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىنغان ياشلارنى كۆتۈپ ئايىغى ئالغانلىقتىن يولنىڭ ئىككى چېتىدە ئولتارغانلارغا ئۇگۇزلەرگە تەييارلاپ قويۇلغان پۇلېمىيوتلاردىن توختاۋسىز مۇلدۇردەك ياغقان ئوق ھەممىنى ئېرە - پېرەك قىلىۋەتتى. ئادەملەر بىر دەقىقە گاڭگىراپ قېلىشتى. ھەيۋەل قىلماي ئىرىكلەر ئۇددۇل كەلگەن ھويلا ئاراملارغا ئۆزلىرىنى قاچۇرۇپ ئۆلگەردى. بىر دەمنىڭ ئىچىدىلا ئەتراپتا قايغۇلۇق سۈكۈنات جىم - جىتلىغى ھۆكۈم سۈرۈشكە باشلىدى. ئاندىن دەقىقە ئارىلىغىدا تۇشمۇ - تۇشتىن ژىغا زارىنىڭ ئاۋازى دەسلەپ ئۇ يەر بۇ يەردە ئاڭلىنىپ، ئاندىن بارا - بارا ئۇلغىيىشقا باشلىدى. يولنىڭ تۇرت - بەش يېرىدە ئالتە ئادەمگە ئوق تېگىپ ئىڭراپ، قانغا بويۇلۇپ ياتاتتى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ئارسىدىلەرمۇ بار ئىدى.

- مەنمۇ باشقىلار قاتارىدا ئۇزەمنى پانالىغان بىر تۇشۇكتىن ئاستا چىقتىمدە، قانغا مىلىنىپ، ئاللا - تۇۋۋىنى تۇۋلاپ ياتقان بىر يارىدارنىڭ قېشىغا كەلدىم.

- ھوي ئەنۋەرمۇ سەن؟!- دېدىم ئۇزەمنىڭ كۆزۈمگە ئۇزەم ئىشەنمەي. نېمە قىلىشىمنى بىلمەي ئۇنىڭ پېشانىسىغا ئالقىنىمنى ئۇزىتىۋېدىم، شۇ ئارىدا بىرى ئارقامدىن تۇرتۇپ، ئۇزىگە قاراتتىمدە، غەزەپتىن قوشۇمىسى تۈرۈلگەن ھالدا:

- سىز چەت ئەلدىن كەلگەن مېھمانسىز. بۇ ئىشلارنى بىزگە قويۇپ بېرىڭ. بىز مۇنداق دەھشەتلىك ھاياتقا ئۆگىنىپ قالغانمىز. - دېدىدە، جورئەتلىك ھالدا ئەنۋەرنىڭ بېشىنى كۆتىرىپ، سول ئايىغىنى ياستۇق قىلىپ قويدى. ئاندىن ئەتراپىدىكىلەرگە:

- تېز دوختۇرغا يەتكۈزۈش ئۈچۈن بىر ھارۋۇنىڭ ئورنىنى قىلىڭلار!

- دەپ بۇيرۇق ئاھاڭىدا جاكالىدى.

مۇنداق ۋاقىتتا كىمنىڭ كىملىگىنى سۈرۈشتۈرۈپ ئولتارغىدەك پۇرسەت نەدە دەيسەن. ئەيتەۋىر، شۇ بىر قەتئىي بۇيرۇقتىن كېيىن ئۈچ - تۇرتىنىڭ تەرەپ - تەرەپكە بىرەر ھارۋۇ ياكى ماشىنىنىڭ ئورنىنى قىلىش ئۈچۈن پىتراپ كەتكىنىنى كۆرۈپ، «ئىلاھىم تېزراق بىر ماشىنا تېپىلىپ، ئەنۋەرنى دوختۇرغا يەتكۈزسەك، دوختۇرنىڭ شىپالىق قولى بىلەن ئامان قالغىدى، بېچارىنىڭ چۈشۈرىدەك يەتتە بالىسى بار، ئەڭ چوڭى ئاران ئون يەتتە ياشقا كىرىپتىكەن، ئۆزى بولسا بۇ ژىل 45 ياشقا كىرگەن. بالىلىرىنىڭ تەلىيىگە ئەي خۇدا، ئۆلۈمدىن ساخلاپ قالغاي سەن، «ئوتنىڭ ئىچىدە پاختىنى ساقلىغان قۇدرىتىڭ ئۇلۇق خۇدا...» دېگەندەك ئىلتىجالار بىلەن بەنت بولۇشقا باشلىدىم.

قاياقتىندۇ بىرلىرى بىر ھارۋۇنى تېپىپ كېلىشتى. ئەتراپتىكىلەر جىددىي ھەرىكەت قىلىشقا باشلىدى، ئەنۋەرنى ئۈچ - تۇرتى ئاۋايلاپ ھارۋۇغا ياتقۇزدى، ئەتراپتىكى ئوق تەككەنلەرنىڭ ئىڭراشلىرىغا، قاتتىق ژىغلاشلىرىغا، چىقىراشلىرىغا تەبىئەت بەرداشلىق بېرەلمىگەندەك قايغۇلۇق ماتەم لىباسىنى كىيىپ، ئاسمانىنى قاپ - قارا بۇلۇت قاپلىغان ئىدى. ھارۋۇكەش چۇلۇۋۇرنى تېز قولىغا ئالدىدە، ئاتنى دۈشتتى. ئەندى بولسا ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىنغان توققۇز ئەپەر ياش بالىنىڭ يولىغا قارىغانلاردىن بىر توپ كىشى ھارۋۇنىڭ كەينىدىن ئەگەشتىدە، سۇ دەرۋازىدىكى دوختۇرخانىغا قاراپ ئېقىشقا باشلىدى. يارىدارنىڭ قېنى بولسا توختىماي ئېقىۋاتاتتى، مەنمۇ ئۇزەمنىڭ چەت ئەلدىن كەلگەنلىگىمنى ئۇنتۇپ، كۆپچىلىكنىڭ دولقۇنى بىلەن قوشۇلۇپ كېتىپ باراتتىم، پۈتكۈل دىققىتىم ئەنۋەردە، ئۇنىڭدىن كۆز ئۈزمەي قاراپ كېلىۋاتىمەن. كۆزۈمگە ئەنۋەرنىڭ چىرايى ۋاقىت ئۆتكەنسېرى تاتىرىپ كېتىۋاتقاندەك بىلەنتتى. ئۇ ھەقىقەت، چۈنكى ئادەمنىڭ بار تىرىكلىك ھاياتى قاننىڭ ھەرىكىتى بىلەندە.

بېدە بازىرى بىلەن سۇ دەرۋازىدىكى دوختۇرخانىنىڭ ئارىلىغى بىر قاراشقا ئانچە ژىراق بولمىغان بىلەن مۇنداق چاغلاردا ھەر بىر سېكۇندىنىڭ مۇھىم ھاياتى رول ئويناىدىغانلىغى ھەر كىمنى تەشۋىشلەندۈرەتتى. ئارىدىن قانچىلىك ۋاقىتنىڭ ئۆتكەنلىكىنى بىلمەيمەن، ئامما، دوختۇرخانىغىمۇ يېتىپ كەلدۇق.

لېكىن بۇ يەردە ئەھۋال بىز كۈتكەننىڭ پۈتۈنلەي تەتۈرسى بولۇپ چىقتى. بىزنىڭ كېلىشىمىزنى ئالدىن ئالا كۈتۈپ تۇرغاندەك ئاق خالاتلىق بىر ختاي دوختۇرى تېلەتىدىن قىر ياققاندەك سۆرۈن بىر قىياپەتتە قارشى ئالدىدە:

- پۇلى بارمىكەن بۇ كىشىنىڭ؟! دەپ سورىدى.

- ئۇنىڭدا پۇل نېمە قىلسۇن؟- دېدى بېدە بازىرىدا مېنى سىز چەت ئەللىك ئىكەنسىز، دېگەن كىشى بىرىنچى بولۇپ، - ئۇنى ھازىرلا ساقچىلار ئېتىۋەتتى.

- ئۇنىڭ بىلەن بىزنىڭ ئىشىمىز يوق!

- بۇ ئەنۋەرنىڭ يەتتە بالىسى بار، يەتتە! ئۇنىڭ ئۇستىگە خوتۇنى ئىشلىمەيدۇ. - دېدى كۆپچىلىكنىڭ ئىچىدىن بىرى.

- ئالدى بىلەن ئەنۋەرنىڭ ھاياتىغا كاپالەتلىك بېرىڭ، ئۇنى ئامان ئېلىپ قېلىشنىڭ ھەرىكىتىنى قىلىڭ. پۇلنى موشۇ تۇرغانلار ھۆددىمىزگە ئالىمىز!

- ياق، بىزدە بىر قولدىن پۇلنى ئالمىزدە، ئىككىنچى قولدا داۋالاشقا كىرىشىمىز. سىلەر ئېمىشكە چۈشەنمەيسىلەر...

مەن ئۇنىنچى سىنىپنى تۈگىتىپ، ختاي تىلىنى ياخشى ئۆزلەشتۈرگەنلىگىم ئۈچۈن بىر ئاز ۋاقىت تەرجىمان بولۇپ ئىشلىگەن ئىدىم. شۇ سەۋەپتىن ئىككى تەرەپنىڭ ئېيتقانلىرىدىن مەخسەتنى چۈشىنىپ تۇردۇم. دوختۇرنىڭ ئېيتقانلىرىغا كۆپچىلىكنىڭ غەزەپ - نەپرىتى تاشماقتا ئىدى. ئامال قانچە... ئادەملەر ئىچ - ئىچىدىن تىت - تىت بولۇشقا باشلىدى. ۋاقىت بولسا ھېچ كىمنىڭ رايىغا قارىماي پەرۋايى پەلەك ژۈرەكنىڭ سوقۇشىغا جور بولغاندەك توختالسىز ئۆتۈپ بارماقتا. مونۇ ئوق تەككەن ئادەمنى ئامان ساقلاپ، ئۆلۈمدىن ئېلىپ قېلىشنىڭ بىردىن - بىر چارىسى ۋاقىت! ئۇنى ياخشى چۈشەنگەنلەر بولسا ئۆز ئارا پىچىرلىششقا ئۆتتى. چەتتە تۇرغانلار يېقىن كېلىپ، گەپكە قۇلاق سېلىشتى. ھەممىسى مەخسەتنى ئۇققاندىن كېيىن يانچۇقلىرىنى ئاختۇرۇشقا كىرىشتىدە، بارىنى ژۈرەكلىرىنىڭ قېتىدىن چىقىرىپ بەرگەندەك ئوتتۇرىدىن چىققان بىرىنىڭ قولىغا تۇتقۇزۇشقا باشلىدى.

- قېنى، تېز - تېز!

ھەرىكەتلەر بەك جىددىيلەشتى، ئارىدىن كۆپ ئۆتمەي كۆپچىلىك تەرىپىدىن ژىغىلغان پۇللارنىڭ ھەممىسى دوختۇرنىڭ قولىغا ئۆتتى. ئۇزلىرىنى ئەنۋەر بىلەن تەڭ قانسىراپ كېتىۋاتقاندەك سېزگەن كىشىلەر ئەندىلا يېنىك نەپەس ئالغاندەك ھېس قىلىشقا باشلىۋېدى، ئامما، ئۇمۇ پىلدىرلاپ ئارانلا يېنىۋاتقان چىراق بىرلا «پۇۋ» دېگەندە ئۆچۈپ قالغاندەك ئۇزاققا بارمىدى. چۈنكى دوختۇر ژىغىلغان پۇللارنى ئالدىرماي سىناشقا كىرىشتى. ئەنۋەرنىڭ ھوشىنى يوقىتىپ قويغىنىغىمۇ مانا بىر ئەچچە مىنۇت بولغان ئىدى. يارىدارنىڭ ئۇستىدە پەرۋانە بولۇپ نېمە قىلىشنىڭ كېرەكلىگىنى بىلمەي تۇرغان پەيتتە بېنانىڭ ئىچىدىن بىر ئۇيغۇر دوختۇر چىقىپ كەلدىدە، كۆپچىلىكنىڭ ۋاڭ - چۇڭىغا چىدىماي يارىدارنى داۋالاشقا جىددىي ھەرىكەت قىلىشقا باشلىدى. بىراق، بۇ چاغدا يارىداردىن ۋاقىتنىڭ ئۆتۈشى بىلەن ھەددىدىن تاشقىرى قان كۆپ كېتىپ ئەنۋەرنى ئۆلۈمدىن ساقلاپ قېلىش مۇمكىنچىلىگى بولمىدى...

ئۇچقۇندىن ئوت چىقىپ كېتىشنىڭ ئالدىنى ئالماقچى بولغان ختاي رەھبەرلىرى ئەتىسى كوچا - كوچىلارغا ئاۋتومات ۋە دۈبىنكىلار بىلەن قوراللانغان ساقچىلارنى ياغدۇرىۋەتتى. ئۇگۇزلەرگە پۇلېمىيوتلارنى ئورناتتى. دىنى ئۆلۈمالارنى تەغدىرنىڭ تەتۇر ئىرىنغىغا يولەپ تەشۋىق قىلىشقا، خەلقنى سەۋرچانلىققا ئۈندىدى.

ئاپرېل ئېيىنىڭ يېرىمىدىن ئالقىغان پەيتتە، ئۇزەڭ بىلسەن، غۇلجىنىڭ ھاۋاسى خېلىلا ئىسسىپ ئادەملەر قويلىشنىڭ تەپتىگە قاخلىنىش ئۈچۈن ئالا - تۈزگە چىقىپ كېتىدۇ. مانا شۇ ئادەملەرنىڭ ئەنۋەرنىڭ قوراسىدىن ئەتىگەندىن تارتىپ تا كەچ كىرگىچە ئايىغى ئۈزۈلمىدى. خەلق دېگىنىڭ ئۆزىنىڭ ژۈرىگىدىن ئورۇن ئالغان ئادىمى ئادەملەرنىڭ جەسىدىنىمۇ بېشىغا ئېلىپ كۆتىرىدىكەن.

ھەممىدىن ئېچىنىشلىق يېرى شۇكى ئەنۋەرنى دەپنە قىلىپ قايتقان كۈننىڭ ئەتىسى ئاھەقتىن. - ناھەق ئوققا تۇتۇلغانلارنىڭ ئۇستىدىن شەھەر ئاھالىسى ئارىسىغا: «ماشىنىدا جىنايەتچىلەرنى ئېلىپ كېتىپ بارغاندا ماشىنىنىڭ ئالدىنى توسۇپ قارشىلىق كۆرسەتكىنى ئۈچۈن جامائەت خەۋپسىزلىگىنى ساقلاش خادىملىرى تەرىپىدىن تېگىشلىك جازاسىنى ئالغان...» دېگەنگە ئوخشاش ئوچۇقتىن - ئوچۇق بوھتان تارىلىشقا باشلىغان.

ۋەتىنىمنى زىيارەت قىلىۋاتقان پەيتلەردىكى قان - ژىرىگىغا ئايلانغان توخسەن بەتلىك كۈڭۈل خاتىرەمنىڭ ئاخىرقى سەھىپىلىرىگە ئەنۋەرنىڭ ۋە ئەنۋەر ئوخشاش ئۇيغۇر پەرزەنتلىرىنىڭ دەھشەتلىك ھاياتى بىلەن ۋىدالاشقان دەقىقىلىرى ئۈچمەس قىلىپ يېزىلدى. مانا ئارىدىن بىر ژىل ئۆتكەن بولسىمۇ مېنىڭ كۆڭۈل خاتىرەمدىن ئۆچمەيدىغان بۇ سەھىپىنى روزا باشلانغاندىن بېرى ھەر كۈنى ئىپتارغا ئولتۇرۇپ، ئېغىز ئاچقىنىمدا ۋاراقلاپ قويىمەن. شۇ بىر ئەچچە ئاينىڭ ئىچىدە يۈز بەرگەن دەھشەتلىك ۋاقىئەلەرنى ئېسىمغا ئالغىنىمدا يېگەن - ئىچكىنىم قان - ژىرىگغا ئايلانغاندەك تۇيۇلىدۇ.

ماھمۇت گېپىنى شۇ تەرىقىدە داۋام قىلىپ، ئاخىرىغا چېكىت قويىشىغا سائادەت ئازۇ - ئېمەتلىرى بىلەن تولتۇرۇلغان ئۇستەل ئۇستىگە بىر چەينەك چاي دەملەپ كەلدى، ئېغىزمۇ ئىچىلدى، تاماقمۇ يېيىلىپ بولدى. بىز ئۇزاققىچە پاراڭلىشىپ ئولتاردۇق. ماھمۇت بولسا سائاتلاپ قىلغان سۆزىنىڭ ئاسلى مەزمۇنىنى پەقەت ۋەتەن ماۋزۇسىغا قاراتتى.

- بىلەمسەن، - دېدى ئۇ تەۋرىنىش بىلەن سۆزلەپ، - بىر چاغلاردا ۋەتەن توغرىلىق چۈشەنچىدە دۇمبىسىدىن تۈگۈلۈك ئاچساڭ ئىچىگە يورۇق چۈشمەيدىغان كىشىلەرنىڭ قەلبىدە قانداقتۇر، ئەجايىپ زور ئويغۇنىشنىڭ پەيدا بولغانلىقىنى ھېس قىلىۋاتىمەن. بولۇپمۇ كېيىنكى ۋاقىتلاردا كۆپلىگەن ۋاقىئەلەرنى، ئادەملەرنى كۆزدىن كەچۈرۈۋاتىمەن. ئۇرغۇتۇلغان ئەرسىلەرنىڭ ئۆزگەرگەنلىكىنى سېزىۋاتىمەن. قىسقىسى، بىر يەردە تۇتاشقان ئوتنىڭ ئىككىنچى بىر يەردە ئۇلغىيىۋاتقانلىغى مېنى كېلەچەكىمىزدىن ئۈمۈتلەندۈرمەكتە. بۇ ئۈمۈت ئۇچقۇنلىرىنىڭ بېقىياس كەڭ قانات يېيىشىغا ئىشەنچىم كامىل!

... تۈن يېرىمىدىن ئاشقاندا ئىككىمىز تەڭلا ئارام ئېلىش ئۈچۈن ئورۇنلىرىمىزغا كىردۇق. ماھمۇت يولدىن ھېرىپ كەلگەنلىكى ئۈچۈنمىكىن، كۆپ ئۇزىمايلا كۆزى ئۇيقۇغا كەتتى. مەن بولسام خېلىغىچە ماھمۇتنىڭ گەپلىرىنى ياڭلۇۋاتىشتىن كىنولېنتىسىدەك كۆز ئالدىمدىن ئۆتكۈزۈشكە تىرىشتىم. ئارىدىن قانچە ۋاقىتنىڭ ئۆتكەنلىكىنى بىلمەيمەن، ماھمۇت ئۇيۇقسىزدىنلا: «ئەنۋەر، سەن بەختلىكسەن. بىلەمسەن، سېنىڭ پەرزەنتلىرىڭ بەختلىك! مەن ۋاپادار دوستمەن، قىساسىڭنى ئالىمەن. قىساسىڭنى! ئاڭلاۋاتامسەن! سەن ئۆلۈۋېدىڭ سېنىڭ قىساسىڭنى ئېلىش ئۈچۈن مىڭى تىرىلدى، مىڭى!..» دېگەنگە ئوخشاش سۆزلەرنى تەكرار - تەكرار ئېيتىش بىلەن جۆلۈپ چىقتى. ئۇنى ئاڭلاپ ئۇيقۇم تېخىمۇ قاچتى.

شۇ كېچە كىرپىك قاقماي تاڭنى ئۇرە ئاتقۇزدۇم.

ئابدۇرېھىم مۇتەللىپ

ئالمۇتا

ئەۋلاد كۆرۈنۈشى
www.evlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

ئۇيغۇر ئۇرپ - ئادەتلىرى

ئوتتۇز ئوغۇل مەشرىپى

ئۇيغۇرلار ئارىسىدىكى ھەر قايسى يەرلىك مەشرەپلەر ئىچىدە تارقىلىش دائىرىسىنىڭ كەڭلىكى، مەزمۇنىنىڭ موللىقى، تەشكىلىي تۈزۈمىنىڭ مۇكەممەللىكى قاتارلىق ئالاھىدىلىكلىرى بىلەن گەۋدىلىنىپ تۇرىدىغىنى «ئوتتۇز ئوغۇل مەشرىپى»دىن ئىبارەت.

«ئوتتۇز ئوغۇل مەشرىپى» ئىلى رايونىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ يەرلىك مەشرىپى بولۇپ، ئۇ قاتنىشىش دائىرىسى پەقەت ئەرلەر بىلەنلا چەكلىنىدىغان مەشرەپنىڭ نامى ھەم توي - تۈكۈن مەشرەپلىرى ۋە باشقا ھەر خىل ئاممىۋى مۇراسىملارنى تەشكىللەپ باشقۇرىدىغان ئاممىۋى تەشكىلاتنىڭ نامى. شۇنىڭ ئوچۇن «ئوتتۇز ئوغۇل مەشرىپى» تارقالغان ھەر بىر يېزا، كەنت - مەھەللىلەرنىڭ ئۇز ئالدىغا «ئوتتۇز ئوغۇل مەشرەپ تەشكىلى» بولغان.

«ئوتتۇز ئوغۇل مەشرىپى»نىڭ تەشكىلىي قۇرۇلمىسى ئاساسەن مەشرەپ بېگى (قازىبەگ)، يىگىت بېشى، دارىگەي بېگى، كۇلبېگى، پاششاپ قاتارلىق ئەمەللەردىن تەركىب تاپقان بولۇپ، ئۇلارنىڭ ھەر بىرىنىڭ ئۇز ئالدىغا ۋەزىپىلىرى بولغان.

مەشرەپ بېگى (قازىبەگ)- «ئوتتۇز ئوغۇل مەشرىپى»دىكى ئەڭ يۇقىرى مەنسەپ نامى بولۇپ، ئۇ ئاساسەن مەشرەپنىڭ پوتۇن جەريانلىرىغا نازارەت قىلغۇچى. مەشرەپتىكى دەۋا - دەستۇر ئىشلىرىنى بىر تەرەپ قىلغۇچىدۇر.

يىگىتبېشى - مەشرەپنىڭ ئاساسلىق تەشكىللىگۈچىسى بولۇپ، مەشرەپ پائالىيىتىگە يېتەكچىلىك قىلىش ۋەزىپىسىنى ئۇتەيدۇ.

دارىگەي بېگى (دارا بېگى) - ئاساسەن مەشرەپنىڭ كۇكۇل ئېچىش پائالىيىتى ۋە ناخشا - ئۇسسۇل، مۇزىكا قاتارلىقلارنى ئورۇنلاشتۇرۇشقا مەسئۇل بولىدۇ. شۇڭا دارىگەي بېگى شۇ يېزا - كەنتتىكى ناخشا - مۇزىكىغا ماھىر سەنئەتكارلار ئارىسىدىن سايلاش ئارقىلىق بېكىتىلىدۇ.

كۇلبېگى - مەشرەپنىڭ پوتكۇل مالىيە - ئىقتىسادىي ئىشلىرىنى باشقۇرغۇچى بولۇپ، ئادەتتە مەشرەپكە لازىم بولىدىغان بارلىق يېمەك - ئىچمەك قاتارلىقلارنى كۇلبېگى ھەل قىلىدۇ. مەشرەپنىڭ كۇتكۇچىلىرى كۇلبېگىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بويىچە ئىش بېجىرىدۇ.

پاششاپ - مەشرەپنىڭ ئىنتىزام باشقۇرغۇچىسى بولۇپ، ئادەتتە ساقچى ۋەزىپىسىنى ئورۇندايدۇ. مەشرەپنىڭ قائىدە - تۈزۈملىرىگە خىلاپ ئىشلار كۆرۈلسە، پاششاپ دەرھال مەشرەپ بېگى ھەم يىگىتبېشىغا مەلۇم قىلىپ، بېرىلگەن جازانى ئىجرا قىلىشقا مەسئۇل بولىدۇ. مەشرەپ قاتناشچىلىرى شۇ سورۇننىڭ ئۇزىدە پاششاپنىڭ باشقۇرۇشىغا شەرتسىز بويسۇنىدۇ. پاششاپنىڭ قولىدا ئادەتتە «گۇل تاياق» دەپ ئاتىلىدىغان دەررە بولىدۇ. «گۇل تاياق» يۇمشاق تال چىۋىقلىرى ياكى تېۋىلغىدىن ياسىلىدىغان بولۇپ، ئېلاستىكلىقى ناھايىتى يۇقىرى. جازا ئىجرا قىلىشقا توغرا كەلسە پاششاپ جازالانغۇچىلارنى ئەنە شۇ «گۇل تاياق» بىلەن يەڭگىل دەررىلەيدۇ.

«ئوتتۇز ئوغۇل مەشرىپى»گە ئەزا بولغۇچىلارنىڭ سانى چەكلەنمەيدۇ. ئەمما، بىر مەشرەپ تەشكىلى ئوتتۇز قىرىق كىشىدىن ئېشىپ كەتمەيدۇ. «ئوتتۇز ئوغۇل مەشرىپى»گە ئەزا بولۇش تۈزۈملىرى مۇكەممەل بولۇپ، مەشرەپكە ئەزا بولغۇچىدىن بەلگىلىك شەرتلەرنى ئورۇنداش تەلەپ قىلىنىدۇ.

ئالدى بىلەن مەشرەپكە قاتنىشىشنى تەلەپ قىلغۇچى يىگىتنى دادىسى يېتىلەپ مەشرەپ سورۇنىغا ئەكىلىدۇ. پاششاپ بۇ ئەھۋالنى مەشرەپ بېگى ھەم يىگىتبېشىغا خەۋەر قىلىدۇ. ئۇلار رۇخسەت قىلغاندىن كېيىن يىگىتنىڭ دادىسى مەشرەپ ئەزالىرىنىڭ ئالدىدا ئوغلىنى مەشرەپكە ئەزا قىلىش ھەققىدە ئىلتىماس قىلىدۇ. مەشرەپ بېگى ھەم يىگىتبېشىغا: «بالىنىڭ ئۇستخىنى بىزنىڭ، گۇشى سىلەرنىڭ، ئەدەب - ئەخلاق ئۇگەنسۇن، دەپ مەشرەپكە ئەكەلدىم» دەيدۇ. يىگىتبېشى بالىغا: «بۇ مەشرەپنىڭ تاتلىق چېيى، ئاچچىق تايىقى بار. چىدىسىڭىز كىرىشكە رۇخسەت» دەيدۇ. بالا: «چىدايمەن» دەپ جاۋاب بەرگەندىن كېيىن، ئۇنىڭ مەشرەپكە قېتىلىشىغا رۇخسەت قىلىنىدۇ. بۇ چاغدا مەشرەپ ئەھلى بۇ بالىنىڭ سورۇنغا قانداق سوۋغىلارنى ئەكەلگەنلىكىنى سورايدۇ. بالىنىڭ دادىسى: «ئوتتۇز ئوغۇلنىڭ گۇللىرى»گە ئاتاپ، نەچچە تۇگە، نەچچە ئات، كالا، قوي ئەكەلگەنلىكىنى مەلۇم قىلىدۇ. ئەمەلىيەتتە بۇ يەردە دېيىلگەن ھايۋان ناملىرى مەشرەپتە ئۇمۇملاشقان سىمۋوللۇق ناملار بولۇپ، تۇگە دېگىنى قوغۇن - تاۋۇزنى، ئات دېگىنى تۇخۇمنى، كالا ياكى قوي دېگىنى ئالمىنى كۆرسىتىدۇ. بۇ سوۋغىلارنى پاششاپ جامائەتكە كۆرسەتكەندىن كېيىن كۇلبېگىگە تاپشۇرۇپ بېرىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن مەشرەپكە قوبۇل قىلىنماقچى بولغان بۇ يىگىت ئۇزىنىڭ مەلۇم بىر ئارتۇقچىلىقىنى «ئوتتۇز ئوغۇل»نىڭ ئالدىدا كۆرسىتىپ بېرىشى شەرت. ئەگەر ھېچ قانداق ئالاھىدىلىكى بولمىسا مەلۇم بىر ھايۋان ياكى بىرەر قۇشنىڭ سايرىشىنى دوراپ بەرسىمۇ بولىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بالىنىڭ دادىسى ئوغلىنىڭ مەشرەپكە قېتىلغانلىقى شەرىپىگە «ئوتتۇز ئوغۇل»نى ئۇيىگە مەشرەپكە تەكلىپ قىلىدۇ.

يىگىتبېشى مەشرەپكە قوشۇلغان بۇ يېڭى ئەزاغا «ئوتتۇز ئوغۇل مەشرىپى»نىڭ قائىدە - تۈزۈملىرىنى تەپسىلى ئۇقتۇرىدۇ. مەشرەپكە ئەزا بولۇپ كىرگەن كىشى «مەشرەپ» كوللېكتىۋىنىڭ رۇخسىتىسىز مەشرەپتىن چىقىپ كېتىشكە ياكى سەۋەبسىز قاتناشماسلىققا رۇخسەت قىلىنمايدۇ. ئەگەر مەشرەپتىن چېكىنمەكچى بولسا، سەۋەبلىرىنى «ئوتتۇز ئوغۇل»نى قايىل قىلغۇدەك بايان قىلىپ، ئۇزىنىڭ ئورنىغا مۇۋاپىق دەپ قارىغان بىرەر ياشنى تونۇشتۇرۇپ مەشرەپكە قوشقاندىن كېيىن ئاندىن چېكىنىشكە رۇخسەت قىلىنىدۇ.

«ئوتتۇز ئوغۇل مەشرىپى»مۇ باشقا يەرلىك مەشرەپلەرگە ئوخشاش ناخشا - ساز ۋە ئۇسسۇل، چاخچاق ۋە لاپ ئۇرۇش، مەشرەپ ئويۇنلىرى ۋە جازادىن ئىبارەت تۇرت باسقۇچقا بولۇنىدۇ. ھەر بىر باسقۇچنىڭ مەزمۇن دائىرىسى ناھايىتى كەڭ بولۇپ قويۇق سەنئەت تۇسىگە ئېگە.

«ئوتتۇز ئوغۇل مەشرىپى»نىڭ قائىدە - تۈزۈملىرىگە خىلاپلىق قىلغۇچىلار ئۇچۇن بېرىلىدىغان جازا ئىككى خىل بولۇپ، بىرى، ئىقتىسادىي جازا، يەنە بىرى سەۋەنلىك جازاسىدىن ئىبارەت. ئىقتىسادىي جازا ئەيىپلەنگۈچىنىڭ گۇناھىنىڭ ئېغىر-يېنىكلىكىگە ۋە ئىقتىسادىي ئەھۋالىغا قاراپ بېرىلىدىغان بولۇپ، ئەڭ ئېغىر ئىقتىسادىي جازا «ئوتتۇز ئوغۇلنىڭ گۇللىرى» ئۇچۇن ئۇز نۇۋىتىدىن سىرت بىر قېتىملىق «ناملۇق مەشرىپى» ئۇتكۇزۇپ بېرىشتىن ئىبارەت. يېنىكلىرىگە كېلەر قېتىملىق مەشرەپ ئۇچۇن مېۋەچېۋە، قەنت - گېزەك قاتارلىقلارنى ئەكېلىش بۇيرۇلىدۇ.

سەۋەنلىك جازاسى كۇپ خىل بولۇپ، «سامسا يېقىش»، «جۇۋازغا قېتىش»، «ئۇپكە قۇيۇش»، «سۇرتىنى تامغا تارتىش»، «مونەك تۇگۇش»، «ئىككى خوتۇن ئېلىپ بېرىش»، «كاككۇك سايرىتىش»، «پاختەك ئۇچۇرۇش»، «توشقان تەپتى»، «كاۋا چاقتى»، «دەررىگە بېسىش»، «سازايى قىلىش»، «سۇغا چۇمۇلدۇرۇش»، «پىر ئوينىتىش»، «ئەنجۇر يېگۈزۈش»، «يۇزىگە كۇيە سۇركەش»، «باغدىن ئالما ئۇزۇش» قاتارلىق كۇلكىلىك، ھەجۋىي ئويۇنلاردىن ئىبارەت. بۇ جازالار پاششاپ تەرىپىدىن ھەرىكەتلىك ئىجرا قىلىنىدۇ.

«ئوتتۇز ئوغۇل مەشرىپى» ئاساسەن كۇزلۇك ھوسۇل يىغىلىپ بولغاندىن كېيىن باشلىنىپ، كېلەر يىلى ئەتىيازلىق تېرىلغۇ باشلانغۇچە داۋاملىشىدۇ.

«ئوتتۇز ئوغۇل مەشرىپى»دە يۇقىرىقىدەك تۇرت باسقۇچلۇق ئويۇندىن باشقا، يەنە ھەر قېتىملىق يىغىلىشتا مەشرەپ ئەزالىرىنىڭ بەزى مۇھىم ئىشلىرى مۇزاكىرە قىلىنىپ، مەسلىھەت بېرىلىدۇ، شۇ يۇرتتىكى جامائەت ئىشلىرى ھەققىدە كېڭەش ئېلىپ بېرىلىدۇ. توي - تۈكۈن ۋە ئۇلۇم - يېتىم بولغان ئائىلىلەردىن ھال سوراش ۋە ياردەم بېرىش قارارلاشتۇرۇلىدۇ. شۇڭلاشقا «ئوتتۇز ئوغۇل مەشرىپى»نىڭ يۇرت - جامائەت ئىچىدىكى ئىناۋىتى ۋە ئابرويى يۇقىرى بولۇپ، شۇ يۇرت كىشىلىرى موشۇ مەشرەپ كوللېكتىۋى ئەتراپىغا زىچ ئۇيۇشقان.

قىسقىسى، ئىلى ئۇيغۇرلىرىنىڭ «ئوتتۇز ئوغۇل مەشرىپى» خەلقنىڭ «سەنئەت مەكتىپى» ۋە «ئەدەب - ئەخلاق بۇشۇكى»، شۇنداقلا باشقا خىلدىكى ئاممىۋى مەشرەپ، مۇراسىملارنىڭ تەشكىللىگۈچىسى ۋە قانات يايدۇرغۇچىسىدۇر.

Худ: С. Бабаджанов

Уйгурские традиции

Машрап „Тридцать джигитов"

Машрап "Тридцать джигитов" ("Оттуз огул машрипи") - это традиционная уйгурская игра (илийских уйгуров), в идейной основе которой лежит нравственное воспитание ее участников, уважение к обычаям и моральным устоям общества, соблюдение определенных норм поведения и дисциплины. Явным достоинством этой коллективной игры, участники которой - исключительно мужчины, является развитие таких непреходящих человеческих качеств как взаимовыручка, трудолюбие, чувство ответственности, патриотизма и многих других.

Число участников машрапа не строго ограничено, но должно быть в пределах 30-40 человек, каждый из которых поочередно приглашает в свой дом провести машрап.

На первом сборе участники машрапа выбирают руководящий орган, состоящий из 5 человек:

1. Машрапбеги или Казыбег - это высший чин машрапа "Тридцать джигитов". В его функцию входит упорядочение традиций и обычаев, утверждение правил. А также разрешение споров между участниками.

2. Жигитбеши - это главный организатор машрапа, он отвечает за ее проведение.

3. Даригайбеги или Дара беги - он отвечает за развлекательную часть машрапа, т.е. организовывает музыкальные номера.

4. Кол беги - руководит финансовой деятельностью машрапа, а также исполняет роль главного консультанта в сервировке стола.

5. Пашшап - следит за порядком, дисциплиной участников машрапа. Функция Пашшапа напоминает роль "полицейского", он выявляет нарушителей и докладывает о них Машрапбеги и Жигитбеши. Они определяют степень нарушения провинившегося участника и выносят соответствующее наказание, исполнение которого Пашшап должен проконтролировать. Все участники машрапа "Тридцать джигитов" обязаны беспрекословно подчиняться Пашшапу. Пашшап, в свою очередь, вооружается розгами ("Гюль таяк"), которыми слегка стегает нарушителей дисциплины. Розги обычно делают из гибких, эластичных веток ивы или таволги.

Наказания определяются по двум видам: финансовое и с элементами юмора.

Сумма денежного наказания назначается с учетом тяжести нарушения и финансовых возможностей наказуемого. Самое тяжелое денежное наказание - это проведение штрафного машрапа за свой счет. Наименьшее денежное наказание - покупка фруктов к следующему машрапу.

Особое внимание отводится принятию нового члена коллектива машрапа "Тридцать жигитов".

Юноша, желающий вступить в коллектив машрапа, приходит вместе со своим отцом. Они вначале церемонии просят Пашшапа оповестить о новом участнике весь коллектив. С согласия Машрап беги и Жигитбеши отец юноши входит в комнату, где сидят джигиты и произносит традиционную речь: "Кости сына - наши, а мясо ваше. Мы, его родители, просим вас воспитать нашего сына". В ответ на его речь Жигитбеши говорит: "У нас чай сладкий, а розги ("Гюль таяк") горькие. Если эти условия примет ваш сын, то может присоединиться к нам". Юноша отвечает: "Я все стерплю". Тогда ему предлагают внести свой подарок для машрапа. Отец юноши со словами "Для машрапа "Тридцать жигитов" от нас в подарок будет несколько верблюдов (подразумевая дыню и арбуз), конь (яйца), корова и овцы (яблоки)". Все эти фрукты на подносе отец передает Пашшапу и Кол беги. Затем после одобрения всеми участниками машрапа юноше предлагают рассказать о своих достоинствах и недостатках, после чего ему объясняют правила машрапа. "Новоиспеченный" участник должен продемонстрировать свои творческие способности (декламация стихотворения, исполнение музыкального номера на каком-либо национальном музыкальном инструменте или же имитация какого-нибудь животного). В благодарность за принятия сына в коллектив отец приглашает "Тридцать джигитов" на следующий машрап в свой дом.

Еще одно очень важное правило машрапа "Тридцать джигитов" - без уважительной причины и без предупреждения об этом Жигитбеши ни один из участников не имеет права не явиться на машрап. А если один из участников машрапа вовсе решил выйти из коллектива он должен получить на это одобрение коллектива. Ему дают согласие с условием привести другого юношу вместо себя.

Так как машрап "Тридцать молодцев" преследует идею воспитания патриотических чувств у уйгурской молодежи, то проведение бесед и дискуссий о насущных проблемах общества, окружающих людей занимает немаловажное значение в машрапе. Благотворительная деятельность машрапа оценивается уйгурской общественностью очень высоко, и такие коллективы становятся примером солидарности для подрастающего поколения. Поэтому уйгуры о благородных и благовоспитанных мужчинах говорят: "Этот мужчина прошел уроки машрапа "Тридцать джигитов"".

«ئۇيغۇر ئۇرپ - ئادەتلىرى»
كىتاۋىدىن ئېلىندى

Eastern Turkistan or Uyghuristan

Hashir Wahidi (An Uyghur Historian)

Until now, our country has been called by various names such as "Uyghuristan", "Eastern Turkistan", "Xinjiang" or "Xinjiang Uyghur Autonomous Region". Among these names "Xinjiang" or "XUAR" are Chinese names forcibly imposed by the Han Chinese. Therefore, we have considered these names illegal and have never admitted and will never admit to them.

As to "Eastern Turkistan" and "Uyghuristan", each of these names has an origin and a historical root. It is now necessary to conduct a scientific discussion about the origins of these two names: their meanings and the extent of their adoption, seeking to draw right conclusions and to answer these questions: Which of these names is right? Which of these names is appropriate for us under the present historical conditions? These are the topics that we want to discuss and the problems that we want to address in this article.

First of all, let us briefly discuss the name "Eastern Turkistan". It is known that in our history, i.e., in the 9th-12th century, several very strong Kharahan countries existed in Central Asia. Although these Kharahan countries were Uyghur countries, in fact, they were also the common lands of the Turkic peoples. The Uyghur Kharahan countries combined their territories with those of many other Turkic-speaking peoples living in Central Asia, and united all those people under one flag. Accordingly, the united country was given the name "Turkistan" in a geographical sense. However, this unified nation formed under a specific historical condition and the name of "Turkistan" did not exist for long.

In 1048, after the death of Nesir Ilik Han, the Ilik Han people living in the western region of the Kharahan Hakhan's domains (present day Uzbekizstan, Turkmenistan and Kyrgyzstan, etc.) declared their independence from the Kharahan nation. The Kharahan government, on the other hand, agreed to the request of the Ilik Han to split off as the Tavghac Kharahan and become an independent country. Thus, the territory of the great Kharahan nation split into two parts. In reference to the geographical locations of these territories, people began to call the western part as Western Turkistan and the eastern part as Eastern Turkistan. That is, the name "Eastern Turkistan" was brought to existence under these historical conditions. In addition, under the historical conditions of that period, the territory of "Eastern Turkistan" only included the southern side of the Tengri-tagh range, and did not include the Jungar Basin located in the northern side of the Tengri-tagh. At that time, the southern side of the Tengri-tagh was considered as belonging to the territory of the Kharahan nation, while the eastern and northern sides of the mountains as the territory of the Idikhut nation. That is, it is self-evident that Eastern Turkistan was a geographical name meaning "the eastern part of Turkistan" and that this name did not include the whole territory of the Uyghur nation.

It was revealed in the European and Russian scientists' work that the adoption of the name Eastern Turkistan started after 1869, that is, after the Russian Red Imperialists' (RRIs) occupation of Central Asia and Khazakstan. Hidden under this name is the RRI's invasion conspiracy. What the RRIs tried to do by using the name Eastern Turkistan was, first, to deny the proprietary claims of the eastern Han Chinese invaders on this territory, and, second, to pave the way for occupying Eastern Turkistan after their occupation of Western Turkistan. After the collapse of the RRIs, their successors, the Soviet Social Imperialists (SSIs), carried on their prior imperialistic system. The only difference between the two was that the SSIs found it advantageous to follow a policy of "divide and conquer". As a consequence of the policy, Western Turkistan was divided into 5 republics on the basis of different ethnic groups. Even though Western Turkistan belonged to the Soviet Union, Stalin and the people around him considered it potentially dangerous to keep it intact, and thus divided it into ethnic regions. This led to the loss of the basis for the name of Eastern Turkistan.

It is not surprising that Stalin violently hated the Eastern Turkistan Islamic Republic established on Nov. 12, 1933, in Kashgar under the leadership of Sabit Damolla, which he helped to abolish by using military force. This was in fact Stalin's consistent policy. The Eastern Turkistan Republic that was later established in Ili in 1944 also became a victim of that policy. The Soviets believed that if an independent country came to existence in the region of Uyghuristan, it would influence the people in Soviet Central Asia and Khazakistan and lead to the separation of these people as countries independent from the imperialism of the so-called Soviet Union. Indeed, the subsequent historic development of those people in Soviet Central Asia and Khazakistan resulted in their independence from the Soviet Union. The so-called "undetachable union of the unified republics" was destroyed. However, this became a reality not because of the influence of Uyghuristan, but due to an irreversible trend of social development.

In summary:

1. The name Eastern Turkistan was a geographic term created under certain historical conditions, and has never become a name of a country or a nationality.

2. Eastern Turkistan is a term used to refer to the south side of the Tengri-tagh mountain range, and does not refer to the whole territory of today's Uyghuristan.

3. There must be a Western Turkistan in order to have an Eastern Turkistan. But the current reality is that there is no Western Turkistan. It was divided in 1936, and based on those regional divisions the 5 post-Soviet republics were created. All of these republics used the names of their peoples for the countries' names, such as Khazakistan, Uzbekistan, Kyrgyzistan, Turkmenistan and Tajikistan. Therefore, it is not appropriate to name our country as Eastern Turkistan under the present historical conditions.

Now let us briefly discuss the name Uyghuristan. If we examine historical records, we find that since mid century the name of our nationality was called Uyghur and the name of our country was called either Uyghuristan or Mulkul Uyghuriye. In the book "Oghuzname" Oghuzhan wrote: "I am the Hakhan of Uyghur".

In volume 6, page 227 of the 6-volume book of "Behrar esrar muna qip Eleh'yar" written by Muhemmet bin Beli, it was emphasized that the "Uyghurs' country is Uyghuristan". If we recall that this sentence was given in the chapter that described the conflicts between Kirgiz and Uyghur, then we can see that the name "Uyghuristan" has a history of 1300 years.

Arab historian Ibnel Esir emphasizes, in the chapter "About Uyghur Khans" of his book titled "Jamrul", that "Kharahans' country is Mulkul Uyghuriye... The Kharahans who destroyed Samani's country and occupied Buhara in 909 are Uyghur Shahs."

European scientist Fran said: "Only Uyghur Khans lived in Turkistan", and Australian Eduar Zahar said: "Kharahans were the Uyghurs' rulers." Russian Turkish expert Grigoryev, academy members Radlov and Miller also stated that "All representatives of the Kharahan Dynasty were Uyghurs."

Throughout history, Uyghurs called the countries that they established by various names. For example, the Uyghur Hakhan centered in Kharabalghasun that existed from 745-840; the Kengsu Uyghur Nation that existed from 870 to 1225; the Idikhut Nation that continued from 850-1275; the Kharahan Nation in 870-1213; the Se'idiye Uyghur Nation that existed from 1514-1675 with its capital located in Yarkend; and the Kashgariye 6-City Nation existing from 1863-1877 under the leadership of Yakhupbeg. Although these names changed according to the historical conditions, there is no doubt that these were Uyghur nations. These facts clearly prove that our ancestors - Uyghurs - had independent countries throughout history and that these countries were named Uyghuristan and Mulkul Uyghuriye.

Now let us look at our brother peoples in neighboring countries. Our neighboring countries are Khazakistan, Kyrgyzistan, Uzbekistan, Afghanistan, Pakistan, Tibet, China and Mongolia. Each of these countries is called by the name of the people who were/are the original owners of the country. That is, the name of each of those countries was formed by adding something at the end of the name of her people. It is very natural to form a country's name that way; such a country's name itself can explain who are the owners of the country. Naming a country this way is not against the interest of other peoples living in the same country. The national and human rights of those peoples can still be fully guaranteed. We can see this from the brother republics we are living in now.

Summarizing what was described above we can say that the name of our race (nationality?) is Uyghur and the name of our country is Uyghuristan. Therefore, our future country should be named "Uyghuristan". This is a very appropriate name that is very suitable to the present time. Therefore, we propose to name our country "Uyghuristan" in our language.

Some people may blame us for this proposal, by telling us: "The meaning of the name Uyghuristan is very narrow; it only refers to Uyghur people. There are other Turkish-speaking brother peoples in our country. (There are 84 nationalities in Kyrgyzistan—Rabiye Yakub) They will be left outside. We need to cooperate with them in our struggles for freedom. Therefore, we need to use the name "Eastern Turkistan" which is an inclusive name and is helpful for total unification." We can say in response to such accusations that, first, the name "Uyghuristan" does not mean that she is only the Uyghurs' country and other peoples do not have the right of ownership. It only emphasizes that the original owners of this territory are Uyghurs, thus helping to restore the Uyghurs' rights to have their own country. Second, the name "Uyghuristan" is not against the national and human rights of the brother peoples; on the contrary, it guarantees those rights. The independence problem of the brother peoples has already been solved. Khazaks have Khazakistan, and Uzbeks have Uzbekistan. The Uyghurs living in those republics have given voluntary aid to gain their national independence. Now they should help their Uyghur brothers in obtaining the Uyghurs' national independence. Third, just as other peoples called their countries with their own names, we should call our country with our own name as "Uyghuristan". Especially now, when the Chinese invaders are trying to change "XUAR" to "Western Region" with the purpose of denying Uyghurs from the rights of having their own country, why cannot we insist in calling our country with the name of the Uyghur people?

As to the problem that the world does not know the name Uyghuristan, then we should let it know! If we do not introduce ourselves to the world, nobody else will do it for us. Less than 60 years ago, the world did not know the names of Khazakistan, Kyrgyzistan, etc. But now the world knows them. This is because these republics now exist in the world. If we can create an Uyghuristan, then the world will know it.

Now as to the proposal of using Eastern Turkistan, we do not accept it. The reason is:

1) ET is not the name of a people or a nation, instead, it is a geographic term.

2) This name does not refer to the entire Uyghur territory; it leaves out the Uyghur territory on the northern side of the Tengri-tagh range.

3) Because it is not the name of a country but a geographic term, foreign countries call it with various names in their own languages. For example, we call it Sherkiy Turkistan; Turks call it Doghu Turkistan; Arabs call it Sut Turkistan Alshirqiya; English calls it Eastern Turkistan; and Russian calls it Vostocniy Turkistan.

4) In order for an ET to exist, there must exist a Western Turkistan, because these two names need each other. We know that Western Turkistan has already ceased to exist. Now there are several republics in its place. Furthermore, all these republics are called by the names of their peoples. If, under such circumstances, we do not call our country by our own name and insist on using the inclusive name of ET even when it does not have a western part, then it becomes completely meaningless.

Some people also suggest that "Let us call our country ET for the moment. If the Turkish-speaking peoples unite and become a common Turkistan Nation in the future, then we become a part of this Turkistan Nation."

First of all, now there exists no such Turkistan Nation; what exists are those separate national republics. Correspondingly, we too become a national republic, that is, Uyghuristan. If indeed a Great Turkistan Nation (GTN) is created in the future, just as the other brother peoples join the GTN with their national republics, we join the GTN with our own national republic - our Uyghuristan. Is it necessary to put on a "big hat" today to qualify for a future Turkistan?

We are realists; we should do things according to the present real situations. Only by doing so can we avoid political mistakes. Some people think: "ET is a name that has been used for a long time and is used in the international world. Therefore, it is better to use ET." About this, the Uyghur people's well-known nationalist son, Mr. Isa Yusuf Aliptekin, wrote in his book the following: "In the past 40 years in which I worked for the Uyghurs' causes, I have met and talked to many government officials of various countries. But I found that none of those government officials know the existence of an ET." This shows that, despite the hard work of our countrymen in letting the world know the existence of ET, the name ET could not get to the international stages; it was not raised to the level of an international concept. Indeed, the name Uyghuristan suffered the same fate; it did not get to the international stages either. However, this is the most correct, most advantageous name that well represents our race (nationality?) and our country. If we can introduce ourselves to the world with this name, then there is no doubt that it will get a place in the heart of our own people and bring about the sympathy of the world communities. Dear Uyghur children, let us keep the great name of our country, Uyghuristan, in our hearts. Let us shine the whole world with its light.

(Translated from Uyghur by Erkin Sidick; Jan. 7, 1998 USA)

www.uyghurkitap.com

خارجى ئالىرمكى ۋەتەنداشلىرىمىزنىڭ ئىلتىماسىغا بېنائەن، ئۇيغۇرستان ئازاتلىق تەشكىلاتىنىڭ ئالىمجىسى مەرھۇم ھاشىر ۋاھىدىنىڭ «شەرقىي تۈركىستانمۇ ـ ئۇيغۇرستانمۇ؟» ماۋزۇلۇق ماقالىسىنى ئۇيغۇر ۋە ئىنگلىز ئالىرىدا كېزىتخانىلىرىمىزنىڭ مۇقىتىگە ھاۋالە قىلىنۇق.

مەزكۇر ماقالىنى تامېرىكىدا تۇرۇشلۇق ۋەتەنداشىمىز تەرجىمە قىلىپ، ئاۋتورنىڭ قولىغا يەتكۈزۈپ ئۇلگۈرەلمىگەنلىكى ئۈچۈن...

شەرقىي تۈركىستانمۇ ـ ئۇيغۇرستانمۇ؟

يېۋروپا ۋە روس ئالىملىرىنىڭ ئەمگەكلىرىدە «شەرقىي تۈركىستان» دېگەن نام 1869ـ ژىلدىن كېيىن يەنى چارروسىيە جاھانگىرلىكى نوتتۇرا ئاسىيا بىلەن قازاقىستانىنى بېسىۋالغاندىن كېيىن، قوللىنىشقا باشلىغانلىغىنى كۆرىمىز. بۇ ئاتالغۇنىڭ كەيىنىدە بولسا، چارروسىيەنىڭ باسقۇنچىلىق سىياسىتىگە يوشۇرۇنغان. موشۇنداق ئاتاش ئارقىلىق بېرىنچىدىن، شەرقتىكى باسقۇنچى خىتاينىڭ بۇ زېمىنغا بولغان ئېگە دارچىلىق ھوقۇقى رەت قىلىنسا، ئىككىنچىدىن، غەربى تۈركىستانىنى بېسىۋالغاندىن كېيىن، شەرقىي تۈركىستانىنى بېسىۋېلىشقا بولىدۇ، دېگەن مەنتىقى خۇلاسە كېلىپ چىقىدۇ. چارروسىيە جاھانگىرلىكى يوقالغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ ئورنىغا دەسسەگەن سوۋېت سوتسىيال جاھانگىرلىكى ئۇتمۇشتىكى ئىمپېرىيە تۈزۈمىگە تولۇق ۋارىسلىق قىلدى. بىرلا ئوخشىمايدىغان يېرى ـ ئۇ جاھانگىر بۇۋىلىرىنىڭ «بولۇپ تاشلا، ئىداره قىل» دېگەن تەلىمى بويىچە ئىش قىلىشنى ئەۋزەل كۆردى. شۇنىڭ ئۈچۈن 1936ـ ژىلغا كەلگەندە غەربى تۈركىستانىنى مىللىي بەلگىلىرىنى يوقىتىپ، ئاكادېمىك رادلوۋ ۋە مىللېر. لارنى: «قازاقىستان، ئۆزبېكىستان، قىرغىزستان، تۈركمەنستان ۋە تاجىكستان دەپ ئاتالمىغا. شۇنىڭ ئۈچۈن ھازىرقى تارىخىي شارائىتتا ۋەتەننىڭ نامىنى شەرقىي تۈركىستان دەپ ئاتالمايدۇ!

ئەندى ئۇيغۇرستان دېگەن نام ئۇستىدە قىسقىچە توختىلىپ ئۆتەيلى: بىز تارىخىي ماتېرىياللارغا مۇراجىئەت قىلىدىغان بولساق، ئوتتۇرا ئەسىرلەردىن تارتىپ، بىزنىڭ مىللىتىمىزنىڭ نامى «ئۇيغۇر» دەپ، ۋەتىنىمىز نىڭ نامى «ئۇيغۇرستان» ياكى «مولكۇل ئۇيغۇريە» دەپ ئاتالغان ئېگىز ئىچىگە ئالىدىغان ئۇلۇغ ئۇقۇمنى ئىپادىلەيدۇ.

3. «شەرقىي تۈركىستان» دەپ ئاتالغان ئۇيغۇرلار ئۆزلىرى قۇرغان دۆلەتلىرىنى تارىختا ھەر خىل ناملار بىلەن ئاتىغان. مەسىلەن، مىلادىنىڭ 745ـ 840ـ ژىللىرى قارابالغاسۇننى مەركەز قىلغان ئۇيغۇر خاقانلىغى، 870ـ ژىلدىن 1225ـ ژىلغا قەدەر ھوكۇم سۈرگەن كەڭسۇ ئۇيغۇر دۆلىتى، 850ـ ژىلدىن 1275ـ ژىل غىچە ياشىغان ئىدىقۇت دۆلىتى، 870ـ ژىلدىن 1213ـ ژىلغىچە ھوكۇم سۈرگەن قاراخانىيلار دۆلىتى، 1514ـ ژىلدىن 1675ـ ژىلغا قەدەر ھوكۇم سۈرگەن، ياركەنتنى پايتەخت قىلغان سەئىدىيە ئۇيغۇر دۆلىتى، 1863ـ ژىلدىن 1877ـ ژىلغىچە ھوكۇم سۈرگەن ياقۇبېگ باشچىلىقىدىكى قەشقەرىيە يەتتە شەھەر دۆلىتى... گەرچە بۇ ئىسىملار تارىخىي شارائىتقا قاراپ ھەر خىل ناملار بىلەن ئاتالغان بولسىمۇ، موشۇلارنىڭ ھەممىسى ئۇيغۇر دۆلەتلىرى ئەمەس. مانا موشۇ فاكتلارنىڭ ھەممىسى ـ بىزنىڭ ئەجدادلىرىمىز بولغان ئۇيغۇرلارنىڭ تارىختا مۇستەقىل دۆلەتلىرى بولغانلىغىنى، بەلكى بۇ دۆلەتلەرنىڭ «ئۇيغۇرستان» ياكى «مولكۇل ئۇيغۇريە» دەپ ئاتىلىپ كەلگەنلىگىنى ئىسپاتلايدۇ. ئەندى ھازىرقى دەۋردىكى، بىزنىڭ ئەتراپىمىزدىكى قەرىنداش خەلقلەر بىلەن خوشنا دۆلەتلەرگە نەزەر سېلىپ كۆرەيلى: «ۋەتىنىمىز ئۇيغۇرستان بىلەن خوشنا مەملىكەتلەردىن: قازاقستان، قىرغىزستان، ئۆزبېكستان، ئافغانستان، پاكىستان. تىبەت، خىتاي ۋە موڭغۇلستانلار بار. موشۇ دۆلەتلەرنىڭ ھەممىسى شۇ دۆلەت زېمىنىنىڭ ئەسلى نېگىسى بولغان خەلقنىڭ نامى بىلەن ئاتىلىدۇ. يەنى شۇ خەلقنىڭ ئىسمىنىڭ ئاخىرىغا «ستان» قوشۇمچىسىنى ئۇلاش ئارقىلىق ياسىلىپ ئېتىلماقتا. مۇنداق ئاتىلىش ناھايىتى ئادەتتىكى بولۇپ، ۋەتەننىڭ ئەسلى نېگىسى كىم ئېكەنلىگى شۇ ئىسىمدىن ئايان بولۇپ تۇرىدۇ. مۇنداق ئاتاش شۇ مەملىكەتە ياشىغان باشقا خەلقلەرنىڭ مەنپەئىتىگە قارىمۇ ـ قارشى كەلمەيدۇ. ئۇ خەلقلەرنىڭ مىللىي ۋە ئىنسانىي ھوقۇقلىرى تولۇق كاپالەتكە ئېگە بولالايدۇ. بۇنى بىز ئۆزىمىز ياشاۋاتقان قەرىنداش جۇمھۇرىيەتلەرنىڭ مىسالىدىن كۆرۈۋالالايمىز.

ژۇقۇرىدا ئېيتىلغان پىكىرلەردىن خۇلاسە قىلىپ، شۇنى ئېيتماقچىمىزكى بىزنىڭ مىللىتىمىزنىڭ نامى ئۇيغۇر. ۋەتىنىمىزنىڭ نامى ـ ئۇيغۇرستان! شۇنىڭ ئۈچۈن بىزنىڭ كەلگۈسىدىكى دۆلىتىمىزنىڭ نامىمۇ «ئۇيغۇرستان» دەپ ئاتىلىشى كېرەك! بۇ ناھايىتى دۇرۇس، ھازىرقى زامانغا ماس كېلىدىغان مۇۋاپىق نامدۇر. شۇڭا لاشقىمۇ، بىز ئەدەبىي تىلىمىزدا ۋەتىنىمىزنىڭ نامىنى «ئۇيغۇرستان» دەپ ئاتىلىشىنى تەكلىپ قىلىمىز!

مۇنداق دېسەك ـ بەزى كىشىلەر ئېتىراز بىلدۇرىدۇ. ئۇلار بىزگە: «ئۇيغۇرستان ـ دېگەن نامنىڭ مەنىسى تار، ئۇ يالغۇز ئۇيغۇر خەلقىنىلا كۆرسىتىدۇ. بىزنىڭ ۋەتىنىمىزدە تۇرىكى تىللىق قېرىنداش خەلقلەرمۇ بار. ئۇلار بۇ نام نىڭ سىرتىدا قالىدۇ. بىز ۋەتىنىمىزنىڭ نازاتلىغى ئۈچۈن شۇلار بىلەن بىللە كۆرەش قىلىشىمىز كېرەك، شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇمۇمىي ئىنتېرناسىئونالىغا پايدىلىق بولىدىغان كەڭ مەنادىكى «شەرقىي تۈركىستان» دېگەن نامنى قوللىنىشىمىز كېرەك» دەيدۇ. بىز بۇ خىل ئېتىرازغا جاۋاب بېرىپ، شۇنى ئېيتىمىزكى، بىر زېنچىدىن: «ئۇيغۇرستان» دېگەن لىك ـ يالغۇز ئۇيغۇر خەلقىنىڭلا ۋەتىنى، بالىقا قېرىنداش خەلقلەرنىڭ ھەققى يوق دېگەن مەنانى بىلدۈرمەيدۇ. بۇ پەقەت شۇ زېمىنىنىڭ ئەسلى نېگىسى ئۇيغۇرلار ئېكەنلىگىنى تەكىتلەش ئارقىلىق، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ دۆلەت تۇتۇش ھوقۇقىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشكە يارىدەم قىلىدۇ. ئىككىنچىدىن: «ئۇيغۇرستان» دېگەن نام ـ قېرىنداش خەلقلەرنىڭ مىللىي ۋەتىنىنىڭ ھوقۇقلىرىغا قارشى كەلمەيدۇ، ئەكسىنچە ئەشۇ ھوقۇقلارنى كاپالەتلەندۈرىدۇ. قېرىنداش خەلقلەرنىڭ دۆلەت مەسلىسى بولسا، يېشىلىپ بولغان. قازاقلارنىڭ قازاقستانى بار، ئۆزبەكلەرنىڭ ئۆزبەكستانى بار... بۇ جۇمھۇرىيەتلەردە ئىستىقامەت قىلىۋاتقان ئۇيغۇرلار ئۆلارنىڭ دۆلەت مۇستەقىللىغىنى ئېلىشىغا خالىسانە ياردەملەرنى قىلغان، ئەندى ئۆلار ئۇيغۇر قېرىنداشلىرىنىڭ دۆلەت مۇستەقىللىگىنى ئېلىشىغا يارىدەم قىلىشى كېرەك! ئۇچىنچىدىن: باشقا خەلقلەرنىڭ ھەممىسى ئۆز ئېلىنى ئۆزىنىڭ نامى بىلەن ئاتىغىنىدەك، بىزمۇ ئۆز ئېلىمىزنىڭ نامىنى، ئۆزىمىزنىڭ نامىنى ئۆزىمىزنىڭ نامى بىلەن «ئۇيغۇرستان» دەپ ئاتىشىمىز كېرەك. بولۇپمۇ بۈگۈنكى كۈندە خىتاي باسقۇنچىلىرى، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ۋەتەنگە ئېگە بولۇش ھوقۇقىنى يوققا چىقىرىش مەخسىتىدە «شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى» دېگەن ئىسىم ـ «شى يۈي» (يەنى غەربى دىيار) دەپ ئاتاشىنى تەرغىب قىلىۋاتقان يېتىتە، بىز ۋەتىنىمىزنى ئۇيغۇر خەلقىنىڭ نامى بىلەن ئاتاشتا چىڭ تۇرىشىمىز ماقۇل ئەمەسمۇ؟ «ئۇيغۇرستان» دېگەن نامنى دۇنيا ئەھلى تونۇمايدۇ، دېگەن مەسلىگە كەلسەك، تونۇمىسا ـ بىز تونۇتىشىمىز كېرەك! بىز ئۆزىمىزنى ئۆزىمىز تونۇتمىساق، بىزنى ھېچ كىم تونۇتمايدۇ! 60 ژىلنىڭ ئالدىدا قازاقستان، قىرغىزستان... دېگەن ناملارنىمۇ دۇنيا تونۇماتتى. مانا ئەندى تونۇۋاتىدۇ. چۈنكى دۇنيادا بۇ جۇمھۇرىيەتلەر مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ. بىزمۇ بىر ئۇيغۇرستان جۇمھۇرىيىتىنى مەۋجۇت قىلالىساق. دۇنيا ئۇنى تونۇيدۇ!

ئەندى، «شەرقىي تۈركىستان» ئاتالغۇسىنى قوللانساق، دېگەن تەشەببۇسقا كەلسەك، بىز بۇ تەشەببۇسقا قوشۇلمايمىز. بۇنىڭ سەۋەبى: بىرىنچىدىن، «شەرقىي تۈركىستان» دېگەن خەلقنىڭ ياكى دۆلەتنىڭ نامى ئەمەس، جۇغراپىيەلىك نام. ئىككىنچىدىن بۇ نام ئۇيغۇر دىيارىنىڭ ھەممىسىنى ئۆز ئىچىگە ئالالمايدۇ. تەڭرى تېغىنىڭ شىمالى تەرەپىدىكى ئۇيغۇر يۇرتلىرى سىرتتا قالىدۇ. ئۈچىنچىدىن، ئۇ ئەلنىڭ نامى ئەمەس، بەلكى جۇغراپىيەلىك نام بولغاچقا چەت ئەللەردە ئۇنى ئۆز تىلى بويىچە ھەر خىل ئاتايدۇ. مەسىلەن، بىز «شەرقىي تۈركىستان» دەيمىز، تۈركىيەلىكلەر «دوغۇ تۈركستان» دەيدۇ، ئەرەپلەر «سۇت تۈركستان ئەلشەرقىيە» دەيدۇ. گېرمانىيەدە «ئىرىستارىن تۈركستان» دەيدۇ. ئىنگلىز تىللىق مەملىكەتلەر بولسا «ئېستېرن تۈركستان» دەپ ئاتاشماقتا، رۇسلار «ۋوستوچني تۈركستان»، خىتايلار «دوڭ تۈركىستان» دەپ ئاتايدۇ! تۈرتىنچىدىن، «شەرقىي تۈركىستانىنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرىشى ئۈچۈن «غەربىي تۈركىستان» مەۋجۇت بولۇشى شەرت. چۈنكى بۇ ئىككى نام بىر ـ بىرىنى تەقەززا قىلىدۇ.

(ئاخىرى 6ـ بەتتە)

БЕССОННАЯ НОЧЬ

(Начало на 1 стр.)

подстрелили военные, - ответил человек, признавший во мне приезжего.

- Нам до этого нет дела.

- Он ранен, у него семеро детей и жена не работает, - попытались мы убедить врача, - сначала спасите его, а мы тут соберем деньги и оплатим расходы.

- Ну как вы не поймете, - упорствовал врач, - сначала нужно расплатиться, а затем мы примемся за лечение.

Когда-то после школы мне пришлось работать переводчиком с китайского языка, и я хорошо понял, о чем говорят обе стороны. Позиция врача вызвала возмущение окружающих. Сейчас только быстрые и умелые действия врачей могли спасти раненого. А времени оставалось все меньше и меньше. Люди стали поспешно собирать деньги, которые тут же были переданы врачу. Кто-то облегченно вздохнул, но, как оказалось, радоваться было еще рано. Врач не спеша стал считать деньги. Между тем Анвар потерял сознание. Вышедший из помещения больницы другой врач - уйгур - оценив ситуацию, стал было принимать меры, чтобы спасти умирающего, но было уже поздно.

Наступило время похорон. Казалось бы, что факт убиения безвинного человека должен был заставить призадуматься власть предержащих. Был поднят вопрос о материальной поддержке семьи погибшего и трудоустройстве его супруги. Но надежды растаяли, как дым. Ничего этого не было сделано.

С целью предупреждения волнения масс, улицы города были заполнены военными, вооруженными автоматами и дубинками, а на крышах домов по-прежнему грозно сверкали пулеметы.

Конец апреля выдался в Кульдже теплым и люди с утра до позднего вечера, непрерывным потоком шли к дому Анвара, отдать ему последний долг, выразить соболезнование родным и близким.

Кровавые события на моей Родине, в ходе которых погибли Анвар и многие другие, оставили в моей душе неизгладимый след. Прошел год. Но каждый день нового месяца Рамазан, я листаю мысленно эти страницы моей жизни. С того времени пища утратила для меня вкус, а покой ушел безвозвратно.

...Такими словами Махмут закончил речь. Саадат подала чай, следом завершился ужин. Мы долго проговорили в тот вечер. Основной темой разговора была тема Родины, ее нелегкой судьбы.

- Знаешь, - с дрожью в голосе сказал Махмут, - было время, когда не так уж и много людей осознавали понятие Родины, Отчизны. Сейчас же я наблюдаю пробуждение. События последних лет открыли глаза многим. Это обнадеживает. Я верю, наши чаяния сбудутся.

... Далеко за полночь мы легли спать. Уставший с дороги Махмут тут же заснул. А у меня перед глазами чередой проходили события, описанные им. Не помню, сколько прошло времени, но вдруг неожиданно я услышал голос Махмута, твердившего во сне: "Анвар, ты счастливец. Твои дети также счастливы. Я твой верный друг, и я отомщу за тебя, слышишь? Ты погиб, а отомстить за тебя ожили тысячи!"

Сон ушел безвозвратно. Эта была бессонная ночь.

АБДУРАХИМ Муталлип
(Перевел Илхам)
г. Алматы

شەرقىي تۈركىستانمۇ - ئۇيغۇرستانمۇ؟

(بېشى 5- بەتتە)

بىز بىلىمىزكى، «غەربىي تۈركىستان» ئاتالغۇچان مەۋجۇت بولۇشتىن قالغان. ئۇنىڭ خارابىلىرى ئۈستىدە ھازىر بىر قانچە مىللىي جۇمھۇرىيەتلەر قەد كۆتۈرۈپ تۇرۇپتۇ. يەنە كېلىپ، بۇ جۇمھۇرىيەتلەرنىڭ ھەممىسى ئۆز مىللىتىنىڭ نامى بىلەن ئاتالماقتا. مۇنداق شارائىتتا بىزمۇ ئۆز ۋەتىنىمىزنى ئۆز مىللىتىمىزنىڭ نامى بىلەن ئاتىماي، غەربىي قىسمى يوق بولسىمۇ، «شەرقىي تۈركىستان». دېگەن ئومۇمىي نامغا ئېسىلىۋېلىشىمىز - مەنىسىزلىك بولىدۇ. بەزى كىشىلەر يەنە:

- «بىز شەرقىي تۈركىستان» دەپ ئاتاپ تۇرايلى، كەلگۈسىدە تۈركىي تىللىق خەلقلەر بىرلىشىپ، بىر ئومۇمىي «تۈركىستان دۆلىتى» بولسا شۇ چاغدا بىزمۇ «تۈركىستان دۆلىتى»نىڭ تەركىبىگە كىرىمىز، دېيىشىدۇ.

بىرىنچىدىن، ھازىر ئۇنداق تۈركىستان دۆلىتى مەۋجۇت ئەمەس، ئايرىم - ئايرىم مىللىي جۇمھۇرىيەتلەر مەۋجۇت. شۇنىڭغا لايىقلىشىپ، بىزمۇ مىللىي جۇمھۇرىيەت يەنى «ئۇيغۇرستان» بولىمىز. ئەگەر كەلگۈسىدە راستىنلا شۇنداق «بۈيۈك تۈركىستان دۆلىتى» ۋۇجۇتقا كېلىدىغان بولسا، باشقا قېرىنداش خەلقلەر ئۆزلىرىنىڭ مىللىي جۇمھۇرىيىتى بىلەن قوشۇلغانغا ئوخشاش، بىزمۇ ئۆزىمىزنىڭ مىللىي جۇمھۇرىيىتىمىز - ئۇيغۇرستانىمىز بىلەن بىرىپ قوشۇلىمىز. كەلگۈسىدىكى «تۈركىستان»غا لايىق بولىمەن دەپ، بۈگۈنلا «بوغان قالپاق»نى كىيىۋېلىشنىڭ ھاجىتى نېمە؟ بىز رېئالىستلار. ئالدىمىزدىكى رېئال ئەھۋالغا قاراپ ئىش قىلىشىمىز كېرەك. شۇ چاغدىلا سىياسىي جەھەتتىن خاتالاشماي ماڭالايمىز! ئۆز ئىچىمىزدىكى «شەرقىي تۈركىستان»چىلارغا ئۇقۇرىدىكى جاۋابىمىز يېتەرلىك بولسا كېرەك. بىراق، چەت ئەللەردە ئىستىقامەت قىلىۋاتقان بەزى ۋەتەنداشلىرىمىز «شەرقىي تۈركىستان» دېگەن نام ئۇزاقتىن بېرى ئىشلىتىلىپ سىڭىپ قالغان ھەم خەلق ئارادا ئىشلىتىلىۋاتقان نام» - شۇنىڭ ئۈچۈن «شەرقىي تۈركىستان» ئاتالغۇسىنى قوللانغان ياخشى - دېگەن پىكىرنى ئېيتىپتۇ. بۇ پىكىرگە جاۋابەن شۇنى ئەسلىتىپ ئۆتۈشىمىز كېرەككى، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مەشھۇر مىللەتپەرۋەر ئوغلى ئەيسا يۈسۈپ ئالپتېكىن ئەپەندى ئۆزىنىڭ كىتابىدا: - مەن ۋەتەن داۋاسىنى قىلىپ ژۈرگەن 40 ژىل ئىچىدە ئۇرغۇنلىغان دۆلەت ئەربابلىرىنى ئۇچرىتىپ، سۆھبەتلەشتىم. ئەپسۇسكى، شۇ ئەربابلارنىڭ ھېچ قايسىسى «شەرقىي تۈركىستان» دېگەن ۋەتەننىڭ بارلىقىنى بىلمەيدىكەن! - دەپ يېزىپتۇ. شۇنىڭدىن مەلۇمكى، «شەرقىي تۈركىستان» دېگەن نام ۋەتەنداشلارنىڭ كۆچەپ تەشۋىق قىلغىنىغا قارىماي، خەلق ئارا مۇنبەرگە يېتىپ بارالمىدى. خەلقئارا ئۇقۇم دەرىجىسىگە كۆتۈرۈلمىدى. توغرا، ئۇيغۇرستان دېگەن ناممۇ خۇددى شۇنداق، خەلق ئارا سەھنىگە يېتىپ بارالىغىنى يوق. بىراق، بۇ نام مىللىتىمىز بىلەن ۋەتىنىمىزنىڭ نامىنى ئۆزىدە مۇجەسسەملىگەن، ئەڭ توغرا، ئەڭ پايدىلىق نامدۇر. ئەگەر بىز ئۆزىمىزنىڭ ئاۋازىمىزنى موشۇ نام بىلەن دۇنياغا يەتكۈزەلىسەك، ئۆز خەلقىمىزنىڭ ژۈرىگىگە سىڭىپ، پۈتكۈل دۇنيا جامائەتچىلىكىنىڭ ھېسداشلىقىنى قوزغىتالايدىغىنىمىزغا شەك يوق! بارلىق ئۇيغۇر پەرزەنتلىرى، ۋەتىنىمىزنىڭ «ئۇيغۇرستان» دېگەن قۇتلۇق نامىنى قەلبىمىزگە سىڭدۈرەيلى. ئۇنىڭ نۇرىنى پۈتۈن دۇنياغا تارقىتايلى!

ھاشىر ۋاھىدىي

СИНЬЦЗЯНЬ: ВИДЕН ЛИ СВЕТ В КОНЦЕ ТУННЕЛЯ?

"Би-би-си"

Власти Китая арестовали несколько человек, пробравшихся через границу из Казахстана на территорию китайского Синьцзяна. По заявлению официальных лиц, эти люди планировали создать беспорядки к моменту годовщины со дня проведения сепаратистами мятежа в этом регионе. В этой связи мы обратились к **редактору сянганского журнала "Кайфан" Тань Юнмэю.**

Тань Юнмэй: Наблюдающееся в последние годы в Синьцзяне сепаратистское движение отличается от движения за независимость в Тибете тем, что тибетское движение при нынешних условиях в целом можно считать мирным. Лидер движения далай-лама исповедует буддизм, ратует за ненасильственные действия. К тому же далай-лама пользуется большой популярностью. Но в Синьцзяне дело обстоит иначе. Мусульмане - это народ со сравнительно сильным характером, они настроены радикально, поэтому в последние годы в Синьцзяне много раз возникали волнения. И эти волнения, стычки как-то связаны с сепаратистским движением Восточного Туркестана. Можно легко заметить, что они рассматривают принуждение, террор как важное средство в своей борьбе за независимость.

Корр.: После событий в прошлом году стало ли правительство Китая придавать большее значение проблеме Восточного Туркестана, проблеме независимости Синьцзяна?

Тань Юнмэй: Китайские власти сейчас придают этому очень большое значение. В последние годы правительство рассматривает сепаратистскую деятельность в Синьцзяне как серьезную проблему. Более того, насколько мы знаем, правительство Пекина приходит к мнению, что сепаратистское движение в Синьцзяне по степени серьезности уже превосходит ту угрозу, которую создает движение за независимость в Тибете. Поэтому, когда в последнее время в Синьцзяне стали один за другим возникать волнения, правительство прибегло к различным мерам: усилена охрана общественного порядка, усилен контроль за исламской религиозной деятельностью. При этом Пекин ни на йоту не пошел на уступки чаяниям мусульманских народов о независимости.

Корр.: При таких условиях, когда центральное правительство держит район Синьцзяна под большим прессом, не испортятся ли еще больше отношения между уйгурами и ханьцами в местах их совместного проживания?

Тань Юнмэй: Нас беспокоит именно то, что отношения могут ухудшиться. Не исключены проявления насилия. Кровопролитие может коснуться невинных людей. Дело может принять такой оборот, что в глазах мусульманских народов Синьцзяна пекинское правительство по существу явится правительством ханьцев. Власти никаким образом не откликаются на их просьбы, не предлагают конструктивных мер, а относятся к ним всегда с присущим коммунистам высокомерием. Это не приведет к разрешению проблемы.

"Время по Гринвичу"

Уйгурская общественность села Ала-Тоо Аламединского района выражает глубокое соболезнование родным и близким

АШИРА ВАХИДИ

известного борца за независимость Уйгурстана, основателя организации Освобождения Уйгурстана - в связи с его безвременной кончиной.

Всю свою сознательную жизнь Ашир Вахиди посвятил борьбе за восстановление государственности уйгуров и ушел из жизни как истинный сын своего народа. Светлая память о нем сохранится в сердцах будущих поколений.

ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئىنقىلاۋىي پەرزەندى، ئۇيغۇرستان ئازاتلىق تەشكىلاتىنىڭ ئاساسچىسى

ھاشىر ۋاھىدىينىڭ

ئالەمدىن ئۆتكەنلىكى. مۇستەقىللىق داۋاسىنى ئېلىپ بېرىۋاتقان ئۇيغۇر خەلقى ئۈچۈن چوڭ يوقىتىش بولدى.

ئۇ، ھەقىقەتەن بارلىق ئاڭلىق ھاياتىنى ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مىللىي ئازاتلىقى ئۈچۈن ئاتىغان ئالىيجاناپ ئىنسان ئىدى. بىز ئۇنىڭ بىلەن بولغان سۆھبەتلىرىمىزدە بۇنىڭغا قانچە قېتىم قايىل بولغان.

خەلقىمىز دۈشمەنلىرى ھاشىر ئاكىنى جىسمانىي جەھەتتىن زەخمىيەتكە ئۇچراتقان بولسىمۇ، ئىنقىلاۋىي روھىنى سۇندۇرالىغىنى يوق.

ئۇنىڭ باشلىغان ئىشىنى سەبداشلىرى داۋام قىلىدۇ.

ھاشىر ئاكىنىڭ ياتقان يېرى جەننەتتە بولغاي، ئامىن!

«تارانچىلار ئىندۇستىرىيە ۋە سودا كورپوراتسىيەسى» نامىدىن:
جامال تارانچى،
شاۋەلى باۋخان
ئىستانبۇل - ئالمۇتا

چۈي ۋىلايىتى سوقۇلۇق رايونى كومسومول يېزىسىنىڭ ئۇيغۇر جامائىتى

سادىقجان مۇھەممەتسىدىق

ئوغلىنىڭ پاجىئەلىك ۋاپات بولۇشى مۇناسىۋىتى بىلەن مەرھۇمنىڭ ئائىلىسىگە، ئۇرۇق - تۇققانلىرىغا چوڭقۇر قايغۇرۇپ تەزىيە بىلدۈرىدۇ.

تۈركىيەنىڭ جۇمھۇرىيەت گېزىتى
(14- فېۋرال)

بېيجىڭ: ئاپتوبۇستا بومبا پارتلىشى نەتىجىسىدە 50 ئادەم ئۆلگەن ۋە كۆپلىرى يارىلانغان. بۇ پارتلاش خىتاينىڭ خۇبېي ئۆلكىسىنىڭ مەركىزى - كۆپ مىلليونلۇق ئاھالىغا ئىگە سانائەت شەھىرى بولغان ۋۇخەندە يۈز بەرگەن. پارتلاش شۇنداق كۈچلۈك بولغانكى: پارتلىتىلغان ئاپتوبۇسنىڭ يېنىدا كېتىۋاتقان ماشىنىلارمۇ زەخىملەنگەن. شۇنداقلا خوشنا ئىمارەتلەرگىمۇ تەسىر يەتكەن.

ۋۇخەن ساقچىلىرى پارتلاشتا قانچە ئادەم ئۆلگەنلىكى ۋە يارىلانغانلىقىنى ئېيتىشتىن باش تارتقان بولسىمۇ، ئۇ يەرگە ھەربىيلەرنىڭ ئەۋەتىلگەنلىكىنى ئېيتقان.

شاڭگاڭ گېزىتى «دا گوڭ»نىڭ خەۋەر قىلىشىچە ساقچىلار پارتلاشقا مۇناسىۋەتلىك دەپ گۇمان قىلغان 10 ئادەمنى قاماققا ئالغان، ئۇلارنىڭ كۆپچىلىكى ئۇيغۇرلاردۇر.

ئەۋلاد كۇتۇپخانىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە قىدىسىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

Мюнхен:

Всемирная уйгурская сеть новостей

میۇنخېن:

دۇنيا ئۇيغۇر ئەخبارات تورى خەۋەرلىرى

Каждый человек имеет право на свободу убеждений и свободное выражение их; это право включает свободу беспрепятственно придерживаться своих убеждений и свободу искать, получать и распространять информацию и идеи любыми средствами и независимо от государственных границ.

(Ст.19 Всеобщей декларации прав человека)

«ۋىژدان ئاۋازى»

جۇمھۇرىيەتلىك
ئىجتىمائىي ـ سىياسىي
گېزىت

گېزىتنى تەسىس قىلغۇچى
«ۋىژدان ئاۋازى» گېزىتى
رېداكسىيە خادىملىرى

باش مۇھەررىر
مۇزەپپەرخان قۇربان
☎43-23-62

باش مۇھەررىرنىڭ ئورۇن باسارى
ئەكبەرجان باۋدۇن

مەسئۇل كاتىپ
رابىيەم ياقۇپ

رەسام
سابىتجان باباجان

ئىختىسات مۇدىرى
ئەلى ئايۇپ

ئادرېس
چۈي پروسپېكتى، 111
بىشكېك 720065

گېزىتىمىزنىڭ سپونسورلىرى:
«تارانچىلار ئىندۇسترىيە ۋە
سودا كومپانىيەسى»

گېزىتىمىز سەھىپىلىرىدە بېسىلغان ماقالىلارنىڭ مەسئۇلىيەتلىكى ئاۋتورلار ئۈستىدە ئاۋتورلار مەۋقىئەسى تەھرىرات مەۋقىئەسى بولۇپ ھېسابلانمايدۇ. تەھرىراتقا كەلگەن ماقالىلار قايتۇرۇلمايدۇ ۋە جاۋاب بېرىلمەيدۇ.

Республиканская общественно-политическая газета
"Виждан авази"
("Голос совести")

Главный редактор:
Музаппархан КУРБАН
☎43-23-62

Газета зарегистрирована в Министерстве юстиции Кыргызской Республики
Регистрационное свидетельство № 586-3301-000

Зам. главного редактора:
Акбаржан Бавдун

Ответ. секретарь:
Рабиям Якуп

Художник:
Сабитжан Бабаджан

Зам. главного редактора по финансовым делам:
Али Аюп

Спонсоры:
Компания "Таранчилар индустрия и торговля"

Учредитель:
Трудовой коллектив редакции.
Газета выходит 1 раз в месяц.
Набрана в редакции газеты "Виждан авази".
Адрес: г. Бишкек Пр.Чуй,111
Отпечатана в Малом Каитском типографическом предприятии.

Офсетная_____ п.л.
Тираж 4800
Заказ _132_____

Як Чёчвард, координатор САССР
Флорида (США)

7 февраля в Вашингтоне выдался холодным и снежным, и тем не менее сюда съехались люди из других штатов Америки: Вирджинии, Нью-Джерси, Пенсильвании, Северной Каролины и Флориды, чтобы вспомнить и привлечь внимание к 1-ой годовщине жестокого подавления мирной демонстрации в г. Кульдже Восточного Туркестана - Уйгурстана (так называемой Синьцзянской провинции КНР).

Манифестанты собрались в 9 часов утра на восточной стороне здания Конгресса США. Они держали флаги Восточного Туркестана, Тибета, США, Внутренней Монголии, Тайваня и скандировали призывы, осуждающие убийства без суда и следствия, бесчеловечные мероприятия по ограничению рождаемости и жестокое насилие над уйгурами. Они выкрикивали: "Свободу Восточному Туркестану-Уйгурстану!", Свободу Тибету!", "Свободу Внутренней Монголии!", "Руки прочь от Тайваня!", "Китай, вон из Тибета!", "Китай, вон из Внутренней Монголии!", "Остановить убийство уйгуров!", "Мы хотим свободы!", "Мы хотим независимости!", "Позор Китаю!". Демонстранты шествовали от здания Конгресса США до Китайского Посольства в течение 2 часов. Около 1 часа дня они дошли до Китайского Посольства в Соединенных Штатах и продолжили там свою акцию. Демонстрация завершилась в 3.30 дня.

Восточно-туркестанский информационный центр
Абдужелил Каракаш

Республиканская газета Турции (14 февраля)

Пекин: 50 человек погибло и многие ранены во время взрыва бомбы в автобусе. Взрыв произошел 14 февраля в китайской провинции Хубей, недалеко от многомиллионного промышленного города Ухань. Он был такой мощности, что повреждены автомобили, ехавшие рядом с этим автобусом, а также соседние здания.

Рейсовый автобус ехал по направлению округа Ханьян, это 20 километров от произошедшего взрыва. Уханьская полиция отказалась отвечать на вопросы сколько человек погибло и ранено. Они только сказали, что туда выехали военные.

Гонконгская газета "Да Гонг" пишет, что пекинская полиция арестовала 10 человек, подозреваемых во взрыве автобуса, к тому же, дескать, большинство из них - уйгурской национальности.

Абдулла Памир
14 февраля

* * *

14 февраля в Карамайском регионе возле озера Джейран неизвестными были убиты 5 полицейских - 4 китайца и 1 уйгур.

* * *

14 февраля на втором этаже китайского ресторана в турецком городе Стамбуле, который расположен на площади Тексем, произошел взрыв. Турецкие официальные лица блокировали информацию об этом взрыве, потому что такое событие совпало с визитом в Китай министра иностранных дел Турции.

Вышеизложенные два инцидента произошли именно в тот день, когда министр внешнеполитического ведомства Турции посетил Китай, что, видимо, не случайно.

Абдулла Памир
5 февраля

26 января в уезде Пичан в селе Караташ трое вооруженных людей в масках открыли огонь по китайцам, вследствие чего погибло 27 человек и много раненных. После этого инцидента китайские военные и вооруженная полиция с помощью трех вертолетов обыскали весь регион, но поиски оказались тщетными.

شىنجاڭ: يورۇقلۇقنىڭ شەپىسى كۆرۈنەملۇ؟
«بى ـ بى ـ سى»

خىتاي ھۆكۈمىتى قازاقىستاندىن شىنجاڭغا ئۆتكەن بىر قانچە ئادەمنى قولغا ئالدى. مەخسۇس خادىملارنىڭ خەۋەر قىلىشىچە بۇ ئادەملەر ئۆتكەن ژىلى «سېپاراتىستلار» تەرىپىدىن موشۇ تەۋەدە ئۇيۇشتۇرۇلغان نامايىشنىڭ بىر ژىللىغىغا قارىتا قالايمىقانچىلىق چىقىرىشنى مەخسەت قىلغان.

بىز موشۇ مەسىلە بويىچە شاڭگاڭدا چىقىدىغان «كايفان» ژۇرنىلىنىڭ باش مۇھەررىرى تاڭ يۇنمېيغا مۇراجىئەت قىلدۇق.

تاڭ يۇنمېي: ئاخىرقى ژىللاردا شىنجاڭدا كۆرىلىۋاتقان سېپاراتىستلار ھەرىكىتى، مۇستەقىللىق دەۋاسىنى قىلىۋاتقان تىبەت ھەرىكىتىگە قارىغاندا شۇنىڭ بىلەن پەرقلىنىدۇكى، بۇگۈنكى شارائىتتىكى تىبەت ھەرىكىتىنى پەقەت تىنىچلىق ھەرىكىتى دېگىلى بولىدۇ. ھەرىكەتنىڭ لىدېرى دالاي ـ لاما بۇددىزمغا ئىتائەت قىلغانلىقتىن، زوراۋانلىق ئىشلەتمەي ھەرىكەت قىلىشنى تەرغىپ قىلىدۇ.

شىنجاڭدا بولسا ئەھۋال باشقىچە. مۇسۇلمانلار ـ بۇ خاراكتېر جەھەتتىن كۈچلۈك خەلقتۇر، رادىكاللىق بىلەن ئەمەل قىلىشقا ئىنتىلىدۇ، شۇنىڭ ئۈچۈن شىنجاڭدا كېيىنكى ژىللاردا بىر قانچىلىغان تىنىچسىزلىقلار يۈز بەردى. بۇ تىنىچسىزلىقلار، توقۇنۇشلار قانداقتۇر شەرقىي تۈركىستاننىڭ سېپاراتىستلار ھەرىكىتى بىلەن مۇناسىۋەتلىكتۇر. ئۇلارنىڭ تېررورلۇق بىلەن زورلۇقنى ئۇزلىرىنىڭ مۇستەقىللىق ئۈچۈن ئېلىپ بېرىۋاتقان ھەرىكىتىنىڭ ئۇسۇللىرىنىڭ بىرى دەپ قارايدىغانلىغىنى سېزىۋالماق تەس ئەمەس.

مۇخبىر: ئۆتكەن ژىلدىكى ۋاقىئەلەردىن كېيىن خىتاي ھۆكۈمىتى شەرقىي تۈركىستان مەسىلىسىدە، جۇملىدىن شىنجاڭنىڭ مۇستەقىللىق تەلەپ قىلىش مەسىلىسىگە تېگىشلىك دەرىجىدە كۆڭۈل بۇلۇشكە باشلىدىمۇ؟

تاڭ يۇنمېي: خىتاي ھۆكۈمىتى بۇگۈنكى كۈنلۈكتە بۇنىڭغا ناھايىتى چوڭ دەرىجىدە كۆڭۈل بۇلمەكتە. ھۆكۈمەت شىنجاڭدىكى سېپاراتىستلىق ھەرىكىتىنى، تىبەتنىڭ مۇستەقىللىگى ئۈچۈن ئېلىپ بېرىلىۋاتقان ھەرىكەتكە قارىغاندا خۇۋۇپلۇقلىغى جەھەتتىن ئېشىپ چۈشىۋاتىدۇ دەپ قارىماقتا. شۇنىڭ ئۈچۈن كېيىنكى ۋاقىتلاردا شىنجاڭدا كەينى ـ كەينىدىن تىنىچسىزلىقلار يۈز بېرىشكە باشلىغاندا ھۆكۈمەت ھەر خىل چارىلارنى قوللىنىشقا باشلىدى: جامائەت خۇۋۇپسىزلىغىنى ساقلاش ئىشلىرىنى جانلاندۇرۇپ، ئىسلامچىلار ھەرىكىتىگە قارىتا نازارەتنى كۈچەلەندوردى. شۇنىڭ بىلەن بىرگە بېيجىڭ مۇسۇلمان خەلقلىرىنىڭ مۇستەقىللىق دەۋاسىغا ئېتىۋار بېرىش توغرىسىدا بىر قەدەممۇ تاشلىمىدى.

مۇخبىر: مەركىزى ھۆكۈمەت شىنجاڭنى شۇنداق قاتتىق بېسىم ئاستىدا تۇتىۋاتقان شارائىتتا، ئۇيغۇرلار بىلەن خىتايلارنىڭ ئارىلىشىپ ياشاش ئەھۋالى تېخىمۇ مۇرەككەپلەشمەمدۇ؟

تاڭ يۇنمېي: بىزنى موشۇ نەرسە ئەندىشىگە سالماقتا. ۋاقىئە چىقىپ قېلىشى مۇمكىن. بېگۈنلۈك ئادەملەرنىڭ چىقىم بولۇش ئېھتىمالى ھەم بار. ھۆكۈمەت ئۇلارنىڭ تەلەپلىرىگە كۆڭۈل بۇلۇشىنىڭ ئورنىغا كوممۇنىستلارغا خاس چوڭچىلىق بىلەن مۇناسىۋەت قىلماقتا. مۇنداق كۆز قاراش ھېچ قاچان مەسىلىنى ھەل قىلالمايدۇ!

ئابدۇللا پامىر
5ـ فېۋرال

26ـ يانۋار كۈنى پىچان ناھىيەسىنىڭ قاراتاش كەنتىدە ئۇچ قوراللىق ئادەم نىقاپلانغان قىياپەتتە خىتايلارغا قارىتىپ ئوق چىقارغان، ئاقىۋەتتە 27 كىشى ئۆلگەن ۋە كۆپلىرى يارىلانغان. بۇ ۋاقىئەدىن كېيىن خىتاي ھەربىلىرى ۋە قوراللىق ساقچىلار ئۇچ ۋېرتولىيۇتتا ھەممە ئەتراپنى ئاختۇرغان بولسىمۇ نەتىجە چىقىرالمىغان.

ئابدۇللا پامىر
14ـ فېۋرال

* * *

14ـ فېۋرال كۈنى قاراماي تەۋەسىدىكى جەرەن كۆلى يېنىدا نامەلۇم كىشىلەر تەرىپىدىن بەش ساقچى ئۇلتۇرۇلگەن، ئۇلارنىڭ 4 خىتاي، 1 ئۇيغۇر.

* * *

14ـ فېۋرال كۈنى تۈركىيەنىڭ ئىستانبۇل شەھىرى تەقسىم مەيدانىدىكى خىتاي رېستورانىنىڭ ئىككىنچى قەۋىتىدە پارتلاش يۈز بەرگەن.

تۈركىيەنىڭ مەسئۇل خادىملىرى بۇ پارتلاش ھەققىدە خەۋەر قىلىشنى چەكلىگەن. چۈنكى بۇ ۋاقىئە تۈركىيە تاشقى ئىشلار مىنىستىرىنىڭ خىتايغا قىلغان رەسمى سەپىرىگە توغرا كەلگەن. يۇقۇرىدا ئېيتىلغان ئىككى ۋاقىئەنىڭ دەل تۈركىيە تاشقى ئىشلار مىنىستىرىنىڭ خىتاينى زىيارەت قىلغان كۈنىگە توغرا كەلگەنلىگى تەساددىپى ئەمەس.

ياك چۇچۋارد (CACCR)
فلوريدا (ئا ق ش)

7ـ فېۋرال كۈنى ئامېرىكىنىڭ پايتەختى ۋاشىنگتون شەھىرىدە قار يېغىپ، سوغ بولىۋاتقىنىغا قارىماي ۋىرجىنىي، نيۇ ـ جېرسى، پېنسىلۋانىيە، شىمالى كارولىنا ۋە فلوريدا شتاتلىرىدىن كېلىپ، ئۆتكەن ژىلى غۇلجا ياشلىرىنىڭ تىنىچلىق نامايىشىنىڭ ئوققا تۇتۇلغانلىغىغا بىر ژىل تولغانلىغى، ۋە بۇگۈنكى كۈنگە قەدەر قانلىق بېسىمنىڭ توختىمايۋاتقانلىغىغا نارازىلىق بىلدۇرۇش ئۈچۈن نامايىشىغا توپلانغان: ئۇيغۇر، تىبەت، ئىچكى موڭغۇل، تەيۋەن ۋە ئامېرىكا خەلقلىرىنىڭ ۋەكىللىرى، ئەتىگەنلىگى سائەت 9دا ئامېرىكا كونگرېسسى بېناسىنىڭ شەرقى تامانىغا توپلاندى.

قوللىرىغا شەرقىي تۈركىستاننىڭ ـ ئۇيغۇرستاننىڭ، تىبەتنىڭ، ئىچكى موڭغۇلىيەنىڭ، تەيۋەننىڭ، ئا ق ش نىڭ دۆلەت بايراقلىرىنى ئېگىز كۆتەرگەن نامايىشچىلار: «شەرقىي تۈركىستانغا ـ ئۇيغۇرستانغا ئازاتلىق تەلەپ قىلىمىز!»، «تىبەتتىن خىتايلار چىقىپ كەتسۇن!»، «ئىچكى موڭغۇلىيەگە ئازاتلىق بېرىلسۇن!»، «ئۇيغۇرلارنى قىرغىن قىلىش توختىتىلسۇن!»، «بىز ئەركىنلىكنى خالايمىز!» دېگەن شۇئارلارنى توۋلاپ مېڭىپ، سائەت بىرگە يېقىن كونگرېسس بېناسىدىن خىتاي ئەلچىخانىسىنىڭ ئالدىغا يېتىپ كەلدى. ۋە بۇ يەردە نامايىش سائەت 3.30 ـ داۋام قىلدى.

ئىنسان ۋە ھايات

ئوتلۇق ژىللار شاھىدى

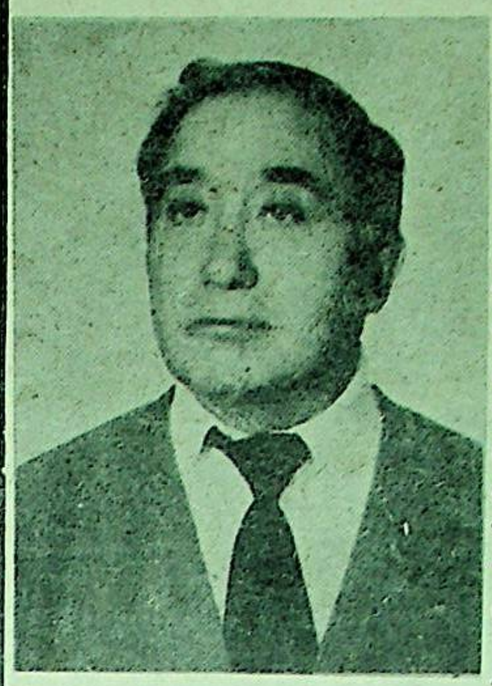

ئۇيغۇرستان خەلقىنىڭ 1944ـ 1949ـ ژىللاردا ئىلى تەۋەسىدە خەلق ئارمىيىسىنىڭ باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئېلىپ بارغان مىللىي ئازاتلىق كۇرىشىدە، قولىغا قورال ئېلىپ جەڭگە قاتناشقان مۇجاھىدلارنىڭ بىر قىسمى، جاللات ستالىن ۋە جالالات ماۋزىنىڭ رەزىللىك بىلەن خەلقىمىزنىڭ كۆرەش مېۋىسى بولغان، مۇستەقىل ئىنقىلابىي جۇمھۇرىيىتىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ ـ ئۇجۇقتۇرۇۋېتىشى نەتىجىسىدە، دوشمەننىڭ ئۇچ ئېلىش ئېھتىمالى بارلىغىنى ھېساپقا ئېلىپ سوۋېتملوك ۋەتىنىنى تەرك ئېتىشكە مەجبۇر بولدى. لېكىن ئۇلار كۆپ ۋاقىت ئوتۇشىگە قارىماي، مۇستەقىللىق ئۇچۇن ئېلىپ بېرىلغان جەڭ كۆرۈنۈشلىرىنى. جۈپا ـ مۇشەققەتلىك ئالدىنقى سەپ سەرگۈزەشتلىرىنى ئەسلەپ تۇرۇش بىلەن بىللە، ۋەتەن ئىستقلالىيىتى ھەققىدە باش قاتۇرۇپ ئويلايدۇ ۋە مۇستەقىل ئۇيغۇر دۆلىتىنى ئەكسىگە كەلتۈرۈشنى ئارزۇ قىلىدۇ. ئەنە شۇنداق كىشىلەردىن بىرى بىشكېك شەھىرلىك 5ـ ستومۇتولوگىيە پولىكلىنىكىسىدا ئىشلەۋاتقان ستومۇتولوگ ۋراچ، خىرۇرگ، دوتسېنت بەختىيار باقىيېۋتۇر.

بەختىيار ئابدۇللا ئوغلى 1953ـ ژىلى غۇلجا شەھىرىدە تۇغۇلغان. 1956ـ ژىلى ئاتا ـ ئانىسى بىلەن سوۋېت ئېلىگە چېقىپ دەسلەپتە قازاقستاننىڭ پانفىلوۋ رايونىدا، كېيىنىرەك قىرغىزستاننىڭ فرۇنزې شەھىرىگە كۆچۈپ كېلىدۇ. ئۇ، 33ـ ئوتتۇرا مەكتەپنى تاماملاپ شۇ ژىلى قىرغىزستان دۆلەت تىببىي ئىنستىتۇتىغا كىرىپ 1975ـ ژىلى مەزكۇر ئىنستىتۇتنى ئەلا دەرىجىدە تاماملايدۇ. 1975ـ 1977ـ ژىللىرى قىرغىزستان دۆلەت تىببىي ئىنستىتۇتىنىڭ يېنىدىكى ستومۇتولوگىيە كافېدراسىدا خىرۇرگىيە بويىچە ئوردىناتۇرىدىن ئوتكەندىن كېيىن، ئاسپىرانتۇرىغا ئوقۇشقا چوشىدۇ ۋە ئۇنى مۇۋاپپەقىيەتلىك تاماملاپ، تىببىي پەنلىرىنىڭ دوكتورى، پروفېسسور ب. ل. پاۋلوۋنىڭ رەھبەرلىگىدە: «ئودونتوگېنلىق چىش ئاغرىقلىرىنى خىرۇرگىيەلىك ئۇسۇل بىلەن داۋالاش» دېگەن ماۋزۇدىكى دىسسېرتاتسىيەسىنى 1986ـ ژىلى مۇۋاپپەقىيەتلىك ياقلايدۇ.

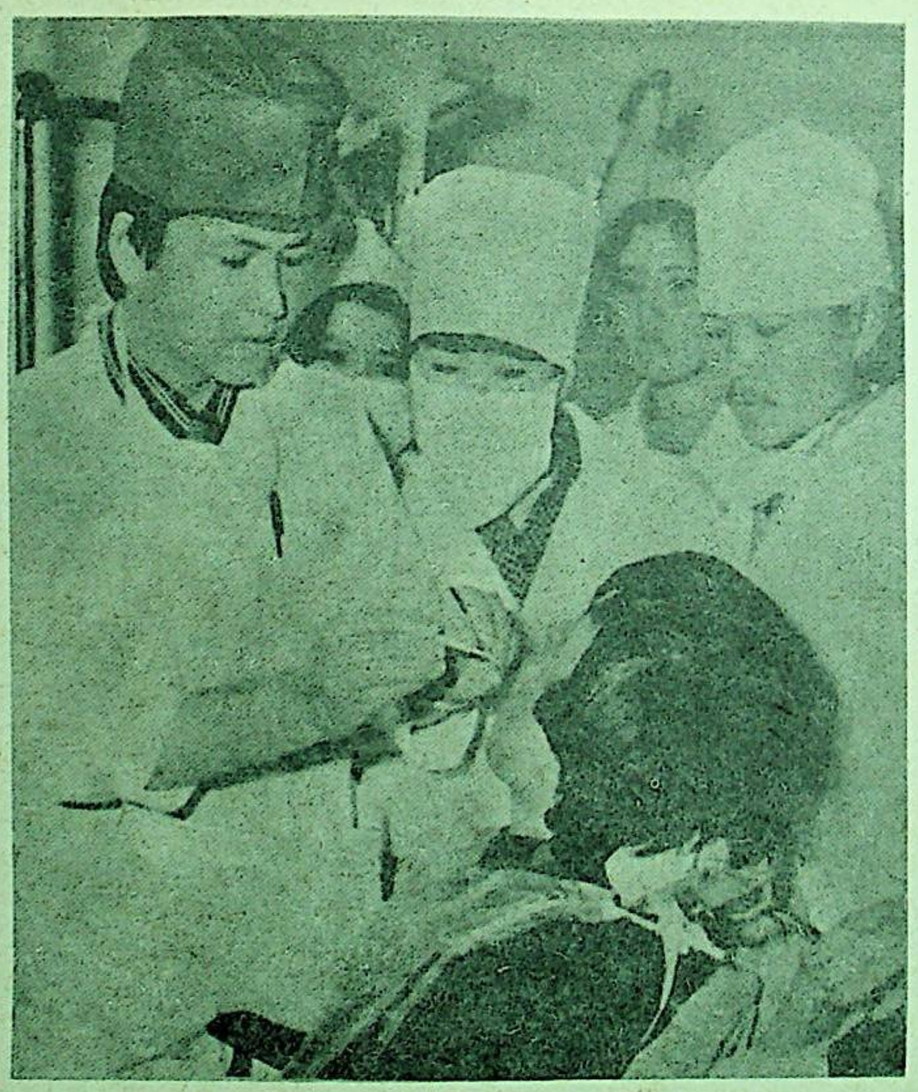

بەختىيار ئۇزىنىڭ ئىلمى ئىشى داۋامىدا چىش ئاغرىغىنىڭ خىرۇرگىيەلىك يول بىلەن داۋالاشنىڭ مەۋجۇت بولغان ئۇسۇللىرىنى چوڭقۇر ۋە تەپسىلى ئوگەندى. تەتقىقات جەريانىدا چىش ئوپېراتسىيە ـ سىنىڭ بىر قاتار كامچىلىقلىرىنى تاپتى. نۇرغۇنلىغان ستاتىستىكىلىق ماتېرىياللارنى تەھلىل قىلىش، شوندىقلا ئاۋتور ئۇزى تەرىپىدىن قىلىنغان 138 خىرۇرگىيەلىك داۋالاش تەجرىبىسى ئاساسىدا چىش ئوپېراتسىيەسىنىڭ بىر مۇنچە مۇكەممەل ئەمەس تەرەپلىرى توغرىسىدا يەكۈنلەر چىقاردى. ئۇنىڭ دىسسېرتاتسىيە ئەمگىنى رەسمىي ئوپپونېنتلار تىببىي پەنلىرىنىڭ دوكتور ۋە پروفېسسورلىرى ئې. يۇ. سمانكوۋسكايا بىلەن ل. پ. مالچىكوۋا ۋە باشقىلار ۋۇقىرى باھالىدى. شوندىقلا ئۇنىڭ ئىلمى ئەمگىنى ۋۇقورى باھالىغان تاشكەنت، ئالمۇتا، موسكۋا ۋە باشقا شەھەرلەردىن ئىنكاسلار كەلدى. ئۇلار مەزكۇر ئەمگەكنىڭ ئىلمى جەھەتتىن ئالاھىدە يېڭىلىقلىغىنى، ئەمەلىي جەھەتتىن ياھالىق ئېكەنلىگىنى تەكىتلەشتى.

ب. باقىيېۋ 1986ـ ژىلدىن 1996ـ ژىلغىچە قىرغىزستان جۇمھۇرىيىتى ستومۇتولوگىيە پولىكلىنىكىسىدا، 1996ـ ژىلدىن بۇگۈنكىچە بىشكېك شەھەرلىك 5ـ ستومۇتولوگىيە پولىكلىنىكىسىدا ۋراچ ـ ستومۇتولوگ بولۇپ ئىشلەپ كەلمەكتە. ئۇنىڭ دوختۇرلۇق ستاژىغا 24 ژىل بولغان بولسا، پېداگوگلىق ستاژى 19 ژىلدىن ئاشتى. ئۇ ھازىر ئالىي كاتېگورىيەلىك ۋراچ. بەختىيار موشۇ جەريانىدا 38 ئىلمى ئەمگەك يازدى. قىرغىزستاندا ۋە باشقا مەملىكەتلەردە ئېچىلغان ئىلمى كونفېرېنسىيەلەرگە قاتنىشىپ دوكلاتلار قىلدى. چىش ئاغرىغىنى خىرۇرگىيەلىك ئۇسۇل بىلەن داۋالاش ئىشلىرى بويىچە 8 تۇرلۇك يېڭىلىق يارىتىپ ئېككىسىگە گۇۋاناما ئالدى.

1997ـ ژىلى بىشكېك شەھىرىدە ئېلىپ بېرىلغان «قىرغىزستاندا چىش ئاغرىقلىرىغا تېگىشلىك زۇرۇر مەسىلىلەر» دېگەن ماۋزۇدا ئىلمى توپلام نەشرىدىن چىقتى. بۇ توپلامغا تەبى پەنلىرىنىڭ دوكتورى، پروفېسسور س. ئۇ. سۇلتانبايېۋ بىلەن تىببىي پەنلىرىنىڭ نامزاتى، دوتسېنت بەختىيار باقىيېۋلار مۇھەررىرلىك قىلغان. بۇنىڭغا بەختىيارنىڭ باشقىلار بىلەن بىللە يازغان 4 ئىلمى ئەمگىكى كىرگۈزىلگەن.

1997ـ ژىلى قىرغىزستان ئالىي ئاتتېستاتسىيە كومىسسىيەسى تىببى ساھا بويىچە يازغان ئىلمى ئەمگەكلىرى ۋە پېداگوگلىق خىزمەتلىرىنى ژۇقىرى باھالاپ بەختىيارغا دوتسېنت دەرىجىسىنى بەردى.

ب. باقىيېۋ 1995ـ ژىلى بىشكېكتە قىرغىزستان جۇمھۇرىيە تىلىك ستومۇتولوگلار ئاسسوتسىياسىنى قۇرغۇچىلارنىڭ بىرى. ئۇ، ئاسسوتسىياتسىيەنىڭ باش سېكرېتارلىق ۋەزىپىسىنى ئاتقۇرۇپ كەلمەكتە.

1997ـ ژىلى ماي ئېيىدا بىشكېك شەھىرىدىكى 4 ستومۇتولوگىيە كافېدراسىنى ئاساس قىلغان ھالدا قىرغىزستان جۇمھۇرىيەتلىك تىببىي ئاكادېمىيەسىنىڭ يېنىدا ستومۇتولوگلارنىڭ مەركىزى قۇرۇلغان. ئەدلىيە مىنىستىرلىگىنىڭ تەستىقىدىن ئوتكەن بۇ مەركەزنىڭ دىرېكتورى بولۇپ بەختىيار باقىيېۋ سايلانغان. قۇرۇلۇۋاتقان ستومۇتولوگىيە مەركىزى 4 دوكتور، پروفېسسور، 11 دوتسېنت، 20 ۋراچ ئاسسىستېنت لاردىن تەركىپ تاپقان بولۇپ، مەركەزنىڭ مەخسۇس دوختۇرستومۇتولوگلارنىڭ، چىش تېخنىكلىرىنىڭ كەسپىنى مۇكەممەللەشتۇرۇشكە، ستومۇتولوگلار ئاسسوتسىيەسىنىڭ ئىشلىرىغا ياردەم كۆرسىتىش بىلەن رېسپۇبلىكىدا ستومۇتولوگىيە بويىچە ئىلمى كونفېرېنسىيە ۋە سىمپوزىيۇملارنى ئوتكۈزۈش، شۇ ئارقىلىق ستومۇتولوگىيە بويىچە داۋالاش ئىشلىرىنى يەنمۇ ژۇقىرى سەۋىيەتكە يەتكۈزۈشتىن ئىبارەت. ئەلۋەتتە، بوگۈنكى دەۋىردە ئۇنىڭ ھەددىسىدىن چىقىش ئۇچۇن بەختىيارغا ئۇرغۇن كۈچ سەرپ قىلىشقا توغرا كېلىدۇ.

بەختىيارنىڭ ئايالى زەيتۇنەم مۇتەخەسسىسلىگى بويىچە دوختۇر، 1978ـ ژىلى قىرغىزستان دۆلەتلىك تىببىي ئىنستىتۇتىنىڭ داۋالاش فاكۇلتېتىنى تاماملاپ ئۇزۇن ژىل قىرغىزستان كاردىئولوگىيە ئىنستىتۇتىدا ۋراچ كاردىئولوگ بولۇپ ئىشلەگەن. 1997ـ ژىلىنىڭ بېشىدىن تارتىپ بىشكېك شەھەرلىك 3ـ پولىكلىنىكىدا فىزىئوتېراپىيە بۆلۈمىنى باشقۇرۇپ كېلىۋاتىدۇ.

بەختىيار ئۇز ئىشىغا پوختا، كىچىك پېئىل، ئۇز بىلىمىنى باشقىلاردىن ئايمايدىغان مۇتەخەسسىستۇر. ئۇ، ھەر دايىم ئىزدىنىشتە. بىز ئۇنىڭ ئىلمى تەتقىقاتلىرىغا تېخىمۇ مۇۋاپپەقىيەتلەر تىلەيمىز.

ئەكبەرجان باۋدۇن

شىپالىق قوللار

تىببى ئالىم

Қазақстандики уйғурлар үчүн:
Гезитимизгә мунасиветлик мәсилиләр тоғрисида, гезитимизниң Қазақстан бойичә өз мухбири Абдуреһим Мутәллипкә мураҗиәт қилсанлар болиду.
Адрес: индекс 480016. Алмута шәһири, Ангарская коча, 25

ئۇيغۇرچە ماقالىلار، قېدىمىي ئېيغۇر قوللارمىلار ئالىملىرى

Вәтәнни сөйүш иманниң жүмлисидиндур

ۋەتەننى سۆيۈش ئىمانىنىڭ جۈملىسىدىندۇر

РЕСПУБЛИКАНСКАЯ ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ ГАЗЕТА
Газета выходит с марта 1994 года

"ВИЖДАН АВАЗИ"

ۋىژدان ئاۋازى

جۇمھۇرىيەتلىك ئىجتىمائىي - سىياسىي گېزىت ✣ گېزىت 1994- ژىلى مارت ئېيىدىن باشلاپ چىقىۋاتىدۇ

"VIJDAN AVAZI"

REPUBLICAN SOCIO-POLITICAL NEWSPAPER
The Newspaper published from March 1994

ئايلىق گېزىت
ОКТЯБРЬ
1998- ژىل
31- ئوكتەبىر
شەنبە
№10 (47)
نەركىن
باھادا سېتىلىدۇ

"Международная амнистия" призывает!

индекс: EUR 57/12/98
15 октября 1998 г.

Трое граждан Китая уйгурской национальности (имя одного из них - Хамит Мамат, 28 лет) сейчас находятся под угрозой депортации из Казахстана. Организация "Международная амнистия" твердо убеждена в том, что в Китае их ждут пытки и, возможно, смертная казнь за их политические взгляды и деятельность.

Вышеуказанные лица были арестованы во время попытки пересечения границы между Китаем и Казахстаном. Сегодня они содержатся в СИЗО Комитета национальной безопасности (КНБ) Казахстана, в бывшей столице г. Алматы. Имя Хамита Мамата уже значилось в официальных объявлениях розыска органов безопасности СУАР КНР. В них указывается, что Хамит Мамат разыскивается китайскими властями по подозрению в "сепаратистской деятельности". Двое других, по-видимому, разыскиваются по той же причине.

В защиту Хамита Мамата и его друзей

СРОЧНАЯ АКЦИЯ

организации "Международная амнистия"

Организация "Международная амнистия" полагает, что казахстанские власти могут возвратить подозреваемых "сепаратистов" в Китай. Но насильственная репатриация Хамита Мамата и двоих других идет в разрез с международными обязательствами Казахстана, в частности - принципа невысылки.

Основной принцип международного права: никто не может быть возвращен в страну, где его жизнь может подвергнуться опасности.

Недавно Казахстан присоединился к Конвенции ООН против пыток. Статья 3 Конвенции гласит, что "ни одно Государство-участник не должно возвращать или выдавать какое-либо лицо другому государству, если существуют серьезные основания полагать, что ему может угрожать там применение пыток". Также власти должны принять во внимание, что "для определения наличия таких оснований компетентные власти принимают во внимание все относящиеся к делу обстоятельства, включая, в соответствующих случаях, существование в данном государстве постоянной практики грубых, вопиющих и массовых нарушений прав человека". Организация "Международная амнистия" твердо уверена в том, что в СУАР существуют подобные нарушения прав человека.

ПРЕДПОСЫЛКА ВОПРОСА:

В последнее время Китай ищет пути укрепления связи с центрально-азиатскими республиками и стремится заручиться их поддержкой в борьбе с так называемыми "этническими сепаратистами", борющимися за независимость. Еще в 1996 г. китайские власти жестоко подавили движение "националистов" и "религиозных экстремистов" в Синцьзян-Уйгурском автономном районе. Давление усилилось в результате антикитайского протеста уйгуров в Кульдже (рядом с границей Казахстана) в 1997 г., который перешел в бунт и серию бомбовых взрывов. Затем в течение нескольких месяцев продолжались аресты тысяч людей по всему СУАР. В том же году были казнены 12 человек, участников акции, после показательного публичного суда, еще 8 - были казнены по обвинению их в терроризме. Среди задержанных лиц были и мусульманские религиозные лидеры, основавшие частные школы по изучению Корана, деятельность которых власти называют "нелегальной". Также среди задержанных были люди, подозреваемые в поддержке "этнических сепаратистов".

РЕКОМЕНДУЕМАЯ АКЦИЯ:

"Международная амнистия" просит отправлять телеграммы, факсы, экспресс-письма на русском или на вашем родном языке:

- убедить власти не выдавать Китаю Хамита Мамата и двух других лиц на том основании, что отмеченные нарушения прав человека в Китае коснутся и их, выльются в пытки и, возможно, в смертную казнь;

- напомнить правительству Казахстана о международных обязательствах и о статье 5 "Всеобщей декларации прав человека", которая гласит: "никто не должен подвергаться пыткам или жестоким, бесчеловечным или унижающим его достоинство, видам обращения и наказания".

ОБРАЩАТЬСЯ :

В Прокуратуру Казахстана, к генеральному прокурору Хитрину Ю.; к Президенту Республики Казахстан Н. Назарбаеву; к председателю Комиссии по правам человека при президенте Абдилдину Ж.; в МИД Казахстана, МВД Казахстана и в другие дипломатические представительства Казахстана, аккредитованные в данной стране.

خەمىت مەمەت ۋە ئۇنىڭ سەپداشلىرى «خەلقئارا كەچۈرۈم تەشكىلاتى»نىڭ ھىمايىسىدە

«خەلقئارا كەچۈرۈم تەشكىلاتى»نىڭ جىددىي ئەمەلىي ھەرىكىتى

«خەلقئارا كەچۈرۈم تەشكىلاتى»نىڭ مۇراجىئىتى

ئىندېكسى: EUR 57|12|98

28 ياشلىق خەمىت مەمەت قاتارلىق 3 كىشى، مىللىتى ئۇيغۇر خىتاي پۇخرالىرى ھازىر قازاقىستاندىن خىتايغا قايتۇرۇپ بېرىلىش خەۋپى ئاستىدا تۇرماقتا. ئۇلارنى خىتايدا سىياسىي كۆز قاراشلىرى ۋە پائالىيەتلىرى ئۈچۈن قاتتىق ئازاپلار، ھەتتا ئۆلۈم جازاسىنىڭ كۈتۈپ تۇرغانلىقىغا «خەلقئارا كەچۈرۈم تەشكىلاتى» قەتئىي ئىشىنىدۇ.

ژۇقۇرىدا ئىسمى ئاتالغان كىشىلەر خىتاي - قازاقىستان چېگارالىرىدىن ئۆتۈش جەريانىدا قولغا ئېلىنغان. ھازىر ئۇلار قازاقىستانىنىڭ بۇرۇنقى پايتەختى ئالمۇتىدا مىللىي بىخەتەرلىكى كومىتېتىنىڭ قول ئاستىدا تەكشۈرۈشتە ياتماقتا. خەمىت مەمەتنىڭ ئىسمى خىتاينىڭ شىنجاڭ - ئۇيغۇر ئاۋتونوم رايونلۇق بىخەتەرلىك ئورگانلىرىنىڭ قولغا ئېلىش ئۈچۈن مەخسۇس چىقارغان ئىزدەش ئېلانلىرىدا كۆرسىتىلگەن. ئۇنىڭدا خەمىت مەمەتنىڭ «بۆلگۈنچىلىك ھەرىكىتىلەرگە» باغلىنىشلىقلىغى ئۈچۈن خىتاي دائىرىلىرى تەرىپىدىن ئىزدىلىنىۋاتقانلىغى يېزىلغان. قالغان ئىككىسىمۇ شۇ سەۋەپ بىلەن ئىزدىلىنىۋاتقان بولىشى مۇمكىن.

«خەلقئارا كەچۈرۈم تەشكىلاتى» قازاقىستان ھۆكۈمىتى مەزكۇر «بۆلگۈنچىلەرنى» خىتايغا قايتۇرۇپ بېرىۋېتىشى مۇمكىن دەپ پەرەز قىلىدۇ. لېكىن خەمىت مەمەت ۋە قالغان ئىككىسىنى مەجبۇرى قايتۇرۇپ بېرىش، بۇ قازاقىستاننىڭ ئالغان خەلقئارا مەجبۇرىيەتلىرىگە قارىمۇ - قارشى كېلىدۇ. جۈملىدىن، قايتۇرۇپ بەرمەسلىك پرىنسىپىغا. خەلقئارا ھوقۇقنىڭ ئاساسىي پرىنسىپى: ھاياتقا خەۋپىلىك تۇغدۇرىدىغان دۆلەتكە ھېچ كىم قايتۇرۇلۇپ بېرىلمەسلىگى كېرەك.

يېقىندا، قازاقىستان ب م ت نىڭ قېنىناشلارغا قارشى كونۋېنسىيەسىگە قوشۇلدى. مەزكۇر كونۋېنسىيەنىڭ 3- ماددىسىدا مۇنداق دەيلىگەن «كونۋېنسىيەگە قوشۇلغان ھەر قانداق دۆلەت، باشقا دۆلەتكە قايتۇرۇپ بەرگۈچى ئادەمنىڭ ئۆ يەردە قاتتىق قېنىناشلارغا دۇچار بولىدىغانلىغىغا كۆزى يەتسە، قايتۇرۇپ بەرمەسلىگى كېرەك». يەنە شۇنداقلا ھاكىمىيەت ئورۇنلىرى مەزكۇر ماددىدا مۇنداق دېيىلگەنلىنىمۇ ئەسكە ئېلىپ قويىشى لازىم: «ھۆكۈمەت دائىرىلىرى مەسىلىنى ئېنىقلاش ئۈچۈن، تېگىشلىك دۆلەتتە ئىنسان ھوقۇقىغا زىت كېلىدىغان ھەر قانداق ۋەھشىيانە ھەرىكەتلەرنىڭ ئۇمۇمىي يۆزلۈك يوز بېرىۋاتقانلىغى، مەسىلىگە مۇناسىۋەتلىك ئېكەنلىگىنى نەزەردە تۇتۇشلىرى كېرەك». «خەلقئارا كەچۈرۈم تەشكىلاتى» شۇ ئا ر دا ئىنسان ھوقۇقىغا زىت كېلىدىغان ئەشۇنداق ھەرىكەتلەرنىڭ بولۇۋاتقانلىغىغا ئېنىق ئىشىنىدۇ.

مەسىلىگە مۇناسىۋەتلىك:

كېيىنكى كونلەردە خىتاي، مۇسەللەق ئۈچۈن ھەرىكەت قىلىۋاتقان ئاتالمىش «مىللىي بۆلگۈنچىلەرگە» قارشى ئېلىپ بېرىۋاتقان كۈرىشىدە مەركىزىي ئاسىيا جۇمھۇرىيەتلىرى بىلەن بولغان مۇناسىۋەتلىرىنى ياخشىلاش ئارقىلىق. ئۇلارنىڭ قوللىشىغا ئېگە بولۇشقا ئىنتىلمەكتە. 1996- ژىلىلا خىتاي ھاكىمىيىتى شىنجاڭ - ئۇيغۇر ئاۋتونوم رايونىدا «مىللەتچىلەر» ۋە «دىنىي بۆلگۈنچىلەرنىڭ» ھەرىكەتلىرىنى قاتتىق باستۇرغان. 1997- ژىلى قازاقىستان چېگارالىرىدا يېقىن غۇلجا شەھىرىدە كۈتۈرۈلگەن ئۇيغۇرلارنىڭ خىتايغا قارشى پائالىيەتلىرى، قوزغۇلاڭ ۋە بىر تۈركۈم بومبا پارتلاشلار بىلەن داۋاملاشقاندىن كېيىن بېسىم تېخمۇ كۈچەيىپ كەتتى. شۇندىن كېيىن پۈتۈن ش ئۇ ئ ر بويىچە بىر نەچچە ئاي داۋامىدا مىڭلىغان ئادەم قولغا ئېلىندى. شۇ ژىلى ناۋايشقا قاتناشقان 12 كىشى ئېتىلدى. ئاندىن تېررورلۇقتا ئەيىپلەنگەن 8 كىشى خەلقنىڭ كۆرسىتىش ئۈچۈن ئۆيۈشتۇرۇلغان ئۈچۈق سوتتىن كېيىن يەنە ئېتىلدى. قولغا ئېلىنغانلار ئىچىدە، خىتاي «قانۇنسىز» دەپ ئاتىغان، شەخسى مەكتەپلەرنى ئېچىپ، قۇرئان تەلىماتلىرىنى ئوگىتىۋاتقان مۇسۇلمان ئۇلومالىرىمۇ بار. شۇ قاتاردا «مىللىي بۆلگۈنچىلەرنى» قوللىغۇچىلارمۇ قولغا ئېلىنغان.

تەۋسىيە:

«خەلقئارا كەچۈرۈم تەشكىلاتى» رۇس تىلىدا يا بولمىسا ئۇز ئانا تىلىدىكىلاردا توختالسىز - خەت ۋە فاكسلارنى يېزىپ ئەۋەتىشىڭلارنى ئىلتىماس قىلىدۇ:

- خەمىت مەمەت ۋە يەنە باشقا ئىككىسىنى خىتايغا قايتۇرۇپ بەرگەندە، ئۇلارنىڭ ئۆ ياقتا ئېنسان ھوقۇقلىرىنىڭ بۇزۇلۇۋاتقانلىغى تەسىرىگە دۇچ كېلىپ، قېيىن قىستاقلارغا قېلىشى جەريانىدا، ھەتتا ئۆلۈپ كېتىشىنىڭ مۇمكىن ئېكەنلىگىدە ھۆكۈمەتكە مەلۇمات بېرىپ، خىتايغا قايتۇرۇپ بەرمەسلىكنى ئىلتىماس قىلىش:

- «ئىنسان ھوقۇقى ئۇمۇمىي يۆزلۈك دېكلاراتسىيەسى»نىڭ كۈ مادداسىدا «قاتتىق قېيىن قىستاق ۋە ئادەم ئابرويىنى دەپسەندە قىلىشقا ئوخشاش ئىنسانىيەتكە يات ھەرىكەت ۋە جازالار ھېچ كىمگە قارتا قوللانماسلىغى كېرەك» دەپ يېزىلغانلىغى توغرىسىدا قازاقىستاننىڭ ئالغان بۇ خەلقئارا مەجبۇرىيىتىنى ئەسكەرتىش لازىم.

مۇراجىئەت قىلىشقا تېگىشلىك ئورۇنلار:

قازاقىستان پروكۇراتۇرىسىغا، باش پروكۇرور يۇ. خىتىرىنغا؛
قازاقىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ پرېزىدېنتى ن. نازارباېۋقا؛
پرېزىدېنت يېنىدىكى ئىنسان ھوقۇقى بويىچە كومىسسىيە رەئىسى ج. ئابدىلدىنغا؛
قازاقىستان تاشقى ئىشلار مىنىستىرى ق. توقايېۋقا؛
قازاقىستان ئىچكى ئىشلار مىنىستىرى ك. سۇلېيمېنوۋقا ۋە تېگىشلىك دۆلەتتىكى قازاقىستانىنىڭ دىپلوماتىك مەھكىمىلىرىگە.

Мюнхен:
ВСЕМИРНАЯ УЙГУРСКАЯ СЕТЬ НОВОСТЕЙ
ميۈنخېن:
دۇنيا ئۇيغۇر ئەخبارات تورى

PUBLIC AI Index: EUR 57/12/98
EXTRA 77/98

Fear of Refoulement / Fear of Torture and Execution

15 October 1998

KAZAKSTAN/CHINA
Khamit Memet, aged 28, and two others

Three Uighur nationals from China are in imminent danger of being returned from Kazakstan to China, where Amnesty International believes they would face gross human rights violations, including torture and possibly the death penalty, for their political views and activities.

The three men, who include Khamit Memet, were reportedly arrested while attempting to cross the border between China and Kazakstan. They are believed to be held in the "investigation isolation prison" (SIZO) of the Committee of National Security (KNB) in Almaty, Kazakstan's former capital.

Khamit Memet's name appears on a "Wanted" poster distributed earlier this year by the security organs in the Xinjiang Uighur Autonomous Region, People's Republic of China. The poster indicates that he is sought by the Chinese authorities on suspicion of involvement in "separatist" activities. The other two men are apparently being sought for similar reasons.

The forcible repatriation of Khamit Memet and the two others by the Kazakstan authorities would be contrary to Kazakstan's obligations under international law, in particular the principle of non-refoulement. A fundamental principle of customary international law is that no one should be returned to a country where their life and physical safety might be endangered.

Earlier this year Kazakstan acceded to the United Nations Convention against Torture. Article 3 of the Convention forbids the return of a person to another state where there are substantial grounds for believing that they would be in danger of being subjected to torture. It also requires that the authorities take into account "all relevant considerations including, where applicable, the existence in the State concerned of a consistent pattern of gross, flagrant or mass violations of human rights." Amnesty International believes that such a pattern of violations exists in the Xinjiang Uighur Autonomous Region.

BACKGROUND INFORMATION

In recent years, China has sought to strengthen its relations with the Central Asian Republics and has sought assurances from them that they would help China fight what the Chinese authorities call "ethnic separatists" in the Xinjiang Uighur Autonomous Region, who seek independence from China. Amnesty International believes that the Kazakstan authorities would certainly return suspected "separatists" to China.

Since 1996 the Chinese authorities have carried out a harsh crackdown on suspected nationalists and "religious extremists" in Xinjiang. The crackdown intensified last year following anti-Chinese protests by Uighurs in Gulja (Yining), near the border with Kazakstan, which turned into riots, and a series of bomb explosions attributed to underground ethnic opposition groups. Thousands of people were reportedly detained during the following months across Xinjiang. At least 12 Uighurs were executed after show trials last year for taking part in the Gulja riots, and at least eight others were executed for alleged involvement in terrorist activities, including bombings.

Those detained in the crackdown included Muslim religious leaders who had set up private classes to teach the Koran - an activity labelled "illegal" by the authorities - and people suspected of supporting "ethnic separatism" simply for demonstrating their ethnic identity, such as women wearing headscarves. Many are believed to remain in detention and arrests
have continued this year.

RECOMMENDED ACTION:

Please send telegrams/faxes/express/airmail letters in Russian or your own language:
- urging the authorities not to extradite Khamit Memet and the two others to China, on the grounds that China's human rights record raises fears that they will suffer serious human rights violations, including torture and possibly the death penalty if returned there;
- reminding the government of Kazakstan of their obligations under international law and to the Universal Declaration of Human Rights, notably Article 5: "No one shall be subjected to torture or to cruel, inhuman or degrading treatment or punishment."

APPEALS TO:

Please note that fax tones can be difficult to obtain, particularly out of office hours when they may be switched off.

Procurator General of Kazakstan Yuriy Khitrin,
Respublika Kazakhstan, g. Astana, pr. Pobedy, 31,
Prokuratura Respubliki Kazakhstan
Generalnomu prokuroru Khitrinu Yu.
Telegrams: Generalnomu proku-roru, Astana, Kazakstan
Faxes: (7 3172) 33 39 28
Salutation: Dear Procurator General

President of Kazakstan Nursultan Abishevich NAZARBAYEV
Respublika Kazakhstan, g. Astana, Apparat Prezidenta
Prezidentu Respubliki Kazakhstan NAZARBAYEVU N.A.
Telegrams: Presidentu Respubliki, Astana, Kazakstan
Faxes: (7 3172) 32 72 93 (Att: Imangali Tasmagambetov, Head of Presidential Administration)
or (7 3172) 32 61 72 (Att: First Assistant to the President)
Salutation: Dear President

COPIES TO:
Chairman of the Presidential Human Rights Commission Zhabaykhan Abdildin,
Respublika Kazakhstan, g. Astana, Komissiya po pravam cheloveka pri Presidente Respubliki Kazakstan,
Predsedatelyu Abdildinu Zh.
Fax: (7 3172) 32 72 93 (Att: Imangali Tasmagambetov, Head of Presidential Administration)
or (7 3172) 32 61 72 (Att: First Assistant to the President) or tel/fax: (7 3172) 32 17 67 (Att: Secretary to the Commission Bolat BAIKADAMOV)

Minister of Internal Affairs Kairbek SULEYMENOV
Respublika Kazakhstan, g. Astana, ul. Manasa, 4
Ministerstvo vnutrennikh del Respubliki Kazakhstan
Ministru SULEYMENOVU K.
Fax: (7 3172) 34 17 38

Minister of Foreign Affairs Kasymzhomart Kemel-uly TOKAYEV
Respublika Kazakhstan, g. Astana, ul. Mira, 10
Ministerstvo inostrannykh del Respubliki Kazakhstan
Ministru TOKAYEVU K.K.
Fax: (7 3172) 32 42 64

and to diplomatic representatives of Kazakstan accredited to your country.

PLEASE SEND APPEALS IMMEDIATELY.

"No one shall be subjected to torture or to cruel, inhuman or degrading treatment or punishment."
Article 5, Universal Declaration of Human Rights
Visit the Amnesty International UDHR campaign website on http://www.amnesty.excite.com

ژارشاۋا ژىغىندا ئۇيغۇرستان مەسىلىسى قارالدى

قازاقستان ئۇيغۇرلىرى ئىتتىپاقىنىڭ رەئىسى قەھرىمان غوجام بەردى 14ـ16ـ ئوكتەبىر كۈنلىرى پولشا سېيمىدا (پارلامېنتى) ئىنسان ھوقۇقلىرىغا بېغىشلاپ ئوتكۈزۈلگەن خەلقئارا ژىغىنغا قاتناشتى. ژىغىنغا 50 ئوشۇق دۆلەتتىن كەلگەن 600 يېقىن ۋەكىل قاتناشتى.
مەزكۇر ژىغىندا قەھرىمان غوجام بەردىنىڭ ئۇيغۇرلىرى ئىنسان ھوقۇقىنىڭ دەپسەندە قىلىنۋاتقانلىقى توغرىسىدا سۆزلىگەن نۇتقى سېيىم تەرىپىدىن كۆپەيتىلىپ، ژىغىن قاتناشچىلىرىغا تارقىتىلدى. ۋە ئۇيغۇرستاندا ئوتكۈزىلىۋاتقان تىنچلىق نامايىشلارنى خىتايىنىڭ قانلىق باستۇرماسلىغى، ئىنسان ھوقۇقىنىڭ ئېتىراپ قىلىنمايۋاتقانلىقى، ئۇيغۇر خەلقىگە ئۆز تەغدىرىنى ئۆزى ھەل قىلىش ھوقۇقىنى بېرىش توغرىسىدا رېزولىيۇتسىيە قوبۇل قىلىندى.
شۇنداقلا تىبەت خەلقىنىڭ داھىسى دالاي لامانىڭ ژىغىنغا ئەۋەتكەن ئالاھىدە خېتى ئوقۇلدى.
ژىغىننىڭ تەپسىلى بايانىتىنى گېزىتىمىزنىڭ كېيىنكى سانىدا ئوقۇڭلار.

ئەلى ئايۇپ

پۈتۈن ھاياتىنى ئىلىم، دىن ۋە مىللەت ئۈچۈن بېغىشلىغان ئىنسان

بېشى 4ـ بەتتە

ئاساسەن دادامنىڭ تەپسىرىدىن پايدىلانغانلىقى ئوچۇق ـ ئاشكارە كۆرۈنۈپ تۇرسىمۇ، پايدىلانغان ماتېرىياللار تىزىمىغىمۇ كىرگۈزمەپتۇ، بەلكى قورققاندۇر؟.. مېنىڭ دادام بارلىق ھاياتىنى، مالۇ ـ مۈلكىنى ئىلىم، بىلىم، دىن ۋە مىللەت ئۈچۈن سەرپ قىلغان كىشى ئىدى. ئۇ بايلىققا قىزىقمايتتى. بىز غۇلجىدىن ھەرەمگە ماڭغاندا تۇرەم مەھەللىسىدىكى جايىمىزنى ئون مىڭ سەرگە سېتىپ كەتكەن. شۇنىڭ قالغان قىسمىنىڭ ھەممىسىگە چەت ئەللەردىن كىتاپ سېتىۋېلىپ قايتقان ئىدى.
قولغا ئېلىنىش ئالدىدا بىز چېكىنىپ يەكەنگە كەلگەندە، پۈتۈن ئائىلىمىز ۋە كۆچلۈك قوراللانغان مۇھاپىزەتچى ئەترىتى جەم ئىدۇق. شۇندا «دامۇللام، ئىش تۈگىدى، چەت ئەلگە ئۇتۇپ كېتەيلى!» دېگەنلەرگە دادام قەتئى «ياق ۋەتەنگە ئاسىيلىق قىلمايمەن» ـ دەپ ۋە باشقىلارغىمۇ قېچىشقا رۇخسەت قىلمىغان ئىدى. تارىخ ۋە ئەۋلاتلار دادامنى توغرا باھالايدۇ، دەپ ئويلايمەن...»ـ دېگەن ھەسرەت بىلەن سۆھبىتىمىزنى يەكۈنلىگەن ئىدى ھاجى ئابدۇللا ئاكا. شۇ بىزنىڭ ئاخىرقى دىدارلىشىشىمىز بولغان ئىكەن. بىر ۋىلدىن كېيىن يەنى 1996ـ ۋىلى غۇلجىدا 81 يېشىدا ۋاپات بوپتۇ بۇ ئىنسانىيەتنىڭ شاھىدى.
ئەۋۋەتتە، تارىخ ھەممە نەرسىنى ئۆز جاي ـ جايىغا قويىدۇ. سابىت دامۇللىنىڭ ھاياتى ۋە قىلغان ئىشلىرى ئەۋلات ئۈچۈن تارىخىي ساۋاق تۇر!

تەلئەت باقى

17ـ ئوكتەبىر كۈنى خوتەن شەھەرلىك مېھمانخانىسىنىڭ ئالدىدىكى بىر ئاشخانىدا ساقچىلار بىلەن ئىككى ياش ئوتتۇرىسىدا قوراللىق توقۇنۇش يۈز بەردى.

ئابدۇللا پامىر

ئۇيغۇرستاننىڭ قەشقەر تەۋەسى تەرىپىدىن كەلگەن 25 ياشلار ئەتراپىدىكى ئابلىمىت ۋە ئابدۇسالام ئىسىملىك ئىككى ياشنىڭ خوتەن شەھىرىدە پەيدا بولىشى بىلەن ئۇلارنىڭ ئارقىسىغا ئىككى ساقچى چۈشكەن. بۇ ياشلار ئايلىنىپ، خوتەن شەھەرلىك مېھمانخانىسىنىڭ ئالدىدىكى بىر ئاشخانىغا كىرىشى بىلەن تەڭ، ساقچىلار ئۇلارغا يان قورال چىقىرىپ، تەسلىم بولۇشنى تەلەپ قىلغان. بۇ ئىككى ياش ئاھايىتى ئەپچىللىك بىلەن ساقچىلارنىڭ قورالىلىرىنى تارتىۋېلىپ، ئۇلارنى ئۇجۇق تۇرۇۋەتكەن. شۇ ۋاقىتنىڭ ئۆزىدە، سىرتتىن يەنە ئىككى ساقچى كىرىپ، ئۇ ئىككى بالىغا قارىتىپ ئوق چىقارغان. قارىمۇ ـ قارشى ئېتىشىش جەريانىدا ھەر ئىككى تەرەپ ئېغىر يارىدار بولغان. ھازىر بۇ ياشلار ۋە ساقچىلار خوتەن شەھىرىدىكى بىر دوختۇرخانىدا جىددىي قۇتقۇزۇش ئەھۋالدا تۇرماقتا.

خىتاي ـ تىبەت مۇزلىرى ئېرىۋاتىدۇ

27ـ ئوكتەبىر «زامان» گېزىتى

تىبەت بۇددىزمىنىڭ ئىككى لىدېرىنىڭ بىرى بولغان دالاي لامانىڭ، تىبەتتىن ئايرىلىپ 40 ژىل ئوتكەندىن كېيىن، يېقىنقى ئايلاردا خىتايغا باردىغانلىقى ۋە خىتاي رەئىسى جياڭ زېمىن بىلەن كۆرۈشىدىغانلىقى بىلدۈرۈلدى.
شىياگگاڭدا چىقىدىغان "South China Morning Post" گېزىتىنىڭ خەۋىرى بويىچە دالاي لاما ئىككى ھەپتە ئىچىدە تىبەتنىڭ مۇھاجىرەتتىكى ھۆكۈمىتىنىڭ قارارى ئاساسىدا بىر بايانات ئېلان قىلىشقا ھازىرلىق كۆرمەكتە.

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قېتىمى ئىسىر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

تالىپلار ھەرىكىتى خىتاينى ئەنسىزلەندۈرمەكتە

«گلوبال ئىنتېللىجېنس»

بېجىن شەھەرلىك ھۆكۈمىتىنىڭ يېقىندا، بارلىق چەت ئەل پۇخرالىرى قول ئاستىدىكى مېھمانخانىلارغا تېگىشلىك مەخسۇس ھۆججەت چىقارغانلىقى توغرىسىدا شياڭگاڭدا چىقىدىغان «مىڭ باۋ» گېزىتىنىڭ 7- ئۆكتەبىر كۈنىدىكى سانىدا ئېلان قىلىندى. ئۇنىڭدا مېھمانخانا ئېگىلىرىنىڭ مېھمانخانىغا: ئافغانىستاندىن، مىسىردىن، قازاقىستاندىن ۋە ھىندىستاندىن كەلگەنلەر توغرىسىدا «تېگىشلىك ئورۇنلار»غا توختالسىز خەۋەر قىلىشى تەلەپ قىلىنىدۇ. گېزىتنىڭ خەۋەر قىلىشىچە، تۈركىيە پۇخرالىرىمۇ، گۇمانلىقلار تەركىبىگە كىرگۈزۈلگەن.

مەلۇماتلارغا قارىغاندا «تىبەت ۋە شىنجاڭ - ئۇيغۇر ئاۋتونوم رايونىدىكى مۇستەقىللىق ھەرىكەتلىرى دۆلەت ئىچىدىكى نارازىلىقلارنىڭ كۆپىيىپ بېرىشى»، «خەلقئارا تېررورلۇق ھەرىكەتلىرىنىڭ خىتايغا باغلىنىشى» خىتاينىڭ، يېڭى سىياسەت قوللىنىشىغا سەۋەپ بولغان. «مىڭ باۋ» گېزىتى ش ئۇ ئا ر رېگىئوناللىق كومپارتىيە سېكرېتارى ۋاڭ لېچۈەننىڭ ئۇيغۇر بۆلگۈنچىلىرىنىڭ ئافغان پىدائىلىرى - تالىپلار تەرىپىدىن تەييارلىنىۋاتقانلىقى توغرىسىدا ئېيتقان سۆزىنى ئەسكەرتىدۇ. خىتاي، پاكىستاننىڭ يادرو قورالىنى ئىشلەپ چىقىرىش پروگراممىسىنى قوللايدىغانلىقىنى بىلدۈرگەندىن كېيىن، خىتاي - ھىندىستان مۇناسىۋەتلىرىنىڭ كەسكىنلىشى نەتىجىسىدە، گۇمانلىقلار تىزىمىغا ھىندىلارنىڭ كىرىشى بىلەن بىر قاتاردا، شۇ تىزىمغا ئافغان، تۈرك، قازاق ۋە مىسىرلىقلارنىڭمۇ كىرىپ قېلىشىنى، مۇمكىن ئۇلارنىڭ خىتاي بۆلگۈنچىلىرىگە ھېسداشلىق قىلىدىغانلىقىدىن بولۇش كېرەك دەپ تەكىتلەيدۇ. بېجىن ئۇيغۇر بۆلگۈنچىلىرىنىڭ ھەرىكەتلىرىنى رەسمىلەشتۈرۈۋالغان ئۇسۇللىرى ئارقىلىق قاتتىق تەقىپ ئاستىغا ئېلىپ، ئىچكىرىدىن خىتايلارنى كۆچۈرۈپ چىقىش بىلەن بېسىۋېتىشكە ئۇرۇنىۋاتقان بولسىمۇ، تالىپلار ئۇيغۇر مەسىلىسىدە خىتاينى يەنە بىر قېتىم ئەندىشىگە سېلىپ قويىدى. پەقەت بۇيىلنىڭ ئۆزىدىلا بېجىن سۇ ئامبىرى ياساش پروېكتى ئاستىدا شىنجاڭغا 100مىڭ خىتاينى يۆتكەپ چىقتى. بۆلگۈنچىلەرگە مەركىزى ئاسىيا تەۋەسىدە ھېسداشلىق بىلدۈرىۋاتقان تەرەپدارلىرىنىڭ ياردەم بېرىۋاتقانلىقى، ۋە شۇ سەۋەپ، سابىق سوۋېت جۇمھۇرىيەتلىرى بىلەن ئىككى تەرەپ مۇناسىۋەتلىرىنى مۇستەھكەملەۋاتقانلىقى توغرىسىدا خىتاي بىلدۈرۈش قىلدى. شۇنداقلا خىتاي، شىنجاڭدا بۆلگۈنچىلەر ھەرىكىتىنىڭ ئۆسۈشىگە تالىپلارنىڭ تۈرتكە بولىۋاتقانلىقىنى ئېيتىپ، كېيىنكى ۋاقىتلاردا ئۇلارنى ئوچۇق ئەيىپلەشكە ئۆتتى.

ئافغانىستان

نازارەت قىلىشقا تېگىشلىك گۇمانلىقلار تىزىمى خىتاي سىياسىتىدە قىزىق بىر قالايمىقانچىلىق تورىنى پەيدا قىلماقتا. بىرىنچىدىن بۇ تىزىمدا ئافغانىستان تۇرىدۇ، بولۇپمۇ - تالىپلار. خىتاي ئىران دىپلوماتلىرىنىڭ ئۆلتۈرۈلگەنلىكى توغرىسىدا، خەلقئارا قانۇنغا قارىتا قىلىنغان جىنايەت دەپ، ئۇلارغا قارشى چىقتى. خىتاينىڭ ئافغانىستانغا قارشى چىقىپ، ئۇنى تەنقىت قىلىشى، خىتاينى ئىران، روسسىيە ۋە ئۆزبېكىستان بىلەن تېخىمۇ يېقىنلاشتۇرۇپ، بىر لاگېرغا چىقىرىپ قويىۋاتىدۇ. لېكىن ئۆزبېكىستاندا خېلە كۆپ دەرىجىدە ئۇيغۇرلار ياشىماقتا.

قازاقىستان

قازاقىستان شەرىققە قارىتا سودا يولىنى ئاچماقچى، شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇيغۇر بۆلگۈنچىلىرىنى ئۆز تەۋەسىدە نازارەت ئاستىدا تۇتۇش توغرىسىدا ئالمۇتا خىتاي بىلەن مۇناسىۋەت قىلماقتا. يېقىندا قازاقىستاننىڭ ھەربىي مىنىستىرى مۇختار ئالتىنبايېۋ ئۈرۈمچى شەھىرىدە خىتاي سەبدىشى چى خائوتيەن بىلەن كۆرۈشۈپ، ھەربى ساھاسى بويىچە ئىككى تەرەپ مۇناسىۋەتلىرىنى رىۋاجلاندۇرۇش بويىچە بىرلىككە كېلىشتى. موشۇ مەسىلە بويىچە ئالتىنبايېۋ مۇنداق دېدى: «قازاقىستان، قازاق تەۋەسىنى، خىتاينى پارچىلاش ھەرىكىتىنىڭ بازىسى سۈپىتىدە پايدىلىنىشقا ھېچ كىمگە يول قويمايدۇ». خىتاي ئۆز نۆۋىتىدە «قازاقئويل» نېفت كومپانىيەسىگە خام نېفتنى غەربى خىتايغا چىقىرىش بويىچە، نېفت ماگىزۇرۇش تروبىسىنى قۇرۇشقا مۇمكىنچىلىك يارىتىپ بېرىپ، قازاقىستاننىڭ روسسىيەگە بېقىندى بولۇشىنى بىر قەدەر تۆۋەنلىتىشكە ئىمكانىيەت بېرىشنى سۇنۇش قىلدى. خىتاي - قازاق مۇناسىۋەتلىرىنىڭ شۇ قەدەردە بولۇپ تۇرۇپ، خىتاينىڭ قازاقلارنى گۇمانلىقلار تىزىمىغا كىرگۈزۈشىنى، ئالمۇتا ئۆزى ئۈچۈن ھاقارەت دەپ تەكىتلىشى مۇمكىن. لېكىن خىتايلار ئالمۇتىنىڭ، نېفت تروبىسىنى قۇرۇشتا ئىقتىسادى مۇھتاجلىقى بارلىقى، ئۇلارنى كەسكىن نارازىلىق بىلدۈرۈشلەردىن توسايدىغانلىقىغا ئىشەنچ قىلماقتا.

مىسىر

مىسىرنىڭ، بېجىننىڭ گۇمانلىقلار تىزىمىغا كىرىشى، كېيىنكى مەلۇماتلارغا قارىغاندا، يادرو قورالىنى قولغا چۈشەرگەن ۋە تالىپلار بىلەن مۇناسىۋىتى بار، سەئۇدىيە تېررورچىلىرىنى مەبلەغ بىلەن تەمىنلىگۈچى بېن لادېنغا باغلىق بولۇش كېرەك. بېن لادېننىڭ تېررورلۇق تورى تەركىبىگە، شۇنداقلا مىسىرنىڭ ئاساسلىق تېررور تەشكىلاتلىرى ھەم كىرىدۇ. بېن لادېننىڭ يادرو قورالى مەسىلىسى گۇمان ئاستىدا بولسىمۇ، شۇنىڭغا قارىماي ئۇ ئا ق ش ئۈچۈن بىرىنچى نومېرلىق دۈشمەندۇر. دېمەك خىتاي ئۈچۈن تېررورچىلارغا قارشى تۇرۇشتا ئا ق ش بىلەن مۇناسىۋەت باغلاش ئىمكانىيىتى تۇغۇلماقتا.

پاكىستان

ھىندىيلىقلار، ئافغانلار، تۈركلەر ھەتتا قازاقلارنىڭ گۇمانلىقلار تىزىمىغا كىرىشى چۈشىنىشلىك، لېكىن پاكىستاندەك بىر دۆلەتنىڭ بۇ تىزىمدا يوقلىغى چۈشىنىكسىز؟ پاكىستان تالىپلارنىڭ پەيدا بولۇشىغا ھەسسە قوشقان ۋە بۈگۈنكى كۈندىمۇ ئۇلارنى قوللىماقتا. ئافغانىستاننىڭ 90% تالىپلارنىڭ قول ئاستىغا ئۆتكۈزۈۋەتكەن ئۇلارنىڭ ئاخىرقى ھۇجۇمىغا پاكىستان ئەسكەرلىرى قاتناشقان. ئۆز نۆۋىتىدە تالىپلار تەرىپىدىن تەييارلانغان چەت ئەل پارتىزانلىرى كەشمىردىكى پاكىستان تەرەپ مۇسۇلمان جەڭچىلىرىگە قوشۇلۇپ كەتتى. مەبلەغ بىلەن ياخشى تەمىنلەنگەن، ياخشى قوراللانغان ۋە ياخشى تەييارلانغان پارتىزانلارنىڭ بۇ يېڭى ئېقىمى كەشمىر ھىندىلىرىنىڭ كۆپ چىقىم تارتىپ كېتىشىگە ئېلىپ كەلدى. شىنجاڭ بۆلگۈنچىلىرى ھەرىكىتىنىڭ خىتاي ئۈچۈن رەسمىي خەۋپكە ئايلىنىشىغا ھەسسە قوشۇۋاتقان گۇرۇپپىنى پاكىستاننىڭ قوللاۋاتقىنىغا قارىماي، بۇ ئىككى دۆلەت ئۆز مۇناسىۋەتلىرىنى ساقلاپ قېلىۋاتىدۇ، پاكىستان سېناتىنىڭ رەئىسى ۋاسىم سەججەتنىڭ سۆزى بىلەن ئېيتقاندا: «گىمالاي تاغلىرىدىن ئېگىز ۋە ئوكيانلاردىن چوڭقۇر». پاكىستاننىڭ باش مىنىستىرى ناۋاز شارىف مۇنداق دېدى: «خىتاي بىلەن بولغان دوستلۇق، پاكىستان ئۈچۈن - بۇ تاشقى سىياسەتتىكى كۆپ قىرلىق تاشقا ئوخشايدۇ». خىتاي مۇسۇلمانلىرى ھەيئىتىنىڭ ئىسلامابادقا قىلغان سەپىرىدە 12 سېنتەبىر كۈنى، پاكىستاننىڭ پرېزىدېنتى رافىك تارار تېخىمۇ ئىچكىرىلەپ خىتاينىڭ مۇسۇلمان دىنىغا تۇتقان سىياسىتىنى ماختىدى. خىتاينىڭ «شىنخۋا» ئاگېنتلىغى پرېزىدېنت تارارنىڭ سۆزىنى تەكرارلاپ بەردى: «خىتاينىڭ دىنغا بولغان سىياسىتىنىڭ ياخشىلىغىدىن، مۇسۇلمانلار ئىسلام مەدەنىيىتى ۋە ئەنئەنىلىرىنى ھىمايە قىلىپ، ساقلاپ قالالايدۇ، مەن بۇنىڭغا خۇرسەنتمەن». خىتاي ئىككىنىڭ بىرىدە تۇرۇش ئەھۋالدا قالدى. ئۇ ھىندىستانغا سىياسىي ۋە ھەربى جەھەتتىن بېسىم كۆرسىتىش ئۈچۈن پاكىستاندىن پايدىلىنىۋاتقان بىر چاغدا، پاكىستان ئافغانلىرى خىتاينىڭ مۇقىملىغىغا خەۋپلىك تۇغدۇرماقتا. پاكىستان بولسا دايىم ھىندىستان بىلەن قارشىلىشىۋاتقانلىغىدىن، خىتاينىڭ قوللىشىغا مۇھتاجدۇر.

ДЕЙСТВИЯ ТАЛИБОВ БЕСПОКОЯТ КИТАЙ

"Глобал интеллидженс"

В гонконгской газете "Миньпао" за 7 октября сообщается о том, что пекинский муниципалитет недавно издал циркуляр, касающийся всех гостиниц, принадлежащих иностранным лицам. Циркуляр требует немедленного информирования "соответствующих органов" о вновь прибывших гостях из Афганистана, Египта, Казахстана и Индии. Газета также отмечает тот факт, что турецкие граждане внесены в список подозреваемых.

Судя по сообщению, причиной новой политики Китая стали "деятельность за независимые Синьцзян-Уйгурский автономный район и Тибет, несогласие, растущее в стране", "связь международных террористических действий с Китаем". "Миньпао" напоминает слова Ван Лечуаня, секретаря региональной компартии СУАР, о том, что уйгурские сепаратисты обучаются у народного ополчения Афганистана - талибов. Утверждая, что афганцы, турки, казахи и египтяне попали в список подозреваемых, за их возможную поддержку китайских сепаратистов, то индийцы попали в список вследствие ухудшения китайско-индийских отношений, когда Китай заявил о поддержке Пакистанской программы по ядерному оружию. Талибы еще раз заставили Китай по-настоящему забеспокоиться о проблеме уйгурских сепаратистов, ибо Пекин пытается подавить их деятельность через хорошо отлаженную систему репрессий и массового переселения ханьцев - только этим летом Пекин по проекту строительства дамбы переселил 100 тысяч этнических китайцев в СУАР. Китай заявил о том, что сочувствующие сторонники сепаратистов из Центральной Азии оказывают им помощь, в результате чего Китай укрепляет двустороннее отношение с республиками бывшего Советского Союза. К тому же, в последнее время Китай публично обвиняет талибов в том, что они способствуют росту сепаратистского насилия в СУАР.

АФГАНИСТАН

Список подозреваемых, попавших под наблюдение, вызывает интерес и выдает сложную паутину в политике Китая. Во-первых, в этом списке находится Афганистан, в особенности талибы. Китай уже выступил против них, осуждая убийство иранских дипломатов, заявив как о нарушении международного права. Осуждение Китаем Афганистана ставит Китай в один лагерь с Ираном, Россией и Узбекистаном, что еще больше сближает эти страны. Однако в Узбекистане проживает много уйгуров.

ТУРЦИЯ

Включение в список наблюдаемых турков понятно, так как в Турции тоже проживают уйгуры. По неофициальным источникам стало известно, что уйгурские сепаратисты проходят "военную подготовку" в Стамбуле.

КАЗАХСТАН

Алматы сотрудничает с Китаем в контроле уйгурских сепаратистов - на своей территории, так как Казахстан хочет открыть торговые маршруты на восток. Недавно министр обороны Казахстана Мухтар Алтынбаев встречался в Урумчи со своим китайским коллегой Чи Хаотяном, где они пришли к согласию развивать двусторонние отношения между соответствующими органами. По этому поводу Алтынбаев заявил: "Казахстан не позволит никому использовать казахскую территорию как базу для действий, способствующих расколу Китая". Китай, в свою очередь, предлагает Казахстану некоторую независимость от России, предоставляя "Казахойлу" возможность строительства нефтепроводов для экспорта нефти в западный Китай. С такими китайско-казахскими отношениями внесение казахов в список подозреваемых может рассматриваться Алматой как пощечина. Но китайцы рассчитывают на то, что Алмате необходимы одобрение и финансирование строительства нефтепроводов и этот факт будет сдерживать Алматы от сильных протестов.

ЕГИПЕТ

Включение Египта в пекинский список подозреваемых скорее всего связан с Беном Ладеном, финансистом Саудовских террористов, который, согласно недавним сообщениям, приобрел ядерное оружие, и, наконец, имеющий связь с талибами. Террористическая сеть Бена Ладена также включает в себя основные террористические организации Египта. Хотя заявление о ядерном оружии Бена Ладена остается под вопросом, тем не менее он для США является врагом номер один. Так что Китаю открывается возможность сотрудничать с США в борьбе против террористов.

ПАКИСТАН

Присутствие индийцев, афганцев, турков, египтян и даже казахов в списке наблюдений объяснимо, но не понятно, почему нет в нем такой страны как Пакистан? Пакистан помог созданию талибана и в настоящее время поддерживает его. Пакистанские солдаты принимали участие в последнем наступлении талибов, которое ввергло 90% Афганистана под их контроль. В свою очередь, иностранные партизаны, подготовленные талибами, присоединились к пропакистанским мусульманским боевикам в Кашмире. Этот новый приток хорошо вооруженных, хорошо оплачиваемых и хорошо подготовленных партизан привел к росту жертв и потерь индийцев в Кашмире.

Несмотря на то, что Пакистан поддерживает группу, способствующую превратить проблему синьцзянских сепаратистов в реальную угрозу для Китая, две страны сохраняют отношения, по словам председателя Сената Пакистана Васима Саджата: "выше Гималаев и глубже океанов". Премьер-Министр Пакистана Наваз Шариф сказал: "для Пакистана дружба с Китаем - это краеугольный камень во внешней политике". Пакистанский президент Рафик Тарар зашел еще дальше, похвалив китайскую политику по отношению к религии мусульман во время визита китайской мусульманской делегации в Исламабад 12 сентября. Китайское агентство "Синьхуа" процитировало президента Тарара: "рад видеть, что благодаря китайской политике по отношению к религии мусульмане могут сохранить и защитить исламскую культуру и традиции". Китай стоит перед дилеммой. Он использует Пакистан для того, чтобы ограничить Индию и политически и военно, тогда как пакистанские афганцы угрожают китайской стабильности. А Пакистан нуждается в китайской поддержке в его постоянном противодействии с Индией.

Перевод с английского языка Мехригуль Аблезовой

شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتىنىڭ 65 ژىللىغى (1933-1934-) ۋە

پۈتۈن ھاياتىنى ئىلىم، دىن ۋە مىللەت ئۈچۈن بېغىشلىغان ئىنسان

بۇ ژىل 1933- ژىلى قەشقەردە قۇرۇلغان «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» قۇرۇلغىنىغا 65 ژىل بولدى ۋە شۇ جۇمھۇرىيەتنىڭ ئىلىنچىسى ھۆكۈمەت باش ۋەكىلى - باش مىنىستىر سابىت دامۇللىنىڭ تۇغۇلغىنىغا 115 ژىل تولدى.

سابىت دامۇللا پۈتۈن ئىسلام دۇنيىسىغا تونۇلغان دىنىي ئالىم ۋە شۇنداقلا ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مۇستەقىللىق ئۈچۈن كۈرىشى تارىخىدا ئۆزىگە خاس سالماقلىق ئورۇن ئىگەللىگەن شەخسلەردۇر.

خوجى نىياز ھاجى باشچىلىقىدا قۇمۇلدىن باشلانغان خەلق قوزغىلاڭى پۈتۈن جەنۇبىي ئۇيغۇرستان تەۋەسىگە يېيىلىپ، قانلىق جەڭلەر بىلەن زېمىنىمىزنى خىتاي مۇستەملىكىچىلىرىدىن تازىلاپ كېلىۋاتقان ئەينى پەيتتە، مۇستەقىل دۆلەت ئىلپىراتى زورۇرلىكىنى چۈشەنگەن سابىت دامۇللا ئەنە شۇ جۇمھۇرىيەتنى قۇرۇپ چىقتى. دەرھال بايانات ئېلان قىلىپ چەت ئەللەرگە ۋەكىللىرىنى ئەۋەتتى. بۇ دۆلەتنى ئېتىراپ قىلىشنى ۋە قوللاپ قۇۋۋەتلەشنى ئىلتىماس قىلدى. سەئۇدىيە ئەرەبىستان، تۈركىيە، ھىندىستان قاتارلىق دۆلەتلەر ھېسداشلىق بىلدۈرگىنى بىلەن چەكلەندى. سوۋېت ئىمپېرىيەسى ئۇنى رەت قىلىپلا قالماستىن، ئۆزىگە خوشنا مۇستەقىل ئۇيغۇر دۆلىتى بەرپا بولۇشتىن خەۋپلىنىپ، خىتاي مۇستەملىكىچىلىرى بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ، بۇ ياش دۆلەتنى يوقاتتى. ئۇنىڭ رەھبەرلىرىنى ئەڭ خەتەرلىك دەپ ھېسابلاپ، سابىت دامۇللا قاتارلىقلارنى شىڭ شىسەي تۈرمىسىگە سولاپ بېرىپ، ئۆلتۈرگۈزىۋەتتى. بۇ ھەقتە يازغۇچى زىيا سەمەدىي «ژىللار سىرى»، ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر «ئويغانغان زېمىن» قاتارلىق تارىخىي رومانلىرىدا بىر قەدەر يازدى. خىتاي مۇستەملىكىچىلىرى ئۇ ئادەمنى ئەنگلىيەگە سېتىلغان جاسۇس، دىنىي فاناتىك دەپ قارىلاپ تا ھازىرغىچە ئانا ۋەتىنىمىزدە ئۇنىڭ ئىسمىنى ئاتاشنى چەكلەپ كەلمەكتە.

مەن بۇ ماقالىدا سابىت دامۇللىنىڭ بىردىن - بىر يالغۇز ئوغلى مەرھۇم ھاجى ئابدۇللا ئاكىنى ھايات ۋاقتىدا بىر نەچچە قېتىم زىيارەت قىلىپ، ئاڭلىغانلىرىمنى گېزىتخانلار بىلەن ئورتاقلاشماقچىمەن.

سابىت دامۇللا ئابدۇلباقى ئوغلى كامالى 1883- ژىلى قەشقەر ئاتۇشنىڭ ئازاق كەنتىدە دۇنياغا كەلدى. دەسلەپ ئازاقتا چوڭ ئەلەم ئاخۇنۇم دېگەن كىشىدە ئوقۇپ ساۋادىنى چىقارغاندىن كېيىن، قەشقەر خانلىق مەدرىسىدە مەشھۇر ئابدۇقادىر دامۇللىدىن تەلىم ئالىدۇ. بۇ مەدرىسىنى تۈگەتكەندىن كېيىن، بۇخاراغا بېرىپ ئالىي ۋاملىق بىلىم ئاشۇرىدۇ. 1915- ژىلى بۇخارادىن دامۇللا ئۇنۋانى بىلەن قەشقەرگە قايتىپ، 10 ژىل قەشقەر خانلىق مەدرىسىدە دەرس ئۆتۈپ يۈزلىگەن تالىپلارنى ئوقۇتۇپ يېتىشتۈرۈپ چىقىرىدۇ.

1925- ژىلى ھەج قىلىش نىيىتىدە 10 ياشلىق ئوغلى ئابدۇللانى بىللە ئېلىپ غۇلجىغا چىقىپ ئاكىسى كامال باي بىلەن كۆرۈشىدۇ. بۇ ئادەم ئۇنى ئۇزۇن ژىللىق ئوقۇش، بىلىم ئېلىش جەريانىدا ئىقتىساد بىلەن تەمىنلىگەن ئىدى. شۇ ئارىدا ھەرەم يولى ئىختىيار قىلىپ، غۇلجىدا

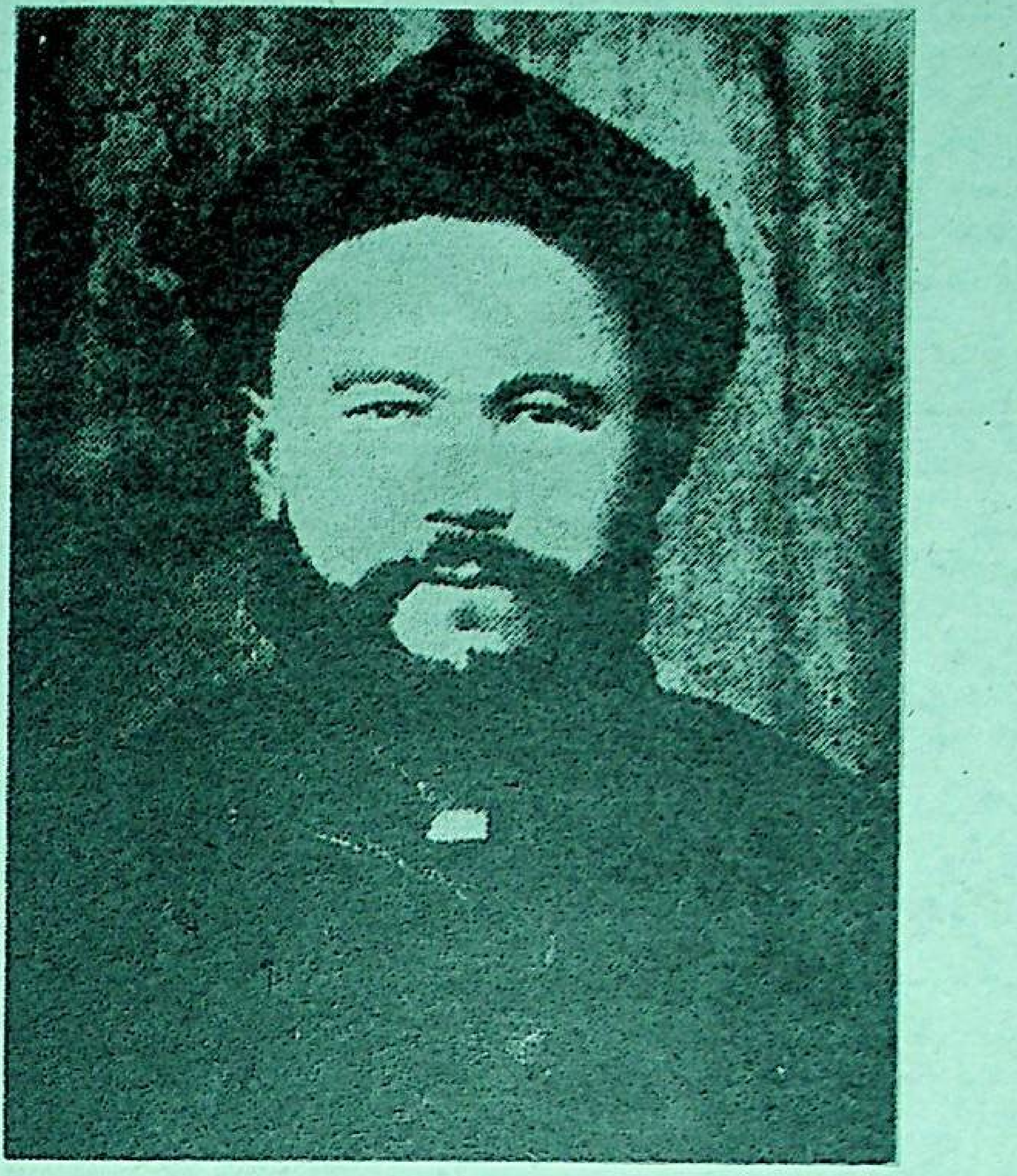

5 ژىل تۇرۇپ قالىدۇ. بۇ ۋاقىتنىڭ بىر كۈنىنى ھەم زايە قىلماي، كۈندۈزى ئىلمى مەھكىمەئى شەرئىيدە قازى ۋەزىپىسىنى ئادا قىلسا، ھەر كۈنى پېشىن نامازدىن كېيىن دەڭ مەسچىتتە يۈزلىگەن مۇخلىسلىرىغا ئەمرۇ - مەرۇپ تەلىم بېرىپ، كەچلىرى ئىلمى ئىش بىلەن شۇغۇللىنىدۇ. نەتىجىدە «شىرىن كالام - تەرجىمەئى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام» دېگەن كىتابىنى يېزىپ تاماملاپ، 1927- ژىلى كورە تاش مەتبەئەسىدە باستۇرۇپ تارقىتىدۇ. ئۇنىڭ بۇ ئەسەرى شۇ ۋاقىتقىچە مۇھەممەد پەيغەمبەر ھەققىدە يېزىلغان ئەسەرلەردىن ئۇيغۇر تىلىدا بولىشى بىلەنلا ئەمەس، شۇ دەۋردىكى ئەرەب دۇنياسىنىڭ تارىخىي، ئىجتىمائىي - سىياسىي ۋەزىيىتىنى تەھلىل قىلىش ئارقىلىق ئىسلامنىڭ تارىلىشى ۋە ئىجابىي تەسىرىنى كەڭ تۈردە بايان قىلغاچقا دەررۇلا ئىسلام ئالىملىرىنىڭ دىققىتىنى ئۆزىگە جەلپ قىلىدۇ. شۇ ژىللاردا يەنە «ئىسلام قانۇنى» دېگەن ئەسەرنى يېزىپ تۈگەتكەن بولسىمۇ باستۇرۇپ تارقىتىشقا ئۈلگۈرەلمەيدۇ.

ئۇ 1930- ژىلى قورغاس، ئالمۇتا ئارقىلىق ھەج سەپىرىگە ئاتلىنىدۇ. موسكۋا ۋە قارا دېڭىزدىن ئۆتۈپ تۈركىيە ئىستانبۇلغا كېلىدۇ. تۈركىيەدە ئىككى ئاي تۇرۇپ، ئالىي ئوقۇش ئورۇنلىرىنى ۋە ئالىم ئۇلۇمالارنى زىيارەت قىلىدۇ. ئاندىن مىسىرغا بارىدۇ. بۇ يەردە مەشھۇر ئىسلام ئالىمى شەيخ مۇھەممەد رەشىدرىزا بىلەن كۆرۈشۈپ، ئۇنىڭ ئىمتىھانىدىن ئۆتكەچ ئۇ زاتنىڭ تەكلىۋى بىلەن قاھىرىدىكى «جامئۇل ئەل ئەزھەر» مەدرىسىدە تالىپلارغا دەرس ئۆتۈش بىلەن مىسىردا چىقىدىغان «ماكارىم ئەخلاق» دېگەن ژۇرنالدا ئۆزىنىڭ ماقالىلىرىنى ئېلان قىلىدۇ. ئۈچ ئايدىن كېيىن جىددە ئارقىلىق مەككىگە بېرىپ ھەج تاۋابىتىنى ئىجرا قىلغاندىن كېيىن، مەككە، مەدىنە، تائىف شەرىپ قاتارلىق شەھەرلەردە بىر يېرىم ژىلدەك تۇرۇپ دىنىي، ئىلمىي ئىشلار بىلەن شۇغۇللىنىدۇ. قايتىش سەپىرىدە ھىندىستانغا كېلىدۇ. دېھلى شەھىرىدە 5 - 6 ئاي تۇرۇپ ئۆزىنىڭ يېزىپ تۈگەتكەن ئەسەرلىرىدىن: «ئەلىپبەنىڭ شەرھى»، «ئاقائىدە جەۋھەرى»، «بايىلىس سۈننى» ۋە «تەرجىمەئى قەسىدە» قاتارلىق ئەسەرلىرىنى ئايرىم كىتاب قىلىپ باستۇرىدۇ. شۇ سەپەر جەريانىدا ژىققان تارىخىي، ئىلمىي، دىنىي كىتابلىرىنى 11 تاي ژۈك قىلىپ تېگىپ، 11 ئاتقا ئارتىپ تىبەت ۋە كەشمىر ئارقىلىق خوتەنگە كېلىدۇ. خوتەن قاراقاشتا مەمتىمىن ھەزرەت، مەھەممەت ئەلەم ئاخۇنۇم قاتارلىق خوتەن ئۆلىمالىرى ئالدىغا چىقىپ كۈتۈۋالىدۇ.

«دادام، بەزىلەر ئېيتقاندەك، «مۇتەئەسسىپ، دىنىي فاناتىك» بولماي، بەلكى كۆز قارىشى كەڭ، تەرەققىپەرۋەر، جاھالەتكە ۋە زۇلۇمغا قارشى ئادەم ئىدى. چەت ئەللەرگە بولغان شۇ سەپىرىمىزدە دايىم: «بىز نېمىشقا مۇشۇلارغا ئوخشاش ئۆز زېمىنىمىزگە ئىگە بولۇپ، دۇنيا تەرەققىياتىغا قوشۇلالمايمىز؟» - دەپ ئازاپلىناتتى. خوتەندە ئاز ۋاقىتتىن كېيىن مەمتىمىن ھەزرەت، شامەنسۇرلار قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپ، خىتايلارنى قوغلاپ چىقاردى. ھۆكۈمەت تۈزۈپ دادامنى شەيخۇل ئىسلام لاۋازىمىغا تەكلىپ قىلدى، ئامما دادام: «ھازىر ئىستىقلالىيەت ئۈچۈن كۈرەشىۋاتقان بارلىق كۈچلەرنىڭ مەركىزىنى قەشقەردە تىكلەش كېرەك!» - دەپ رەت قىلىپ، قەشقەرگە ئاتلاندۇق.

بىز قەشقەرگە كەلسەك، بەك قالايمىقانچىلىق ئىكەن. قەشقەر تۆمۈر سىجاڭنىڭ قولىدا بولسا، شەھەر سېپىل ئىچىدە ماخۇسەن، كونا شەھەردە يۈسۈپجان قوربېشى، شەھەر ئەتراپىدا جانىبەك قازى قورال كۈچلىرى خوجايىنلىق قىلاتتىكەن. بۇلار ئۆز ئارا ئۇرۇشۇپ، خەلقنىڭ بېشىغا بالايى - قازانى ياغدۇرۇپ تۇرغان ئىكەن. بۇ ئەھۋالنى كۆرگەن دادام ئۇلارنى ئىتتىپاقلاشتۇرۇش ئۈچۈن كۆپ ھەرىكەت قىلدى. بىز قەشقەرگە كەلگەندە، ئالدىمىزغا چىقىپ، ھۆرمەت بىلەن كۈتۈۋالغان تۆمۈر سىجاڭ ئۇشتۇمتۇتلا ئايىنىپ دادامنى تۇتۇپ قاماپ قويدى. بىراق ئاز كۈندىن كېيىن ئۇنى دۈشمەنلىرى ئۆلتۈرۈۋەتتى. دادام قاماقتىن چىقىپ، يانىلا ئۇلارنى بىرىكتۈرۈش ئۈچۈن كۆپ خىزمەت ئىشلىدى. بۇ ۋاقىتتا ئۆز قوشۇنلىرى بىلەن ئاقسۇغا كەلگەن خوجىنىياز ھاجىغا ئادەم ئەۋەتتى. ئۇنىڭ بىلەن خەت ئارقىلىق مەسلىھەتلىشىپ، ئاخىرى 33- ژىلنىڭ نويابىر ئېيىدا ئەنە شۇ جۇمھۇرىيەتنى قۇرۇپ چىقتى. ئۇنىڭ رەئىسلىكىگە خوجىنىياز ھاجىنى سايلاپ، ئۆزى باش ۋەكىل لاۋازىمىنى ئىگەللىدى، مىنىستىرلارنى بەلگىلىدى. دۆلەت تۈزۈمى ۋە پروگراممىلىرىنى ئېلان قىلىپ بايانات چىقاردى. بىر دۆلەتنىڭ مۇستەقىل بولۇپ تۇرىشى ئۈچۈن، ئۇنى چەت ئەللەر قوللىشى كېرەكلىكىنى چۈشەنگەن ھالدا، چەت ئەللەرگە ئەلچىلەرنى ئەۋەتتى. ئىقتىسادى بىقىندىلىقتىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن پۇل چىقاردى. گېزىت مەتبۇئات ۋە تەرغىبات ئىشلىرىنى يولغا قويدى.

1934- ژىلى ئەتىيازدا خوجىنىياز ھاجى ئۆز قوشۇنلىرى بىلەن قەشقەرگە كەلدى. بىز ئاتۇش تېجەنگە ئالدىغا چىقىپ قارشى ئالدۇق. خوجىنىياز ھاجى شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغانلىقىغا ئىنتايىن خوشال بولدى. «بىز ئۈچ ژىلدىن بېرى قان كېچىپ ژۈرۈپ، مۇنداق بىر دۆلەتنى قۇرالمىغان ئىدۇق. مانا ئەندى ئۆز دۆلىتىمىزگە ئىگە بولدۇق!» - دېگەن ئىدى، دەپ ئەسلەيدۇ ھاجى ئابدۇللا ئاكا.

ئامما ئاز ۋاقىتتىن كېيىن، بىزنىڭ پېشانىمىزغا سۈرگەلدەك پۈتكەن جاھانگىرلار تىل بىرىكتۈرۈپ بۇ ياش دۆلەتنى يوقاتتى. خوجىنىياز ھاجىنى ئۈرۈمچىگە تەكلىپ قىلىپ، سابىت دامۇللا ۋە ئۇنىڭ سەپداشلىرىنى تۇتۇپ، پۇت - قولىغا كويزا - كىشەنلەرنى سېلىپ ئۈرۈمچىگە ئېلىپ ماڭدى. مەكىتكە كەلگەندە، تۇڭگانلار بېسىپ كېلىپ، ئۇلارنى ئەكېتىۋاتقان مۇھاپىزەتچىلەر قېچىپ كېتىدۇ. مەھبۇسلار ئاي دالادا ئۆزلىرى قالىدۇ. شاقۇر كەنتىگە كەلگەندە ئارقىسىدىن ئىزدەپ كەلگەن ئاتۇشلۇق ئۆمەر ئاخۇن دېگەن ئادەم تېپىۋېلىپ، ئۆزىنىڭ مال قوشىغا ئاپىرىپ، كويزا - كىشەنلەرنى چېقىپ ئۇلارنى ئازات قىلىدۇ. شۇ يەرگە كەلگىچە قېچىشقا ئۈندەپ كەلگەن سۇلتانبەك «دامۇللام، ئەندى پۇرسەتنى قولدىن بەرسەك، تىرىك قۇتۇلمايمىز، قېچىپ چەت ئەلگە ئۆتۈپ كېتەيلى!» - دېگەندە، سابىت دامۇللا: «مەن قاچسام، خوجىنىياز ھاجى تۈزگەن كېلىشىم بۇزۇلىدۇ، يەنە قان تۆكۈلىدۇ. بەلكىم ئۇ ئۆلكە مۇئاۋىن رەئىسلىكىدىن پايدىلىنىپ، خەلقىمىزگە مەلۇم يەڭگىللىكلەرنى ئېلىپ بېرەر. مەن قېچىپ، تارىخىمنى بۇلغىمايمەن. ئىشنى باشلاپ قويۇپ، يېڭىلگەندە ۋەتەننى تاشلاپ قېچىش - ناسىلىقتۇر!» - دەپ رەت قىلىدۇ. سۇلتانبەگ قېچىپ قۇتۇلىدۇ. ئەتىسى ئىزدەپ كەلگەنلەر سابىت دامۇللا بىلەن زىرىپ قارى ھاجىنى يەنە تۇتۇپ كىشەنلەپ ئېلىپ كېتىدۇ.

سابىت دامۇللا ئۈرۈمچىدە شىڭ شىسەي تۈرمىسىدە يېتىپ، ھېچ قانداق ھېلىگەرلىك تەكلىپلەرگە، قىيىن - قىستاق ئازاپلارغا باش ئەگمىدى. «ماڭا ھېچ قانداق ھەممەتنىڭ كېرىكى يوق. پەقەتلا قەغەز - قەلەم بەرساڭلا، دىنىي ئىلىم بىلەن شۇغۇللانسام» - دەپ، تەلەپ قىلىدۇ ۋە ئون ئاي ئىچىدە 30 پارا قۇرئاننى تولۇقى بىلەن ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە قىلىپ ئىزاھلاپ يېزىپ چىقىدۇ. «روشەن بايان تۈركى تەپسىرى قۇرئان» دەپ نام بەرگەن بۇ تەپسىرىگە بېغىشلاپ يازغان شېئىرىدا:

«بۇ تەپسىر باسىلىپ
مىللەت - قېرىنداشلارغە ساچىلسۇن
بۇنىڭ بىلەن ئۇلارنىڭ قارنى - كۆكسى
پېكىرى ئاچىلسۇن.
بۇنى تۈركى دېمەي، ئازات
ھىممەت بىرلە قىلسۇن ياد،
جاھالەتكە ئەسىر بولغان
دىلنى ئەيلەسۇن ئازات...» -

دەپ يازىدۇ.

سابىت دامۇللا قامالغاندىن كېيىن ئوغلى ھاجى ئابدۇللا ئورغۇن قېتىم دادىسى بىلەن كۆرۈشتۈرۈشنى ئىلتىماس قىلىپ بارغان بولسىمۇ، پەقەتلا رۇخسەت ئالالمايدۇ. 1942- ژىلى ئۇزۇۋەتتىكى بارغىنىدا شىڭ شىسەينىڭ قول - چومىقى لىيۇ بىندى قوبۇل قىلىپ «داداڭ خېلە بۇرۇنلا تۈرمىدە ئاغرىپ ئۆلگەن. جەسىدىنى يۆتكەيمەن دېسەڭ، مەيلى. ئامما ئىلىغا يۆتكەشكە قەتئى رۇخسەت يوق!» - دەپ بىر چېرىكنى قوشۇپ قويىدۇ. ئۇ ئۈرۈمچى چىداۋاندىكى مەھبۇسلار مازارىغا باشلاپ چىقىپ، قولىدىكى دەپتەرگە قاراپ، «داداڭنىڭ جەسىدى مانا شۇ يەردە» - دەپ بىر گۆرنى كۆرسىتىدۇ. پارچە - پارچە بولۇنۇپ كەتكەن بۇ سۆيەكلەرنىڭ باش تەرىپىگە قويۇلغان پىر خىشقا «سابىت دامۇللا ئابدۇلباقى ئوغلى، شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ باش ۋەكىلى. 1934- ژىلى يەكەندە قولغا ئېلىنغان» دەپ يېزىلغان بولۇپ، ئۆلگەن ۋاقتى كۆرسىتىلمىگەن. ئوغلى پەريات چېكىپ، بۇ سۆيەكلەرنى بىر جەينىمازغا يۆگەپ، ئۈرۈمچى ياڭخاڭزىدىكى مازارغا ئەكېلىدۇ. بۇ يەردە نەزەر قازى، سالىخ دامۇللا باشلىق كىشىلەر بۇ سۆيەكلەرنى كېپەنلەپ، نامىزىنى چۈشۈرۈپ، دەپنە قىلىدۇ.

ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مەشھۇر دىنىي ئالىمى، ئۆز خەلقىنىڭ ئازاتلىقى ئۈچۈن بارلىقىنى ئاتىغان بۇ ئىنساننىڭ ھاياتى ئەنە شۇنداق پاجىئەلىك ئاياقلاشتى.

«... دادامنىڭ ھاياتى شىڭ دۇبەن تۈرمىسىدە كېسىلدى. ئۇنىڭ قەشقەردىكى ئۆي - جاي، مال - مۈلكىنى تۇڭگان ئەسكەرلىرى بۇلاپ - تالاپ، ئوت قويۇپ تۈگەتكەن بولسا، قالغىنىنى شىڭ شىسەي مەمۇرلىرى مۇسادىرە قىلدى. قول يازمىلىرى تالان - تاراج بولۇپ كەتتى. كىتاپلىرىنى گومىنداڭ ۋە گۇڭشىنداڭ كۆيدۈرۈپ يوق قىلدى. بىزدە ھەتتا بىر پارچە سۈرىتىمۇ قالمىغان ئىدى، ئاللاھ رەھمەت قىلسۇن، بالام، سىز ساقلىغان ئىكەنسىز، ئەنە چوڭايتىپ قويدۇم، ئەۋرىلىرى ئەسلەپ تۇرار. ئەلەم قىلدىغان يېرى شۇكى، دادامنىڭ ئىنقىلاۋىي ئىشلىرى بۇ ياقتا تۇرسۇن، ئىلمى ئىشلىرىنى بولسىمۇ ئاتاۋاتقان ھېچ كىم يوق. دادامنىڭ تەپسىرىنىڭ قول يازمىسىنى ساقلاپ قالغان ئىدىم، سەپدىشى سالىخ دامۇللىنىڭ ئوغلى مۇھەممەد سالىخ ئۈرۈمچىدىن كېلىپ: «مەن پايدىلىنىپ تۇرسام» دەپ ئەكەتكەن ئىدى. ئۇ كىشى قۇرئانى كەرىمنى تەرجىمە قىلىپ باستۇردى. بۇ ئەلۋەتتە ساۋاپلىق ئىش، بىراق شۇ تەرجىمىدە

ئاخىرى 2- بەتتە

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ 54 ژىللىقى (1944-1949-) ئالدىدىن

40- ژىللاردىكى مۇستەقىل ئۇيغۇر دۆلىتىنىڭ بارلىققا كېلىشى

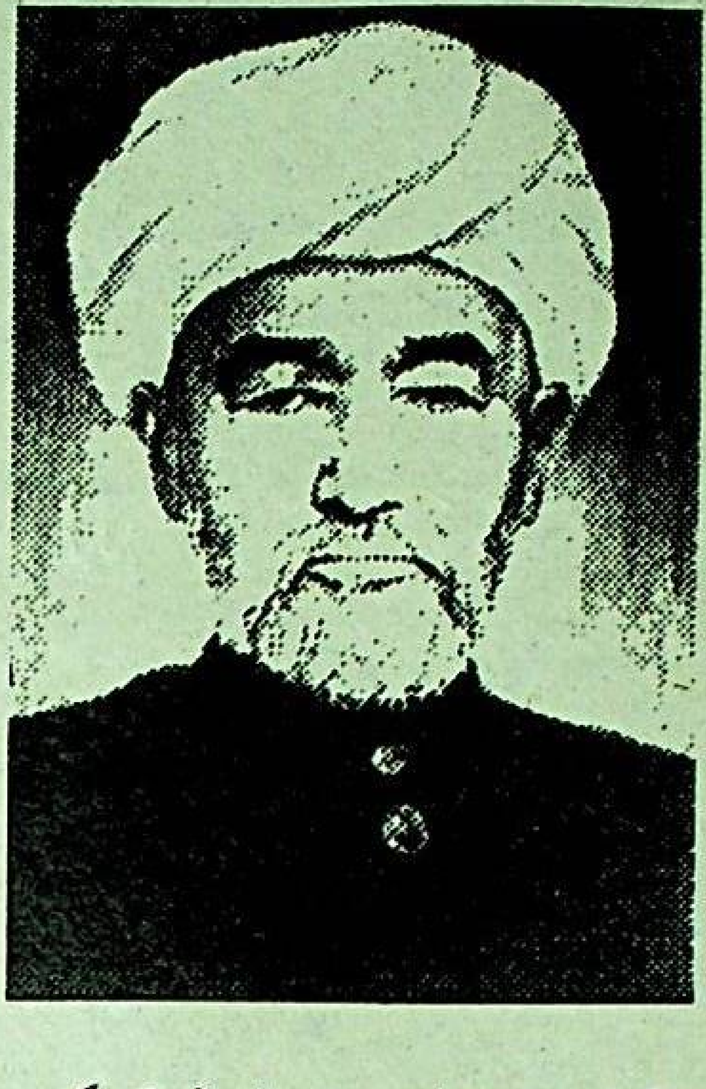

خىتاي باسقۇنچىلىرىنىڭ سۆيۈملۈك ۋەتىنىمىز ئۇيغۇرىستاندا ژۈرگۈزۈپ كەلگەن، مۇستەملىكىچىلىك زۇلۇمى موشۇ ئەسىرنىڭ 30-40- ژىللىرىدا مىسلى كۆرۈلمىگەن دەرىجىدە ھەددىدىن ئاشقان ئىدى. بۇنىڭغا، جاللات شېڭ شىسەينىڭ شۇ ژىللاردىكى 10 ژىللىق ھاكىمىيىتى مەزگىلىدە 200 مىڭ ئادەمنىڭ بىگۇناھ قاماققا ئېلىنىپ، ئۇنىڭدىن 110مىڭ ئادەمنىڭ (ھەممىسى دېگۈدەك ئۇيغۇرلار) ئۆلتۈرۈلگەنلىكى دەلىل - ئىسپاتتۇر. مانا شۇ زومىگەرلىك خەلقىمىزنىڭ مىللىي ئازاتلىق كۈرەشكە ئاتلىنىشىغا سەۋەپچى بولغان ئىدى.

1939- ژىلىدىن باشلاپ شېڭ شىسەي يەرلىك خەلقلەرنىڭ قولىدىكى تىرىكچىلىك ۋاستىسى ئورنىدا ئىشلىتىپ كېلىۋاتقان قورال - ياراقلىرىنى يىغىۋېلىش توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈرۈپ خەلقنىڭ قەتئىي قارشىلىقىغا ئۇچرىغان ئىدى. مەسىلەن، ئالتاي ۋىلايىتىدە ھەر خىل كۆلەمدىكى قوراللىق قارشىلىقلار يۈز بەرگەن ئىدى. 1943- ژىلى «شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت» يەنە بۇيرۇق چۈشۈرۈپ، يەرلىك خەلقنى 10 مىڭ ئات «ئىئانە قىلىشقا» زورلىدى. بۇ ئېغىر سېلىقنىڭ ئاساسى سالمىقى ئىلى، تارباغاتاي ۋە ئالتاي ۋىلايەتلىرىدىكى يەرلىك خەلقلەرنىڭ زىممىسىگە ژۈكلەنگەن ئىدى. شۇنداق قىلىپ، يەرلىك خەلق بىلەن مۇستەملىكىچى ھاكىمىيەت ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەت كەسكىنلەشتى. «قورال - ياراق ئېلىنىش» ۋە «ئات تەقدىم قىلىش» ھەرىكىتى، ئۇيغۇرىستاندا 1944- ژىلدىكى مىللىي ئازاتلىق ئىنقىلاۋىنىڭ پارتلىشىدىكى ئوت تۇتاشتۇرغۇچى پىلتە بولدى.

1944- ژىلى 9- ئاپرېل كۈنى، خىتاي ھۆكۈمرانلىقىغا قارشى مەخپىي تەشكىلات «غۇلجا ئازاتلىق تەشكىلاتى» سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ غۇلجىدا تۇرۇشلۇق كونسۇلخانىسىنىڭ قوللىشى ۋە ياردىمى ئارقىسىدا غۇلجا شەھىرىدە قۇرۇلدى. ئېلىخان تۆرە رەئىس، ئەزالىرى - مۇھەممەدتجان مەخسۇم، رەھىمجان سابىر ھاجى، سالىجانباي باباجان، زۇنۇن تېيىپ، قاسىمجان قەمبىرى قاتارلىقلار بولدى. غۇلجا بەيتۇللا مەسچىتى تەشۋىق پائالىيەت نۇقتىسى قىلىندى. دەل شۇ ۋاقىتلاردا يەنى ئاپرېلنىڭ باشلىرىدا ئالتاي ۋىلايىتىنىڭ چىڭگىل ناھىيەسىدىكى بۇلغۇن دەرياسى ۋادىسىدا پارتىزانلار ئەترىتى بارلىققا كەلدى. شۇ چاغدا موڭغۇلىيە خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ رەھبىرى مارشال چويبالسان چېگارىنى كېزىپ كۆچۈرۈش نامى ئاستىدا ئۇيغۇرىستاننىڭ چىڭگىل ناھىيەسىگە كېلىپ ئوسمان ئىسلامنى قوبۇل قىلدى ۋە ئوسمان ئىسلامنىڭ تەلىۋىگە ئاساسەن موڭغۇلىيە تەرەپ بىر تۈركۈم ھەربىي مەسلىھەتچىلەر ۋە قورال - ياراق، ئوق - دورىلارنى يەتكۈزۈپ بەردى.

1944- ژىلى 5- ئايدا چۆچەك شەھىرىدە ئابلىمىت ھاجىيېۋ، مەتنىياز قارى ئەيسابايېۋ، ئابلىز راخمانوۋلار مەخپىي تەشكىلات قۇرۇپ، خىتاي ھۆكۈمرانلىقىغا قارشى پائالىيەت باشلىدى. 6- ئاينىڭ باشلىرىدا دەلىلخان سۇگۇربايېۋ سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ مەسلىھەتچىلىرى: تۇمۇرخان، ئارىپباي، قاسىم قاتارلىق 13 نەپەر كىشى بىلەن سوۋېتتىن موڭغۇلىيە ئارقىلىق چىڭگىل ناھىيەسىنىڭ بۇلغۇن دەرياسى ۋادىسىدىكى ئالتاي پارتىزانلىرىغا كېلىپ قوشۇلدى. 6- ئاينىڭ 8- كۈنىدىن 16- كۈنىگىچە قاسىماخۇن ئىسمائىلوۋ قاتارلىقلار چۆچەكتىن چېگارىدىن ئۆتۈپ قازاقستاننىڭ باقتى كەنتىگە بېرىپ، مەشھۇر رۇزىبېۋنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بىلەن چېگارا سوۋىسى قىلىش نامى ئاستىدا، سوۋېت چېگارىسى ئىچىدە ئېمىل قوماندانلىق شتابىنى قۇردى. 7- ئاينىڭ 8- كۈنى ئالتاي ۋىلايىتىنىڭ جىمىنەي ناھىيەسىدە موللا ئىسلام ئىسمائىلوۋ، رامازان بولىملار يېتەكچىلىكىدە پارتىزانلار ئەترىتى قۇرۇلدى.

7- ئاي ئىچىدە نۇرھاجى يېتەكچىلىكىدىكى پارتىزانلار سوۋېتتىن جەنۇبى ئۇيغۇرىستاندىكى تاشقورغان ناھىيەسىگە كېلىپ قوراللىق ھەرىكەتلەرنى ئېلىپ باردى. تارباغاتاي ۋىلايىتىنىڭ دۆربىلجىن، چۆچەك ناھىيەلىرىدە غوجاخمەت يېتەكچىلىكىدىكى، رېھىۋ يېتەكچىلىكىدىكى پارتىزان ئەترەتلىرى ئايرىم - ئايرىم ھەرىكەتلەر ئېلىپ باردى. بورتالا شەھىرىدە سادىقباي ئەيسابايېۋ، ئۇلۇغ شاگىيو سوپى، ھاشىمباي ئوسمانوۋ، ئىسلام ھاجى، ھاشىر ۋاھىدى، ئابدۇغوپۇر ئىمىن، داۋۇت ساتتارى، ئابدۇرېھىم كېرىمى، زۇنۇن قاتارلىق كىشىلەر قاتناشقان يوشۇرۇن ئىنقىلاۋىي تەشكىلات قۇرۇلۇپ، بارات پالۋان، ھاشىر ۋاھىدىلار يېتەكچىلىكىدە پارتىزانلار ئەترەتلىرى تەشكىللىنىپ، بورتالا ۋە جىڭ ناھىيەلىرى تەۋەلىرىدىكى ستراتېگىيەلىك جايلاردىن بولغان داخياگزا، ئوتەي، ئاچاللاردا پارتىزانلىق پائالىيەت ئېلىپ باردى.

1944-ژىلى ئاۋغۇست ئېيىنىڭ 14- كۈنى غېنى باتۇر، فاتىخ مۇسلىموۋ، ئەكبەر، سېيىت قاتارلىقلار ئىلى ۋىلايەت نىلقا ناھىيەسىنىڭ ئۇلاستاي تاغلىق رايونىدا پارتىزانلار ئەترىتى قۇردى. 17- ئاۋغۇست كۈنى فاتىخ مۇسلىموۋ قاتارلىقلار نىلقىدىكى مەسچىتتە قوراللىق قوزغىلاڭ كۆتۈرۈش توغرىلىق مەسلىھەتلىشىۋاتقىنىدا كۈتۈلمىگەن يەردىن بىر خائىن ساقچى ئىدارىسىگە مەلۇم قىلىپ قويدى ۋە قوراللىق ساقچىلار كېلىپ، قوزغىلاڭ كۆتەرمەكچى بولغانلارنى قاماققا ئالماقچى بولدى. بۇنى كۆرگەن قوزغىلاڭچىلار دەرھال قوزغىلاڭنى باشلاپ، ساقچىلاردىن بىر مۇنچىسىنى ئېتىپ ئۆلتۈردى. مانا بۇ مەشھۇر نىلقا قوزغىلىڭىنىڭ باشلىنىشى ئىدى. شۇنداق قىلىپ قوزغىلاڭچىلار ئۆز پائالىيىتىنى قانات يايدۇرۇپ، تاغلىق جايلاردا تايانچ بازىلار قۇردى. كۆپ ئۆتمەي ئۇلارنىڭ سانى 500 ئادەمدىن ئاشتى.

5- ئۆكتەبىر كۈنى غېنى باتۇر، ئەكبەر، خەمىت مۇسلىموۋلار باشچىلىقىدا 500 نەچچە كىشىلىك قوراللىق پارتىزانلار ناھىيە مەركىزى نىلقا شەھىرىچىسىگە ھۇجۇم قىلىپ، بىر سۇتكا جەڭ قىلغاندىن كېيىن 7- ئۆكتەبىر تاڭ سەھەردە نىلقىنى ئازات قىلدى. خىتاي ھەربىي ساقچىلىرىدىن 30 نەچچىسىنى ئۆلتۈرۈپ، 140 ئادەمنى ئەسىرگە ئالدى. تۈرمىدىكى ئوبۇل خەيرى تۆرە، يۈسۈپخان قاتارلىق 100 نەچچە ئادەمنى بوشاتتى. گومىنداڭ دائىرىلىرىنىڭ پارتىزانلارنى قورشاپ يوقىتىشىغا ياردەم قىلغان خائىن قاناتبېك، نىلقا ناھىيە ھاكىمى لوچېشىڭ، ساقچى ئىدارە باشلىقى فىڭ ۋېيجۇن ۋە ئىلى ۋىلايەتلىك ساقچى ئىدارە مۇئاۋىن باشلىقى جاۋ جۇڭمىنلارغا ئۆلۈم جازاسى بەردى. پارتىزانلار كۆپىيىپ 800 كىشىلىك قوشۇنغا ئايلاندى، شۇڭا 3 چوڭ ئەترەتكە بۆلۈندى، ئۇيغۇرلاردىن ئىبارەت چوڭ ئەترەتكە غېنى باتۇر، قازاقلار ئەترىتىگە ئەكبەر، رۇسلار ئەترىتىگە ئىۋان شۇتوۋلار ئەترەت قوماندانلىرى بولدى.

4- نويابىر كۈنى غۇلجىدىكى «ئازاتلىق تەشكىلاتى» غۇلجىدا تۇرۇشلۇق خىتاي ئارمىيەسىنىڭ ئاساسلىق ئەسكىرى كۈچىنىڭ نىلقا تەرەپكە كەتكەنلىكى، شەھەردە 1500 دىن كۆپرەك خىتاي ھەربىيلىرىنىڭ ۋىلايەتلىك ساقچى ئىدارىسى، ھەرەمباغ كازارمىسى، ئائېرودروم، سانائەت شىركىتى (ئېلېكتروستانسىيە) ۋە خىتاي قوماندانلىق شتابى قاتارلىق نۇقتىلاردا قالغانلىقىدىن پايدىلىنىپ نىلقىغا ئادەم ئەۋەتىپ، نىلقا پارتىزانلىرىنىڭ دەرھال غۇلجىغا ھۇجۇم باشلىشىنى تەلەپ قىلدى. بۇ ۋاقىتلاردا غۇلجا شەھەر ئەتراپىدىكى غۇلجا ناھىيەسىنىڭ جىلىليۇزى، پەنجىم يېزىلىرىدا شۇنداقلا سۈيدۈڭ ناھىيەسىگە قاراشلىق لوسىگوڭ يېزىسىدا خىتاي ھۆكۈمرانلىرىغا قارشى مەخپىي تەشكىلاتلار قۇرۇلغان ئىدى.

5- نويابىردىن باشلاپ غۇلجا شەھىرى كوچىلىرىدا «يوقالسۇن خىتاي ھۆكۈمرانلىرى!»، «مۇسۇلمانلار، بىرلىشىپ، خىتايلارنى ئۇيغۇرىستاندىن قوغلاپ چىقىرايلى!» دېگەن مەزمۇندىكى تەشۋىق ۋەرەقىلىرى ۋە پلاكاتلار پەيدا بولدى.

6- نويابىر تاڭ سەھەردە نىلقا پارتىزانلىرىنىڭ غېنى باتۇر باشچىلىقىدىكى ئەترىتى بەلگىلەنگەن ئورۇنغا ئۆز ۋاقتىدا يېتىپ كەلدى، ئامما قالغان ئىككى ئەترەت ۋاقتىدا يېتىپ كېلەلمىگەنلىكى ئۈچۈن، غۇلجا شەھەر 3- رايونلۇق خىتاي ساقچى ئىدارىسىغا غېنى باتۇر ئەترىتى يالغۇز ھۇجۇم باشلىدى. شۇ كۈنى فاتىي ئىۋانوۋىچ لېسكىن پارتىزانلارنى باشلاپ، سۈيدۈڭ ناھىيە لوسىگوڭ رايونلۇق ساقچى ئۇچاستكىسىغا ھۇجۇم قىلىپ، رايون باشلىقى، ساقچى باشلىقى قاتارلىق بىر نەچچە ئون خىتايلارنى ئېتىپ تاشلاپ، لوسىگوڭنى ئازات قىلدى ۋە لېسكىن، موگونتوۋلار باشچىلىقىدىكى پارتىزانلار ئەترىتى رەسمىي قۇرۇلدى.

6- نويابىر كۈنى، ئوكتەبىرنىڭ ئاخىرلىرىدا سوۋېتتىكە ياردەم سوراشقا ئەۋەتىلگەن ئابدۇكېرىم ئابباسوۋ سوۋېت ئىتتىپاقى ئوفىتسېرى پيوتر رومانوۋىچ ئالېكساندروۋ بىلەن بىرلىكتە بىر قوراللىق قوشۇننى باشلاپ قورغاس ئارقىلىق يوشۇرۇن غۇلجىغا كېلىپ «ئازاتلىق تەشكىلاتى» بىلەن بىرلىكتە ھەربىي ئىشلار قوماندانلىق شتابىنى قۇردى. ئالېكساندروۋ ئۇنىڭغا مەسئۇل بولدى. شتاب ئەزالىرى: ئابدۇكېرىم ئابباسوۋ، رەھىمجان سابىرھاجى، ۋ. مازاروۋ، قاسىمجان قەمبەرىلاردىن ئىبارەت بولدى. بۇ شتاب پۈتۈن شەھەر بويىچە قوزغىلاڭ كۆتۈرۈشنى، نىلقا پارتىزانلىرىنىڭ غۇلجىغا ھۇجۇم قىلىشىغا ماسلىشىشنى قارار قىلدى.

7- نويابىر تاڭ سەھەرلىكى نىلقا پارتىزانلىرى غۇلجا شەھىرىدە خىتايلارغا قارشى ئومۇميۈزلۈك ھۇجۇمنى باشلىدى. شەھەردىكى يەرلىك خەلقلەر ئۇنىڭغا قوشۇلدى. نەچچە كۈن كەسكىن جەڭ قىلىش نەتىجىسىدە، ئالتە شۇئار، سايبويى، تۇغۇزكۆرۈك مەھەللىلىرى ئازات قىلىندى. ۋالى مەھكىمە، ۋىلايەتلىك ساقچى ئىدارىسى، سانائەت شىركىتى قورشاپ ئېلىندى. ۋىلايەتلىك ساقچى ئىدارە باشلىقى ليۇ بىندى ئېتىپ تاشلاندى. 10- نويابىردىن 12- نويابىرغىچە غېنى باتۇر يېتەكچىلىك قىلغان ئەترەت ئىلى ۋىلايەتلىك ساقچى ئىدارىسى، سانائەت شىركىتى قاتارلىق ئەڭ مۇھىم ستراتېگىيەلىك جايلارنى ئارقا - ئارقىدىن ھۇجۇم بىلەن ئالدى ۋە خىتايلارنىڭ بىر باتالىيوندىن كۆپرەك ئەسكىرىنى يوقاتتى. سېيىت، ئوسمان ئىبراھىموۋ، نۇر ئابىلوۋ، ھوشۇر مەممەتوۋ، ماناپخانلار باشلىغان پارتىزانلار گومىنداڭ ھەربىي شتابى، ۋالى مەھكىمە، ناھىيەلىك (شەھەرلىك) ھۆكۈمەت ۋە ساقچى ئىدارىلىرىنى ھۇجۇم بىلەن ئالدى. خىتايلارنىڭ سكلادىنى ساقلاۋاتقان يەرلىك خەلقتىن تۈزۈلگەن 400 نەچچە گومىنداڭ ئەسكەرلىرى پارتىزانلار تەرىپىگە ئۆتۈپ كەتتى. شۇنىڭ بىلەن غۇلجا شەھىرى ئاساسەن ئازات بولدى. ئىلىدىكى گومىنداڭ ھەربىي شتابىنىڭ باشلىقى ساۋ رىلىڭ قالدۇق قىسىملار، ئوفىتسېر ئەسكەرلەرنىڭ ئائىلە - تاۋابىئاتلىرى، نىلقىدىن چېكىنگەن يارىدار چېرىكلەر، قېچىپ كەلگەن خىتاي ئەمەلدارلىرى ۋە خىتاي ئاھالىلىرىدىن بولۇپ - 8 مىڭ ئادەمنى باشلاپ شەھەر ئەتراپىدىكى ئائېرودروم، ھەرەمباغ ۋە لەڭكىش بۇدخانىسى جايلاشقان ئىككى ئېگىزلىككە چېكىنىپ، قاتتىق مۇداپىئە قۇرۇپ ياردەم كۈتۈپ ياتتى. پەقەت ساقچى ئىدارە باشلىقى گاۋ ۋېي تۈرمىدىكى مەھبۇسلارنىڭ بىر قىسمىنى ئاتقۇزۇۋەتكەندىن كېيىن، ئاز سانلىق ئادەمنى باشلاپ ئىلى دەرياسىدىن ئۆتۈپ، چاپچال ناھىيەسىگە قېچىپ كەتتى.

نويابىرنىڭ باشلىرىدا، ئابدۇرېھىم، باۋدۇن قاتارلىق كىشىلەر سۈيدۈڭ ناھىيەسىنىڭ لەڭگەر ئەتراپىدا مەخپىي پائالىيەت ئېلىپ باردى ھەمدە لوسىگوڭ پارتىزانلىرى بىلەن ئالاقىلاشتى. غۇلجىدىكى رەھبەرلىك تەرىپىدىن بۇ يەرگە مۇخپۇل تۆرە باشچىلىقىدا 20 نەپەر ئادەم ئەۋەتىلىپ، سۈيدۈڭ پارتىزانلار ئەترىتى قۇرۇلدى.

12- نويابىر كۈنى غۇلجىدىكى ئازاتلىق تەشكىلاتى «ئۇيغۇر، قازاق، قىرغىز» كلۇبىدا يىغىن ئۆتكۈزۈپ شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى ۋاقىتلىق ھۆكۈمىتى قۇرۇلغانلىقىنى جاكالىدى. دۆلەت بايرىقىنىڭ ئېگى يېشىل ئوتتۇرىسى سېرىق ھىلال ئاي - يۇلتۇزلۇق بولىدىغانلىقىنى بېكىتتى. يىغىندا ئېلىخان تۆرە، غېنى باتۇر، ھاكىمبەگ غوجا، ئابدۇرۇپ مەخسۇم، رەھىمجان سابىر ھاجى، مۇھەممەدتجان مەخسۇم، ئابدۇكېرىم ئابباسوۋ، خەبىب يۇنىچېۋ، ئەنۋەر مۇسابايېۋ، پاۋېل پاۋلوۋىچ موسكالېۋ، ئوبۇل خەيرى تۆرە، جانى يولداش، سالىھجانباي باباجان، ئابدۇلمۇتەلى خەلپەت، پيوتر رومانوۋىچ ئالېكساندروۋىچ، پۈجە قاتارلىق 16 كىشىدىن تەركىپ تاپقان ۋاقىتلىق ھۆكۈمەت كومىتېتى سايلاپ چىقىلدى. ئېلىخان تۆرە رەئىس، ھاكىمبەگ غوجا مۇئاۋىن، ئابدۇرۇپ مەخسۇم باش كاتىپلىققا سايلاندى. يىغىندا ۋاقىتلىق ھۆكۈمەت قارمىقىدىكى ئەپپاراتلارنى قۇرۇش، ئورگان گېزىتى چىقىرىشقا تەييارلىق قىلىش، ھەربىي قوماندانلىق شتابىنى ۋاقىتلىق ھۆكۈمەتنىڭ پارتىزانلىرى باش قوماندانلىق شتابى قىلىپ ئۆزگەرتىش، پ.ر. ئالېكساندروۋنى باش قوماندانلىققا بەلگىلەش قارار قىلىندى.

مانا شۇنداق قىلىپ، ئۇيغۇرىستاننىڭ ھەقىقىي ئىگىسى بولغان ئۇيغۇر خەلقى، ئۆز ۋەتىنىدىن خىتاي بىسقۇنچىلىرىنى قوغلاپ چىقىرىپ، ئۆز ۋەتىنىدە مۇستەقىل مەملىكىتىنى يەنى ئىنقىلاۋىي جۇمھۇرىيىتىنى قۇرغان ئىدى. قىسقا ۋاقىت ئىچىدە ئۇيغۇرىستاننىڭ شىمالى قىسمىدىكى ئۈچ ۋىلايىتىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بۇ جۇمھۇرىيەتتە، خەلقىمىز 5 ژىل داۋامىدا ئەركىن نەپەس ئېلىپ، خەلق تۇرمۇشى زور دەرىجىدە ياخشىلىنىپ، خەلقىمىز مۇستەقىللىقنىڭ تاتلىق تەمىنى تېتىغان ئىدى. لېكىن بەختكە قارشى قىزىل خىتاي ۋە سوۋېت ئىتتىپاقىدىن ئىبارەت ئىككى چوڭ ئىمپېرىيەنىڭ تىل بىرىكتۈرۈشى، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئۆزى قول سېلىپ باشلىغان ئىنقىلاپقا، ئۆزىنىڭ ساتقۇنلۇق قىلىشى نەتىجىسىدە خەلقىمىزنىڭ مىڭلىغان پەرزەنتلىرىنىڭ تۆككەن شېھىتلىك قانلىرى بەدىلىگە كەلگەن ياش مۇستەقىل جۇمھۇرىيىتىمىز قۇربان قىلىندى. خەلقىمىزنىڭ سادىق پەرزەندى ئەخمەتجان قاسىمى قاتارلىق رەھبەرلەرنىڭ پاجىئەلىك ھالاك بولۇشى بىلەن ئىنقىلاپ نەتىجىسىز ئاياقلاشتى.

شەمسىدىن ئابدۇرېھىم

В СЕМЬЕ ЕДИНОЙ

Продолжая рубрику "Знакомство с интересными людьми", мы в сегодняшнем номере газеты представляем семью Самсаковых. Отец - Усман Шарипович, подполковник в отставке общевойскового командного состава, сын - Руслан Усманович, старший гвардии-лейтенант Панфиловской дивизии, сноха - Лиля, старший лейтенант. Хочется особо отметить тот факт, что в минувшем году Руслан Усманович прошел обучение в Англии на высших военных курсах, организованных по линии ООН.

УСМАН ШАРИПОВИЧ - уроженец города Яркенд Алмаатинской области. Закончив среднюю школу имени Луначарского, ушел на срочную службу в армию, а потом поехал в город Саратов на учебу в высшее военное командное училище. После четырех лет учебы молодой лейтенант вернулся домой, где его ждала алмаатинская девушка по имени Райхан. Как у всех офицерских жен, жизнь Райхан после их свадьбы стала бесконечными переездами.

Первая поездка у молодоженов была в Германию, в военный город Веймар, где дислоцировался общевойсковой командный состав Советской армии. Усман Шарипович командовал ротой. Затем, в 1974 году, его направляют в Египет, когда развязалась война между Израилем и Египтом. Усман Шарипович попал на эту войну командиром взвода зенитно-ракетного полка, в котором прослужил 7 месяцев. Получил медаль "За боевые заслуги" и повышение в звании капитаном.

После пятилетней службы в Германии, к тому времени с двумя малышами, семья Самсаковых вернулась в Казахстан. Навестив родителей, уехали в Отары, где начался новый этап военной службы семейной четы. В Отарах, в пустынной местности, расположены учебные дивизии, в одном из 6 полков, в мотострелковом, Усман Шарипович стал начальником штаба. Несмотря на резкие перемены жизненных условий (из Германии - в пустыню), по словам Райхан Ахатовны, преодолели трудности благодаря оптимизму и молодости. Она, еще будучи совсем молодой, поставила перед собой цель - заниматься воспитанием и обучением своих детей, несмотря ни на какие бытовые сложности. По истечении трех лет службы в Отарах, Самсаковы снова собрали чемоданы в дорогу. Теперь - в Белоруссию.

Не минула Усмана Шариповича и афганская война. В апреле 1974 года начали вводить в Афганистан через Туркмению советские войска. "Афган" проложил мелкие линии морщин на лбу у Усмана Шариповича. В первые месяцы афганской войны его отправляют начальником эшелона в приграничный город Кушка. Эшелоны возили в Афганистан личный состав, провизию, топливо, а обратно - рефрижераторы с трупами сотен солдат, погибших в боях. Райхан Ахатовна вспоминает: "Безусловно, ждать близкого человека с войны в мирное время невыносимо тяжело. Афганская война была вторым боевым испытанием в жизни Усмана".

А потом по воле судьбы семья Самсаковых уехала на Курилы. Они жили на одном из островов, расположенных по соседству со страной восходящего солнца. Остров Итуруп, шириной 8 км., длиной 150 км. омывается с запада Охотским морем, с востока Тихим океаном (я особо отметила географические данные острова, чтобы на мгновенье представить условия той жизни. Частые дожди, тайфуны, землетрясения). Усман Шарипович служил начальником штаба-тыла пулеметно-артиллерийской дивизии. Их задача заключалась в охране восточных рубежей Советского Союза.

После трехлетней службы на Курилах в 1985 году Самсаковы перебираются на юг страны, в Киргизию. Здесь подполковник Усман Шарипович занимает пост начальника штаба-тыла общевойсковой легендарной Панфиловской дивизии, откуда в 90-м уходит на заслуженный отдых с 28-летним военным стажем, оставив после себя в армии сына, который продолжит династию военных.

РУСЛАН УСМАНОВИЧ - закончил Сибирский медицинский университет, факультет военного врача. Работает сейчас главным военным врачом госпиталя Кой-Ташской войсковой части, командир медицинской роты Панфиловской дивизии.

Руслан, успешно преодолев отборочные туры, по очень высоким показателям знания военного дела и английского языка, поступил на высшие военные курсы в Англии. В конкурсе, проводимом ООН, участвовали офицеры Минобороны стран бывшего Варшавского Договора, из 30-ти лучших офицеров Кыргызстана, участвовавших в нем, прошел отбор лишь один, старший гвардии-лейтенант Руслан Самсаков. В Англии Руслан жил в городе Йорке в английской семье Дункансов, учился в колледже при Оксфордском университете. В число предметов обучения входили общий и военный английский язык, предметы по организации ООН, НАТО, армии Великобритании и другие, необходимые для повышения уровня интеллекта офицеров. На вопрос: "Сколько времени вы готовились для участия в конкурсе?", Руслан Усманович ответил: "Можно сказать, с раннего детства, за что я благодарен своим родителям, в особенности матери".

Думается, даже по кратким биографическим данным этих людей можно сделать вывод: уйгуры, жившие

в СССР и живущие теперь в республиках бывшего Союза, не были иждивенцами, а принимали полнокровное участие во всех сферах жизни, даже в области государственной обороны.

Рабням ЯКУП

На снимках: 1. Семья Самсаковых; 2. Руслан Усманович в Англии у семьи Дункансов

تەغدىرىمىز ئۆز قولىمىزدا

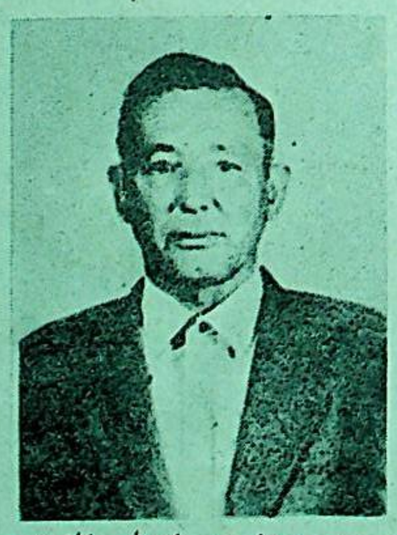

بىز، مەشرەپ ئەھلى ئاغىنىمىز باراتجاننىڭ 60 ژىللىق باھارىنى چىن ژۇرىگىمىزدىن قۇتلۇقلاپ، ئاغىنىمىز

باراتجانغا

60 ژىل جەرىيانىدا كۆرەلمىگەن بەختىنى كۆرۈشىنى، تېنىگە سالامەتلىك، ئائىلە ئىچىگە ئىسسىق مۇھەببەت، چوڭ خوشاللىقلار بېرىشنى ئاللاھتىن تىلەيمىز.

مەشرەپ ئەھلى

«ۋىژدان ئاۋازى»نىڭ ئۇتكەنكى سانىدا ئىنىمىز تەلئەت باقى ياشلىرىمىزنى ۋەتەنپەرۋەرلىك روھتا تەربىيەلەش توغرىسىدىكى مەسىلىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ ناھايىتى توغرا ئىش قىلدى. ھازىرقى ۋاقىتتا خىتاي كوممۇنىست مۇستەملىكىچىلىرى ۋەتىنىمىز ئۇيغۇرستاننى تولۇق بېسىۋېلىپ، ئۇنىڭ يەر ئاستى - ئۈستى بايلىقلىرىنى بۇلاپ - تالاپ، پۈتۈن سىياسىي - ئىقتىسادى ھوقۇقلىرىنى تارتىۋېلىپ، ئۇزى خالىغانچە ھۆكۈمرانلىق قىلىش بىلەن چەكلىنىپ قالماستىن، خىتايلارنى ھەددى ھىساپسىز يۇتكەپ ئەكېلىپ، كۆپلىگىدىن پايدىلىنىپ باستۇرۇش، تۇغۇتنى چەكلەش ئارقىلىق نوپۇسنى كامايتىۋېتىش، ئىقتىسادى جەھەتتە بوغۇپ قۇللۇققا ئايلاندۇرۇش، «مىللىي بۇلگۇنچىلەر» دېگەن قالپاقنى كىيدۇرۇپ، ئېتىپ، قاماپ، ئۇلتۇرۇپ تۇگۇتىۋېتىش ئوخشاش ساناپ تۇگەتكىسىز ناھايىتى قەبىھ ئۇسۇللار بىلەن مىللىتىمىزنى پۈتۈنلەي يوق قىلىۋېتىش چارىلىرىنى كۆرمەكتە. خەلقىمىز يەر يۈزىدىن يوقاپ كېتىش خەۋىپى ئاستىدا قالدى. مانا مۇنداق كەسكىن شارائىتتا بەزى قېرىنداشلىرىمىز «بىزنىڭ مىللىتىمىزنىڭ ئىتتىپاقى يوق، بىر - بىرىنى كۆرەلمەيدۇ، ساتقۇنلار كۆپ چىقىدۇ - شۇنىڭ ئۈچۈن بىز ھېچ ئىش قىلالمايمىز» دەپ، ناھايىتى كۆپ ئىللەتلەرنى ژىغىپ توپلاپ، مىللىتىمىزنىڭ ئۈستىگە ئارتىپ قويىدۇ. بۇ مىللىتىمىزنىڭ خاراكتېرىگە مۇۋاپىق باھا ئەمەستۇر. شۇڭلاشقا ياشلىرىمىزغا مىللىتىمىزنىڭ تارىخىي قەھرىمانلىقلىرىنى، ھازىرقى ۋەتەندىكى ياشلىرىمىزنىڭ باتۇرلىقلىرىنى، ۋەتىنىمىزنىڭ گۈزەللىگىنى، بايلىقلىرىنى، تارىخىي مەدەنىيىتىنى، بىزنىڭ مىللىي ئالاھىدىلىك خۇسۇسىيەتلىرىمىزنى چۈشەندۈرۈپ، ياشلارنىڭ مىللىي غورۇرىنى ئويغۇتۇپ، ئۇلارنىڭ ۋەتىنىمىزنىڭ مىراسخورلىرى ئېكەنلىگىنى ھېس قىلدۇرىشىمىزنى تەۋسىيە قىلغان بولار ئېدىم. ژۇقۇرقىدەك كامچىلىقلار ھەممە مىللەتلەردە بار. مىللەت ئۆز ھوقۇقىنى ئالغاندىن كېيىن مۇنداق يېتەرسىزلىكلەر تەدرىجى تۈزۈلۈپ كېتىدۇ. خەلىقنى ئەمەلىي ئىش ئىتتىپاقلاشتۇرىدۇ. شۇنىمۇ ئېيتماي مۇمكىن ئەمەسكى، مىللىتىمىزگە قويۇلغان ئەيىپلەرنىڭ ھەممىسىنى سۈزلەۋېرىپ، بەزى ياشلىرىمىزدا «ئۇيغۇر بولغىچە، باشقا مىللەت بوپ قالسام بوپتىكەن» دەيدىغان يامان كەيپىياتنى پەيدا قىلىپ قويىدۇق. ھەتتا بەزىلەرنىڭ ئۆزلىرىنى باشقا مىللەت دەپ يازدۇرۇۋېلىشىغا سەۋەپمۇ بولۇپ قالدۇق. بۇ تەشۋىقات دۇشمىنىمىزگە پايدىلىق بولۇپ چىقتى، خالاس. شۇنىڭ ئۈچۈن ھازىرقى شارائىتتا مىللىتىمىزنىڭ ئارتۇقچىلىقلىرىنى تەرغىپ قىلىش، مىللىي ئىتتىپاقىمىزنىڭ كۈچىيىشىگە ياشلىرىمىزنى ۋەتەنپەرۋەرلىك، مىللىي روھتا تەربىيەلىشىمىزگە پايدىلىق بولۇدىغۇ دەپ پەرەز قىلىمەن.

ياسىن ھاجى

ئەۋلاد كۆرۈپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com

Каждый человек имеет право на свободу убеждений и свободное выражение их; это право включает свободу беспрепятственно придерживаться своих убеждений и свободу искать, получать и распространять информацию и идеи любыми средствами и независимо от государственных границ.

(Ст.19 Всеобщей декларации прав человека)

«ۋېژدان ئاۋازى»
جۇمھۇرىيەتلىك
ئىجتىمائىي - سىياسىي
گېزىت

گېزىتنى تەسىس قىلغۇچى
«ۋېژدان ئاۋازى» گېزىتى
رېداكسىيە خادىملىرى

باش مۇھەررىر
مۇزەپپەرخان قۇربان
☎ 28-27-18

باش مۇھەررىرنىڭ ئورۇن باسارى
رابىيەم ياقۇپ

مەسئۇل كاتىپ
ئەكبەرجان باۋدۇن

رەسسام
سابىتجان باباجان

ئىختىسات مۇدىرى
ئەلى ئايۇپ

ئادرىس
چۈي پروسپېكتى.111
بىشكېك 720065

گېزىتىمىز سەھىپىلىرىدە بېسىلغان ماقالىلار ئاۋتورلىرىنىڭ مەۋقىئەسى تەھرىرات مەۋقىئەسى بولۇپ ھېساپلانمايدۇ.
تەھرىراتقا كەلگەن ماقالىلار قايتۇرۇلمايدۇ ۋە ئۇلارغا جاۋاپ بېرىلمەيدۇ.

Республиканская общественно-политическая газета
"Виждан авази"
("Голос совести")

Главный редактор:
Музаппархан КУРБАН
☎ 28-27-18

Газета зарегистрирована в Министерстве юстиции Кыргызской Республики
Регистрационное свидетельство № 586-3301-000

Зам. главного редактора:
Рабиям Якуп

Ответ. секретарь:
Акбаржан Бавдун

Художник:
Сабитжан Бабаджан

Зам. главного редактора по финансовым делам:
Али Аюп

Учредитель:
Трудовой коллектив редакции.
Газета выходит 1 раз в месяц.
Набрана в редакции газеты "Виждан авази".
Адрес: г. Бишкек Пр.Чуй,111
Отпечатана в Малом Кантском типографическом предприятии.

Офсетная_____ п.л.
Тираж 4800
Заказ: 763

БАҺАР РӘҺИМИ (Идиқут)

Абай намидики хәлиқара конкурс мукапатиниң саһиби

ҒОЖАХМӘТ ПОЛКОВНИК

Шәрқий Түркистан миллий азатлиқ инқилавиниң сәркәрдилириниң әң атақлиқ намайәндилиридин бири, Хитай басқунчилириға қарши тарихий җәңләрдә шөһрити ривайәткә айланған, Тарбағатай, Алтай тағлирини давалғутуп тәвритивәткән қудрәтлик партизанлар қошунлириниң тәшкилатчиси вә истидатлиқ қомандан Ғоҗахмәт партизан (полковник)ниң җәңгивар хатирисигә беғишланған мәрсийә.

◇◇◇◇◇◇

Сән тоғрилиқ ейтилмиди һеч нәрдә,
Сән тоғрилиқ йезилмиди қәсидә.
Лекин сениң шуңқар сүпәт шәниңгә,
Ана тарих дастан язған қәлбимгә!

Сән тоғрилиқ йезилмиди китаплар,
Минбәрләрдин яңримиди хитаплар.
Лекин сени ақ баш Алтай тағлири,
Шуңқарларниң шуңқари дәп һесаплар!

"Қәйсәр еди..." дәп ядлиса қазақлар,
"Шәншәр еди..." дәп даңлайду қалмақлар.
"Мәрт әр еди..." дәп җирлиса татарлар,
Шөһритиңгә ярашқанди атақлар.

"Барикалла оғлум..." десә Әлихан,
Әрлигиңгә зоқлинатти Әхмәтҗән.
Сени "Алтай йолваси..." дәп даңлашқан,
Генераллар - Исхақбәк һәм Дәлилқан.

Пәхирләнгән пәхрим-Шәрқий Түркистан,
Хизмитиңдин мәрт Ғоҗахмәт Партизан.
Намиң явға әҗәл чачқан дәһшәтлик,
Мәңгү саңа тәәллуқ шан-шәрәпшан!

Ана жутуң кинәп сени әсләйду,
(Қәһриман жут Қәһриманин издәйду!)
Өзин даңлап жүргән җанлар алчаңлап,
Дадиллиқта ямиғиңға йәтмәйду...

Әһли жутуң дәп "Ғоҗахмәт Партизан!",
Хан көтәргән оғлан едиң пасибан.
Намиң шундақ қалди мәңгү тарихта,
Иптихарим боп "Ғоҗахмәт Партизан!".

Қорққан калтис ақ вә қизил явузлар,
Қияпәңгә карамәт күч-қудрәт яр.
Ким билмәйду сени Уйғур Полковник,
Истиқлалийәт җәңгаһиға ғазаткар!

Билмигәнләр билип қойсун, полковник -
Алий җанап еһтирамға сән лайиқ.
Лавлап янған тарихимда җәңгивар,
Гүлханимсән, мәртләр яққан әҗайип.

Баһадирсән баһада йоқ тәңдишиң,
Шәрһиләйду хислитиңни маңа ким?
Һәқ көзләрни камаштуруп кәткәнму,
Дәрманидин от чақниған әрлигиң?

Бөшүгүңни тарбағатай тәврәткән,
Палван сәрдар - Хоҗанияз дәрис өткән.
Уйғурстан вулканидин партлиған,
Алтай... Қобик тағлирини тәврәткән.

Ривайәт көп... сән тоғрилиқ таралған,
Ана жутниң нахшисиға айланған.
Жутни қилған ғайибанә мәһлия,
Партизан сән, қай һекмәттин яралған?!

Тазим әйләп, Қәшқәр, Хотән... Қумуллар,
Улуқлайду кинәп сени Уйғурлар.
"Чин батур..." дәп һәвәсләнсә Дағурлар,
Ирадәңдин һозурланған моңғуллар!

Тонар сени Ташкәнт, Бишкәк... Алмута,
Билгән сени, Сталин, Мав... Москва.
Ишәнчәңни ақлиди... намәртләр -
"Полковник" дәп үнван бәргән шулар!

Пут-қолуңни чүшәп берип хитайға,
Вапасизлар ташлап кәтти зинданға.
Қәйсәр қисас номусуңни нәйзә қип,
Зинданниму айландурған мәйданға -
Партизансән! Арман болған арманға...

Болғанлиқтин һөр бәхтиңгә ғазаткар,
Қорққан явлар... ғалҗирлашқан
җаллатлар.
Сәрсан болуп яқа жутта көз жумған,
Ғоҗахмәтни биләмсиләр әвлатлар?
Партизанни әсләмсиләр ғазаткар?

Болған бүйүк һөр истиқлал мәшъили,
Полковникниң йоқ немишкә һәйкили?
Зати улуқ әслимизни йоқлимай,
Өтимизму өтимәй һәқ пәризни?!

Болма әвлат өз нәпсиниң гәндиси,
Унтулмамду әҗдатларниң һәммиси?
Әң болмиса биләмсиләр, қәйәрдә,
Уйғуранә полковникниң қәвриси?!

Башлиниду мәртлик-мәртни қоғдаштин
Мәртлигиңдә әрлигиндә-мурадиң.
Мәртләр роһи мәдәт бәргән әвлатни,
Мурадиға йәткүзиду Худайим!

Бозәк болмас напакларға һеч қачан,
Пак номуслуқ, сап вижданлиқ әл-макан
Номусуңниң байрақдари боп шуңа,
Чиққан оғланиң-Ғоҗахмәт партизан!

Жут дәрдидә жүрәк-бағри боп зедә,
Байрақ болған Уйғурстан шәнигә.
Ойлунуңлар.
Толғунуңлар.
Уйғурлар -
Ғоҗахмәттәк Полковниклар аз биздә.

Талиқ шуңа аңа шану-шәрәпшан,
Талиқ аңа алий һөрмәт-еһтирам.
Ғоҗахмәттәк Қәһриманлар яратқан,
Уйғурстан бозәк болмас һечқачан!

Ишәнмәңләр иғвагәргә! у ялған,
Әқли-һошидин азған... у алҗиған!
Өлгән әмәс! Өлмәк әмәс!.. мәңгүлүк -
Ғалипларниң вәтини - Уйғурстан!

* * *

Башлиниду вәтинимдин Бисмилла,
Бәргән маңа Улуқ Алла қип инъам.
Шу Диярға сән пидакар, мән Шаир,
Етиқадим-иманимға сән Илһам!

...Уйғуранә Полковник! Уйғурниң,
Хатирәңгә сәҗдигаһим бу нахшам!

◇◇◇◇◇

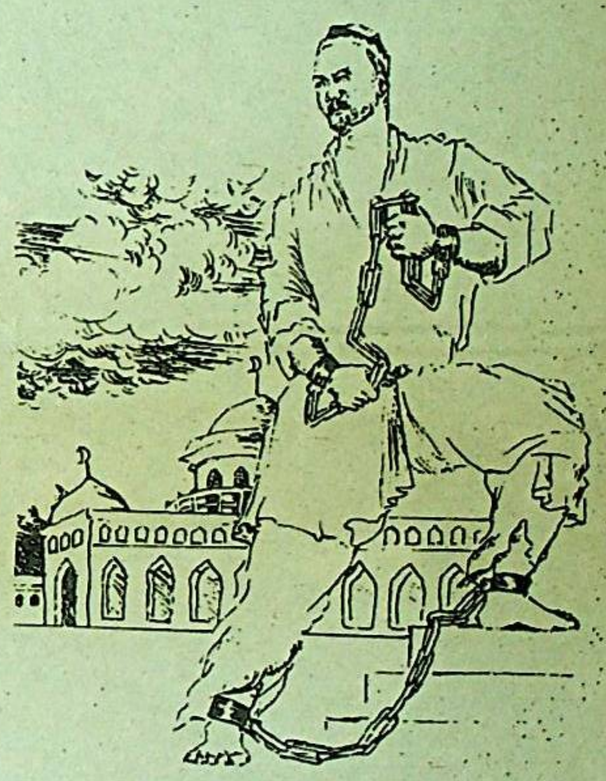

Рәссам: Абдуришит Ваһиди

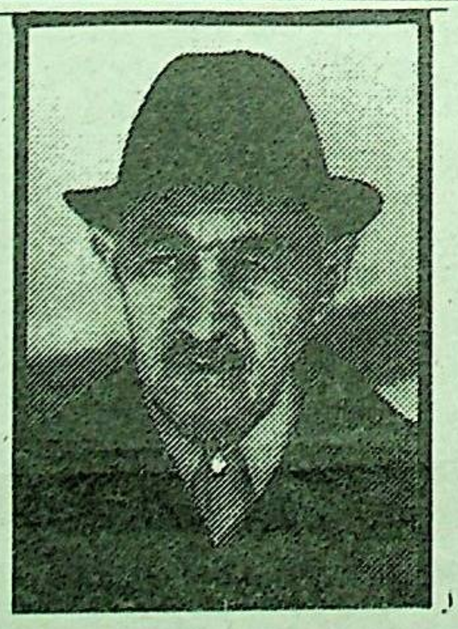

مەكتەپ پائالىيىتى داۋاملىشىۋاتىدۇ

قىرغىزستان پايتەختى بىشكېك شەھىرى يېنىغا ئورۇنلاشقان چۈي ئوبلاستى قەنت رايونىنىڭ نوۋو - پاكروۋكا يېزىسىدا 700دىن ئارتۇق ئۇيغۇر ئائىلىسى ياشاۋاتقان بولۇپ، بۇ شىمالىي قىرغىزستاندىكى ئەڭ چوڭ ئۇيغۇر جامائىتى توپلاشقان جايدۇر. ئۇتكەن ژىلى موشۇ يېزىدا ئۇيغۇر ياشلىرىغا ئۇيغۇر تىلى، يېزىغى، تارىخى، ئىنگلىز تىلى، كومپيۇتېرنى ئۇزلەشتۇرۇش قاتارلىق دەرىسلەرنى ئوقۇتىدىغان كەچكى مەكتەپ ئېچىلغان ئېدى. يېقىندا يېزىدىكى ئۇيغۇر جامائەتچىلىگى، مەسچىت قەۋمى ۋەكىللىرى قاتناشقان ژىغىن ئۇتكۇزۇلۇپ، موشۇ مەكتەپ پائالىيىتىنى داۋاملاشتۇرۇش قارار قىلىندى. ژىغىندا، قىزغىن مۇنازىرىلەردىن كېيىن، مەكتەپكە كېرەكلىك مالىيە، مەكتەپنىڭ ئورنى مەسىلىسىگە ئوخشاش مۇئەممالارنى ھەل قىلىش ئۈچۈن ئاتىلار ھەيئىتى سايلاندى. مەسچىت قەۋمىنىڭ ئىجازىتى بىلەن مەكتەپنى مەسچىت قارمىغىدىكى ئۈيگە ئورۇنلاشتۇرۇش لايىق تېپىلدى. ئاندىن ئەڭ مۇھىم مەسىلە - مەكتەپنى مالىيە بىلەن تەمىنلەش ھەققىدە مۇزاكىرە ژۇرگۇزۇلۇپ، كۈپچىلىك بىر ئېغىزدىن ئۇز كۈچىگە تايىنىپ ھەل قىلىشنى قارار قىلدى. ئەمەلىي مەسىلىلەردىن مۇئەللىملەرنىڭ ئىش ھەققى، كومپيۇتېرلارنى سېتىۋېلىش، سىنىپنى ئىسىتىش ئۈچۈن كېتىدىغان يېقىلغۇ مەسىلىسى ۋە باشقا ھەر خىل چوڭ - كىچىك خىراجەتلەرنى ھەل قىلىش ئىشى ئوتتۇرىغا قويۇلغاندا، مىللەتپەرۋەر ژىگىتلەردىن: ئايىبېك پولاتبېكوۋ بىر دانە كومپيۇتېر، دىلمۇرات ئەكبەروۋ بىلەن شەۋكەت نۇرمۇھەممەت ھاجى ئوغلى بىرلىكتە يەنە بىر كومپيۇتېر ئېلىپ بېرىشنى ئۇز ئۈستىلىرىگە ئالغان بولسا، ئابدۇرازاق ئابدۇراخمان ھاجى ئوغلى 3 مىڭ سوم، ئەنۋەر 3 مىڭ سوم، ئابدۇۋەلى 3 مىڭ سوم، مىرئەزەم ھاجى 2 مىڭ سوم، ئابدۇقېيىم ئەبەيدۇللا 1 مىڭ سوم، تىلىۋالدى سېيىتنىيازوۋ 500 سوم ئىئانە قىلىشتى. قۇربانجان سىنىپنى بىر مەۋسۇم داۋامىدا ئىسىتىشقا كېتىدىغان خىراجەتنى ئۇز ئۈستىگە ئالدى، بۇندىن تاشقىرى يەنە جامائەتتىن مەلۇم دەرىجىدە ئىئانە پۇل توپلاندى. مەسچىت قەۋىمىنىڭ رازىلىغى بىلەن مەسچىت مۇتىۋەللىسى نۇرمۇھەممەت ھاجى بۇنىڭدىن كېيىنكى بارلىق ئۇشۇر - زاكاتلارنىڭ مەزكۇر مەكتەپكە بېرىلىدىغانلىغىنى ئېلان قىلدى.

بىز يۇقۇرىدا ئىسمى ئاتالغان ۋەتەنپەرۋەر قېرىنداشلىرىمىزغا، جامائەت ۋە مەسچىت قەۋمىگە ئۇز مىننەتدارلىغىمىزنى بىلدۇرۇپ، مەكتەپنىڭ ئوقۇش - ئوقۇتۇش ئىشلىرىغا زور مۇۋاپپەققىيەتلەر تىلەيمىز!

ش.ئا.

«ۋېژدان ئاۋازى» گېزىتى رېداكسىيە خادىملىرى سابىق مىللىي ئارمىيە ئوفىتسېرى

ئىسمائىل ئايىپوۋنىڭ

ۋاپات بولىشى مۇناسىۋىتى بىلەن مەرھۇمنىڭ ئائىلىسىگە چوڭقۇر قايغۇرۇپ تەزىيە بىلدۇرىدۇ.

مەرھۇمنىڭ ياتقان يېرى جەننەتتە بولغاي!

ИНТЕРНЕТ-"ДУНИЯ УЙҒУР АХБАРАТ ТОРИ"

Харҗи әлдә туруп вәтән давасини елип бериватқан вәтәндашлиримиз ичидә, Абдуҗелил Қарақаш һәқиқий әмәлий паалийәтлири билән көзгә көрүнмәктә. У 1996-жили Германиядә, Уйғурстан муәммасини дуния җамаәтчилигигә йәткүзүш үчүн, бүгүнки күнлүктә әң зөрүр болған "Дуния ахбарат тори"-Интернет тәркивидә "Дуния уйғур ахбарат тори"ни ечип, мәзлум хәлқимизниң авазини җаһан әһлигә йәткүзүшкә башлиди.

Төвәндә Абдуҗелил Қарақаш билән гезитимизниң мухбири Рабиям Яқупниң электронлуқ почта арқилиқ алған интервьюсини диққитиңларға һавалә қилдуқ.

- Абдуҗелил ака, алди билән "Шәрқий Түркистан информацион мәркизи"ниң иш-паалийәтлири тоғрисида қисқичә чүшәнчә берип өтүшиңизни илтимас қилимән?

- Бүгүнки күнлүктә җаһан тәрәққияти шунчилик тез сүръәт билән илгириләватудики, дунияда һеч бир сирни йошурул болмайдиған һаләт шәкилләнди. Мана шундақ шараитта Интернет тәркивидә ечилған бизниң бу мәркизимизни - мәзлум хәлқимизниң авазини һәр дунияға аңлитиш үчүн, ташқи аләмгә ечилған бир деризә десәк мубалиғә болмас. Әгәр мәсилигә йәнә кәңирәк қарисақ, өзлирини демократия һимайичиси қилип көрситип, инсан һәқ һоқуқлирини еғизидин чүшәрмәй келиватқан ғәрп дуниясиму бу муқәддәс чүшәнчиләрни пәқәт өз мәнпийәтлири үчүнла пайдилиниватқанлиғи сир әмәс. Ундақ болмиғанда заманимиздики "төмүр пәрдиниң" ахирқи йөләнчиси болған қизил хитайниң Уйғурстан, Ички Моңғул, Тибәт хәлиқлири үстидә жүргүзүватқан мустәбитлик сәяситини көргән болар еди. Әпсуски, ундақ болмайватиду. Демәк бизгә, өз дәрт-әһвалимизни җаһан сәһнисигә чиқириш үчүн, силәрниң "Виждан авази", бизниң информацион мәркизимиз охшаш әхбарат мәркәзлири лазимдур. Шундақ қилғандила бизниң авазимиз һәр дунияға йетиду. Уйғур муәммасигә чоң дөләт башлиқлири көз жумған билән, улардинму чоң ишларни бәҗириш қолидин келидиған дуниявий, иҗтимаий-сәясий тәшкилатлар аз әмәс, бизниң әризимиз уларниң қулиғиға йәтсә, җаһан әһли бизни қоллайду. Мана мошундақ арзу-тиләкләр илкидә мән 1996-жили 6-айниң 1-күни "Шәрқий Түркистан информацион мәркизи"ниң (ШТИМ) қурулғанлиғини елан қилип, бу муқәддәс ишқа кириштим.

Һазир ШТИМ өзиниң Интернет тәркивидә ечилған сәһиписи арқилиқ инглиз, герман, түрк, уйғур умумән төрт тилда Интернетта Уйғурстанниң сәясий, диний вә ихтисади әһвали тоғрисида дуния җамаитигә умумий мәлумат бериватиду. Дунияниң 18 дөлитидә 40тин ошуқ мухбири бар. улар: Нью-Йорк, Вашингтон, Денвер, Лондон, Мадрид, Рум, Истанбул, Токио, Амстердам, Стокгольм, Сидней, Қаһирә вә Москва қатарлиқ мәркизий шәһәрләрдә Уйғурстан давасини аңлатмақ үчүн хизмәт қилмақта.

- Интернетниң башқа ахбарат мәһкимилиригә нисбәтән қандақ айримчилиғи бар?

- Бу соалиңизға җаваб бериш үчүн, алди билән Интернетниң немә екәнлигини чүшәндүрүп өтүшүм керәк. Мән бу қисқа тонуштурушум билән Интернетни гезитханлиримизға толуқ чүшәндүрүп болалмаймән. Шундақ болсиму, қисқичә тохтулуп өтәй.

Интернет 1960-жилларда Америкидики университетлар ара билим алмаштуруш үчүн қолланған электронлуқ система болған. 1967-жилиға кәлгәндә бу системини Америка истихбарат тәшкилати ишлитишкә башлиған. 1990-жилидин башлап, Интернетни тәрәққий тапқан дөләтләр, һәр саһада умумийүзлүк қоллинишқа башлиди. Һазир дунияниң әң тәрәққий қилған дөләтлиридә 50 миллиондин ошуқ адәм пайдилиниду. "Интернет инқилави" наһайити тез кәңәймәктә. Һәқ вә наһәқни Интернетта муһакимә қилмақта. Хуласилап ейтқанда, Интернет - бу бир дуния. Уни чүшәндүрүш - бир дунияни чүшәндүргәндәк болиду. Чүнки дуния Интернетниң ичигә кирип кәтти. Сиз Интернет билән пүтүн содиларни қилалайсиз, Интернет билән Японийдә туруп Америкидики китапханиларға ки-рип китап оқалайсиз, дуния кинохaнлирида кино көрәләйсиз, пүтүн гезит-журналларни, телерадио хәвәрлирини өзиңиз халиған вақитта көрәләйсиз. Муһим хәвәр-учурларни, рәсимләрни копия қилалайсиз. Завод, кан, карханилар маллирини Интернет арқилиқ реклама қилалайду һәм саталайду. Қисқиси, дуния билән пүтүнлишисиз.

- ШТИМниң башқа хәлиқ ара әхбарат орунилири билән мунасивити қандақ?

- Һазир бизгә чәт әлләрдин келиватқан тәләп вә хәтләр наһайити қизиқарлиқ, амма уларға җавап берип үлгүрәлмәйватимиз. Бәзи күни кәлгән хәтләргә җавап йезиш вә башқиларға җавап яздуруш билән күнүм кетиду, чүнки хәтләр инглиз, герман, түрк вә башқа тиллардиму келиду.

Интернет арқилиқ Уйғурстан давасини дуния җамаәтчилигигә техиму яхши тонуштуруш мәхситидә, мәркизимизниң Америкида туруп, өз миллити үчүн җан көйдүрүп ишләватқан, вәтәнпәрвәр мухбири Абдулраһим Айтбаевниң тәһрирлигидә инглиз тилида "The world Uyghur network news" намида бир хәвәрнамә ачтуқ. Бу хәвәрнамә сәһиписидә хитайларниң уйғурларға қарита елип бериватқан вәһшиянә сәяситини өз вақтида паш қилип, Интернет арқилиқ дунияға аңлитиватимиз. Һазир дуниядики тонулған гезит-журналлар вә телевидение каналлири Уйғурстан һәққидә болған еник мәлумат вә күндилик хәвәрләрни Интернет арқилиқ мәркизимиздин алмақта. Мәсилән, CNN телевиденияси өзиниң Интернет сәһиписигә 1997-жили 16-ноябрда ШТИМниң адресини қойди, "Time" журналиниң мухбирлириму Уйғурстан һәққидә йеңи мәлумат үчүн мәркизимизгә мураҗиәт қилмақта.

- Сизниң муһәррирлигиңиздә "Тамчә" намлиқ иҗтимаий-сәясий журнал чиқиватиду. Қирғизстан, Қазақстан вә Өзбәкистан тәвәлиридә турушлуқ уйғур җамаити "Тамчи"ниң һәр бир йеңи санини диққәт билән күтүп туриду. Лекин кейинки бир нәччә ай журналниң чиқмай қалғанлиғи көпчиликни әҗәпләндүрүп қойди. Буниңға немә сәвәп боливатиду?

- Һөрмәтлик сиңлим Рабиям, алди билән һәммимизниң сөйүмлүк гезити "Виждан авази" арқилиқ Қазақстан, Қирғизстан вә Өзбәкистанда "Тамчә" журналини қизиқип оқуйдиған пүтүн қериндашлиримизға чин қәлбимдин салам йоллаймән. Вә журнални өз вақтида чиқирип йәткүзәлмигәнлигим үчүн һөзүр сораймән. Әгәр растини ейтсам, Мәркизий Асиядики "Тамчә" журналиниң мухлислиридәк, Германиядә әң болмиғанда 3 киши болған болса, бу журнал өз вақтида чиққан болар еди. Мән 1994-жили уйғурчә компьютер программисини ишләп чиққандин кейин, биринчи қетим Ризайиддин Пәхирдинниң "Җавамиулкәлим" китавидин талланма һәдис чиқардим. 1995-жилдин башлап мәзкүр журнални чиқиришқа башлиған едим. Кейинки вақитларда униң вақтида чиқмай қалғанлиғиға, мениң 1996-жили мәркәзни қурушум билән, ишлиримниң интайин көпийип кетиши сәвәп болди. Мәркизимизниң дунияниң һәр йеридә дегидәк мухбирлири болғини билән, мәркәзниң өзидә ярдәмлишидиған адәм кам. Гезитханлиримиз бундақ десәм - Германиядә шунчә яшлар бар, уларни ейтиштүрсә болмамду - дейиши мүмкин. Лекин бу йәргә кәлгән адәм өзини җоңқуруп вәтән, милләткә хизмәт қилишқа лайиқ болғичә, кам дегәндә, 4, 5 жил өтүп кетидекән, йәнә җанабий Аллаһ һәр инсанни динға садиқ, милләтчи, пидакар вә қолидин келидиған ишларға мәрт яратмиған екән. Һәммила адәмдин ундақ ишларни күтүшму тоғра әмәс екән. Журналимизға аздур-көп ташқиридин ярдәм кәлди. Амма Германиядики жутдашларниң маддий ярдимини тилға алғини болмайду, мәркизимизгиму шундақ. Бир адәмниң иши бир кишилик болидекән. Гезитханлиримиз "Тамчә" журналида, әң болмиғанда, бир қанчә адәм ишләйдиғанду дәп ойлиши мумкин. Амма кәлгәнгән мақалиларни демигәндә, асасий җәһәттин журналниң һәммә ишини өзәм қилимән. Компьютерда йезиш, тәрҗимә қилиш, тәһрирләш вә лайиһиләш дегәндәк һәммә ишлар пүткәндин кейин, Истанбулдики дин, милләт ишлирида пидакар қериндишимиз Абдуҗелил Туранға йоллаймән, уяқ басқузуп тарқитиду. Журналниң 4-санидин 9-санигичә болған 5 санни, Аллаһ риза болғай, Салих һаҗим Артуш, Сәйпуллаһ һаҗим вә Абдуҗелил Туран башчилиғида Истанбулдики вәтәнпәрвәр қериндашлиримиз чиқирип, тарқитип бәрди. Мәркизимизниң Истанбул шөбисигә бир компьютер алған едуқ. У компьютер билән 20гә йеқин диний вә миллий китаплар бесилип чиқти. Уларму Абдуҗелил Туран вә Истанбулдики қериндашлиримизниң ярдими билән чиқиватиду. Һазир "Тамчи"ниң 10-сани тәйяр турупту. Худа халиса, пат йеқинда китапханлиримиз билән йүз көришиду дегән үмүтимиз бар.

- ШТИМ қурулған күнидин башлап "Виждан авази" билән әң йеқин мунасивәттә паалийәт елип бериватиду. Бу тоғрилиқ қандақ пикириңиз бар?

- Һазир уйғурларниң, мәйли мәмликәт ичи яки сиртида болсун, дунияда бирму хәвәр агентлиғи йоқ. Уйғурлар һәққидики хәвәрләрни чәт әл әхбарат агентлиқлири Хитайниң "Шинхуа" агентлиқлиридин алиду. Я болмиса, өзлириниң Беҗиндики мухбирлири арқилиқ, бир амалини тепип дунияға билдүриду. Униңдин башқа Шаңгаңда чиқидиған хитайчә гезит мухбирлири уйғурлар һәққидә "Шинҗаң" нами астида хәвәр бериду. Хитай болса уйғурларға мунасивәтлик мәлуматларниң һәммисини йошуруп келиватқанлиғи һәммигә мәлум. Шуниң үчүн биз мәркизимизниң қурулишидин кейнла Интернет тәркивидә "Дуния уйғур әхбарат тори"ни ечип шу арқилиқ уйғурлар һәққидики һәққаний мәлуматларни дунияға тарқитишқа һәрикәт қиливатимиз. "Виждан авази"му Мәркизий Асия тәвәсидә туруп, барлиқ қийинчилиқларға қаримай, мошу йолда һәрикәт қилип, хәлқимизгә һәр җәһәттин мәнивий озуқ болуп келиватиду. Шундақла уйғурларниң бирла хәвәр агентлиғи болған "Дуния уйғур әхбарат тори" билән йеқиндин һәмкарлишип, бизгә кәплигән қиммәтлик мәлуматларни йоллап туриватиду, вә "Виждан авази"ниң һәр санида алаһидә сәһипә ечип бизниң авазимизни чәт әлдә яшайдиған уйғурларниң асасий қисмини тәшкил қилидиған Мәркизий Асиядики қериндашлиримизға йәткүзиватиду. Мән буниң үчүн интайин хурсәнт. Вә буниңдин кейин паалийитимизниң техиму муҗәссәмлишидиғиниға ишәнчим камил.

- Бу жил 7-айда *Японияда чиқидиған "Сапои"* журналиниң 3 санида даңлиқ журналист Очиэй әпәндиниң Уйғурстан тоғрисидики зиярәт хатирисини берип, алаһидә ШТИМни тилға алди. Бу мәркәзни уйғурлар авазиниң вәкили сүпитидә тонуштуруп Хитай һөкүмитиниң билдүрүши билән ШТИМниң фактлирини селиштурғандин кейин, Хитай һөкүмитигә рәддийә бәрди. Мошуниңдин шуни көрүвалғили болидуки, һазирқи заман Интернет техникисидин толуқ пайдилинип, уйғур хәлқиниң һәққаний авазини пүтүн дунияға тарқитиш - күрәшниң интайин муһим бир қисмидур. Бу хизмәттә сизниң сиңдүргән җапалиқ әмгигиңиз һәқиқәтәнму бебаһа.

Сиз бу вәтәнпәрвәрлик хизмәтлириңизни чәт әлдә башлидиңизму яки вәтәндиму шуғулланғанмедиңиз?

- Өз вәтинидә иш қилалмиған адәм, чәт әлдиму қилалмайду.

- Гезитханлиримизға қандақ тилигиңиз бар?

- Вәтинимизниң биздин үмүт күтидиғанлиғини есимиздин чиқармаслиқни үмүт қилимән.

- Мәзмунлуқ сөһбитиңизгә рәхмәт.

ئەۋلاد گورۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، ئەدەبىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

Вәтәнни сөйүш иманниң җүмлисидиндур

ۋەتەننى سۆيۈش ئىماننىڭ جۈملىسىدىندۇر

РЕСПУБЛИКАНСКАЯ ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ ГАЗЕТА
Газета выходит с марта 1994 года

“ВИЖДАН АВАЗИ”

ۋىجدان ئاۋازى

جۇمھۇرىيەتلىك ئىجتىمائىي - سىياسىي گېزىت ✣ گېزىت 1994- يىلى مارت ئېيىدىن باشلاپ چىقىۋاتىدۇ

“VIJDAN AVAZI”

REPUBLICAN SOCIO-POLITICAL NEWSPAPER
The Newspaper published from March 1994

ئايلىق گېزىت
НОЯБРЬ
1998- يىل
30- نويابىر
دۈشەنبە
№ 11(48)
ئەركىن باھادا سېتىلىدۇ

سادىر پالۋاننىڭ ئىنقىلابىي روھى قەلبىمىزدە مەڭگۈ ياشايدۇ

16- نويابىر دۈشەنبە كۈنى قازاقستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئىلگىركى پايتەختى ئالمۇتا شەھىرىدە ئۇيغۇر خەلقىنىڭ كۈرەشچان پەرزەندى، يالقۇنلۇق قوشاقچى سادىر پالۋان تۇغۇلغانلىقىنىڭ 200 يىللىق خاتىرىسىگە بېغىشلانغان كەچ ئۆتكۈزۈلدى. يىغىنغا مىڭغا يېقىن ئادەم قاتناشتى.

... كۈرەشچانلىق روھى بىلەن سۇغىرىلغان مۇزىكا ھەممىنى بىردىن جىمجىتلىققا ئۈندىدى. شائىر ئابدۇرېھىم ئۆتكۈرنىڭ «ئىز» دېگەن شېئىرى ھەممىنى ھاياجانلاندۇردى. پەردە ئاستا ئېچىلىدىدە زالدىكىلەر ئۆزلىرىنى بىردىن قاراڭغۇ زۇلمەت قوينىغا كىرىپ قالغاندەك ھېس قىلىشقا باشلىدى. سەھنىنىڭ تۆرىدە سادىر پالۋاننىڭ غەزەپلىك ھالدىكى، قىلىچىنى ئوڭ قولىدا غىلاپتىن چىقىرىۋاتقان، بېشىدىكى ئاق مالخىيى ئۆزىگە يارىشىپ قىيايتى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن پورترېتى ئېسىغلىق تۇراتتى. ئۇنىڭ ئاستىدا چوڭ قىلىپ «200» دېگەن رەقەم يېزىلغان.

بىراق، ھەممىنىڭ دىققىتىنى جۇمھۇرىيەتلىك «ھۆرمەت بەلگۈسى» ئوردېنلىق ئۇيغۇر تېئاتىرى ئەرتىسلىرىنىڭ ئورۇنلىشىدا تېئاتىرلاشتۇرغان «تەكلىماكان» سەھنە ئەسىرىدىن ئېلىنغان كۆرۈنۈش جەلپ قىلدى. تۇردىبۇۋى ئابلىزوۋانىڭ زۇلمەت قاراڭغۇسىنى زىل - زىلىگە كەلتۈرۈپ ئوقۇغان ۋەتەن ھەققىدىكى شېئىرى يىغىن قاتناشچىلىرىنىڭ قەلبىنى لەرزىگە سالدى. مىرزەخمەت ھوشۇروۋ يەكتەك كۆينەك كىيىپ، قالپاقنى قىرلىغان ھالدا ۋۇلقاندەك ئېتىلىپ تۇرغان دەرتلىك ۋە زورەك سۆزلىرى بىلەن قاراڭغۇ سەھنىنىڭ تۆرىدىن سادىرنىڭ ناخشىسىنى ئېيتىپ چىقىپ كەلدى. ئۇنىڭ دىللارنى تەۋرەتكەن ئوتلۇق ناخشا ساداسى چەكسىز كەتكەن تەكلىماكان ۋادىسىدىكى ئېزىلگەن مەزلۇم خەلقنى ئاستا ئويغىتىۋاتقاندەك بولدى.

موشۇ بىر پەيتتىكى يورۇغان سەھنىگە قازاقىستان جۇمھۇرىيىتىدە خىزمەت كۆرسەتكەن ئارتىستكا ماھىنۇر راھمانوۋا كىرىپ كەلدىدە، سادىر پالۋان تەۋەللۇدىنىڭ 200 يىللىقىغا بېغىشلاپ ئۆتكۈزۈلۈۋاتقان بۈگۈنكى كەچنى قىسقىچە كىرىشمە سۆز بىلەن ئېچىپ، ئۇنىڭ تەشەببۇسكارى بىلەن تەشكىلاتچىسى - شائىر رەخىمجان روزىيېۋ، شۇنداقلا، جۇمھۇرىيەتلىك ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزىنىڭ رەئىسى پەرھات ھاسانوۋنى تەكلىپ قىلدى. زالدىكىلەر ئۇلارنى گۈلدۈرلىگەن ئالقىشلار ئىچىدە قارشى ئالدى. ئاندىن كۈن تەرتىپى بويىچە شائىر رەخىمجان روزىيېۋ «سادىر پالۋاننىڭ ئىنقىلابىي روھى قەلبىمىزدىن مەڭگۈ ئۆچمەيلى» دېگەن ماۋزۇدا تەييارلىغان دوكلادىنى ئوقۇشقا باشلىدى:

«ئۇلۇق بوۋىمىز سادىر پالۋاننىڭ ئىككى ئەسىردىن بېرى ۋۇجۇدىمىزدا ساقلىنىپ كېلىۋاتقان ۋەتەنپەرۋەرلىك روھى ئەۋلاتلار يۈرىكىنى تەۋرىتىپ، كۆڭلىنى غەپلەت ئۇيقۇسىدىن ئويغاتماقتا. سادىر پالۋان 1798- يىلى دۇنياغا كەلگەن. سادىرنىڭ ئاتىسى خوشەھمەت بىلەن يولداشمەت ئاكا - ئۇكا ئىدى. يولداشمەت ۋېلۋاي يولداشېۋنىڭ دادىسى بولۇپ، يۇرتداشلىرى ئۇلارنى: خوشەھمەت تىكە، يولداشمەت تىكە - دېيىشەتتى. سادىر پالۋاننىڭ كەنجە ئەۋلاتلىرىدىن تالانتلىق رەسسام ئەبەيدۇللا ئىمرەزىنىڭ ئېيتىپ بېرىشىچە ئۇلار خوتەن قاراقاش تىكە مەھەللىسىدىن بولغاچقا يۇرتىنىڭ نامى لەقەم بولۇپ قالغان. ئىمرەمزى بوۋاينىڭ چوڭ ئوغلى ياقۇپجان ئاكىمۇ بۇ پىكىرنى تەستىقلىگەن.

خوشەھمەت بىلەن يولداشمەتلەر خوتەندىن كۆچۈپ كەلگەندىن كېيىن ئىلى ۋىلايىتىدىكى جېلىليۇزنىڭ تۇۋىنىگە مەھەللە قۇرۇپ، ئۇنى «خوتەن تام» دەپ ئاتايدۇ. كېيىن موللىتوختىيۇزىگە كۆچۈپ كېتىدۇ. سادىر «خوتەن تام»دا تۇغۇلغانمۇ ياكى موللىتوختىيۇزدە تۇغۇلغانمۇ، بۇ ھازىرچە ئېنىق ئەمەس. ئامما، ھەممىدىن مۇھىمى سادىر پالۋاننىڭ خەلقپەرۋەرلىك ھېسسىياتى ناھايىتى ياش ۋاقتىدىن باشلاپلا ئويغانغان. خەلقنىڭ بېشىغا چۈشۈۋاتقان ئېغىرچىلىقلارغا، زۇلۇم - زۇلمەتكە داۋاملىق قارشى چىققانلىقى ئۈچۈن ئورغۇن قېتىم سۈرگۈنلەرگە ھەيدالغان، تۈرمىلەرگە سولانغان. 15 يېشىدا بىر ئايالنى ھاقارەتتىن قۇتقۇزۇش ئۈچۈن ئىككى چېرىك بىلەن ئېلىشىپ، بىرىنچى قېتىم تۈرمىگە چۈشكەن.

سادىر دەپ ئېيتىم يامان،
15 ياشتا ئاتالغان
دەسلەپكى ئوتۇلغاندا،
دۇڭ يامۇلغا قامالغان.

دەيدۇ بىر قوشىقىدا. موشۇ ئەھۋالنى كۆرگەنلەر ۋە ئاڭلىغانلار مەمنۇن بولۇپ، «بۇ يامان ئەرسە بولىدىكەن» دەپ ھەۋەسلەنگەن. سادىر ئوتلۇق قوشاقلىرى ئارقىلىق ئۆزىنىڭلا جەڭگىۋار ھاياتىنى ئىپادىلەپ قالماي، شۇ دەۋرنىڭ ئىنقىلاۋىي تارىخىنى ئىزاھلاپ بەرگەن. شۇ سەۋەپتىن خەلق تا بۈگۈنكى كۈنگىچە سادىرنىڭ قوشاقلىرىنى ناخشا قىلىپ ئېيتىپ كەلمەكتە.

ئاتىق مانا شۇ يوسۇندا سادىرنىڭ شەخسى قەھرىمانلىق قىلىپ ۋۇرۇپ، تالاي قېتىم تۈرمىلەرگە سولانغانلىقىنى، بىراق، ئېزىلگەن خەلقنىڭ ئازاتلىقىنى

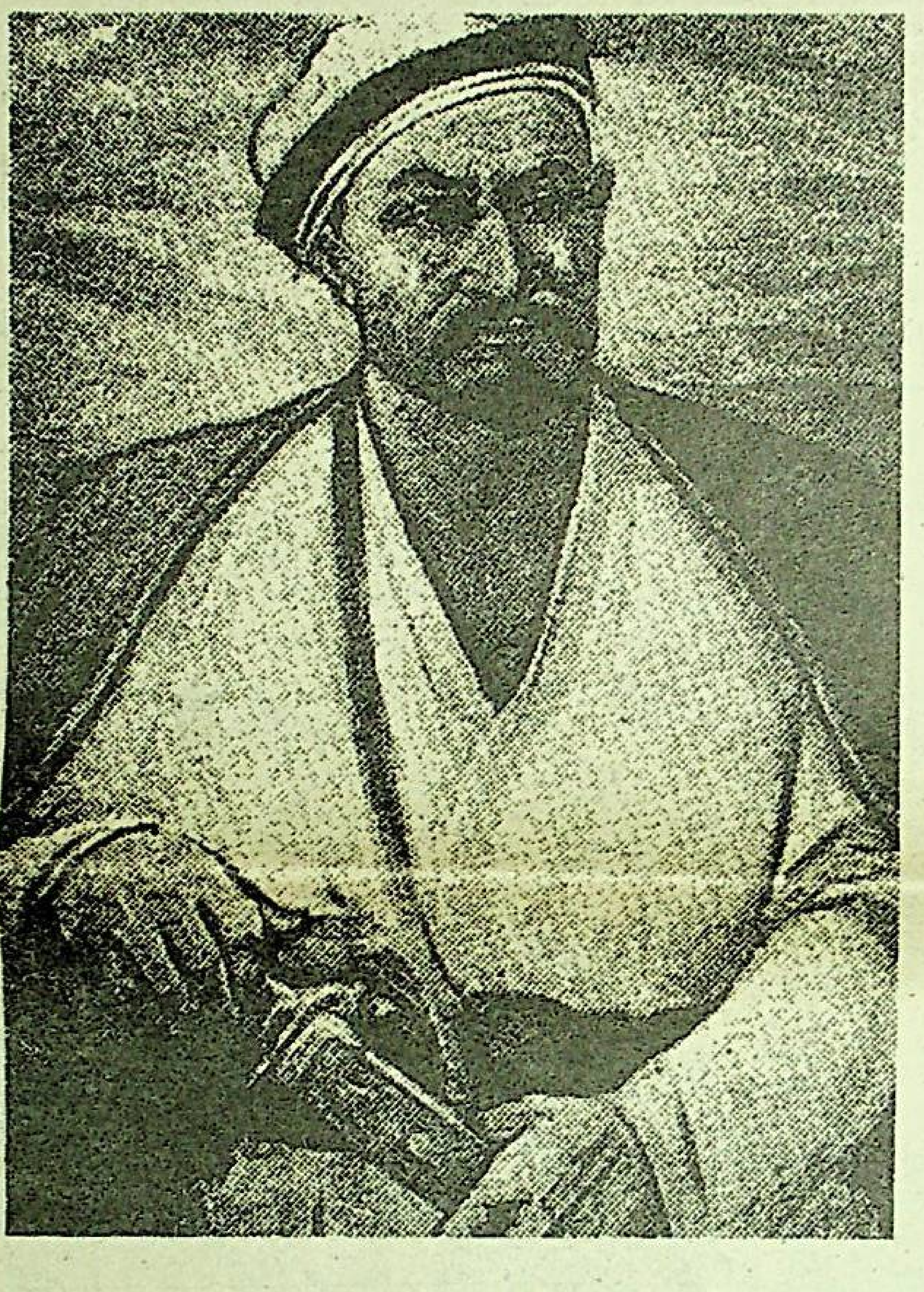

سادىر پالۋان سۈرىتى. رەسسام: زەينىددىن يۇسۇپ

قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن شەخسى قەھرىمانلىقتىن ھېچ بىر غالىبىيەت قازىنىش مۇمكىن ئەمەسلىكىنى ھېس قىلىپ، ئاخىرى قوراللىق قارشىلىق كۆرسىتىپ، پارتىزانلار ھەرىكىتىگە ئۆتكەنلىكىنى، ھەرىكەت بارغانسېرى رىۋاجلىنىپ، ئاۋرال ئېغىدىكى قازانچى غولىغا جايلاشقانلىقىنى ھېكايە قىلدى.

مانجۇر - خىتاي چېرىكلىرى بىلەن ئېلىشىشقا باشلىغان، سادىر پالۋان قوشۇنىنىڭ نىيەت بىرلىكى ۋە جەڭگىۋارلىقى ۋايىغا يەتكەن بىر چاغدا ئىلىدە خەلق قوزغىلىڭى كۆتۈرۈلىدۇ. 1840- يىللاردىكى خىتاينىڭ ئىچكى ئۆلكىلىرىدىكى يۈز بەرگەن ئەپيۇن ئۇرۇشى، 1850- يىللاردىكى تەيپىن - تەڭگۈ قوزغىلىڭى چىن سۇلالىسى ئوردىسىنى ئىقتىسادىي ۋە سىياسىي جەھەتتىن قاتتىق ھال- سىرىتىپ قويىدى. موشۇ باھانە بىلەن ئىلى جياڭجۈنى خەلق ئۈستىدىكى سېلىقنى ئون ئىككى خو يەنى 768 كەلوگرامدىن ئوتتۇز ئىككى خو، يەنى ئىككى توننىدىن ئارتۇق بۇغدايغا كۆتەردى. مانا شۇ چاغدا راشىدىن خان غوجا، قەشقەردە سىدىقبەگ، ياركەندە - ئابدۇراخمان، خوتەندە - ھېبىبۇللا ھاجىلار باشچىلىقىدا خەلق قوزغالدى. شۇ يىلى 12- ئوكتەبىر كۈنى ئىلى خەلقى باش كۆتەردى.

بۇنىڭدىن بىر قانچە ۋاقىت بۇرۇن «ئالۋاڭنى تولۇق تۆلىمىدىڭ» دەپ، ھەيۋە قىلىپ، جياڭجۈن ئىلى ھاكىمى مەزەمزاتنى قولغا ئالغان ئىدى. ئۇ ئەسلىدە خەلقتىن يىغىلغان ئاشلىقنىڭ بىر قىسمىنى يوشۇرۇپ قالغان. مەزەمزاتنىڭ ئىنىسىنى ئىشىك ئاغا بېگى - نۇرۇن باسارى ئابدۇرۇسۇلبەگ ئېلىپ كېتىپ باراتتى. قوزغىلاڭ قوزغىلىشتىن بۇرۇن جياڭجۈن ئابدۇرۇسۇل بەگكە 500 پالۋان تەييارلاپ بېرىشنى تاپشۇرغان. بەگ ھەر تۈرلۈك باھانىلار بىلەن بۇ ئىشنى كېچىكتۈرۈپ كەلگەن بولسىمۇ، تازا ئۆختىسىغا كېلىپ، ھەربىي تەييارلىق رىۋاجلىنىپ كەتتى. بۇ چاغدا ئىلى جياڭجۈنى قارمىقىدا 40 مىڭ مۇنتەزىم ئارمىيە بار ئىدى. بۇنىڭغا قارشى 20 مىڭ پىدائى ھازىرلاندى. تۇنگانلارنىڭ ۋەكىللىرى خەنجەر ئاخۇن، ياگور ئاخۇن، ئاشۇر ئاخۇنلار بىلەن بىللە ھەرىكەت قىلىش كېلىشىمى تۈزۈلدى. مانا شۇ چاغدا ئابدۇرۇسۇل بەگ ئەلاخان پالۋاننى قازانچى غولىدىكى سادىر پالۋانغا ئەۋەتىدۇ. جەڭگىۋار ھالەتتە تۇرغان سادىر پالۋان قوشۇنى جىددىي ھەرىكەتلىنىپ، بىر ھۇجۇمدىلا كونا چىڭچەگرىنى قولغا ئېلىپ، باياندايغا ئورۇنلىشىدۇ. بۇنىڭدىن ھەزەر ئەيلىگەن جياڭجۈن مەزەمزاتنى قويۇپ بېرىپ، مەزەمزات ئارقىلىق خەلق ئۈستىدىكى سېلىقنى بىكار قىلغانلىقىنى جاكالايدۇ. مەزەمزات چىغلىق مازارلىق ئەھمەتخان غوجىنى يېنىغا ئېلىپ، ئوردىغا كىرىپ كېلىدۇ. ئوردا قورۇلتاي چاقىرىپ، مەزەمزاتنى سۇلتان، ئابدۇرۇسۇل بەگنى ئەمىرلەشكەر ئەسىردىن ئەلەمنى (يەركەندلىك ئىزامىدىن ئاخۇنۇمنىڭ دادىسى) قازى كالان، شاۋكەت ئاخۇنۇمنى قازى لەشكەر سايلايدۇ. ئامما، ئوردىدا ئەھمەتخان غوجا باشلىق پىتنە - ئىغۋا كۆكلەشكە باشلايدۇ. بۇ چاغدا سادىر پالۋان ئېگەمقۇلى، خۇداقۇلى دېگەن ئىككى بالىسىنى يېنىغا ئېلىپ، باياندايسېپىلىنىڭ كۈن پېتىش تەرىپىدىن خەندەك كولاپ، ئۇنىڭغا دورا قويۇپ، پىلتىغا ئوت يېقىپ، سېپىلنى پارتلىتىپ تاشلايدۇ. ئۈچ كۈن قوچاقلاشما جەڭ قىلىپ، قورغاننى ئېگىلەيدۇ.

قورغاننى ئېگىلەشتىن بۇرۇن سادىر پالۋان باشچىلىقىدا باياندايى بىلەن كۈرە ئارىلىقىدىكى چەيلەكۈرىگە 6 - 7 چەقىرىم توسما تام ياساپ دۈشمەننى باياندايغا ئۆتكۈزمەي زەربە بېرىپ، غەلىبە قازانغان. شۇ يىلى ئەتىيازدا چەت ئەللىك ماھمۇت غوجا دېگەن زات پەيدا بولۇپ، يوغان قارىياغاچنىڭ ئىچىنى ئويۇپ، بىر قانچە يەردىن چەمبەرلەپ، زەمبىرەك ياسايدۇ. ئۇ ئىككى - ئۈچ قېتىم ئېتىلىپ، يېرىلىپ كېتىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇ «ماھمۇت پوچى» دەپ ئاتىلىپ قالىدۇ. بىراق خەلق ئىچىدە ئىناۋەت تاپىدۇ.

موشۇ قالايمىقانچىلىقلاردا ئەھمەتخان غوجا (چارۇسىيە - 25) ئورگىنىغا باغلانغان ماھمۇت پوچى بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ، مەزەمزاتنىڭ ئوغلى خىزىرخاننى يوشۇرۇن ئۆلتۈرگۈزۈپ، ئۇنى ئابدۇرۇسۇل بەگكە ئارتىدۇ. شۇنىڭ بىلەن مەزەمزاتنىڭ يۈرىكىدىكى ھەسەت ئوتىنى چوقچىلايدۇ. مەزەمزات يېنىغا ئەھمەتخان غوجىنى ئېلىپ، ئاۋال ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ قېينئاتىسى ئەھمەت غەزىنچىنى، ئاندىن ئابدۇرۇسۇل بەگنى ئۆلتۈرىدۇ. كېيىن «ئابدۇرۇسۇل جياڭجۈن بىلەن تىل بىرىكتۈرگەن» دەپ خەلقنى تىنچىتىدۇ.

بۇ چاغدا ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ يېقىن مەسلىھەتچىسى، خەلقپەرۋەر زات ئەسىردىن ئەلەم تۇتقۇندا ئىدى. مەزەمزات ئەسىمە دېگەن قاتىلنى تەييارلاپ بۇ زاتنى يوشۇرۇن ئۆلتۈرگۈزۈپ، سادىر پالۋاننى تۇتقۇن قىلغۇزىدۇ. شۇنىڭ بىلەن خەلق ئىچىدە قاتتىق نارازىلىق باشلىنىپ كېتىدۇ. بۇنىڭدىن پايدىلانغان ماھمۇت پوچى يېنىغا يەنە ئەھمەتخان غوجىنى ئېلىپ، مەزەمزاتقا ھۇجۇم باشلايدۇ. ئاندىن ئۇنى ئۆلتۈرۈپ، سۇلتانلىق تەختىنى ئېگەللەيدۇ. بىراق، ئۇ بۇ

(ئاخىرى 2- بەتتە)

سادىر پالۋاننىڭ ئىنقىلابىي روھى قەلبىمىزدە مەڭگۈ ياشايدۇ

(بېشى 1ـ بەتتە)

سۇلتانلىق سەلتەنىتىنى ئارانلا 36 كۈن سۈرەلەيدۇ. ئىسيانكارلار ئەلا پالۋان بېشچىلىقىدا ئوردىغا بېسىپ كىرىپ، ماھمۇت پوچىنى ئاتقا سۆرەتىپ ئۆلتۈرىدۇ. ئەلا پالۋاننى سۇلتانلىققا كۆتۈرىدۇ. بىلال نازىمنى سۇلتانلىقنىڭ باش كاتىۋى قىلىپ بەلگىلەيدۇ. سادىر پالۋاننى تۈرمىدىن چىقىرىدۇ.

ئۇزىنىڭ ئالىي جاناپ خىسلەتلىرى بىلەن ئەلگە مەشھۇر بولۇپ كەتكەن سادىر پالۋاننى خەلق بىر نەچچە قېتىم سۇلتانلىققا كۆتەرمەكچى بولغان بولسىمۇ، ئۇ «ياق، مەن جەڭ ئادىمى» دەپ ئۇنىمايدۇ. ئەندى كۈرە قورغىنىنى ئېلىش ئۈچۈن سادىر پالۋان بېشچىلىقىدا ھەرىكەت باشلىنىدۇ. كۈرە قورغىنىنىمۇ بايانداي قورغىنىنى ئالغان چاغدىكى پارتلىتىش ئۇسۇلىنى قوللىنىدۇ. بۇرۇن سادىر پالۋان خەندەك كولاپ، غىمىندىن تېشىپ چىقىپ، جياڭجۈننىڭ ئورغۇن بايلىقىنى قولغا چۈشۈرگەن ئىدى. ئەندى بولسا ماننا شۇ خەندەككە دورا كۆمۈلىدۇ.

سادىر پالۋان ئۆزى جەڭ مەيدانىدا ژۈرگەن بولسىمۇ، رازۋېدكا ئىشلىرىغا كۆڭۈل بۆلۈپ، جياڭجۈن ئارمىيىسى ئۈچۈن يولتۇزدىن ئەكېلىۋاتقان 1200 ئاتتىن خەۋەر تېپىپ، ھەممىسىنى قولغا چۈشۈرگەن. ئىلى ئاشلىق ئامبىرىنى چېرىكلەرنىڭ ئوت قويۇۋېتىشىدىن قۇتقۇزۇۋېلىپ، قېلىشتىن تاشقىرى ئورغۇنلىغان دۈشمەننى قورال ـ يارىغى بىلەن ئەسىر ئالغان. غەلبە ھارپىسىدا تونگانلار تېرىپكە ئۆتۈۋېلىپ، ياگور ئاخۇن بىلەن بىرلىشىپ، ئۇلارنى ئۇيغۇرلارغا قارشى كۈشكەرتىپ، ئارىدا قان تۆكۈلۈشكە سەۋەبچى بولغانلىقى ئۈچۈن ئەخمەتخان غوجا تۇتۇپ ئۆلتۈرۈلىدۇ.

ئىش بۇنىڭ بىلەن تۈگىمەيدۇ. ھەممىدىن مۇھىمى شۇكى، ساتقۇن شاۋكەت ئاخۇن سۇلتاننىڭ ئالدىغا چاقىرتىلىدۇ. سۇلتان شاۋكەت ئاخۇنغا: «ئاخۇنۇم، جوز بولۇپ كەتكەن قورئاننى، يەنى چۈگۈلۈپ كەتكەن قورئاننى نېمە قىلماق كېرەك؟ ـ دەيدۇ. شاۋكەت ئاخۇن بولسا: «ئۇنى دەرياغا تاشلىماق كېرەك» ـ دەيدۇ. شۇ چاغدا ئەلا خان سۇلتان: «ئۇنداق بولسا سىلى جوز بولۇپ كەتتىلا» ـ دەپ، شاۋكەت ئاخۇننى تاغاغا سولاپ، دەرياغا تاشلىۋېتىدۇ.

ئىلى سۇلتانلىقى تەل ـ توكۇز ئازات بولۇپ، خەلق ئەندىلا قىستىرىلغان بېشىنى تۈزىگەنچە، شۇ جەرياندا چاررۇسىيەگە قارشى كۆتۈرۈلۈپ، يېڭىلگەندىن كېيىن ئىلى سۇلتانلىقىغا قېچىپ بارغان قازاق قوزغىلاڭچىلىرىنىڭ باشلىقى تازابېكنى ئىلى سۇلتانلىقىنىڭ چارروسىيەگە قايتۇرۇپ بەرمىگەنلىكى سەۋەبىدىن چارروسىيە 1871ـ يىلى 6ـ ئاينىڭ 12ـ كۈنى ئىلىغا ھۇجۇم قىلىدۇ. بۇ چاغدا كوكتالدىكى ئىلى سۇلتانلىقىنىڭ چېگارا قوماندانى بېشرىبەگ «ماڭا ئەلاخان سۇلتان ئوردىدىن مەنسەپ بەرمىدى» دەپ، ھەسەتخورلۇقتىن پەيدا بولغان ئۆچمەنلىكى بىلەن چېگارىنى رۇسلارغا ئېچىپ بېرىدۇ. موشۇ پاجىئەگە قوشۇلۇپلا ئۇيغۇرلارنىڭ يەنە بىر ماتەم يېشى تۆكۈلدى. ئۇ بولسىمۇ موللا توختىيۇزى خەلقى ئۇلۇق سەردار، مىللىي ئازاتلىق ئىنقىلابىنىڭ يولباشچىسى، ھەقىقىي ۋەتەنپەرۋەر، خەلقىنىڭ يالقۇنلۇق قوشاقچىسى سادىر پالۋاننىڭ قايغۇلۇق تالادىتىنى بەلگىسىگە ئالغان ئىدى. ئەينى ۋاقىتتا سادىر پالۋاننىڭ تاغ ژۈرەكلىكى، چاققانلىقى، پاراسەتلىكى، سەزگۈرلىكى بىلەن توختىماي كۈرەش قىلىۋاتقانلىقى جياڭجۈنلا ئەمەس، ھەتتا چار رۇسىيە دائىرىلىرىنىمۇ قاتتىق دەب ـ دەبىگە سالغان.

شۇنداق قىلىپ، تاشقى دۈشمەنلەرنىڭ قوترىتىشى، ئىچكى ساتقۇنلارنىڭ بۇزغۇنچىلىقى تۈپەيلى ئىلى ئىنقىلابى ۋاقتىدا رىۋاجلىنالمىدى. ئۇيغۇرستاندا بىر ۋاقىتتا قوزغالغان ئىنقىلاپلار بىلەن بىر تۇتاش ھەرىكەت قىلالمىدى. ئاقىۋەت، 1871ـ يىلى 22ـ ئىيۇندا ئىنقىلاپ مۇنقەرىزلىككە ئۇچرىدى. 1881ـ يىلى فېۋرالدا چار رۇسىيە ئىلىنى يەنە خىتايغا سېتىۋەتتى. بۇ قايغۇلۇق ئەھۋاللاردىن دەرتمەن شائىرىمىز سېيىت مۇھەممەت قاشى ئۆزىنىڭ «شەرھىي شىكەستە»، يەنى «قايغۇلارنىڭ بايانى» دېگەن داستانىدا:

بۇ ئىلى قولدىن كېتىپ،
غەم يېلىدىن تەگدى بىر ئوق.
ئەقلى يوقلار ژۈرۈپتۇ بېخەۋەر
پەرۋايى يوق»

دەپ ھەسرەتلىنىدۇ».

ئۆز دوكلادىنىڭ ئاساسىي قىسمىنى سادىر پالۋاننىڭ جەڭگىۋارلىق پائالىيىتى بىلەن خەلقىمىزنىڭ تارىخىغا باغلاشتۇرغان ئاتىق ئۇۋەتسكى قىسمىنى توختىماي ئازاتلىق ئۈچۈن ئوۋج ئېلىپ كېلىۋاتقان كۈرەشلەردىكى يول قويۇلغان خاتالىقلارغا كۆڭۈل بۆلدى. «دەرھەقىقەت، بىز تارىخىمىزغا سىنچىلاپ نەزەر تاشلايدىغان بولساق 18ـ ئەسىردىن 20ـ ئەسىرگىچە بولغان دەۋر ئارىلىقىدا ئۇششاق ـ چوڭ بولۇپ، خەلقىمىزنىڭ ئۆز ئازاتلىقى ئۈچۈن 400 قېتىمدىن ئوشۇق جەڭ قىلغانلىقىنى بىلىمىز ئومۇمەن، قايسى ۋە قايسىلا ۋاقىتتا يۈز بەرگەن ئىنقىلاپلارنىڭ يولباشچىلىرى ئۆزلىرى باشلىغان ئازاتلىق ئىنقىلاپلىرىدا مەلۇم خاتالىقلارغا يول قويغانلىقلىرى ئېنىق. مەسىلەن، ئۇچتۇرپان، كۇچار، قۇمۇل، قەشقەر، خوتەن، ئىلى، شۇنداقلا، ئۇيغۇرستاننىڭ باشقىمۇ شەھەرلىرىدە كۆتۈرۈلگەن مىللىي كۈرەشلەرنىڭ تا بۈگۈنگىچە داۋام قىلىپ كېلىۋاتقانلىقى ھېچ كىم ئۈچۈن سىر ئەمەس، ئەلۋەتتە.

سادىر پالۋاننىڭ جاسارىتى تەرىپلىنىۋاتقان بۈگۈنكى كۈنلۈكتە بىز 1759ـ يىلدىن تارتىپ ئاكا ـ ئۇكا بۇرھاندىن بىلەن غوجا جاھان، رەھمەتۇللا، تىللا قارى، زىياۋدىن، جاھانگىر غوجا، ۋەلىخان تۆرە، رەشىددىن غوجا، قاتارلىق ئۇنلىغان ۋە يۈزلىگەن تارىختا ئۆچمەس ئىزى قالغان مەرت ئوغلانلارنىڭ مۇستەقىللىق كۈرەش يولىدىكى شەرەپلىك ناملىرىنى تىلغا ئېلىشىمىز ئورۇنلۇق بولسا كېرەك، ئەلۋەتتە». تارىخنى ياخشى بىلگەن ژىغىن قاتناشچىلىرى، بەلكى شۇلارنى ئۆز خاتىرىسىدىن ئۆتكۈزۈپ، ئۇلارنىڭ روھىغا تەسەننا ئوقۇۋاتقاندۇ.

ـ ھازىرقى ئەۋلات ئۆتمۈش تارىخى تەجرىبىلەرنى مۇجەسسەملەشتۈرۈپ، بۇندىن بۇيانقى ئازاتلىق ھەرىكىتىگە جىددىي مۇناسىۋەت قىلىشى كېرەك ئىدى، ـ دەپ داۋام قىلدى ناتىق ئۆز دوكلادىنى، ـ لېكىن باشقا ئىنقىلاپلارنى ھېسابقا ئالمىغاندا 1944ـ يىلىدىكى ئىلىدىن باشلانغان ئىنقىلاپنى مىسالغا ئالساق، بارلىق تارىخىي ساۋاقلارنى خۇلاسىلىغان ھالدا تەشكىللەنگەن، مۇستەقىل، كۈچلۈك رەھبىرى ئورگان بولمىغانلىقى ئۈچۈن بۇ ئىنقىلاپ يەنىلا ھەر تۈرلۈك تىل بىرىكتۈرۈشلەرنىڭ قۇربانى بولدى. «11 ماددىلىق بىتىم»نىڭ ئۆزىلا مەغلۇبىيەت، دېگەن سۆز ئىدى.

بۈگۈنمۇ يەنە شۇ ئەخمەتخان غوجىنىڭ، ماھمۇت پوچىنىڭ مىراسخورلىرى خەلقىمىزنى ئېزىقتۇرۇپ، ھەتتا، ئۆز نامىمىزنى توغرا ئاتاشقا قارشىلىق قىلىپ كەلمەكتە. ئۇلار خىتاي دېموكراتلىرى بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ، «چوڭ ئاۋتونومىيەگە» ئۆزلىرىنى ماسلاشتۇرۇپلا قالماستىن 40ـ يىللاردىكى «چىنى تۈركىستان» يەنى خىتاي تۈركىستانى ئىدىيىسىنى ئەمەلگە ئاشۇرماقچى بولۇۋاتىدۇ. ئاما، خىتاي دېموكراتلىرى خىتاي كوممۇنىستلىرىنىڭ ئەپلەشتۈرەلمىگەن ئىشلىرىنى ئېپخىمۇ ياخشى ئەپلەشتۈرۈشنىڭ غېمىدا بولماقتا. ئەندى موشۇ پاجىئەلىك تارىخىمىزغا خاتا باھا بېرىپ كېلىۋاتقانلارمۇ يوق ئەمەس. ئۇلارنىڭ بەزىلىرى ياخشى ئويلانماي خاتالىققا يول قويغان بولسا، بەزىلىرى ئەسەرلىرىنى دەۋر قانتى ئىلتىغا كىرىۋېلىپ يازغانلىقىدىن شۇنداق بولماقتا. مەسىلەن، چار رۇسىيەنىڭ ئىلى سۇلتانلىقىنى بېسىۋالغانلىقىنى «ئىلغارلىق ئىش بولغان، ئىلىغا مەدەنىيەت ئېلىپ كەلگەن» دېيىشىدۇ. ئەگەر شۇ خەلق مۇستەقىل بولۇپ، ئۆزىگە ـ ئۆزى خوجايىن بولغان بولسا مەدەنىيەت يارىتالمايتى قالاتتىمۇ؟ ئەسلىدە بىزنىڭ مەدەنىيىتىمىزنى بۇلاڭ ـ تالاڭغا سېلىپ تۈگەتكەنلەر شۇ باسقۇنچىلار ئەمەسمۇ؟

يەنە بىرلىرى «بىز مەدەنىيەتنى خىتايلاردىن ئۈگەندۇق» دەيدۇ. توغرا ئۈگۈنۈش يامان ئەمەس، بىراق ھەر نەرسىگە توغرا باھا بېرىشىمىز كېرەك. ئەسلىدە دۇنيا مەدەنىيىتى بىرىگە بىرى تەسىر قىلىشتىن پەيدا بولغان. مەسىلەن، مۇنۇ شېئىرغا نەزەر ئاغدۇرۇپ كۈرەيلى:

بولدى ئۇيغۇرچە يېزىلماق
قىز ـ چوكانلار مەشغۇلى،
زور ماھارەت بولدى چالماق سازنى
ئۇيغۇرلار سىمان.
ئاتقا ئۇيغۇرچە مىنىش،
زىبۇ ـ زىننەت،
تىل ئۆگىنىش،
بولدى بەس ـ بەسلىك ھەۋەس
بۇ ئەللىك ژىلدىن بۇيان.

تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدە ئۆتكەن خىتاي شائىرى ئىيۋەن جىننىڭ شېئىرلار توپلىمىدىن. ئۇنىڭدىن تاشقىرى ئۇيغۇر ئاياللىرىنىڭ بالا تەربىيەلەشتىن تاشقىرى ئىنجات قىلغان خىلمۇ ـ خىل ئاتامىلىرىنى دۇنيا خەلقلىرىنىڭ تالىشىپ ئوگىنىۋاتقانلىقىنىڭ ئۆزىلا مەدەنىيىتىمىز توغرىلىق چوڭ بىر مىسال ئەمەسمۇ. خۇلاسىلاپ ئېيتقاندا تارىخىمىزدا ئۇلۇق ۋەتەنپەرۋەرلەر قانچە كۆپ ئۆتكەن بولسىمۇ تەغدىرىمىز شۇنچە كۆپ چېكىشلىنىپ كەلمەكتە. بۇنىڭ سەۋەبى يەنىلا تاشقى دۈشمەنلەرنىڭ قوترىتىشى، ئىچكى ساتقۇنلارنىڭ بۇزغۇنچىلىقى، ھەددىدىن ئاشقان مەنسەپپەرەسلىك، ھەسەتخورلۇق، قەبىلىۋازلىق ۋە باشقا ئىللەتلەر جۈملىسىدىندۇر.

بۇ كۈنلەردە خەلقىمىز ئېغىر پاجىئەلەرنى باشتىن كەچۈرمەكتە. ئاما، بىزنىڭ قورسىقىمىز توق، كىيىمىمىز پۈتۈن. دېمەك، بىز شۇنىڭ بىلەن غەمسىز ھايات كەچۈرۋاتىمىز دەپلا، ئۆز ۋەتىنىمىزنىڭ مۇستەقىللىقىنى، خەلقىمىزنىڭ ئازاتلىقىنى ئويلىمىساق، ئۆزىمىزنىڭ مىللىي مۇستەقىللىقىنى قولغا ئالغان ئوتتۇرا ئاسىيا جۇمھۇرىيەتلىرىدىكى باشقا قېرىنداش مىللەتلەر قاتارىدا ئەركىن كۆللەپ، تەرەققىي ئېتىشىنى كۈز ئالدىمىزغا كەلتۈرمىسەك بىز سادىر پالۋاندەك جەڭگىۋار ئەجدادلىرىمىزنىڭ مۇقەددەس تارىخىي يولىغا قانداق ۋارىسلىق قىلغان بولىمىز. شەرىقنىڭ ئۇلۇق شائىرى ئۆمەر ھەييام ئۆزىنىڭ بىر رۇبائىيسىدا:

دەريادا تامچە سۇ يوق بولۇپ كەتتى،
يەرگە چاڭ قونىدۇ، كۆمۈلۈپ
كەتتى.
دۇنياغا كېلىشىڭ ـ كېتىشىڭ نېمە،
بىر چىۋىن تۇغۇلدى، ئۇ ئۆلۈپ
كەتتى.

دەپ يازىدۇ. ئەگەر بىز چىۋىندەك تۇغۇلۇپ، چىۋىندەك ئۆلۈپ كەتمەيلى دېسەك، سادىر پالۋاندەك، ئابدۇرۇسۇل بەگدەك، ئەلاخان سۇلتاندەك، ئەسىردىن ئەلەمدەك، بىلال نازىمدەك ئۇلۇق بوۋىلىرىمىزنىڭ مۇقەددەس روھلىرىنى قەلبىمىزدىن مەڭگۈ ئۆچۈرمەيلى!

زالدا ئۆزاققىچە سوزۇلغان گۈلدۈراس ئالقىش سادالىرى ياڭرىدى. ئاندىن سەھنىگە تالانتلىق ئەرتىسلاردىن بولغان كلارەم توختاخونوۋا چىقىپ، شائىر ساۋۇتجان مەمەتقۇلوۋنىڭ «ۋەتەن» دېگەن شېئىرىنى ۋايىغا يەتكۈزۈپ ئوقۇغىنىدىمۇ، ئاتاقلىق ناخشىچى ئورالىم ۋارىسوۋنىڭ «ئۇيغۇرۇم» دېگەن ناخشىنى باپىدا ئورۇنلىغىنىدىمۇ، ئۆزبېكىستان خەلق ئەرتىسى ئابدۇرېھىم ئەھمەدىيېۋ ئېيتقان «سادىر ـ 1»، كورنەكلىك ناخشىچى مۇرات مەمەتباقىيېۋنىڭ ئىجراسىدىكى «قايىنام ئۆركىشى»، داڭلىق مۇقام ئىجراچىسى ۋە مىراسخورى سەيدەكرەم تولىكىنوۋنىڭ «سادىر ـ 2» ۋە «سادىر ـ 3» ناخشىلىرىدىن ۋە شائىر ساۋۇت ئىسكەندەروۋنىڭ «سادىر پالۋان» ناملىق شېئىرىنى ئوقۇغاندىن كېيىنمۇ گۈلدۈراس ئالقىشلار داۋاملىق ياڭراپ تۇردى.

ئەلۋەتتە، بۇ كەچىنىڭ ژىغىن قاتناشچىلىرىنىڭ قەلبىدە چوڭقۇر تەسىرات قالدۇرغانلىقى ئۆز ـ ئۆزىدىن روشەن كۆرۈنۈپ تۇراتتى. بۇنى بىز ئۇلارنىڭ باتۇرنىڭ خاتىرىسىنى ئۇيۇشتۇرغۇچى مەسئۇل كىشىلەرنىڭ ئادرېسىغا ئېيتىلغان مىننەتدارلىق سۆزلىرىدىن ئۇچۇق بايقىغان ئىدۇق. ھەقىقەتەنمۇ بىزنىڭ پاجىئەلىك تەغدىرىمىز بويىچە ئېلىپ قارىغاندا 200 يىللىق تارىخنى سادىر پالۋاندەك بىر سەردارنىڭ خاتىرىسى بىلەن ۋاراقلاپ چىقىش ناھايىتى قىيىن ۋە ئېغىر.

بىراق، مۇنداق پەيتلەردە ئەجدادلىرىمىزنىڭ كۈرەشچان روھلىرى ئالدىدا باش ئېگىپ، ئىزگۈ نىيەتلەر بىلەن خەلقىگە، ۋەتىنىگە خىزمەت قىلىشنى ئويلىغان ھەر قانداق ئادەم تارىخىي ساۋاقلاردىن توغرا خۇلاسە چىقىرىشقا، سېلىشتۇرۇپ كۈرۈشكە ئادەتلەنگەن بولسا، بەلكى ئۇر ئۇستىگە ئۇر بولغان بولماسمىدى. ژىغىندىن كېيىن موشۇنداق ئويلار بىلەن خېلىغىچە بىئارام بولدۇم. ئاخىرىدا بۇ خىلدىكى خاتىرە كۈنلىرى ھەممىلا جايدا پات ـ پات بولۇپ تۇرسا، مىللىئونلار قەلبىگە سادىر پالۋان ئوخشاش جەڭگىۋار ئەجدادلىرىمىزنىڭ كۈرەشچان روھلىرى مەدەت بېرىپ تۇرسا، بىزنىڭ كۈچىمىزمۇ، بىزنىڭ يۈرىكىمىز، بىزنىڭ ۋەتىنىمىز بايرام بولىشى سۆزسىز، دېمەكچىمەن. چۈنكى، ئۇنىڭ ئىسپاتسىز ھەقىقەت ئېكەنلىكىنى تارىخنىڭ ئۆزى روشەن كۆرسىتىپ تۇرىپتۇ.

ئابدۇرېھىم مۇتەللىپ
ئالمۇتا

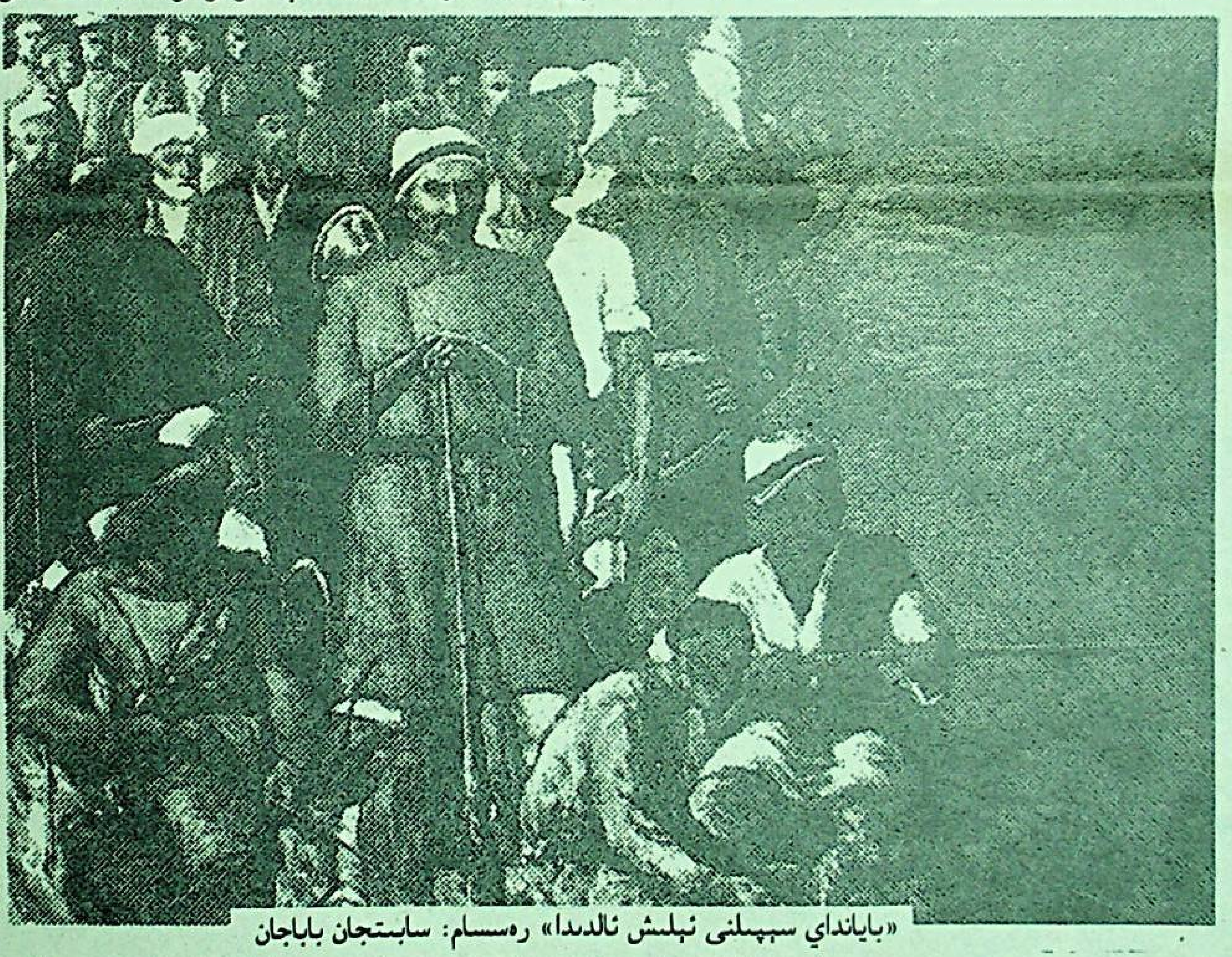
«بايانداي سېپىلىنى ئېلىش ئالدىدا» رەسسام: سابىتجان باباجان

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

ВСЕМИРНАЯ УЙГУРСКАЯ СЕТЬ НОВОСТЕЙ

Мюнхен:

ОБРАЩЕНИЕ К ПРЕЗИДЕНТУ США

Президенту США Уильяму Джефферсону Клинтону от 27 ноября 1998 г. от Джека Черчварда, председателя организации "Граждане против китайской пропаганды" *(США).*

Уважаемый господин Президент, я еще раз пишу Вам, чтобы привлечь Ваше внимание к нарушению прав человека в Китайской Народной Республике, в особенности - к жестокому обращению, испытываемому уйгурским народом в Восточном Туркестане, в так называемом Синьцзян-Уйгурском автономном районе КНР.

Я также прошу Вас использовать свои полномочия для того, чтобы покончить с политикой культурного геноцида, проводимой китайской коммунистической партией против уйгуров, тибетцев и монголов *(Внутренней Монголии).* ***Хотя эти народы обозначаются как автономные районы, реальной автономии не существует и будущее уйгуров, монголов и тибетцев держится в руках компартии, которая, как видно на протяжении последних 50 лет оккупации, держится политики ассимиляции и культурного геноцида. Это удручающая ситуация - нарушаются права уйгуров, монголов и тибетцев на самоопределение, если учесть, что их, вместе взятых, более 30 млн. Я надеюсь, что Вы используете свои полномочия, применение которых гарантировало бы выполнение китайским правительством своих обязанностей по правам человека, согласно недавно подписанным различным Конвенциям ООН.***

Ниже я привожу данные по теме: "Кто такие уйгуры?" - для того, чтобы предоставить Вам некоторую информацию о них.

Я прошу Вас вызволить на свободу политических узников Внутренней Монголии - Хадаса, Тегуши и Нгаванга, а также самого молодого политического узника Гендун Чокай Нима - Панчен лама-XI.

Я также призываю Вас поддержать права тайваньцев на их самоопределение.

УЙГУРСТАН И УЙГУРЫ СЕГОДНЯ

Уйгуры - одна из тюркоязычных этнических групп, которые живут в северозападном регионе нынешнего Китая. Официальное китайское название региона Синьцзян-Уйгурский автономный район (СУАР), но уйгуры исторически называли свою страну или этот регион либо Уйгурстаном либо Восточным Туркестаном. В этом документе этот регион проходит под названием Уйгурстан.

Находясь в Центральной Азии, в 1500 милях от Пекина, Уйгурстан граничит с Казахстаном на севере, с Монголией на северо-востоке Кыргызстаном и Таджикистаном на северо-западе и западе. К западу и юго-западу лежат Афганистан и Пакистан, *а к югу Тибет и Индия, к востоку лежит Китай.*

Уйгурстан - это обширная территория - в 1 млн. 640 тысяч кв. километров - одна шестая часть нынешней китайской территории. Географически это самая большая провинция Китая.

Тюркское население Уйгурстана, которое имеет одну и ту же кровь, один и тот же язык, традиции и религию, составляют уйгуры, казахи, кыргызы, узбеки и татары. Согласно последней переписи населения: уйгуров - 7 млн., казахов - 1 млн., кыргызов - 150 тыс., узбеков - 15 тыс. и татар - 5 тыс. Однако по неофициальным данным уйгуров насчитывается более 15 млн. Помимо представителей перечисленных наций в Уйгурстане проживают китайцы, маньчжуры, хуэйцы и монголы. В настоящее время уйгуры составляют большинство в Уйгурстане, и этот факт будет главной темой этого документа. Однако все изложенное в нем относится в равной степени и к другим тюркским народам, названным выше.

Уйгуры и китайцы не принадлежат к одной расе. Уйгуры принадлежат к европеоидной расе и выглядят, в основном, как западные европейцы. Уйгурстан находится за пределами естественных границ Китая в отдельном географическом регионе, где в 1949 году тюркские народы составляли 96% всего населения.

УЙГУРСКАЯ ЦИВИЛИЗАЦИЯ

Исторические документы показывают, что история уйгуров начинается более 4000 лет назад. На протяжении своей истории уйгуры развили уникальную культуру и сделали заметный вклад в мировую цивилизацию. В конце 19-го и начале 20 века научные и археологические экспедиции обнаружили многочисленные храмы в пещерах, руины монастырей, настенные рисунки, а также ценные миниатюры, книги и документы. Исследователи из Европы, Америки и даже Японии были поражены сокровищами искусства, и вскоре их отчеты привлекли внимание многих заинтересованных лиц мира. Сейчас эти реликты уйгурской культуры, цивилизации составляют главные коллекции музеев Берлина, Лондона, Парижа, Токио, Ленинграда, а также Музея Древностей Центральной Азии в Нью-Дели. Эти реликты наряду с манускриптами и документами, обнаруженными в Уйгурстане, свидетельствуют о высокой степени цивилизации, которой достигли уйгуры.

На протяжении веков уйгуры использовали три разных письменности. В союзе с коктюрками в 6 и 7 веках, они использовали Орхонскую письменность. Позже они адаптировали письменность, которая стала известной как собственно уйгурская. Этой письменностью пользовались более чем 800 лет не только уйгуры, но и другие тюркские народы, а также и монголы, маньчжуры в ранних стадиях их правления в Китае. После принятия Ислама в 10 веке уйгуры адаптировали арабский алфавит, и его использование стало распространенным в 11 веке.

Большинство ранних уйгурских литературных работ - это переводы буддийских и манихейских религиозных текстов, но также были и повествовательные рассказы, поэтические и эпические работы. Некоторые из них переведены на немецкий, английский и русский языки.

После принятия Ислама уйгуры продолжали сохранять культурное доминирование в Центральной Азии. Появились всемирно-прославленные уйгурские ученые, расцвела литература. Среди сотен важных работ, уцелевших с той эры, есть такие как "Кудат-ку Билик" Юсуфа хас хаджиба (1069-70), "Диван-и Лугат-ит турк" Махмуда Кашгари и "Атабетул Хакаик" Ахмеда Юкнеки.

Уйгуры знамениты широкими знаниями в медицине и медицинской практике. Данные династии Сунь показывают, что уйгурский врач Нанто приехал в Китай и привез с собой много лекарств, не известных китайцам. В конспектах Ши-жен Ли (1518-1593) записано, что всего в уйгурской медицине насчитывалось 103 разновидностей лечебных трав. Западные ученые заявляют, что акупунктура была не китайским, а уйгурским открытием. В последние годы китайские власти образовали несколько институтов в Уйгурстане, для изучения традиционной уйгурской медицине.

Уйгуры достигли высоких достижений в таких областях как архитектура, искусство, музыка и печатание книг. Согласно работам западных ученых, документы, обнаруженные в Уйгурстане, подтверждают, что уйгурский крестьянин мог составлять контракт, используя юридическую терминологию, в то время, когда ни один западный крестьянин не мог этого сделать. Также сообщается, что уйгуры знали как печатать книги задолго до того, когда Гуттенберг открыл свою типографию через несколько веков. Еще сообщается, что в средние века уйгуры оказывали огромное влияние на китайскую поэзию, литературу, театр, музыку и живопись. Йен-де Ван, который служил послом в Караходжа-Уйгурском ханстве в период с 981 по 984 годы, написал в своей биографии следующее: "Я был потрясен экстенсивной цивилизацией в Уйгурском ханстве. Великолепие храмов, монастырей, настенных рисунков, статуй, башен, садов, домов и дворцов, построенных повсюду, невозможно описать. Уйгуры очень умело могли изготовлять ремесленные изделия из золота и серебра, а также изготавливать и глиняную посуду. Некоторые говорят, что Бог вселил этот талант только в один народ".

Перед Исламом уйгуры верили в ранние религии - шаманизм, буддизм и манихейство. Буддизм был введен в Уйгурстане в начале нашей эры. Он быстро распространился среди тюркских народов Уйгурстана. Руины известных монастырей, известных как "Минг-ой" или "Тысяча Будд", построенных уйгурами, до сих можно увидеть в таких местах как Куча, Турфан и Дунхуан, где жили каньсуйские уйгуры. В городе Куча было построено 50 буддийских храмов, библиотек и благотворительных домов, построенных для поддержки бедных. В Хотане, помимо маленьких, было построено 14 больших монастырей. Уйгуры в Уйгурстане приняли Ислам в 934 г., во время правления Сатук Бугра хана, Караханидского правителя. И с тех пор Ислам является одной единственной религией до сегодняшних дней.

Уйгурская власть, престиж и культура народа, которые развивались на протяжении долгой истории и которые доминировали в Центральной Азии на протяжении 1000 лет, пришли в упадок после маньчжурского вторжения, а также во время правления националистов и особенно коммунистических китайцев.

ОККУПИРОВАННАЯ СТРАНА

Уйгурстан был домом уйгуров по крайней мере 2000 лет, оставаясь свободной, независимой страной. Однако китайцы заявляют, что Уйгурстан - это старинная и неотделимая часть Китая. Исторические факты ясно показывают, что такие заявления Китая основываются на ложных интерпретациях истории, а также на надежде, что подавление и ассимиляция постепенно сделают это искажение законным в глазах всего мира.

Хань-китайцы начали вторгаться в Уйгурстан со 104 года до нашей эры, и Уйгурстан завоевывался несколько раз китайскими войсками, но на короткие промежутки времени. Ниже следуют исторические факты, относящиеся к китайским оккупациям Уйгурстана:

- во время эпохи Ву генерал Ли Хуан оккупировал Уйгурстан в 104 году до н. э., но уйгурстанцы обрели свою независимость в 86 г. до н. э., разбив китайские войска;
- во время эпохи Хсуан Тай генерал Чань Чи атаковал Уйгурстан и оккупировал его в 59 г. до н. э. Но в 10 г. до н.э. уйгурстанские ханы разбили китайскую армию и завоевали опять свою свободу;
- во время эпохи Минь Тай второй династии Хань генерал Пан Чао начал войну с Уйгурстаном в 73 г. н. э. Эта война длилась 28 лет. В 102 г. н.э. Пан Чао вернулся в Китай, а год спустя его сын Пан Юнг бежал из Уйгурстана после того, как уйгурские ханы разбили его войска. Таким образом, Уйгурстан еще раз вернул себе безопасность и независимость;
- во время эпохи Топа (Вэй) восточная часть Уйгурстана была обязана выплачивать налоги с 448 по 460 годы;
- в 657 году Као Цунг во время династии Тань завоевал Уйгурстан, а в 699 году Кокгурк хан выбил китайцев из Уйгурстана;
- в 747 году Хсуан Цунг послал корейского генерала Као Сиен-ши командовать китайской армией, для того, чтобы помочь некоторым уйгурским ханам, которые сражались среди них в Уйгурстане. Этот генерал, воспользовавшись беспорядками внутри Уйгурстана и очень умело исполняя безжалостную роль, подстрекал некоторых людей в Уйгурстане убивать друг друга, и таким образом Уйгурстан оказался в подчинении у Китая. Но жители Уйгурстана, получив помощь от арабов, разгромили силы Као Сиен-ши и выиграли свою свободу в 751 году.

В период со 104 г. до н.э. по 751 г. было всего 6 вторжений. Но в течение этих 855 лет китайские захватчики удерживали контроль над Уйгурстаном в течение 157 лет, да и то, как показывает частота захватов, китайский контроль над Уйгурстаном был временным и неполным. А в течение остальных 698 лет Уйгурстан был свободной страной.

В течение этого периода (104 г. до н.э. по 751 г.) были дружественные отношения и деловые контакты между Уйгурстаном и Китаем. Но некоторые китайские исторические книги и нынешние китайские политики, интерпретируя эти связи в несправедливом, лживом истолковании, пытаются использовать их как доказательства подчинения Уйгурстана Китаю, и многие китайские власти используют это для подтверждения их заявлений о том, что Уйгурстан был единой частью Китая.

После того, как арабские, тюркские и тибетские силы дали отпор китайским оккупантам в 751 г., прошел период времени в 1000 лет, когда Уйгурстан был захвачен маньчжурскими правителями Китая. 207 из этой 1000 лет уйгуры добровольно были частью Монгольской империи, в которой сохраняли свой суверенитет и играли важную культурную и политическую роль. Остальные годы, примерно 800 лет, Уйгурстан оставался совершенно независимым и добился великого прогресса и процветания.

В 1876 г., после продолжительного приложения усилий маньчжурами для захвата Уйгурстана и после убийства примерно одного миллиона жителей, они достигли своей цели - оккупировали страну. Уйгурстан был присоединен к Маньчжурской империи в 1884 г. как Синьцзян (в переводе с китайского означает "новая территория"). С того времени Уйгурстан находился под военным правлением захватчиков. До 1949 г. жители Уйгурстана устраивали 42 вооруженных восстания против террористического правления маньчжуров (примерно 1 восстание приходится на 4 года маньчжурского правления) с целью восстановить свою независимость. Уйгуры в южной части Уйгурстана образовали "Восточно-Туркестанскую исламскую республику" в 1933 г., а в 1944-м образовали Восточно-Туркестанскую республику, которые просуществовали: первая - 3 месяца и вторая - 5 лет.

Уйгурстан был оккупирован коммунистическим Китаем в 1949 г., его название изменили на Синьцзян-Уйгурский автономный район (СУАР) в 1955 году. Коммунистический Китай взял руководство над Уйгурстаном. Уйгурам пришлось претерпевать невообразимые страдания и покоряться нечеловеческим условиям жизни, находясь под гнетом репрессивных кампаний Китая.

Но несмотря на все страдания и культурный геноцид, дух решительности все еще остается сильным. Согласно имеющейся в распоряжении информации, пренебрегая риском, уйгуры организуют демонстрации, марши протеста и другие политические акции, направленные на получение равенства, справедливости и даже независимости, которые никогда не прекращались в Уйгурстане с 1954 года и достигли своего пика в 1996 году.

Перевод **Мехригуль АБЛЕЗОВОЙ**

(получено из Интернет)

(беши 5-бәттә)

мисам болмайдиғандәк, - деди у мениң диққитимни өз ишиниң йәкүнигә җәлип қилғандәк, - бийил күз яхши кәлди. Қоғун-тавузниғу өз вақтида жиғиштуривалдуқ. Әнди ишниң асаси яңию, пияз, қизилча, капуста охшаш көктат түрлирини исрапчиликқа йол қоймай жиғиштурувелишта қалди.

Абдуманап Әмитахуновниң бу ейтқанлиридин кейин атақлиқ рус язғучиси Антон Павлович Чеховниң - "Дохтурлуқ кәспи - җасарәт, бу кәсип пидаилиқни, қәлип вә пикир тазилиғини тәләп қилиду" - дегән дана сөзлирини есимға алдим. Һәқиқәтәнму А.П. Чехов ейтқан җасарәт билән пидаилиқниң А. Әмитахуновниң қәлбидә өзиниң толуқ ипадисини тапқанлиғи һеч ким үчүн сир болмиса керәк, әлвәттә.

Әмитахун ака һаят болған болса өз пәрзәнтлири билән нәврилириниң алий билим егиләп, өз хәлқи үчүн утуқлуқ хизмәт қиливатқанлиқлирини көргинидә, қанчилик хошал болар еди. Башқисини ейтмиғанниң өзидә Абдуманап Әмитахуновниң аяли Кларәм Һасанова дохтур, қизи Лилия Алмутида акушер-гинеколог, оғуллири: Дилшат - милиция капитани, Дильмурат - пограничник.

1992-жили Абдуманап Әмитахунов Уйғурстанға берип Чапчал, Үрүмчи, Қаримай охшаш шәһәрләрдә тиббий саһа бойичә тәҗрибә алмаштуруп қайтти. Униң әндики мәхсити атиси туғулуп өскән қутлуқ җайларни зиярәт қилиштин ибарәт. Шуниң үчүн бизму өз нөвитимиздә барлиқ аңлиқ һаятини тиббий саһаға беғишлиған алий җанап инсан Абдуманап Әмитахуновқа: - җәсүрлүк җасаритиңизға җаһан қайил болсун! - дәп, тиләкдашлиқ билдүримиз.

АБДУРЕҺИМ МУТӘЛЛИП

Алмута

Мәзкүр материал гезитимизгә тәярлинип болғандин кейин, Алмута вилайәтлик Мәслиһәтниң қарари билән, вилайәтниң иҗтимаий-ихтисади тәрәққиятиға қошқан чоң һәссиси үчүн, бир қанчә кишиләр қатарида Абдуманап Әмитахуновқа, Алмута вилайитиниң "Пәхри пухраси" дегән шәрәплик атақ берилгәнлиги тоғрисида хәвәр кәлди.

Биз "Виждан авази" гезитиниң коллективи вә униң 5 миң оқуғучиси намидин алийҗанап инсан Абдуманап Әмитахуновни чин җүрәктин тәбрикләп, униң йәниму йүксәк муваппәқийәтләр чоққисидин көринишигә тиләкдашлиқ билдүримиз.

✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻

«ئىنسان ھوقۇقلىرى ئومۇمىيۈزلۈك دېكلاراتسىيەسىنىڭ» بىرلەشكەن مىللەتلەر تەشكىلاتى باش ئاسسامبلېيەسى تەرىپىدىن قوبۇل قىلىنغانلىقىغا 50 ژىل تولۇشى ئالدىدىن

ئۇيغۇرستان مۇئەمماسى 3- خەلقئارالىق ئىنسان ھوقۇقلىرى بويىچە كونفېرېنسىيەدە

ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشىدىن كېيىنكى ئىنسانىيەت تەرەققىياتىنىڭ يۈنىلىشىنى بەلگىلەۋاتقان تارىخىي ھۆججەت: «ئىنسان ھوقۇقلىرىنىڭ ئومۇمىيۈزلۈك دېكلاراتسىيەسى» بىرلەشكەن مىللەتلەر تەشكىلاتى (ب م ت) باش ئاسسامبلېيەسى تەرىپىدىن قوبۇل قىلىنغانلىقىغا بۇ يىل 10- دېكابىر، كۈنى 50 يىل تولىدۇ. جەمى 30 ماددىلىق بۇ خەلقئارا ھۆججەت. ئىنسان ھوقۇقلىرىنى - ئاساسلىق ھوقۇقلار سوپىتىدە ھاياتىمىزدىكى ئەڭ قىممەتلىك جەمىيەتلىك ھوقۇق دەرىجىسىگە كۆتۈرىدۇ.

ئۇنىڭ 1- ماددىسى: «بارلىق ئادەملەر ئۆز قەدرى ۋە ھوقۇقلىرى بىلەن ئازات ۋە باراۋەر تۇغۇلىدۇ. ئۇلار ئەقىل - ئىدرىكى ۋە ۋىژدانى بىلەن يارىتىلغان. شۇنىڭ ئۈچۈن بىر- بىرى بىلەن قېرىنداشلىق روھىدا مۇئامىلە قىلىشلىرى لازىم» - دەپ. ئىنسان ئۈچۈن ئەڭ ئەۋزەل - ئازاتلىق ۋە تەڭلىكنى تەكىتلەيدۇ. مەزكۇر ھۆججەتنىڭ ئاساسى ۋەزىپىسى - پۈتكۈل ئادەمزاتنى ئىنسان ھوقۇقى بويىچە بەلگۈلەنگەن پرىنسىپلارنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشقا دەۋەت قىلىشتۇر. بۈگۈنكى ئىنسانىيەت تەرەققىياتىنىڭ ئاساسى يۈنىلىشى: ھەر خىل شەكىلدىكى سىياسىي تۈزۈملەرنىڭ ئۆز ئارا بەس مۇسابىقىسىدا. تەرەققىي ئەتكەن. ئومۇم ئىنسانىيەت مەنپىيىتىنى ۋە ئىنسان ھوقۇقلىرىنى ھىمايە قىلىدىغان ئىجتىمائىي تۈزۈمنىڭ ھاكىم مۇتلەق تۈزۈم ئۈستىدىن، دېموكراتىيەنىڭ دىكتاتورا ئۈستىدىن ئومۇمىيۈزلۈك غەلىبە قىلىشىدىن ئىبارەت. بۇ ھالەت ئۇيغۇرلارنى زور ئىلھام بىلەن مۇستەقىللىقىمىز ئۈچۈن كۆرەش قىلىشقا ئىلھاملاندۇرماقتا.

ب م ت نىڭ مەخسۇس قارارى بويىچە 1997- ژىلى 10- دېكابىردىن باشلاپ، دېموكراتىيە تۇراقلاشقان دۆلەتلەر ۋە خەلقئارا تەشكىلاتلار ئىنسان ھوقۇقلىرىنىڭ ئومۇمىيۈزلۈك دېكلاراتسىيەسىنىڭ 50 يىللىقىغا بېغىشلاپ ھەر تۈرلۈك چارە - تەدبىرلەرنى ئۇيۇشتۇرماقتا. مەزكۇر ئەنجۈمەنلەر جەريانىدا بىزنىڭ ۋەتەنداشلىرىمىز، ۋەتەن داۋاسىنى ۋە ئۇيغۇر مىللىي ئازاتلىق ھەرىكىتىنى دۇنياغا تونۇشتۇرۇش ئۈچۈن، ئۇزلىرى ئىستىقامەت قىلىۋاتقان مەملىكەتلەردە تېگىشلىك پائالىيەت ئېلىپ بېرىۋاتىدۇ.

شۇلارنىڭ قاتارىدا پولشانىڭ پايتەختى ۋارشاۋادا 14- 16- نوكتەبىر كۈنلىرى ئۆتكۈزۈلگەن 3- خەلقئارا ئىنسان ھوقۇقلىرى بويىچە كونفېرېنسىيە ئالاھىدە ئورۇندا تۇرىدۇ.

كونفېرېنسىيە پولشا سېيمىنىڭ (پارلامېنتى) مەجلىس سارىيىدا ئېچىلدى. ئۇنىڭغا ئاق ش، ئانگلىيە، فرانسىيە، روسىيە ئوخشاش قۇدرەتلىك دۆلەتلەر قاتارى 50تىن ئوشۇق دۆلەتتىن كەلگەن 700گە يېقىن كىشى ئىشتىراك قىلدى. خەلقئارا تەشكىلاتلاردىن: ب م ت، يېۋروپا بىخەتەرلىك ۋە ھەمكارلىشىش تەشكىلاتى (يى ب ھ ت)، خەلقئارا كەچۈرۈم تەشكىلاتى (خ ك ت)، يېۋروپا كېڭىشى (يى ك) ۋە باشقا تەشكىلاتلاردىن - مەسئۇل كىشىلەر پائال قاتناشتى. كونفېرېنسىيەنىڭ رەسمى تەشەببۇسكارى - پولشا سېيمىنىڭ سېناتى. سەۋەبى، 1- كونفېرېنسىيە ئۆز ۋاقتىدا پولشانىڭ دۇنياغا مەلۇم دېموكراتىك ئىشچىلار بىرلىكى «سولىدارنوست» تەرىپىدىن مەخپىي تەييارلىنىپ. ھاكىم مۇتلەق كوممۇنىستىك لاگېرنىڭ جان ئۈزۈش ئالدىدا. يەنە 1988- ژىلى كراكوۋ شەھىرىدە ئۆتكۈزۈلگەن.

2- كونفېرېنسىيەنى «سولىدارنوست» لىتۋا مىللىي ئازاتلىق ھەرىكىتى «سايۇدىس» بىلەن بىرلىكتە تەييارلاپ ۋىلنيۇس شەھىرىدە ئۆتكۈزۈشنى پىلانلىغان. ئاما سابىق س س س رىنىڭ سكەرلىرىنىڭ ۋىلنيۇسنى ئىشغال قىلىپ تۇرۇشىغا مۇناسىۋەتەن، كونفېرېنسىيە روسىيە دېموكراتلىرىنىڭ تەكلىۋى بويىچە مىڭ بىر مەشەقەتلەر بىلەن 1990- ژىلى سانكت - پېتېربۇرگتا ئۆتكۈزۈلىدۇ.

ئۈچ كۈن، ئەتىدىن كەچ كىرگىچە داۋاملاشقان كونفېرېنسىيەنى، «سولىدارنوست» ئىشچى ھەرىكىتىنىڭ ئاساسچىلىرىنىڭ بىرى، ئىنسان ھوقۇقلىرىنىڭ مەشھۇر ھىمايەچىسى سېناتور ز. روماشېۋسكى باشقۇردى. ئۇ ئۆزىنىڭ ئېچىش نۇتقىدا خەلقئارا سىياسىي سەھنىدىكى ئىنسان ھوقۇقلىرىنىڭ ئەھۋالى ۋە ئۇنىڭ ئوچۇق ھەم دېموكراتىك جەمىيەتنى تىكلەشتىكى ئەھمىيىتىگە توختالدى. ئۇ شۇنداقلا بۈگۈنكى كۈندىمۇ كۆپلىگەن دۆلەتلەرنىڭ «ئىنسان ھوقۇقلىرىنىڭ ئومۇمىيۈزلۈك دېكلاراتسىيەسى»دە ئېلان قىلىنغان پرىنسىپلارغا تولۇق رىئايە قىلمايدىغانلىقىنى ۋە ئۇنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن لازىم بولغان مېخانىزملار بىلەن تەمىنلىمەيدىغانلىقىنى ئالاھىدە تەكىتلىدى. ھەر قايسى دۆلەت رەھبەرلىرىنىڭ كونفېرېنسىيەگە يوللىغان تەبرىكنامىلىرىدىمۇ مەزكۇر دېكلاراتسىيەنىڭ ئەھمىيىتىنى ئالاھىدە باھالىغان. تىبەتلىكلەرنىڭ ۋە زامانىۋىي بۇددىزمنىڭ داھىيسى - دالاي لاما ئۆزىنىڭ مەكتۇبىدە: «خىتاي ھۆكۈمىتى بىلەن تىبەت مۇئەمماسى بويىچە خالىغان جايدا، خالىغان ۋاقىتتا ئۇچرىشىپ مۇزاكىرە ئۆتكۈزۈشكە تەييارلىقىنى بىلدۈرۈشى بىلەن بىر قاتاردا ئۆزىنىڭ ھازىر تىبەت ئۈچۈن دەرھال مۇستەقىللىق تەلەپ قىلىشنى ئوتتۇرىغا قويمايدىغانلىقىغا ئىشارە قىلدى.

ۋاتىكاندىن كەلگەن كاردىنال، يېپىسكوپلار ۋە روسىيە گوسدۇمىسىنىڭ دېپۇتاتى، پوپ گ. ياكۇنىنلار خرىستىيان دىنىنىڭ ئىنسان ھوقۇقلىرىنى ھىمايە قىلىشتىكى رولىنى ۋە ئەھمىيىتىنى كەڭ تەرغىپ قىلدى. ئىسلام دىنىنىڭ مەشھۇر ئۆلىما زاتلىرىنىڭ ئەنجۈمەنگە قاتناشمىغانلىقى ئېچىنارلىق ئەلۋەتتە. شۇنداق بولسىمۇ، ئەزەربەيجانلىق دىسسىدېنت پ. گوسېينوۋ ئىسلام مەدەنىيىتىدىكى ئىنسان ھوقۇقلىرىنىڭ ئورنى توغرىلىق نۇتۇق سۆزلىدى. ئۇنىڭ پىكرىنى ھىندىيەلىك ر. نائىر داۋاملاشتۇردى.

13- نوكتەبىر كۈنى سېيمىنىڭ مەجلىسخانىسىدا رويخەت رەسمىيىتىدىن ئۆتىۋاتقىنىمدا، ئۇزۇن ئۈستەل ئۈستىدە قاتار تىزىپ، تەختىلىنىپ قويۇلغان ھۆججەتلەر ئارىسىدا، ئالدىن - ئالا يوللىغان ئۇيغۇرستان مۇئەمماسى بويىچە 8 ۋاراقلىق ھۆججەتنىڭ 100 نۇسخىدىن كۆپرەك كۆپەيتىلىپ قويۇلغانلىقىنى كۆرۈپ ناھايىتى خوشال بولدۇم.

خىتايدىكى ئىنسان ھوقۇقلىرىنىڭ ئەھۋالى توغرىلىق مۇنازىرە مەشھۇر سىياسىي مەھبۇس، دىسسىدېنت ۋە ھازىر ئا ق ش دا ياشاۋاتقان ۋېڭ جىڭشېڭنىڭ نۇتقى بىلەن باشلاندى. ناتىق خىتاي زىندانلىرىدىكى مەۋجۇت ھەددى ھېساپسىز چەكسىزلىكلەر توغرىلىق تەپسىلى ۋە ناھايىتى تەسىرلىك نۇتۇق قىلدى. ئۇ ئۆز سۆزىدە خىتاي كوممۇنىستىك تۈزۈمىنىڭ ھېچ بىر ئىستىقبالى يوقلىقىنى ۋە تىبەت مۇئەمماسىنى سىياسىي مۇزاكىرە بىلەن ھەل قىلىشنى خالايدىغانلىقىنى ئىزھارلىدى.

ئۆز نۆۋىتىدە مەن مۇنبەردىن كۆپچىلىككە مەلۇم مۇئەمما بويىچە («ۋىژدان ئاۋازى» گېزىتى، 1998- ژىلى 9- سان) دوكلاد قىلدىم. ماقالىدا ئېلان قىلىنغان مەسىلىلەر كۆپچىلىككە تونۇش. شۇڭا دوكلادتا كۆتۈرۈلگەن مەسىلىلەرگە توختالمايمەن. مەن كونفېرېنسىيە ئىشتىراكچىلىرىنى مۇنۇ ئىككى مەسىلىگە ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلۈشنى تەكلىپ قىلدىم. بىرىنچىسى، ئۇيغۇرلار ئۆزلىرىنىڭ دەپسەندە بولىۋاتقان ئىنسانىي ھوقۇقلىرىنى تەرەققىپەرۋەر دۆلەتلەرنىڭ ۋە جەمىيەتلەرنىڭ ھىمايە قىلىشىنى تەلەپ قىلىدىغانلىقىنى: ئىككىنچىدىن، مىللىتىمىزنىڭ ئۆزىنىڭ مىللىي مۇستەقىللىقى ئۈچۈن، ئۈزۈل - كېسىل ۋە جان پىدالىق بىلەن، كوممۇنىستىك خىتاي ئىستىلاچىلىرىغا قارشى قەتئىي ھەم ھەر تۈرلۈك ئۇسۇللار بىلەن كۆرەش قىلىدىغانلىقىنى بىلىپ قويۇشنى ۋە ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلۈشنى تەكلىپ قىلدىم. قالغان سوئاللارغا جاۋاپ بېرىش جەريانىدا ئۇيغۇرستان مۇئەمماسىنىڭ ھەر تۈرلۈك ساھالىرى بويىچە ئىزاھلار بېرىلدى. كونفېرېنسىيە ئىشتىراكچىلىرىغا شۇنداقلا ئۇيغۇر، تىبەت ۋە باشقا خىتاي مۇستەملىكىسىدە ئېزىلىۋاتقان خەلقلەرنىڭ مۇستەقىللىق كۆرەشلىرى جەريانىدا پەيدا بولىدىغان زور ئىجتىمائىي - سىياسىي مۇقىمسىزلىق پەقەت مەركىزى ئاسىيا رېگىئونىدىلا ئەمەس، بەلكىم پۈتكۈل تۈرك دۇنياسىغا، ئاسىياگە چوڭ تەسىر يەتكۈزۈش ئېھتىمالىنىڭ مەۋجۇتلىقىنى چۈشەندۈرۈشكە تىرىشتىم.

مېنىڭدىن كېيىن، يەنە بىر خىتاي دىسسىدېنتى ئامېرىكىدا ياشاۋاتقان خاررى ۋۇ يوللىغان «لاۋگاي» (ئەمگەك بىلەن تۈزۈتۈش لاگېرى) توغرىلىق قىسقا دوكلادىنى ئۇنىڭ ۋەكىلى ئوقۇپ بەردى.

ئىلگىرى، بىر يېرىم كۈن داۋامىدا كۆپچىلىكنىڭ دىققىتىنى: چېچەنستان پرېزىدېنتى ئاسلان ماسخادوۋ، كوسوۋو، كۇبا ۋەكىللىرى ئىلگىرى سۈرگەن مۇئەمماللار جەلىپ قىلغان بولسا، ئەندى ئىشتىراكچىلار خىتاي توغرىلىق گەپ قىلىشقا باشلىدى. دوكلادلاردىن كېيىن باشلانغان مۇنازىرىنىڭ ئاساسى مەزمۇنى: خىتايدا دېموكراتىيەنىڭ شەكىللەنمىگەنلىگى. ئاددىي ئىنسان ھوقۇقلىرىنىڭ دەپسەندە قىلىنىۋاتقانلىقى توغرىسىدا بولدى. مۇنازىرە ئەمەلىيەتتە بىزگە ھېسداشلىق بىلدۈرىدىغان ۋە ھەتتا بىزنى قوللايدىغان تەشكىلات ۋە ئادەملەرنىڭ ئاز ئەمەسلىكىنى ئىسپاتلىدى.

تەنەپپۇستە بىر توپ كىشىلەر ماڭا بىزنىڭ مىللىي ئازاتلىق ھەرىكەتمىزگە پايدىلىق ھەر تۈرلۈك تەكلىپلەرنى بەردى. بىز ئۆز ئارا ئادرېسنامىلارنى ئالماشتۇرۇپ، كەلگۈسىدە بىر - بىرىمىزگە ئەمەلىي ياردەم بېرىش يوللىرىنى ئېنىقلىدۇق.

مىڭ ئەپسۇسكى، مەزكۇر ئەنجۈمەنگە 1.5 سائەتلىك يول بولغان گېرمانىيەدىن بىرمۇ ۋەتەنداش كەلمىدى. ئۇزلىرىنى لىدېر ھېساپلايدىغان بەزى بىر شەخسلەر، قانداقتۇر چوڭ ئەنجۈمەنلەردە ئۇيغۇرستان مۇئەمماسى بويىچە مىللىي ئازاتلىق كۆرەشنىڭ پروگراممىلىق مەخسەت - ۋەزىپىلىرىنى روشەن قويۇشتىن ئەيمىنىدۇ. غەرب سىياسەتچىلىرىنى ۋەتەندىكى رېئال ھەرىكەتلەرگە ھېچ بىر مۇناسىۋىتى يوق ئويدۇرمىلار بىلەن غىق تويدۇرۇپ كېلىۋاتىدۇ. بىزنىڭ مۇئەمماللىرىمىز: دۇنيادا ئەڭ ئېغىر، مۇرەككەپ ئىككى مۇئەمما بولسا، شۇنىڭ بىرى. شۇڭا ۋەتەن داۋاسى ھەر بىر ئىنقىلاپچىدىن ناھايىتى ئېنىق، ئەمەلىيەتكە مۇۋاپىق ۋە قەتئىي ئىرادىلىق مەۋقەندە بولۇشنى تەلەپ قىلىدۇ. مەۋقەندەسى ژۇمولاقلار - ھەر ياققا دوگىلەپ ژۈرۈپ، دۈشمەنلەر مەيدانىغا چۈشۈپ قېلىشى مۇمكىن. ھايات بىزدىن بىرلىشىپ، ھەرىكەت قىلىشنى تەلەپ قىلىدۇ. شۇڭا بىز كونفېرېنسىيەگە تەييارلىق جەريانىدا مەركىزى ئاسىيا ئۇيغۇر تەشكىلاتلىرىنىڭ بىرلەشكەن سىياسىي كېڭەشنىڭ (ب س ك) قوش رەئىسلىرى ساۋۇت ئابدۇراخمان (قازاقستان): مۇزەپپەرخان قوربان، ئەكبەرجان باۋدۇن، تۇرسۇن ئىسلام (قىرغىزستان)، سېيىتجان سېيىتشېۋلار (ئۆزبەكىستان) بىلەن ئۆز ئارا ئاساسى پرىنسىپلىق ۋاقىئەلەر بويىچە بىر پىكىرگە كەلگەن ئىدۇق.

ئۈچ كۈن داۋامىدا مۇنبەرگە يۈزگە يېقىن ئادەم چىقتى. ناتىقلارنىڭ قويغان پىكىرلىرى، تەرغىپ قىلغان ئىدېيەلىرىنىڭ ھەممىسىنى بىر ماقالىدا روشەن يەتكۈزۈش مۇمكىن ئەمەس. ئۇنىڭ ئۈچۈن بىر بروشۇرا لايىغاراق بولار.

ئۆزەم ئىشتىراك قىلغان مۇنازىرە. سۆھبەت ۋە ئۇچرىششىلارغا ئاساسلىنىپ، ئۇيغۇرستان مۇئەمماسى بويىچە بىر قارارنىڭ لايىھەسىنى يېزىپ، رىياسەتكە تاپشۇردۇم. ۋە ئۇ بىر ئاز ئۆزگەرتىلىپ، خۇلاسىلاش جەريانىدا ئەنجۈمەن رەئىسى تەرەپىدىن تىلغا ئېلىندى. كونفېرېنسىيە كاتىباتى مۇدىرىنىڭ ئېيتىشىچە قارارلار ئىنگلىزچىگە تەرجىمە ۋە تەھرىر قىلىنىپ بولغاندىن كېيىن. تېگىشلىك دۆلەتلەرگە ۋە شەخسلەرگە يوللىنىدىغان بولدى.

ساھىبخانىلار تەرىپىدىن تارقىتىلغان بىزنىڭ دوكلاد ماتېرىيالىغا قوشۇمچە ئالمۇتىدىن مەخسۇس تەييارلىنىپ ئېلىپ بارغان ئۇيغۇرستان بويىچە مەلۇماتنامىنى تارقاتتۇق. كونفېرېنسىيەنى ئۇيغۇرلار مۇئەمماسى بويىچە مەخسۇس قارار ئېلىشقا دەۋەت قىلدۇق.

خۇلاسىلاپ ئېيتقاندا. كونفېرېنسىيەدە ئۆزىمىزنىڭ ۋەتەن داۋاسىنى خەلقئارا دائىرىدە يەنە بىر قېتىم ئېنىق ۋە ئەتراپلىق رەۋىشتە قويۇشقا ئېرىشتۇق.

قەھرىمان غوجامبەردى

قازاقستان ئۇيغۇرلىرى رېگىئوناللىق ئىتتىپاقىنىڭ پرېزىدېنتى

ئالمۇتا - ۋارشاۋا

www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

Яхши адәмләр қешиңда

АЛИЙҖАНАП ИНСАН

(Очерк)

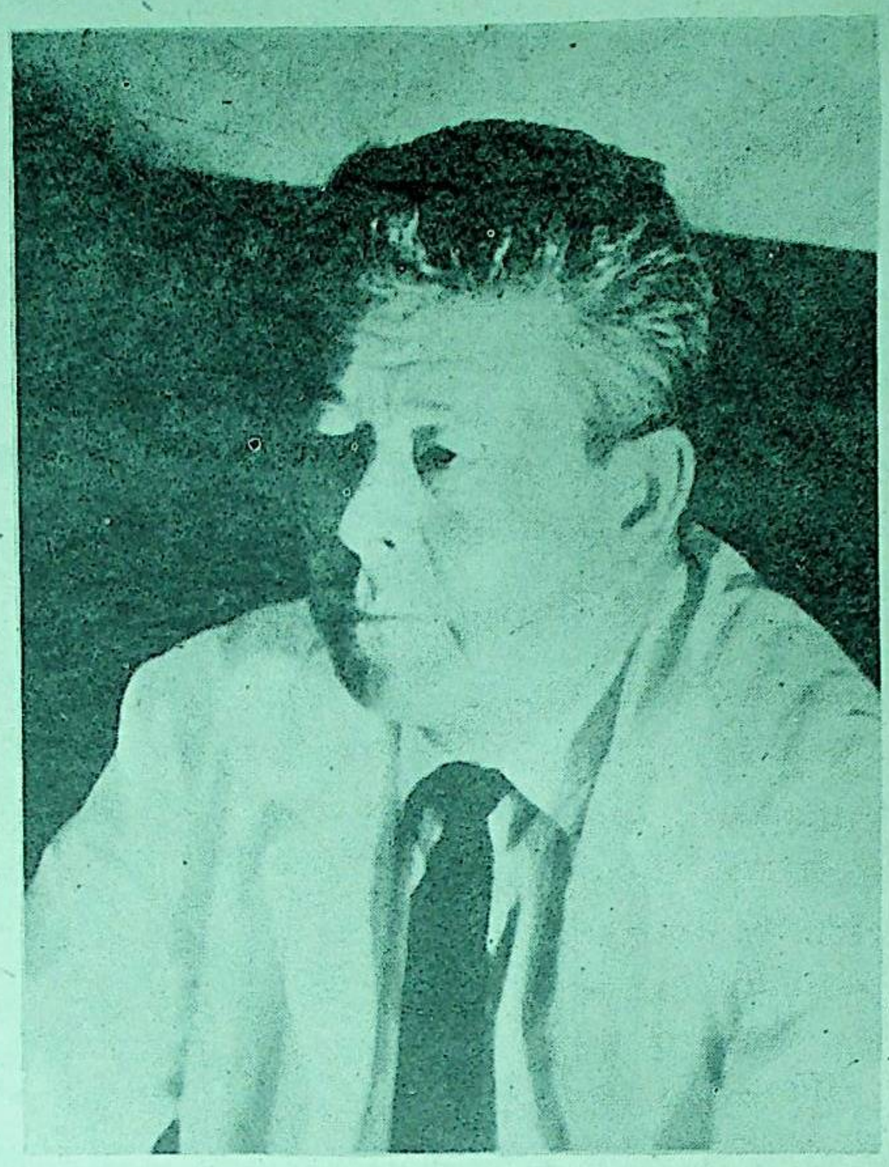

Мән өз қәһриманим - Абдуманап Әмитахунов билән һәр қетим параңлашқинимда униң ички дуниясиға чоңқур чөкүшкә тиришимән. Өзи тоғрилиқ интайин кам сөзләйдиған Әмитахунов һәққидә йезишму, әлвәттә, мениң үчүн қийин еди. Бизниң оттуримиздики гәп айдиңлашқанда у: "мән техи язғидәк әмгәк қилғиним йоқ, вақит дегән аққан судәк өтүп кетиверидекән..." дегәнгә охшаш сөзләр билән алдимниториғандәк болатти.

Шәриқ данишмәнлири: "Сениңдә икки көз болса хәлиқтә икки миң көз бар" дегинидәк, Уйғур наһийәсиниң мән параңлашқанла кишилири Абдуманап Әмитахунов тоғрилиқ тәвринип, униң әмгигини көккә көтириду:

- Әмитахунов өз хәлқи үчүн һеч иш қилмиған болса Алмута вилайитиниң валиси Заманбек Нурқадилов вилайәтниң барлиқ наһийәлиридики дохтурханиларниң баш дохтурлирини Уйғур наһийәсиниң мәркизи дохтурханисидин үлгә елиңлар! - дәп, тәжрибә мәктиви сүпитидә ұгинип келишкә йоллимайдиғанду...

Мошундақ бир ихтисадий қийинчиликлар һөкүм сүрүватқан мәзгилләрдә наһийәниң барлиқ йезилириға томур тартқан чоң вә мураккәп коллективни чачмай, тенәп-тәнтирәтмәй сақлап қелиш асанлиқчә кишиниң қолидин кәлмәйду...

- ... Мениң Уйғур наһийәсидә командировкида жүргән күнлиримниң биридә мәзкүр гезитимизниң ихтисат мудири Әли Аюп наһийә мәркизи Чонҗиға кәлди. Дәслән наһийә һакими Муратбек Насировқа йолуқтуқ. Андин Абдуманап Әмитахуновқа беришни планлидуқ. Назугум кочисидики 6-өй мән туриватқан "Виждан авази"ниң жан көйәрлиридин бири, мениң ағинәм Рәшидин Әлаевниң өйи. Бу өйдин Калинин кочисини бойлап маңғанда, наһийәлик дохтурханиға йәткичә бир нәччә кочини кесип өтимиз. Наһийәлик мәдәнийәт өйиниң территориясиға күн петиш тәрипидин киргинимиздә:

- Сиз мени бир жаңғаллиқа башлидиңизғу, - деди Әли Аюп, чирайида бир сүрлүк һаләт әкс етип.

- Яқ, бу жаңғал әмәс - наһийә мәркизиниң истраһәт беғи.

- Заманниң өзгириши билән наһийәниң истраһәт беғиға қариғидәк адими қалмаптудә... Иккимиз тәңла бир дәқиқә жим болуп қалдуқ. Һәйәл қилмай дохтурханиниң территориясигимиу кирип келдуқ. Яз айлири болғачқа, қуяшниң әтрапни қиздуруп турған аптивида тәрләп келивәрдуқ. Амма, ақ қийим вә арча қарғайларниң бүк бараксанлиқ сайисида, икки чети қирланған асфальтланған түп-түз йоллар билән түрлүк-түмән ечилған гүлзарлиққа кәлгинимиздә, Әли өзини худди дозақтин беһишқа чиқип қалғандәк һис қилди, әтималим, "Уйғур наһийәсиниң дәм елиш вә истраһәт беғи мону йәрдә екәндә, сиз маңа чеқишип, башқа йәрни көрситипсиз" - деди.

- Бу наһийәниң ағриқлири үчүн наһийәлик ағриқханиниң баш дохтури Абдуманап Әмитахунов рәһбәрлигидә бәрпа болған бостанлиқлар билән гүлзарлиқлар.

- Алтун һәр қандақ шараитта өзиниң қиммитини сақлап қалғандәк яхши изгүнийәт билән қилинған ишларниң муваппәқийәтлик нәтиҗисиму ахири мувапиқ баһалиниши сөзсиз. Гезиткә йезиң, мошундақ кишиләрниң әмгигини язмай, немә қилип жүрисиз?

- Өзи разилиқ бәрмәйватиду.

- Мумкин әмәс, бизниң чәт әлләрдики оқуғучилиримизға Уйғур наһийәсидин чиққан Әмитахуновқа охшаш от жүрәк кадирлирини тонуштурушимиз керәк. Қолиңизға чиққан алтунни ташлаветип жүрмәң йәнә. Пақирғанниң һәммисила алтун әмәс...

Мана шу сөзләрдин кейин мениң Абдуманап Әмитахунов билән болған сөһбәтлирим қәтъи түрдә башқичәрәк болди. Униң һәр бир тал ақарған чечида меһру-муһәббәт вә садақәтлик билән сиңгән әмгәк әҗириниң әксини рошән көргәндәк болдум. Чүнки, Абдуманап Әмитахунов өзиниң 40 жиллиқ әмгәк паалийитини инсан саламәтлигини сақлаштәк шәрәплик иш үчүн сәрип қилған. Шуңлашқа униң тәржимиһалиму қисқила.

Оттура мәктәпни буниңдин 40 жил муқәддәм Ават йезисидики, бу күнләрдә шаир Һезим Искәндаров нами билән аталған билим дәргаһида түгәтти. Амма, алий билим юртиға берип, оқушни муқимлаштуруши асан болмиди. Мәктәпни әла баһалар билән түгәткән Абдуманап үчүн дәслән Ленинградтики һазирқи Санкт-Петербургтики һәрбий деңиз училищесиғиму, Алмутидики йезаегилиги институтиниң механика факультетиға, яки математика факультетиға муваппәқийәтлик имтиһан тапшуруп, конкурслардин сүрүнмәй өтүшиму Адбуманаптәк өзигә ишәнгән абитуриент үчүн асанла һәл болди.

Абдуманапниң алий оқуш орниға кириши Әмитахун ака билән Зәйнәпхан һәдини чәксиз хошал қилатти. Болупму Әмитахун акиниң хошаллиғида чәк йоқ. Буниңму өзигә яриша сәвәби бар. Немишкә дегәндә, Һашимахун бовай билән Һавахан момайниң арзулуқ пәрзәнди Әмитахун өзиниң бир туққан иниси Иминахунни елип, 1920-жили Уйғурстанниң Қәшқәр Шәһиригә қарашлиқ Көнчи мәһәллисидин бу тәвәгә Кеңәш һөкүмитини арман қилип кәлгән әмәсмеди. Әнди болса, атиниң арзу-армини пәрзәнтлиридә бир-бирләп әмәлгә ашса чәксиз хошал болмаслиғи мумкинму?!

Абдуманап оқушқа киргән йеридин қайтип кәлди. Наһийәлик комсомол комитети уни Чонҗиға чақиртивалдидә, яшлар алдида спорт ишлирини жанландуруш вәзиписини жүклиди. Яшлиқ иждиһади немигә қабил әмәс, десиңизчу? Аридин айлар өтти. Бир күни у өйгә кәлсә Чоң Ақсу йезилиқ дохтурханисида ятқан Әмитахун ака сақийип келидудә, Абдуманап билән хошал қучақлишип көришиду. Андин алдиримай, өз көңлидикини изһар қилиду:

- Балам, мениң ағрип қалғанлиғим сәвәбидин оқушуң бир жил кәйнигә сүрүлди. Мән болсам яхши болдум. Әнди оқушқа баримән десаң, мошу Зәйнидин Сәйдивақасов охшаш адәм сақайтидиған оқушни оқуғина...

Атиниң бу сөзлирини Зәйнәп һәдиму қувәтлиди. Қишму өтүп, яз кәйнидин күз кәлди. Абдуманап атисиниң бир егиз ләвзи бойичә 1959-жили Қарағанда шәһиридики тибби институтқа муваппәқийәтлик имтиһан тапшурдидә, бу билим жайини баштин-аяқ әла баһалар билән түгәтти.

Мана ойлап қариса, оқушни түгәткәндин бери аридин 33 жил вақит өтүптү. Бу жиллар ичидә Абдуманап Әмитахунов һаят қануниға мувапиқ һәр иккила тәрәптин өсти вә тәрәққий тапти. Мәсилән, у институтни түгәткән жили дадиси даваланған Чоң Ақсу йезисидики участкилиқ дохтурханисиға баш дохтур болуп 1969-жилиғичә утуқлуқ ишлиди. Андин Уйғур наһийәлик ағриқхана баш дохтуриниң тәшкили - методикилиқ ишлар бойичә орун басари болуп йөткәлди. Әнди 1975-жилдин та бүгүнгичә Уйғур наһийәлик сәһийә башқармисиниң баш дохтури лавазимида ишләп кәлмәктә.

Өз ишиниң һәқиқи жан күйәри, алий дәриҗилик мутәхәссис, чивәр тәшкилатчи, өзигә вә ишдашлириға тәләпҗан инсан Абдуманап Әмитахунов өзи башқуриватқан наһийәлик саламәтликни сақлаш хадимлири арисидила әмәс, шундақла, Алмута вилайәтлик вә һәтта, жумһурийәт бойичиму зор һөрмәткә сазавәрдур. Бу күнләрдики Алмута вилайәтлик Мәслиһәтниң депутати Абдуманап Әмитахунов ижтимаий, ихтисадий вә мәдәнийәт саһалириниң тәрәққиятида өзиниң активчанлиғини көрситип кәлмәктә. Униң рәһбәрлигидә наһийәлик саламәтликни сақлашниң маддий-техникилиқ базиси түп йилтизидин яхшиланди.

Мәсилән, Чонҗида 300 орунлуқ мәркизий ағриқхана билән шипахана, Чарин, Сумбә йезилирида заман тәливигә лайиқ давалаш амбулаторийәлири, Таштиқарису, Ақтам, Түгмән охшаш йезиларда 6 фельдшерлиқ-акушерлиқ пункт пайдилинишқа берилди. Наһийәниң сил кесәллиригә қарши бөлүми жайлашқан бена толуғи билән дәвир тәливигә жавап берәләйдиған һаләткә кәлтүрүлди. Наһийәниң саламәтликни сақлаш мәркизи бүгүнки күнлүктә бәш мустәқил бөлүми билән 220 орунлуқ күчкә егә. Балилар билән аниларниң саламәтлигини сақлаш хусусидиму ишлар планлиқ кетип бармақта. Нәтиҗидә туғут йешидики аяллар арисида фельдшерлиқ-акушерлиқ пунктлардин тартип наһийә мәркизидики терапия , педиатриялик комплекслар-ғичә барлиқ басқучларда системилиқ тәкшүрәштин өткүзүш вә сәһийә ишлиридики йеңилиқлар билән тонуштуруш яхши йолға қоюлған. Бу хил чариләр балилар өлүминиң өткән вақитларға селиштурғанда 20-30% қисқиришиға асас яратқан.

Абдуманап Әмитахуновниң саламәтликни сақлаш саһасидики кадирларни тәйярлаш мәсилисидиму зор ишларниң тәшәббускари болғанлиғи мәлум. Мәсилән, 1985-90-жилларда тиббий алий оқуш орунлирида оттура мәктәпни түгәткәнләрдин мәхсус таллаш ишлирини елип барди. Нәтиҗидә һәр жили 10 балини конкурстин ташқири оқушқа әвәтип турди. Демәк, бу күнләрдә Абдуманап Әмитахунов башқурған коллектив арисида тиббий пәнлириниң кандидатиму, алий мутәхәссисликкә егә дохтурлар билән жуқури дәриҗидики сәһийә башқармисиниң хадимлириму йетәрлик.

Коллективниң муваппәқийити рәһбәрниң тәшәббускарлиғиға бағлиқ. Бу җәһәттин елип қариғандиму Абдуманап Әмитахуновниң мәһкимә хадимлирини көктат билән тәминләш мәхситидә уларни қошумчә егиликкә җәлип қилишиму ахирқи жиллардики тәшкилий тәрәққиятниң қанат яйғанлиғини рошән көрсәтсә керәк. Әгәр Чонҗиға келип, наһийәниң мәркизий дохтурханисиниң территориясини дәслән зиярәт қилған һәр қандақ киши бу йәрни ихтиярсиз һалда "Ботаника беғи" дәп һес қилиши тәбиий. Чүнки, 7 гектар мәйданни егиләп ятқан бағу-бостанлиқлар билән гүлзарлиқлар адәмләргә әҗайип зор һөзүр-һалавәт вә үстүн кәйпият беғишлайду.

* * *

Мән Абдуманап Әмитахунов билән униң кән вә йоруқ бөлмисидә хасқина олтуруп параңлишиватимән. Һаяти тәжрибиси мол, адәмләргә дайим меһрим-муһәббәттә, силиқ-сипайә муамилиси билән көпниң чәксиз һөрмитигә сазавәр болуп келиватқан кичик пейил бу инсанниң һәр бир сөзи вә һәрикитидин қандақтур бирәр саат вақтиниму бекарә сәрип қилмасликқа тиришидиғанлиғини, дайим пайдилиқ ишниң ғемида жүридиғанлиғини һис қилмақтимән.

- Көчүрисиз, - деди у мениңдин өзүр сориғандәк телефон ногийини қолиға елип. Андин номерлирини тез-тез бастидә, дәрһал наһийә һакими Муратбәг Насиров билән сөзләшти.

- Әтидин башлап етиздики жиғим-терим ишлириниң бешида өзәм тиклинип тур-

(давами 4-бәттә)

رېداكسىيەمىزگە ئا ق ش دا چىقىدىغان «خىتايدا باھار» ژۇرنىلىنىڭ 1995ـ ژىلى 3ـ ئاي 137ـ سانىدا بېسىلغان بىر توركوم خىتاي دېموكراتلىرىنىڭ ئۇيغۇر، تىبەت مەسىلىسى بويىچە ئۆز ئارا ئۆتكۈزگەن مۇنازىرىسى توغرىسىدىكى ماقالىنىڭ ئۇيغۇرچە تەرجىمىسى چۈشتى. مەزكۇر ماقالە بېسىلغىنىغا 3 ژىل ئۆتكەن بولسىمۇ، خەلقىمىزنىڭ مۇستەقىللىق داۋاسى، خىتاي كوممۇنىستلىرى بىلەن دېموكراتلىرىنىڭ كۆز قارىشىغا مۇناسىۋەتلىك بولغاشقا، گېزىتخانلىرىمىز دىققىتىگە سۇنۇشنى لايىق كۆردۇق.

خىتاي دېموكراتلىرىنىڭ سۆھبىتى

چيەن: شىنجاڭدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ كۆپىنچىسى مۇسۇلمان. بۇ يەرنى خىتاي ھۆكۈمەتلىرى ياكى چىڭ سۇلالىسىدىن باشلاپلا ئۆزىنىڭ خەرىتىسى ئىچىدە كۆرۈپ كەلگەن. كېيىنچە بېيجىن ھاكىمىيىتى ئاجىزلاشقان مەزگىللەردە شىنجاڭدا يەنىلا مۇستەقىللىق بىسقۇچىنى بېشىدىن ئۆتكەزگەن. مەسىلەن، شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى

شۈي: شەرقىي تۈركىستان ئەزەلدىنلا بىرلىككە كەلگەن كۈچ بولالمىغان ۋە ئەزەلدىنلا سىياسىي ھاكىمىيەت تىكلەپ مۇستەھكەملىيەلمىگەن. گەرچە «شەرقىي تۈركىستاننىڭ چەت ئەللەردە سەرگەردان ھۆكۈمىتى بار» دەپ قارالغان بولسىمۇ، ھېچ قاچان رەسمىي بىر ھۆكۈمەت قاتارىدا ئېتىراپ قىلىنمىغان. شۇڭلاشقا پەقەت سىياسىي بىر تەشكىلات سۈپىتىدە ساقلىنىپ قالغان. ئەلۋەتتە بۇ سىياسىي تەشكىلات خېلىلا تىرىشىپ ئىشلەش بىلەن، يېرىم ئەسىردىن بۇيان ئۆزلىرىنىڭ مۇستەقىللىق تەلىۋىدىن ھېچ قاچان ۋاز كەچمىدى. شۇڭلاشقا ئۇلارنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيادىكى مىللەتلەر بىلەن ئوخشاش ئارقا كۆرۈنۈشكە ئىگە بولۇشى ۋە تۈركىيە قاتارلىق دۆلەتلەرنىڭ يەنە ئىچىدە ئۇلارنىڭ ھەرىكەتلىرىنى قوللىشى قاتارلىق ئامىللارنى نەزەردە تۇتقىنىمىزدا، بۇ سىياسىي تەشكىلاتلارنىڭ شىنجاڭدىكى مۇستەقىللىق ھەرىكەتلىرىگە بولغان چاقىرىق كۈچىنى تۆۋەن چاغلاشقا بولمايدىغانلىقىنى كۆرسىتىپ بېرىدۇ.

چيەن: شىنجاڭدىكى مۇسۇلمان ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ يېقىنقى دەۋردە مۇستەقىل بىر دۆلىتى بولۇپ باققانمۇ؟

شۈي: شىنجاڭنىڭ تارىخى ناھايىتى مۇرەككەپ. مەسىلەن، ئۇ ئۇزۇن تارىختىن بۇيان خىتاي بىلەن غەرب دۆلەتلىرى ئوتتۇرىسىدىكى مەدەنىيەت، سودا ئالماشتۇرۇش ئىشلىرىنىڭ ئۆمۈرتقا نۇقتىسى بولۇپ كەلگەن. شۇڭلاشقا تارىختا نۇرغۇنلىغان مۇستەقىل دۆلەتلەرنى گەۋدىلەندۈرگەن ھەم كەڭ كەتكەن تۇپرىغى ۋە تەبىئىي مۇھىت ئالاھىدىلىكى سەۋەبىدىن يىراقتىكى چىن ھۆكۈمەتلىرى بۇ يەرنى بىۋاستە كونترول قىلالمىغان. مەھەللە بىلەن مەھەللە ۋە شەھەرلەر ئارىسىدىكى مۇساپىلار ناھايىتى ئۇزۇن بولغاچقا بۇ ھال تەبىئىي ھالدا، تارىخ بويىچە ئۇزۇن مۇددەت ئۆزىگە ئۆزى غوجا بولۇش شارائىتىغا ئىگە قىلغان.

چيەن: بۇ خىل شەرت ـ شارائىت ئاستىدا سىزچە شىنجاڭدىكى مۇسۇلمان ئاز سانلىقلار بىلەن خىتايلار ئارىسىدا زىددىيەت بولغاندا، ئۇلارنىڭ سىياسىي تەلەپلىرى زادى نېمە، نېمىنى قولغا كەلتۈرمەكچى؟

شۈي: ھازىرقى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ داۋالىرىغا قارىغىنىمىزدا، ئۇيغۇرلارنى مىسالغا ئالساق بۇ مىللەت بۇ ئۆلكىدىكى ئەڭ چوڭ مىللەت بولغاچقا ئۇلارنىڭ سىياسىي داۋالىرىمۇ بىر ئاز روشەن. بۇ يەردىكى باشقا ئاز سانلىق مىللەتلەردىن خېلىلا پەرق قىلىدۇ. يەنە بىر ئالاھىدىلىك، بۇ ئۆلكىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ ئارقىسىدا يۆلەنچىگى يوق. مەسىلەن قازاقلارنى ئالساق، ئۇلارنىڭ كۆپچىلىكى چېگارا سىرتىدا ياشايدۇ ھەم مۇستەقىل بىر دۆلىتى بار. يەنە، مەسىلەن، تاجىك، قىرغىز ھەممىسى ئوخشاش. چېگارا سىرتىدىكى ئۇيغۇرلار ناھايىتى ئاز بولۇپ، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇيغۇرلارنى ئاساس قىلغان ھېچ بىر مۇستەقىل بىر دۆلىتى يوق. ئۇيغۇرلارنىڭ مىللىي داۋالىرى ئوخشىمىغان تارىخىي دەۋرلەردە بىر ـ بىرىدىن پەرقلىق بولغان شىكايەتلەرگە ئاساسلانغان بولۇپ، ئەمەلىيەتتە بۇ مەركىزىي ھۆكۈمەتنىڭ ئوخشىمىغان دەۋردە ئوخشىمىغان سىياسەت ئېلىپ بارغانلىقى بىلەن بىۋاستە مۇناسىۋەتلىك. 70ـ ژىللارنىڭ ئاخىرىدا مەركەز ئاز سانلىقلارغا، بولۇپمۇ مۇسۇلمان رايونلىرىغا قاراتقان سىياسىتىدا خېلىلا روشەن ئۆزگىرىشلەر كىرگۈزدى. ئالدى بىلەن ئازاتلىقتىن بۇيان ھۆكۈمەت تەرىپىدىن ئېلىپ بېرىلىۋاتقان خىتاي مەدەنىيىتى ئارقىلىق ئاز سانلىقلارنى ئاسسىملاتسىيە قىلىش سىياسىتىنى تاشلىدى. ئۇيغۇرلارنىڭ كونا يېزىغىنى ئەكسىگە كەلتۈردى. مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى جەريانىدا چېقىۋېتىلگەن مەسچىتلەرنى رېمونت قىلدى. يەنە بىر سۆز بىلەن ئېيتقاندا، مۇسۇلمانلارنىڭ ئىسلام مەدەنىيىتىنىڭ تەرەققىي قىلىشىغا نىسبەتەن يول قويدى. مېنىڭ بۇ «نىسبەتەن» سۆزنى قوللىنىشىمنىڭ سەۋەبى ئەمەلىيەتتە خىتاي ھۆكۈمىتى مۇستەقىللىق تەلەپ قىلمىغان شەرت ئاستىدا دىنىي ھەرىكەتلەرگە رۇخسەت قىلىدۇ. يەنە بىر شەرت، بۇ خىل ھەرىكەتلەر مەركىزىي ھۆكۈمەتنىڭ شىنجاڭنى كونترول قىلىشىغا تەھدىد پەيدا قىلماسلىقى كېرەك.

بۇلاردىن كېيىن، ئاز سانلىق مىللەتلەر رايونى، بولۇپمۇ ئۇيغۇرلار، بۇ سىياسەتكە دەرھال ئىنكاس قايتۇردى. ئۇلار بىر تەرەپتىن: تېخىمۇ كەڭ مىللىي ئاۋتونومىيە تەلەپ قىلىش بىلەن ئىقتىساد، مەدەنىيەت قاتارلىق جەھەتلەردە نىسبەتەن مۇستەقىل ھالدىكى ئاۋتونومىيە ھوقۇقى تەلەپ قىلدى. يەنە بىر تەرەپتىن خەلق بىۋاستىلا خىتاينىڭ كونتروللىقىنى قوبۇل قىلمىدى. بۇ داۋانىڭ ئەمەلىيەتتە مىللەتچىلىك بىلەن مۇناسىۋىتى بار. لېكىن يەنىلا تامامەن مۇستەقىل بولۇپ، باشقا دۆلەت قۇرۇش مەقسىدى يوق. شۇنىڭ بىلەن بىللە بۇلارنىڭ ئىچىدىن ئەڭ ئاكتىپ بولغان بىر گۇرۇھ تولۇق مۇستەقىللىقنى تەلەپ قىلىۋاتىدۇ، ھەم ئاستا ـ ئاستا تېررورلۇق ۋاستىلىرىنى قوللىنىپ مەقسىتىگە يېتىشنى ئويلاۋاتىدۇ.

بۇ خىل ئاۋتونومىيە تەلىبى بىلەن تولۇق مۇستەقىللىق تەلىبى ئەمەلىيەتتە بىر ـ بىرىگە ئۈپتىن ئوخشىمايدۇ. ئالدىنقى تەرەپ خىتاي ئاساسىي قانۇنىدىكى ھەق ـ ھوقۇقلىرىنى تەلەپ قىلغانلار بولۇپ بۇلارنىڭ قانۇنىي ئاساسى بار. كېيىنكىسى بولسا تولۇق مۇستەقىللىق ئېلىپ دۆلەتنى پارچىلاش تەرەپدارلىرىدۇر. قىسقا قىلىپ ئېيتقاندا، ئالدىنقىسى ئاۋتونومىيە تەلەپ قىلىۋاتىدۇ، كېيىنكىسى مۇستەقىللىق تەلەپ قىلىۋاتىدۇ. لېكىن بۇ يەردە بۇ ئىككى خىل داۋا بىر ـ بىرىگە ئارىلىشىپ كەتكەن بولغاچقا، ئايرىۋېلىش ناھايىتى تەس بولۇپ، مەركىزىي ھۆكۈمەت ۋە چەت ئەللەرنىڭ بۇ ئىككى ئەھۋالنى چەك ـ چېگراسىدىن پەرقلەندۈرۈپ، توغرا ھۆكۈم چىقىرىشىنى قىيىنلاشتۇرىۋاتىدۇ.

چيەن: ئۇنداقتا قايسى خىل داۋا كۈچلىگەرەك كۆرۈنىدۇ، ياكى بولمىسا قايسى داۋانىڭ ھېمايىچىلىرى كۆپەرەك؟

شۈي: ئىقتىسادىي پائالىيەتلەرنىڭ ئالدىن ـ ئالا تەرەققىي قىلىشى ۋە ئىجتىمائىي تۇرمۇشنىڭ ھەر ساھەسىگە سىڭىپ كىرىشى بىلەن بۇلارنىڭ مۇستەقىللىق داۋاسى باشقىلارغا نىسبەتەن ئاجىز، ئاۋتونومىيە تەلىبى نىسبەتەن كۈچلۈك. ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇ شىنجاڭ رايونىنىڭ سودا، مەدەنىيەت تەرەققىياتىنىڭ تەلىپىگە ئۇيغۇن كېلىدۇ.

تىبەت ۋە شىنجاڭنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئاز سانلىق مىللەتلەر مەسىلىسىنى تەتقىق قىلغاندا بىر نۇختىغا ئېتىبارسىز قاراشقا بولمايدۇ. ئۇ بولسىمۇ يېقىنقى زامانلاردىن بۇيانقى سودا ۋە مەدەنىيەت تەرەققىياتى. سودا، مەدەنىيەت گۈللەنگەندىن كېيىن بۇنىڭ ھەر تەرەپلىمە تەسىرى بولىدۇ. بىرىنچىسى، بۇرۇن خىتايلارنىڭ ئاز سانلىق مىللەتلەرنى ئاسسىملاتسىيە قىلىش ئۈچۈن قوللانغان ئۇسۇللىرى پەيدا قىلالمىغان ئۈنۈمنى بۇ خىل ئاڭ سىزىم ئارقىلىق ئەمەلگە ئاشۇرۇشقا بولىدۇ. چۈنكى سودا ـ سېتىق ھەرىكىتى جەريانىدا نېمە بولۇشىدىن قەتئىي نەزەر، خىتايلار بىر ئاز ئۈستۈن ئورۇندا تۇرىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا ئاز سانلىق مىللەتلەر رايونىدىكى خىتايلار مەدەنىيەت ۋە پەن تېخنىكا جەھەتلەردە ئەلۋەتتە تەرەققىي قىلغان مىللەتتۇر (غەرب بىلەن سېلىشتۇرمىغاندا). شۇ سەۋەپتىن سودا ـ سېتىق داۋامىدا تىلنىڭ ئۆز ـ ئارا ئۆگۈنىلىشى ۋە مەدەنىيەتنىڭ ئۆز ئارا ئالمىشىشى تەبىئىي ھالدا مەيدانغا كېلىدۇ. سودا ـ سېتىقنىڭ تەقەززاسى ئاز سانلىق مىللەتلەرنى چوقۇم خىتايچىنى ئۆگۈنىشكە قىزىقتۇرىدۇ. بۇ جەريانىدا خىتاي مەدەنىيىتى ئىچىدىكى سىياسىي ئېلېمېنتلار ئۆز ئارا سودا جەريانىدا ئەھمىيىتىنى يوقىتىدۇ. ئاز سانلىق مىللەتلەر بۇ شارائىتتا ئاسانلا سىڭىشكە باشلايدۇ. بۇ خىل ئاز سانلىق مىللەتلەرنى سودا مەدەنىيىتى ئارقىلىق ئاسسىملاتسىيە قىلىش ياكى سودا مەدەنىيىتىنىڭ خىتايلار بىلەن ئاز سانلىق مىللەتلەرنى باغلايدىغان ئەھۋال خىتاي كوممۇنىستلىرىنىڭ چوڭ قورۇقلىقنى ئالغاندىن كېيىن ھېچ كۆرۈلۈپ باقمىغان ھادىسە بولىدۇ.

ئۆتمۈشتە كوممۇنىستلار چوڭ قورۇقلىقنى بوي سۇندۇرغاندا ئىنچىل ھالدا ئاز سانلىق مىللەتلەرنى خىتايلار تەرىپىدىن ئاسسىملاتسىيە قازاسىغا دۇچار قىلماقچى بولغان. ئەندىلىكتە خىتايلار تەرىپىدىن يولغا قويۇلغان سودا مەدەنىيىتى كۈتۈلمىگەندە ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ يوق بولۇشىغا سەۋەپ بولىۋاتىدۇ.

يەنە بىر تەرەپتىن ئىسلام مەدەنىيىتىنىڭ ئومۇملىشىشى مېنىڭچە مەركىزىي ھۆكۈمەتنىڭ بۇ مەسىلىگە تۇتقان پوزىتسىيەسى. ئۇنىڭ پۈتۈن مىللەتلەرگە قاراتقان پوزىتسىيەسى بىلەن ئوخشاش. «پەقەت سەن مۇستەقىللىقتىن ۋاز كەچسەڭ، مەن سېنىڭ بۇ خىل مەدەنىيىتىڭنىڭ خېلىلا مۇستەقىل ھالدىكى تەرەققىياتىغا يول بېرىمەن» دېگەن مەنا چىقىپ تۇرىدۇ.

تاڭ: مەن شىنجاڭ ئۆلكىسىنىڭ بۆلۈنۈپ چىقىشىنىڭ خېلىلا قىيىنلىغى ھەققىدىكى قاراشقا قوشۇلـ مەن يەنە خوشنا بولغان دۆلەتلەرنىڭ مەسىلەن، قازاق، قىرغىز قاتارلىقلارنىڭ بۇ ئىشتا ھەممەپەس بولىشىنىڭ قىيىنلىقىغا ئىشىنىمەن. شىنجاڭ ئۆلكىسىدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ مۇستەقىل بولۇش ئېھتىماللىغى بارمۇ ياكى ئاۋتونومىيىگە ئىگە بولۇشى ئېھتىماللىغى بارمۇ؟ بۇ مەسىلىدە دەيدىغىنىم، ئالدى بىلەن ئۇيغۇرلار باشقا مۇسۇلمان مىللەتلەرگە ئوخشىمايدۇ. بۇ مىللەت شىنجاڭدىكى ئەڭ چوڭ مىللەت. يەنە بىر ئالاھىدىلىكى بولسا، بۇ مىللەتنىڭ چەتتە باشقا دۆلىتى يوق، لېكىن ئۇيغۇرلارنىڭ ئۆز ئىچىدىكى مۇستەقىللىق تەلىبى ناھايىتى كۈچلۈك. يېقىندىن بېرى شىنجاڭدا يۈز بەرگەن قوزغىلاڭلارنىڭ ھەممىسىگە ئۇيغۇرلار باشچىلىق قىلىۋاتىدۇ.

چيەن: «بارىن» دېگەن بىر يېزىدا قوزغىلاڭ بولغانلىق خەۋىرى بار. بۇنى سىلەر ئىسپاتلىيەلەمسىلەر؟

گاۋ: بارىندىكى قوزغىلاڭ تاشقى دۇنيادىمۇ خەۋەر قىلىندى. بۇ قوزغىلاڭ 90ـ ژىلى 4ـ ئايلاردا مەيدانغا كەلگەن. 90ـ ژىلى 5ـ ئاينىڭ 14ـ كۈنىدىن 22ـ كۈنىگىچە چاۋ شى ئىچكى موڭغۇلىيەدە خىزمەتلەرنى كۆزدىن كەچۈردى. دېمەك ئىچكى موڭغۇلىيەنىڭ ۋەزىيىتى بىراز مۇقىم بولغان بولسا كېرەك. شۇ ژىلى 7ـ ئايدا ئۇ شىنجاڭدا تەكشۈرۈش ئېلىپ بارغاندا قىلغان سۆزىدە: «شىنجاڭنىڭ ۋەزىيىتى پۈتۈن مەملىكەتكە ئوخشاش ياخشى، سىياسىي ـ ئىقتىسادىي ۋەزىيەت تۇراقلىق. مەركەز شىنجاڭنىڭ تۇراقلىقىغا ناھايىتى كۆڭۈل بۆلىدۇ. شىنجاڭ كۆپ مىللەتلىك بىر رايون. بىر قانچە دۆلەت بىلەن چېگرالىنىدۇ. شىنجاڭنىڭ ئىگەللىگەن ئورنى ناھايىتى مۇھىم» دېگەن. يەنە «شىنجاڭدىكى كەڭ ھەر مىللەت خەلقى مۇقىملىقنى ئارزۇ قىلىدۇ. شىنجاڭنىڭ مۇقىملىقى بىلەن تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرۈش ئۈچۈن، توختىماستىن ھەر مىللەت خەلقىنىڭ چوڭ ئىتتىپاقلىقىنى مۇستەھكەملەش كېرەك، مىللىي بۆلگۈنچىلەرگە قاتتىق قارشى تۇرۇش كېرەك» دېگەن.

چاۋ شى، شىنجاڭدىكى مەزگىلىدە ئۈرۈمچىدە «ئازاتلىق ئارمىيە»نىڭ قەھرىمان ئەمۇنبىچى ۋەكىللىرىنى قوبۇل قىلغان ۋە شىخەنزە قاتارلىق جايلاردىكى «شىنجاڭ ئىشلەپ چىقىرىش، قۇرۇلۇش كورپۇسى»نى يوقلىغان. ھەممە پارتىيە ھۆكۈمەت، ئارمىيە ۋە ئىشلەپ چىقىرىش قۇرۇلۇش قىسىملىرىنىڭ ئاساسلىق رەھبەرلىرى بىلەن سۆھبەتلەشكەن. يەرلىك ئورۇنلاردا تۇرۇشلۇق ئەسكەرلەردىن باشقا ئىشلەپ چىقىرىش، قۇرۇلۇش ئارمىيەسى خىتاي كوممۇنىست پارتىيەسىنىڭ شىنجاڭنىڭ ۋەزىيىتىنى تۇراقلاشتۇرۇشتىكى ئاساسلىق تۈرگىسى.

1990ـ ژىلى 7ـ ئاينىڭ 29ـ كۈنى «خەلق گېزىتى»دە «ئىقتىسادىي قۇرۇلۇش تېز تەرەققىي قىلدى. ھەر مىللەت خەلقى بايلاشا ت ياشاۋاتىدۇ. شىنجاڭدا ئىناق ۋەزىيەت شەكىللەندى» دېگەن سەرلەۋھەلىك باش ماقالە ئېلان قىلىنغان بولۇپ، پۈتۈن ئاۋتونوم رايون بويىچە مىللەتلەر ۋە ھەربىيلەر بىلەن خەلق ئىتتىپاقلىقىنى قانات يايدۇرۇش، ئەمۇنىلىك پائالىيەتلىرىنى كېڭەيتىش ھەققىدە توختالغان. ماقالىنىڭ سەرلەۋھىسى ۋە مەزمۇنىدىن قارىغاندا شىنجاڭنىڭ ۋەزىيىتى ھەقىقەتەن تۇراقلىق ئەمەس. روشەنكى شۇ مەزگىللەردە شىنجاڭدا توپىلاڭ يۈز بەرگەن. ۋە چاۋ شى نەق شۇ چاغدا شىنجاڭغا خىزمەت تەكشۈرۈشكە بارغان. بۇنىڭدىن كېلىپ چىققان جىددىي نەتىجە شۇكى، شۇ ئاينىڭ 29ـ كۈنى چاۋ شى شىنجاڭدىن قايتىپ چىڭخەيگە خىزمەت تەكشۈرۈشكە بارغان ۋە بۇ يەردە سۆزلىگەن سۆزىنىڭ ھەممىسى ماختاش خاراكتېرىدە بولغان: «چىڭخەي ئۆلكىسىنىڭ سىياسىي ـ ئىقتىسادىي ۋەزىيىتى مۇقىم، ھەر مىللەت ئىناق ـ ئىتتىپاق، بۇ ئىقتىسادىي تەرەققىياتنى كۈچەيتىش ۋە باشقا ئىشلارنى ئېلىپ بېرىش ئۈچۈن ياخشى شارائىت بىلەن تەمىنلەيدۇ» دېگەن.

كۆرۈنۈپ تۇرۇپتىكى، شىنجاڭدا چىققان بۇ قوزغىلاڭلارغا دائىر سىرتلاردا چىققان خەۋەرلەر ئويدۇرما ئەمەس. ئامما ھۆكۈمەت مەتبۇئاتلىرى پۈتۈن خەۋەرلەرنى قامال قىلىۋالغان. شۇنداقتىمۇ بۇ قوزغىلاڭلارنىڭ جەريانلىرى پارتىيەنىڭ ژۇقىرى قاتلامدىكى ئەمەلدارلىرىغا مەخپىي خەۋەر قىلىنغان. بۇنىڭدىن كۆپ ئۆتمەي «خەلق گېزىتى»نىڭ شۇ چاغدىكى مۇئاۋىن باش مۇھەررىرى جياڭ يۈن شىننىڭ ئىچكى قىسمىدىكى بىر قېتىم قىلغان نۇتقىدا بۇ ھەقتە توختالغان. بۇ نۇتۇق «خەلق گېزىتى»نىڭ ئىچكى پايدىلىنىش سانىدا چىققان.

شۈي: تاڭ ئەپەندى تىلغا ئالغان ئۇيغۇر مىللىي بىرلىگى ئۆزلىرىنىڭ ئەسلىدىكى ماكانىدا خېلىلا مۇستەقىل ھېساپلانغىدەك گەۋدە شەكىللەندۈرىشى مۇمكىن. مېنىڭ قوشماقچى بولغىنىم، بىز شىنجاڭ مەسىلىسىنى تەتقىق قىلغاندا، ھەر دائىم تۆۋەندىكىلەرنى ئېتىۋارسىز قالدۇرىمىز. شىنجاڭ ئەنئەنىۋىي شەكىلدە جەنۇپ، شىمال ۋە شەرق دەپ ئۈچكە بۆلۈنگەن. ئەگەر بىز شىنجاڭنىڭ بۇ ئۈچ بۆلۈگىدە مەۋجۇت بولغان نوپۇسنىڭ ئەمەلىي ئۆزگىرىشىگە نەزەر سالغىنىمىزدا، بايقايمىزكى شىمالى ۋە شەرقى شىنجاڭ ئاللاقاچان مۇستەقىل بولۇش ئېھتىمالىنى يوقاتقانلىقىنى بايقايمىز. چۈنكى 1950ـ ژىللاردا خىتاي شىنجاڭغا كىرگەندە شىمالى شىنجاڭ نوپۇسى پۈتۈن شىنجاڭ نوپۇسىنىڭ % 24 نى تەشكىل قىلاتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە شىمالدىكى خىتايلار ئەسلىدە % 24 ئىچىدە ئاز سانلىق ھېساپلىناتتى. ھازىرچۇ؟ شىمالدا خىتايلار ئاللاقاچان نوپۇسنىڭ % 70 ئېشىپ كەتتى. مەركىزىي ھۆكۈمەت ئۈزلۈكسىز ھالدا ئەۋەتىۋەتقان بوزيەر ئاچقۇچى خىتايلار ئۇيەردىكى سىياسىي ۋە ئىقتىسادىي ئامىللاردا ئاساسىي كۈچ ھالىغا كېلىدۇ. شۇڭلاشقا كەلگۈسىدە قانداق ئۆزگىرىش بولۇشىدىن قەتئىي نەزەر خىتاي نوپۇسىنىڭ ئۈستۈنلىكى شىمالى شىنجاڭنى كونترول قىلالايدۇ. شەرقىي شىنجاڭغا كەلسەك، ئاتوم سىناق مەركىزى بولغىنى ئۈچۈن پەقەتلا ئۇيەرگە يەرلەشتۈرۈلگەن ئەسكەرلەرنىڭ سانىلا نوپۇس جەھەتتىن ئۈستۈنلىكنى ئىگەللەپ تۇردى.

شەخسىي پىكرىمچە، ئەگەر ھازىرقى نوپۇس ئۆزگىرىش سۈرئىتى بويىچە قارىغاندا 10ـ 15 ژىل ئىچىدە قەشقەر تەۋەسىدىمۇ مۇستەقىللىق ئېھتىماللىغى ئورنىدىن قالىدۇ. يەنە بىر نۇقتىدىن تەھلىل قىلغىنىمىزدا شىنجاڭنىڭ كۆپ قىسمى ئاللى

(ئاخىرى 8ـ بەتتە)

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

Каждый человек имеет право на свободу убеждений и свободное выражение их; это право включает свободу беспрепятственно придерживаться своих убеждений и свободу искать, получать и распространять информацию и идеи любыми средствами и независимо от государственных границ.

(Ст.19 Всеобщей декларации прав человека)

ВЫСТАВКА
К ЮБИЛЕЮ ЧИНГИЗА АЙТМАТОВА

25 ноября в Кыргызском Государственном музее изобразительных искусств состоялось открытие персональной выставки Заслуженного деятеля культуры Кыргызской Республики уйгурского художника Сабитжана Бабаджанова.

Начиная с 1991 года, у него это 5-я персональная выставка в Бишкеке, за пределами республики их было 3. Отличие ее от предыдущих состоит в том, что она посвящена 70-летию всемирноизвестного писателя и общественного деятеля Чингиза Айтматова. Из

150-ти представленных на выставке работ многие обязаны рождением произведениям Ч. Айтматова, героям и пафосу, идеям этих произведений. В частности - серия "Экология". Напрямую дополняют айтматовскую тему выставки портреты знаменитых мыслителей и поэтов прошлого, прославленных сказителей великого эпоса Манас, исторических личностей.

"Сабитжан Бабаджанов - это художник, философски осмысливающий мир, которому близки литература, музыка, фольклор и этнография... Художник разработал оригинальные приемы выявления сути литературного произведения через образы-символы", - пишет в выставочном буклете искусствовед Г. Токтосунова.

На открытии "айтматовской" выставки выступили Ильгиз Айтматов - брат юбиляра, Мухтар Шаханов - посол Казахстана в КР, председатель Союза художников Кыргызстана Т. Курманов, народный поэт С. Эралиев и др.

Продлится выставка по 16 декабря.

Н. ПУСТЫННИКОВ

ТӘШӘККУРНАМӘ

Һөрмәтлик Кәнҗалим Қәмирдинов, Сизниң бу күнләрдики хәлқимизниң ихтисадий қийинчилиқларни баштин кәчүриватқан бир пәйтидә, өз хиражитиңиз билән Алмутиниң түрлүк алий билим юртлирида оқуватқан уйғур студентлириға һәр айда 100 нусхидин "Виждан авази" гезитини әвәтип бериватқанлиғиңиз үчүн, өзимизниң чәксиз миннәтдарлиғимизни изһар қилимиз.

Бу мунасивәт билән, студентлар кеңиши Сизгә Алмутидики барлиқ алий оқуш орунлири билән техникумлирида миңдин ошуқ уйғур студентлириниң билим еливатқанлиғини мәмнунийәт билән хәвәрләйду. Шуниң билән биллә улар билимгә тәшна студент ини вә сиңиллириниң ғемини йәйдиған Сиз охшаш җан көйәр акилириниң көпийишини күтиду.

Сизгә, ишлириңизниң кәлгүси муваппәқийити, тениңизниң саламәтлиги вә аилиңизниң бәхит-саадити үчүн тиләкдашлиқ билдүрүп, һөрмәт билән Студентлар кеңишиниң рәиси Велям Молотов.

Алмута

"ВИЖДАН АВАЗИ"ға
муштири топлаш башланди!

Һөрмәтлик гезитхан! Сиз уйғур вә рус тиллирида чиқиватқан "Виждан авази" гезити арқилиқ дуния хәвәрлиридин, мустәқил Қирғизстан, Қазақстан, Өзбәкистан вә харҗи әлләрдә яшаватқан хәлқимизниң бүгүнки иҗтимаий-сәясий һаяти, униң тарихи вә миллий мәдәнийити, өрп-адәт вә әнъәнилири, илим-пән вә башқа саһаләрдә йетишип чиққан кишилиримиз билән тонушуп келиватисиз.

Сизниң әнә шу сөйүмлүк гезитиңизға 1999-жилиға муштири топлаш иши башланди. Гезиткә өзиңиз туриватқан җайлардики жигит башлири вә гезитимизниң җан көйәрлири арқилиқ йезилишиңизға болиду.

Жиллиқ баһаси - 42 сом;
6 айлиқ баһаси - 21 сом

دۇنيا ئۇيغۇر ئەخبارات تورى

ميۇنخېن:

تۇركىيەدە شەرقىي تۇركىستان جۇمھۇرىيەتلىرى خاتىرلەندى

ئابدۇجېلىل قاراقاش

تۇركىيە جۇمھۇرىيىتىنىڭ 75 ژىللىغى خاتىرلىنىۋاتقان بىر پەيتتە، 1998- ژىلى 11- ئاينىڭ 14- كۇنى ئىستانبۇل شەھىرىدە ئۇيغۇرستاندا 1933- ۋە 1944- ژىللىرى 11- ئاينىڭ 12- كۇنى قۇرۇلغان شەرقىي تۇركىستان جۇمھۇرىيەتلىرىنى خاتىرلەش ژىغىنى ئۇتكۇزۇلدى. ژىغىنغا تۇركىيە دۇلەت مىنىستىرى، مىللەت ۋەكىلى ئەلى جوشقۇن، پەزىلەت پارتىيەسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقلىرىدىن رىزا ئۇلۇجاق، مىللەت ۋەكىلى ئوسمان تەپە، پروفېسسور نەۋزات يالچىنتاش، گېنېرال مەھمەت رىزا بېكىن ۋە باشقا كۇرنەرلىك شەخسىلەر، پارتىيە، تەشكىلاتلارنىڭ ۋەكىللىرى، مىڭغا يېقىن ئۇيغۇر جامائىتى قاتناشتى.

ژىغىن جەرىيانىدا سەنئەت نومېلىرىنى كۇرسىتىش بىلەن بىر قاتاردا ھۇججەتلىك فىلىم كۇرسىتىش، كىتاپ - ژۇرنال تارقىتىش پائالىيەتلىرى ئېلىپ بېرىلدى.

بۇيىل 3- ئايدىن 9- ئايغىچە بولغان ۋاقىت ئىچىدە خوتەن ۋىلايەت خوتەن ناھىيەسىنىڭ توساللا يېزىسى 9- دادۇيدىكى خەيرىنساخان، ئامىنە تۇرسۇن، قىمىز كېرەم قاتارلىق ئۇچ ئايالنى مەجبۇرى تۇغۇت چەكلەش سىياسىتى بويىچە يېزىلىق دوختۇرخانىدا مەجبۇرى ئوپېراتسىيە قىلغان. بۇ ئۇچ ئايال دوختۇرخانىدا ئىككى كۇن ياتقاندىن كېيىن ئۇلۇپ قالغان. ھازىر نۇرغۇن ئاياللارنى مەجبۇرى تۇتۇپ كېلىپ، تۇغماس ئوپېراتسىيەسى قىلماقتا.

يېزىلىق ھۇكۇمەت ئالدى بىلەن ئەرلەرنى دەرىيا قۇرۇلىشى ئىشىغا ئەۋەتىۋېتىپ، ئاندىن ئۇيمۇ - ئۇي ئاختۇرۇپ، تۇغۇت يېشىغا توشقان ئاياللارنى مەجبۇرى تۇتۇپ چىقىپ، ئۇز ئۇيىدىلا ئوپېراتسىيە قىلماقتا. بۇنىڭغا قارشىلىق قىلغان ئەر، ئاياللارنى تۇرمىلەرگە سولىماقتا. تۇغۇت چەكلەش ئوپېراتسىيەگە قارشى چىقىپ تۇرمىگە كىرىپ كەتكەنلەرنىڭ سانى توساللا يېزىسىنىڭ ئۇزىدىلا 29 كىشى. خوتەننىڭ باشقا ناھىيە يېزىلىرىدىمۇ موشۇنداق ئەھۋاللار ئېغىر دەرىجىدە يۇز بېرىۋاتىدۇ.

«ۋېژدان ئاۋازى»

جۇمھۇرىيەتلىك
ئىجتىمائىي - سىياسىي
گېزىت

گېزىتنى تەسىس قىلغۇچى
«ۋېژدان ئاۋازى» گېزىتى
رېداكسىيە خادىملىرى

باش مۇھەررىر
مۇزەپپەرخان قۇربان
☎24-33-85

باش مۇھەررىرنىڭ ئورۇن باسارى
رابىيەم ياقۇپ

مەسئۇل كاتىپ
ئەكبەرجان باۋدۇن

رەسسام
سابىتجان باباجان

ئىختىسات مۇدىرى
ئەلى ئايۇپ

سپونسور:
ئابدۇرېھىمجان ئەزىزوۋ

ئادرېس
چۇي پروسپېكتى، 111
بىشكېك 720065

گېزىتىمىز سەھىپىلىرىدە بېسىلغان ماقالىلار ئاۋتورلىرىنىڭ مەۋقىئەسى تەھرىرات مەۋقىئەسى بولۇپ ھېساپلانمايدۇ.

تەھرىراتقا كەلگەن ماقالىلار قايتۇرۇلمايدۇ ۋە ئۇلارغا جاۋاپ بېرىلمەيدۇ.

Республиканская общественно-политическая газета
"Виждан авази"
("Голос совести")

Главный редактор:
Музаппархан КУРБАН
☎24-33-85

Газета зарегистрирована в Министерстве юстиции Кыргызской Республики
Регистрационное свидетельство № 586-3301-000

Зам. главного редактора:
Рабиям Якуп

Ответ. секретарь:
Акбаржан Бавдун

Художник:
Сабитжан Бабаджан

Зам. главного редактора по финансовым делам:
Али Аюп

Спонсор газеты:
Абдурахимжан АЗИЗОВ

Учредитель:
Трудовой коллектив редакции.
Газета выходит 1 раз в месяц.
Набрана в редакции газеты "Виждан авази".
Адрес: г. Бишкек Пр.Чуй,111
Отпечатана в Малом Кантском типографическом предприятии.

Офсетная_____ п.л.
Тираж 4800
Заказ: 345

"Виждан авази" гезит редакцияси шаир-қошақчи
СУЛТАНМУҺӘММӘТ ЮСУПНИҢ
вапат болуши мунасивити билән униң аилисигә, уруқ-туққан, қом-қериндашлириға чоңқур қайғуруп тәзийә билдуриду.

«ۋېژدان ئاۋازى»غا
مۇشتىرى توپلاش باشلاندى!

ھۇرمەتلىك گېزىتخان! سىز ئۇيغۇر ۋە رۇس تىللىرىدا چىقىۋاتقان «ۋېژدان ئاۋازى» گېزىتى ئارقىلىق دۇنيا خەۋەرلىرىدىن، مۇستەقىل قىرغىزستان، قازاقستان، ئۇزبەكىستان ۋە خارجى ئەللەردە ياشاۋاتقان بىزنىڭ بۇگۇنكى ئىجتىمائىي - سىياسىي ھاياتى، ئۇنىڭ تارىخى، مىللىي مەدەنىيىتى، ئۇرپ - ئادەت، ئەنئەنىلىرى، ئىلىم - پەن ۋە باشقا ساھالەردە يېتىشىپ چىققان كىشىلىرىمىز بىلەن تونۇشۇپ كېلىۋاتىسىز.

سىزنىڭ ئەنە شۇ سۇيوملۇك گېزىتىڭىزغا 1999- ژىلىغا مۇشتىرى توپلاش ئىشى باشلاندى. گېزىتكە ئۇزىڭىز تۇرىۋاتقان جايلاردىكى ژىگىت باشلىرى ۋە گېزىتىمىزنىڭ جان كۇيەرلىرى ئارقىلىق يېزىلىشىڭىزغا بولىدۇ.

ژىللىق باھاسى - 42 سوم
ئالتە ئايلىق باھاسى - 21 سوم

«ھەقىقەت ئېگىلىدۇ - سۇنمايدۇ»

1998- ژىلى 11- ئاينىڭ 24- كۇنى بىشكېك شەھىرىدە، ۋەتىنىمىز ئۇيغۇرستاندىن قىرغىزستانغا پانا ئىزدەپ چىقىپ، مەزكۇر جۇمھۇرىيەت تەۋەسىدە ئۇيغۇرستان مۇئەمماسى بويىچە پائالىيەت ئېلىپ بارغانلىقلىرى ئۇچۇن ئەيىپلىنىپ، موشۇ ژىلى 4- ئايدا قولغا ئېلىنغان ئۇچ ئۇيغۇر پەرزەندىنىڭ سوتى باشلاندى. بۇ مەسىلە توغرىسىدا بىز «ۋېژدان ئاۋازى» گېزىتىنىڭ 1998- ژىلى 30- ماي سانىدا يازغان ئېدۇق. بۇ مەسىلىگە دائىر تەپسىلى ماقالىنى گېزىتىمىزنىڭ كېيىنكى سانىدا بېرىمىز.

بىز سوتنىڭ ئادىل بولىشىنى ئۇمۇت قىلىمىز.

(بېشى 6- بەتتە)

خىتاي دېموكراتلىرىنىڭ سۆھبىتى

قاچان خىتايلارنىڭ ئۈستۈنلىكىدىكى رايونلارغا ئايلانغانلىقىدىن ئاز سانلىق مىللەتلەر ئەگەر ئۇ يەردە مىللىي مۇستەقىل بىر دۆلەت قۇرغان تەغدىردىمۇ. ئۇلار بۇ يەرلەرنى باشقۇرالامدۇ يوق؟ بۇنىمۇ ئويلىشىشى كېرەك. ئۇنىڭدىن باشقا. يەنە چوڭ قۇرۇغلۇقتا دېموكراتىيە بولدى دېگەندىمۇ شىنجاڭنىڭ مۇستەقىل بولۇشى ئۈچۈن. يەتكىدەك سايلام ئاۋازىمۇ چىقمايدۇ.

چېن: ئەمەلىيەتتىن ئېيتقاندا، ئۇيغۇر قاتارلىق مۇسۇلمان مىللەتلەرگە يالغۇز ئاۋتونومىيەلىك يولدىن باشقا يول يوقتەك قىلىدۇ. ئۇنداقتا ئۇلار ھەقىقى ئاۋتونومىيەگە ئېرىشكەن تەغدىردە، بۇ ئۇلارنىڭ ئىقتىسادىي تەرەققىياتىغا پايدىلىقمۇ ياكى پايدىلىق ئەمەسمۇ؟

ئەكسىچە ئېيتقاندا، ئەگەر ئاز سانلىق مىللەتلەر رايونى ئاۋتونومىيەنى قولىغا ئالسا، مەركەز بۇ ئۆلكىلەرگە بۇرۇنقىدەك كۆپ مىقداردىكى ماددىي مەبلەغ سېلىش ئارقىلىق ياردەم قىلالمىدۇ.

ئاۋتونومىيە ئىسمىدىن ئېيتقاندا. بۇ ئۆلكىلەرنىڭ تاشلىنىپ قويىلىشى ئەزەلدىن بولمىغان. مەركىزىي ھۆكۈمەت بۇ ئۆلكىلەردە ھەقىقى ئاۋتونومىيەنىڭ بار ئېكەنلىكىنى تەكىتلەۋاتىدۇ. ئاز سانلىق مىللەتلەر بولسا: «ھېچ قانداق ئاۋتونومىيە يوق» دەۋاتىدۇ. ئۇنداقتا ھازىرقى ئىقتىسادىي پائالىيەتلەرنىڭ ئوتتۇرىغا چىقىشىغا ئەگىشىپ. مېنىڭ پىكرىمچە. ھەر ئىككى تەرەپنىڭ بۇ ھەقتىكى كۆز قارىشى ئۆزگەردى. بىرىنچى. پۈتۈن تارىم رايونى نېفت ۋە باشقا تەبىئىي بايلىقلارنىڭ ئېچىلىش مەركىزى بولدى. (بۇ يەرلەر يېزا - ئېگىلىك تەرەققىياتى ئۈچۈن پايدىلىق ئەمەس.) شۇنداقكەن نېفتنىڭ ئېچىلىشى ۋە تەرەققى قىلىشى بۇ ئۆلكىنىڭ ئىقتىسادى تەرەققىياتىنىڭ چوڭ قورۇغلۇق بىلەن بولغان زىچ مۇناسىۋىتىنى بەلگىلەيدۇ.

ئىككىنچىدىن. چوڭ كۆلەملىك نېفت ئېچىش ھەرىكىتى مەيلى تاكتىكىلىق كۈچ تەرەپتىن، مەيلى ماددىي - مالىيە كۈچ تەرەپتىن بولسۇن. شىنجاڭ يا بولمىسا تارىم رايونى ئۆز بېشىغا ئېلىپ ھۆددىسىدىن چىقىپ كېتەلەيدىغان ئىش ئەمەس. شۇڭلاشقا ئاۋتونومىيەلىك تەلەپلەر ئىقتىسادىي پائالىيەتلەرنىڭ تۈرتكىسى بىلەن بارغانسېرى ئاجىزلاپ بارىدۇ. بۇ يەنە بىر تەرەپتىن مىللىي مەدەنىيەت بىلەن دىنىي تەلەپنىڭ كۈچىيىشىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. چۈنكى، پەقەت موشۇنداق بولغاندىلا، ئۆزلىرىنىڭ مىللىي ئالاھىدىلىكىنى ساقلاپ قالالايدۇ.

ھازىرقى مەسىلە ئاز سانلىق مىللەتلەر توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان غەربىي رايونلارنىڭ ئىقتىسادىي تەرەققىياتى چوڭ قورۇغلۇقنىڭ شەرقى تەرىپىدىكى خىتايلار ئولتۇراقلاشقان رايونلارنىڭكىگە قارىغاندا، ناھايىتى كۆپ ئارقىدا قالغان. ۋە ناھايىتى تەڭپۇڭسىزلىق بار. كەلگۈسىدە ئەگەر غەرىپتىكى ئاز سانلىق مىللەتلەر رايونى بىلەن شەرقتىكى خىتاي رايونلىرىنىڭ ئىقتىسادىي تەرەققىياتىنى ماس قەدەمدە تەرەققى قىلدۇرۇش ئەمەلگە ئاشۇرۇلسا، ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ خىتايلارغا بولغان دۈشمەنلىكى ئۆزلۈكىدىن ئاجىزلاپ كېتىدۇ.

يەنە تولۇقلاپ ئۆتەيلى، گاۋ شىن ئەپەندى «ھازىر شىنجاڭ رايونى قوزغىلاڭ ۋە تېررور ھەرىكىتى ئارقىلىق مىللىي تەلەپلەرنى ئىنكاس قىلدى» دەپ ئۆتتى. مېنىڭچە شىنجاڭدا بارغانسېرى كۆپىيىۋاتقان قوزغىلاڭ. تېررورلۇق ۋاقىئەلىرى ۋە ئىنكاس قىلىنغان ئەرسىلەرنىڭ ھەممىسىنىڭ چوقۇم بىر مىللىي تەلەپ بولىشى ناتايىن.

يېقىندىن بۇيان مەن ئىنچىل ھالدا بۇ ھەقتىكى يېڭىلىقلارنى ئىزلەۋاتىمەن. گۈڭسەنداڭ شىنجاڭنى قولغا ئالغاندىن بۇيان بۇ خىل ئۇتكور قارشىلىق ھەرىكىتى ھېچ ئۈزۈلۈپ قالمىدى. بۇ خىل ھەرىكەتلەرنى كەلتۈرۈپ چىقارغان سەۋەپلەرنىڭ بىرسى يانىلا گۈڭسەنداڭنىڭ چېكىدىن ئاشقان كەسكىنلىكىدىن ئىبارەت. بىز چوقۇم رېئال ھالدا جوڭگونىڭ ئاز سانلىق مىللەتلەرگە قاراتقان سىياسىتىگە باھا بېرىشىمىز كېرەك. جوڭگونىڭ ئەسلىدە ئاز سانلىق مىللەتلەرنى قوترۇتوشتەك پوزىتسىيەدە ئەمەس، بەلكى ئالداپ - سالداپ يولغا سېلىش نىيىتى بار ئېدى، ئامما قىلغان بەزى ئىشلىرى تەتۇر ئەتىجە بەردى.

چېن: سىلەر (ئوچ كىشى)نىڭ باشقا تولۇقلاشقا تېگىشلىك پىكرلىرىڭلار بارمۇ؟

تاڭ: ھەقىقەتەن كەسكىن مىللىي مۇستەقىللىق ھەرىكىتى بىلەن نادەتتىكى مىللىي زىددىيەتلەرنى پەرىقلەندۇرۇش كېرەك. بولمىسا بۇرۇن خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيەسى ئىنچىل داۋاملاشتۇرۇپ كەلگەندەك «باستۇرۇپ بولغاندىن كېيىن ئاقلاش»تەك سىياسەتلەرنىڭ تەكرارلىنىشى ئادەتتىكى مىللىي زىددىيەتلەرنى بىراقلا ئۆزلۈكىدىن مىللىي مۇستەقىللىق تەلىۋىگە ئايلاندۇرۇپ قويىدۇ.

يەنە بىرى: مېنىڭچە شىنجاڭنىڭ ئىقتىسادىي جەھەتلەردىن كۆپلەپ ئېچىلىشى شىنجاڭدىكى يەرلىك مىللىيلەر بىلەن مەركىزىي ھۆكۈمەت ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتنى كەسكىنلەشتۈرۈۋېتىدۇ. بۇنىڭ سەۋەبى ھازىر كۆپلىگەن يەرلىك ئاز سانلىق مىللەتلەر يەنىلا مەركىزىي ھۆكۈمەتنىڭ ئۆزلىرىنى بۇلاڭ - تالاڭ قىلىۋاتقانلىقىنى ئويلىماقتا. ئەگەر تارىمنى ئېچىش مۇۋاپپەقىيەتلىك بولسا، ئۇنىڭ ئىقتىسادىي ئۇنۇمى كىشىنى ھەيران قالدۇرىدۇ. ئۇنداقتا يەرلىك ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ «بىزدىن بۇنچىلىك كۆپ بايلىغمىزنى ئېلىپ كەتتىڭلار، بىزگە نېمە بېرىسىلەر؟» دەپ سورىشى ناھايىتى نورمال ئەھۋال.

شۈي: «شىنجاڭنىڭ بايلىقىنى خىتايلار بۇلاپ كېتىۋاتىدۇ» دېگەن قاراش ئاز سانلىق مىللەتلەردە ھېچ ئۈزۈلۈپ قالمىغان. بولۇپمۇ ئۇيغۇرلار ئىنچىل ھالدا «خىتايلار شىنجاڭنى ئۆزلىرىنىڭ بايلىق مەنبەسىگە ئايلاندۇرىۋالدى. شىنجاڭدىن ئالدۇ، خىتاينى باقىدۇ» دېگەن قاراشنى ئوتتۇرىغا قويۇپ كەلگەن. بۇ قاراشنىڭ ئەمەلىيەتتە ئۇيغۇن بولىشى ناتايىن، چۈنكى شىنجاڭنىڭ سانائىتى تەرەققى قىلمىغان. شۇڭلاشقا كۆپلىگەن خام ماتېرىيالنى ئىچكىرىگە يۆتكەپ ئىشلەشكە توغرا كېلىدۇ. «بۇلاڭ - تالاڭ قىلىندۇق، ئېكسپلوئاتاتسىيە گە ئۇچرىدۇق» دېگەنلىك سىياسىي مەنىدىكى سۆزلەردىن ئىبارەت.

ئەگەر شىنجاڭ ئاۋتونومىيەگە ئېرىشسە، شىنجاڭنىڭ مەركىزىي ھۆكۈمەت بىلەن بۇ ھەقتە بازارلىق قىلىش مۇمكىنچىلىكى بارمۇ - يوق؟

شۈي: ئاۋتونومىيە دېگەندە، يەرلىك مىللەتلەرنىڭ قولىغا كېلىدىغان ئەمەلىي مەنپەئەتلەر نۇقتىسىدىن مەسىلىگە قاراش كېرەك. ئۇنداقتا نېفتنىڭ ئېچىلىشى ۋە تەرەققىياتى جەريانىدا. مەسىلەن تارىم لىنىيەسىدىكى قۇرۇلۇشقا قارىغاندا مەركىزىي ھۆكۈمەت يەنىلا يەرلىك مىللەتلەرنىڭ مەنپەئەتىنى ھېساپلاپ چىققان. رېئاللىق بىلەن ئېيتقاندا كۆپ مىقداردىكى ئىنسان كۈچى تارىمغا يەرلەشتۈرۈلگىنى ئۈچۈن بۇرۇن تەرەققى قىلالمىغان يەرلىك رايونلاردىكى مۇلازىمەت، قوشۇمچە يېمەكلىك ۋە پىشقىلاپ ئىشلەش سانائىتى ناھايىتى تېز تەرەققى قىلدى. ھازىر نېفتلىك قۇرۇلۇشتىن مەنپەئەت ئېلىۋاتقان يەرلىك خەلقلەرنىڭ سانىمۇ خېلىلا كۆپ. ئۆتمۈشتە ھەممە ئەرسە دۆلەت ئېگىلىگىدە بولغاچقا، يەرلىك خەلققە تېگىدىغان مەنپەئەت چەكلىك ئېدى. ھازىر بازار ئىقتىسادى ۋەزىيىتى ئاستىدا مۇلازىمەت، پىشقىلاپ ئىشلەش قاتارلىق ساھەلەردە شەخسلەر ئىش قىلالايدۇ. شۇنداق ئېكەن شىنجاڭدا چوڭ كۆلەملىك بايلىق ئېچىۋېتىش بىلەن تەڭ يەرلىك مىللەتلەرنىڭ بۇلاردىن بىۋاسىتە مەنپەئەتكە ئېگە بولۇش نىسبىتى روشەن ھالدا ئۆستى. ئۇنىڭدىن باشقا ئۇيغۇرلار سودا - سېتىقتا، ماھىر مىللەت. شۇڭلاشقا بازار ئىقتىسادىنىڭ قۇرۇلىشى ۋە شىنجاڭ بايلىغىنىڭ ئېچىلىشى ئېلىپ كېلىدىغان سودا - مەدەنىيەت مۇھىتىغا ئۇيغۇرلار ناھايىتى ئوبدان ماسلىشالايدۇ.

گاۋ: بۇگۈن بىز سۆزلەشكەن مىللىي مەسىلىدە ئەگەر بۇلگۇنچىلىكنىڭ پەيدا قىلىدىغان ئاقىۋەتلىرىنى نەزەرگە ئالغىنىمىزدا تۆۋەندىكىدەك نەتىجە چىقىدۇ. يەنى تىبەتلىكلەرنىڭ مۇستەقىل بولۇش ئېھتىمالى ناھايىتى يۇكسەك. تىبەت بىلەن سېلىشتۇرساق شىنجاڭدىكى يەرلىك خەلقنىڭ كەلگۈسىدە مىللىي مۇستەقىللىقنى ئىشقا ئاشۇرۇش ئېھتىمالى ئۇنچىلىك چوڭ ئەمەس. ئەڭ يامان بولسا، مىللىي قوزغىلاڭ تېخىمۇ ئۇمۇملىشىدۇ ۋە ئۇزۇلمەي داۋام قىلىپ تۇرىدۇ.

شۈي: ۋاقىت قانچە قىسقا بولسا، شىنجاڭدىكى مىللىي مۇستەقىللىقنىڭ ئېھتىماللىغى شۇنچە چوڭ. ۋاقىتنى قانچە ئۇزۇنغا سوزالىساق، بۇ ئېھتىماللىق شۇنچە ئاز (ۋاقىتنى قولدىن بېرىپ قويساق، مۇستەقىللىقنىڭ ئېھتىمالى شۇنچە چوڭ بولىدۇ. ۋاقىتتىن قانچە ياخشى پايدىلانساق، بۇ شۇنچە ئاجىزلايدۇ تەييارلىغۇچىنىڭ ئىزاھاتى).

گاۋ: ئۇنداقتا پەرەز قىلايلى، جوڭگودا كەلگۈسىدە دېموكراتىك بىر ھۆكۈمەت بولغاندا ئۇ چوقۇم ئاساس قانۇندا يېزىلغانلارنى ئىنچىللاشتۇرىدۇ. تىبەت بەلكى ئۇ زاماندا سايلام ئارقىلىق مۇستەقىللىقنى ئېلىشى مۇمكىن. ئۇ زاماندا شىنجاڭ سايلام يولى بىلەن مۇستەقىللىقنى ئۆزىنىڭ ئاز سانلىق ئادەملىرى بىلەن ئەمەلگە ئاشۇرالمايدىغان بولغاچقا تېررورلۇق قىلىشتىن باشقا يولى قالمايدۇ.

شۈي: شىزاڭ بىلەن سېلىشتۇرساق، شىنجاڭدىكى خىتايلارنىڭ شىنجاڭغا ئۆز يۇرتىدەك مۇھەببىتى بار. شىنجاڭنىڭ ئىقلىمى خىتايلارنىڭ ياشىشى ئۈچۈن مۇۋاپىق كېلىدۇ. بۇ يەردىكى ئىقتىسادىي تۇرمۇش ئىچكىرىدىكى تۇرمۇشتىن كۆپ ياخشى ھېساپلىنىدۇ. 1950- ژىللارنىڭ بېشىدا خىتاي ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن ئىنشچى كۆچى دەپ كۆچۈرۈپ چىققان خىتايلار بۇ يەرلەرنى ئۆزلىرىنىڭ «ئانا ۋەتىنى» دەپ قارىماقتا. ئىسلاھات ۋە ئېچىۋېتىشتىن كېيىن شىنجاڭدىن ئىچكىرى ئۆلكىلەرگە كەتكەن خىتايلار ئۆي - جاي، ماتاش ۋە يېمەك - ئىچمەك جەھەتلەردىن ئىچكىرىنىڭ شارائىتىنىڭ خېلىلا ناچار ئېكەنلىكىنى ھېس قىلىشتى ۋە ئۆزلىكىدىن شىنجاڭغا قايتىپ كەلدى. خىتاي ۋە ئاز سانلىق مىللەتلەر ئارىسىدىكى مۇناسىۋەتلەر سىرتتىن كۆرۈنگىنىدەك ئۇنچىۋالا ئېغىر ئەمەس.

بىر قانچە ئون ژىل ئىچىدە جوڭگو ھۆكۈمىتى شىنجاڭدىكى ھەربىي قىسىملارنى ناھايىتى كۆپ قورالландۇردى. ئۈرۈمچىدە شىنجاڭدا پارتلىغان قوزغىلاڭلارنىڭ بۇ قوراللىق قىسىملارنىڭ قولىدىكى قوراللار بىلەن بىۋاسىتە مۇناسىۋىتى بار بولغان يەرلىك قوراللىق قىسىم يەنىلا ئۇيغۇرلارنىڭ قولىدا دېگەن گەپ. ھەتتا بۇلاردا ئېغىر تىپتىكى قوراللارمۇ بار بولىدۇ. شۇڭلاشقا ھازىر ياكى كەلگۈسىدە مەركىزىي ھۆكۈمەت تۇساتتىنلا پارچىلىنىدىغان بولسا شىنجاڭدىكى يەرلىك مىللەتلەر مەزكۇر قوراللاردىن پايدىلىنىپ ئۆزلىرىنىڭ مىللىي ئارمىيەسىنى قۇرىدۇ. بۇ بىرلىكنىڭ تەھدىد كۈچى يېتەرلىك دەرىجىدە چوڭ بولىدۇ. لېكىن يەنە 10 ژىل ۋە ياكى تېخىمۇ ئۇزاق بىر ۋاقىت ئىچىدە ئىقتىساد مۇقىم تەرەققى قىلسا شىنجاڭنىڭ «پۈتۈنلەي مۇقىم» بولۇش ئېھتىماللىغى ناھايىتى ژۇقۇرى.

چېن: مەيلى مۇستەقىللىق بولسۇن، مەيلى بىرلىككە كېلىش مەسىلىسى بولسۇن ھەممىسى چوڭ بىر مەسلىگە كېلىپ تاقىلىدۇ. يەنى پۈتۈن جوڭگو جەمىيىتىنىڭ كەلگۈسىدىكى ماڭىدىغان يولىغا مۇناسىۋەتلىك. بايلىق مەسىلىسىگە كەلسەك، موڭغۇللارمۇ ئوخشاشلا مەركىزىي ھۆكۈمەتنىڭ ئۆزلىرىنى بۇلاڭ - تالاڭ قىلىۋاتقانلىقىنى ھېساپلىماقتا. بىراق بۇ مەسىلە چوڭ قورۇغلۇقنىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي قۇرۇلمىسىنىڭ ياخشىلىنىشى بىلەن ھەل قىلىشقا بولىدىغان مەسىلىدۇر. لېكىن ھازىرقى ئەھۋالدا مۇستەقىللىق ھەققىدە ئەمەلىي ئىش قىلىش بىزياقتا تۇرسۇن، سۆزىنى سۆزلەشكىمۇ بولمايدۇ.

شۈي: ھازىرقى مەركەزنىڭ ئاز سانلىق مىللەتلەرگە قاراتقان سىياسىتى ئەمەلىيەتتە بولسا ئوتتۇرىدا سىقىلىپ قالماقتا. ھېچ نېمە قىلىشنى بىلمەيۋاتىدۇ. ئۇنۇملۇك يەرەردە ناھايىتى ئۇنۇملۇك. ئۇنۇمى بولمىغان يەرلەردە بۇ مىللىي سىياسەتلەرنىڭ ھېچ بىر ئەھمىيىتى يوق. لېكىن ئەمەلىيەتتە مەركىزىي ھۆكۈمەتنىڭ ئاز سانلىق مىللەتلەرنى كونترول قىلىشى خىتايلارنى كونترول قىلىشىدىن ئىككى ھەسسە ئېغىر. خىتايلاردىن تەلەپ قىلىدىغىنى كوممۇنىستىك پارتىيەگە قارشى تۇرماسلىق، ئاز سانلىق مىللەتلەردىن تەلەپ قىلىدىغىنى: بىرىنچىسى. گۈڭساندانگغا قارشى تۇرماسلىق. ئىككىنچىسى. مۇستەقىللىق ئېھتىمالى ھەققىدە سۆز قىلماسلىق.

گاۋ: مېنىڭچە سوۋېتلەر پارچىلانغاندىن كېيىن. ئوتتۇرا ئاسىيادىكى مۇسۇلمان دىنچىلارنىڭ شىنجاڭغا ئېقىپ كىرىشى بىلەن شىنجاڭدىكى تېررورلۇق ۋاقىئەسى بۇرۇنقىدىن بەكلا كۆپىيىپ كەتتى. بۇ كۆڭۈل بۆلۈشكە تېگىشلىك مەسىلە. بىراز بۇرۇن مىللىي بۆلۈنۈش ئوختىسىدىن. شىنجاڭدىكى مەسىلىنىڭ شىزاڭدىن ئېغىر ئەمەسلىگىنى سۆزلەپ ئۆتكەن ئېدۇق. ئامما ھازىر سىرتقى دۇنيانىڭ شىنجاڭ مەسىلىسىگە ئىشلەتكەن بېسىمى شىزاڭ مەسىلىسىگە ئىشلەتكەن بېسىمىدىن خېلىلا ئېغىر. شىزاڭ مەسىلىسىدە سىرتقى دۇنيادا پەيدا بولغان بېسىم كۆچىنىڭ ئىچى بوش. شىنجاڭ مەسىلىسى پەيدا قىلغان بېسىم كۈچى، راستىنى ئېيتساق، ناھايىتى ئېغىر سەۋەبى بولسىمۇ، شىزاڭنىڭ دىنىي جەھەتلەردىن بولغان ئالاقىسى چەت ئەللەردە كەڭ ئەمەس. بىراق شىنجاڭنىڭ دىنىي جەھەتتىكى مۇناسىۋىتى سەۋەبىدىن كۆپ دۆلەتلەرنىڭ بېسىم كۈچىنى پەيدا قىلا لايدىغان ئالاھىدىلىكى بار.

بېيجىن دارىلفۇنۇنى خەلقئارا سىياسەت فاكولتېتى پروفېسسورى جياڭ جېرۇڭنىڭ قارىشىچە «يېقىندىن بېرى شىنجاڭ رايونىدا خىتايلارغا قارشى. گۈڭسەنداڭغا قارشى تارقىتىلغان «گۈڭسەنداڭ يوقالسۇن!» «خىتايلار يوقالسۇن!» دېگەن شوئارلارنى ئاڭلاپ تۇرۇشقا بولىدۇ. بۇ سابىق سوۋېت ئىتتىپاقى پارچىلىنىشتىن كېيىن خەلقئارادىكى بەزى چوڭ دۆلەتلەرنىڭ جوڭگونىڭ چېگارا بويىدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەر رايونىغا سىڭىپ كىرگەنلىكىنىڭ بىر ئالامىتى ئېكەن» دېگەن.

بۇ ئەھۋالدىكى شىنجاڭ مەسىلىسى بىلەن شىزاڭ مەسىلىسىنى سېلىشتۇرۇشنىڭ ئۆزى يەنىلا قول كۆيدۈرۈدىغان بىر ئالاھىدىلىككە ئېگە.

تاڭ: ئەگەر چوڭ قورۇغلۇق يەنىلا مۇستەبىت يوللار بىلەن بۇ دۆلەتكە ھۆكۈمرانلىق قىلىدىغان بولسا، بۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، پارتلايدىغان مىللىي قوزغىلاڭنىڭ ئېغىرلىق دەرىجىسى بىز بوگۈن تەسەۋۋۇر قىلغىنىمىزدىن كۆپ ھەسسە ئېشىپ كېتىدۇ.

چېن: خىتايلارنىڭ ھەممىسى ھازىر چەت ئەل تىلى ئۆگەنمەكتە. بۇندىن كېيىن ئۇيغۇرلاردىمۇ خىتايچىنى قانچە ياخشى بىلسەك ئۆزىمىزنىڭ تەرەققىياتى ئۈچۈن. باشقا جەھەتلەردىن بولسۇن. تېخىمۇ پايدىلىق دەپ قارايدىغان ئەھۋال بولامدۇ؟

شۈي: ئۇيغۇرلارغا ئوخشىغان مۇسۇلمان مىللەتلەرنىڭ خىتايچە ئۆگىنىشى بىلەن خىتايلارنىڭ چەت ئەل تىلى ئۆگىنىشى ھەرگىزمۇ ئوخشىمايدۇ. خىتايلار چەت تىلىنى بىر خىل پايدىلىق ۋاستە سۈپىتىدە قاراپ ئۆگىنىدۇ. ئۇيغۇرلارغا ئوخشاش مۇسۇلمان مىللەتلەر بولسا خىتايچىنى ئۆزلىرى ياخشى كۆرمىگەن بىر مىللەتنىڭ تىلى دېگەن قاراشتا مۇئامىلە قىلىپ ئۆگىنىدۇ.

ئاز سانلىق مىللەتلەر بىلەن خىتاي مەدەنىيىتىنى سېلىشتۇرغىنىمىزدا، مىللىيلەرنىڭ مەدەنىيىتىدە دىنىي ئامىللار ناھايىتى قويۇق بولۇپ، سىياسىي مەزمۇنلار يوق دېيەرلىك. خىتايلارنىڭ مەدەنىيىتىدە بۇنىڭ ئەكسىچە. 1949- ژىلدىن كېيىن خىتايلارنىڭ مەدەنىيىتىدىكى سىياسىي ئامىللارنى گۈڭسەنداڭ ناھايىتى تەرەققى قىلدۇرىۋەتتى. ئۇيغۇرلارنىڭ بۇ خىل ئىشلار بىلەن ھەرگىز كارى بولمىدى. بىراق بۇرۇنقى دەۋرلەردىكى خىتايلار مەدەنىيىتى ئىچىدىكى سىياسىي ئامىللارنى گۈڭسەنداڭ ئۇيغۇرلارغا مەجبۇرلىدى. ئامما ھازىر خىتايلارنىڭ سىياسىي مەدەنىيىتى تېز سۈرئەتتە ئاجىزلاۋاتىدۇ. چۈنكى بۇرۇن گۈڭسەنداڭ خىتاي مەدەنىيىتىنى ئۆلچەم قىلىپ، شىنجاڭدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەرنى مەجبۇرى، ئاسسىمىلەتسىيە قىلغان. مۇسۇلمانلاردىن تەلەپ قىلىنغان نەرسە. ئۆزلىرىنىڭ دىنىي مەدەنىيىتىنىڭ ئورنىغا خىتايلار مەجبۇرلىغان سىياسىي مەدەنىيەتنى قوبۇل قىلىش ئېدى.

خۇلاسە قىلغاندا، خىتايلارنىڭ مەدەنىيەتتە سىياسەتسىزلىشىشى. شىنجاڭدىكى مىللىي مەسىلىنىڭ مۇندىن كېيىن نورمال ھالدا تەرەققى قىلىشىنىڭ ئالدىنقى شەرتلىرىنىڭ بىرسى.

خىتايچىدىن تەرجىمە قىلغۇچى:
مەھەممەت كۆكيار

ئەۋلاد كۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

Вәтәнни сөйүш иманниң җүмлисидиндур

ۋەتەننى سۆيۈش ئىمانىنىڭ جۈملىسىدىندۇر

РЕСПУБЛИКАНСКАЯ ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ ГАЗЕТА
Газета выходит с марта 1994 года

نەيلىق گېزىت
ДЕКАБРЬ
1998 - ژىل
30 - دېكابىر
چارشەنبە
№ 12 (49)
نەركىن
باھادا سېتىلىدۇ

"ВИЖДАН АВАЗИ"

ۋىژدان ئاۋازى

جۇمھۇرىيەتلىك ئىجتىمائىي - سىياسىي گېزىت ✣ گېزىت 1994- ژىلى مارت ئېيىدىن باشلاپ چىقىۋاتىدۇ

"VIJDAN AVAZI"

REPUBLICAN SOCIO-POLITICAL NEWSPAPER
The Newspaper published from March 1994

С НОВЫМ ГОДОМ!

Дорогие соотечественники!

Редакция газеты "Виждан авази" поздравляет Вас со Священным месяцем Рамазан и с Новым 1999 годом! Пусть будет он для всех нас благополучным.

Здоровья Вам, семейного счастья, всеобщего мира!

1999

يېڭى ئىلىڭلار مۇبارەك بولسۇن!

ھۆرمەتلىك ۋەتەنداشلار!

ھەممىڭلارنى مۇبارەك رامىزان ئېيى ۋە 1999 - يېڭى ژىلىڭلار بىلەن رېداكسىيەمىز نامىدىن سەممىي تەبرىكلەيمىز!

يېڭى ژىل ئائىلەڭلەرگە خاتىرجەملىك، يېڭى ئۇتۇقلارنى ئېلىپ كەلسۇن. ھەممىمىز ئۈمۈت قىلىۋاتقان ئارزۇ تىلەكلىرىمىزگە يەتكىلى ئاللاھ نەسىپ قىلغاي. ئامىن!

ПРЕДНОВОГОДНЕЕ ИНТЕРВЬЮ: ВРЕМЯ И РЕЛИГИЯ

ВО БЛАГО ДУШЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКОЙ

(или:
Возрождение,
Востребованное Временем)

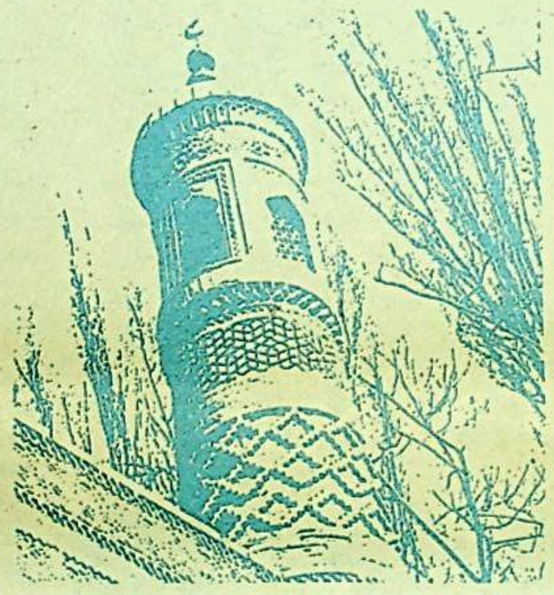

Мысли,
предварившие это интервью

"Мы наш, мы новый мир построим," - нешуточно заголосили большевики и в числе прочих переустройств распнули Бога, провозгласили атеизм и таким образом подрубили тысячелетние корни, благодатно питавшие душу миллионов людей, обескровили ее и в целом жизнь, лишив земное бытие особой нравственности, красоты, возвышенного смысла. Безбожие повлекло за собой вседозволенность, для которой в современной нашей жизни уже нет иного названия как беспредел.

Свои деяния коммунистические атеисты широковещательно подкрепляли словами Маркса: "Религия - опиум для народа", намеренно опуская вторую часть цитаты: "Религия - это сердце народа в бессердечном, классовом обществе". Безбожникам эта, вторая, фраза никак не годилась в попутчицы, потому что и при нарождающемся социализме общество оставалось классовым и становилось все более бессердечным. Воротилам - "коммунягам" (нашли же блатные такое емкое ироническое словцо!) ох как не хотелось иметь над своей гегемонической персоной какого-то высшего, недосягаемого судью (которого в Гулаг не упрячешь, к "стенке" не поставишь), исповедоваться, каяться перед ним в своих грехах-злодеяниях. Вот они и расправились с недосягаемым судией посредством насильственно вбиваемого в верующего человека атеизма . Каким трагизмом обернулось это для простых (и далеко не простых) советских людей - сегодня общеизвестно. Один грех, одно зло приводили некающихся безбожников к десяткам других прегрешений. Да только ли в нашем атеистическом прошлом?

В обществе, утратившим святыни нравственности, легко перерядиться из убежденного строителя коммунизма в такого же страстного приверженца капитализма, из атеиста - в человека набожного. Так сказать, сезонная, или по велению моды смена одежды - оболочки - и только!

Фомы-неверующие сидят сегодня во всех эшелонах нашей власти. Воспитанным на безбожии не просто обратиться в веру, а то и вовсе невозможно. Да и до того ли им, иззаседавшимся да увязшим в заботах о своей "рубашке", которая ближе к телу? - оправдательно при сем приговаривающим: слаб, мол, человек... Иногда лишь раздастся с высокой трибуны (в Москве ли, Бишкеке, Киеве ли... и т. д.) здравый голос: с одного, де, конца опять заходим, чтобы выкарабкаться из бездны; что без духовности, глубинной нравственности общества воз проблем не сдвинуть, разве - лишь отчасти, если впереди разбросать пачки денег (да вот где их взять? - разворованы!). И тут же тонет в бесовском гуле здравое размышление с трибуны - как глас вопиющего в пустыне... И цветут себе повсюду средь нас алчные властолюбцы, коррупция, мафия, воровство на всех общественных уровнях, взяточничество, бандитизм, рэкет, терроризм... и даже нежелание иных президентов и правительств понимать, что углубление межгосударственного разлада, мелочная националистическая амбициозность не сулят ничего хорошего. Пока вожди множат всевозможные дебаты, все шире становятся наши кладбища, а улицы все более усеиваются сидящими на асфальте и родимой земле с протянутой рукой обездоленными, осеняющими себя крестом или по-мусульмански молитвенно складывающими ладони у лица. Стыдно в глаза смотреть этим немощным старикам и старушкам, калекам, детям, особенно - если у самого гроша в кармане нет. И до слез тяжело слышать за мизерное твое подаяние, когда грошик находится, тихую благодарность: "Храни тебя Господи!" И в былое-то время эти слова дорого стоили, а сейчас тем более - когда даже прежний друг, хоть подыхай ты, вильнет хвостом -

(Окончание на 8 стр.)

Виктор ЛЕБЕДЕВ

ПРЕДНОВОГОДНИЕ СТРОКИ

... Почти конец тысячелетья.
Рубеж торжественный и строгий.
Останьтесь беды за порогом,
Добро пребудь со мной извечно!

В момент, что, как секунда, краток, -
Эпоху вытеснит эпоха.
Мир был и тверд, бывал и шаток, -
Изгинь отныне слово: "Плохо"!

Душа моя - к всему готова.
Что впереди - нам неизвестно.
Но будем жить Надеждой снова
О мире, счастье, нашей чести!

سوت ھۆكۈمى...

قىرغىزستاننىڭ پايتەختى بىشكەك شەھىردە 1998- ژىلى 24- نويابىردىن 15- دېكابىرغىچە چۈي ئوبلاستلىق سوت بىنالىرىدا سوتلىغۇچىلار: جامانكۇلوۋا (سوت ھەيئىتىنىڭ رەئىسى)، ئايتمبېتوۋ، ئاكسۇنوۋا، چۈي ئوبلاستلىق پروكۇراتۇرىسىنىڭ ئەيىپلىگۈچىسى مەدېرىبەك ماكاشېۋ. ئادۋوكاتلار: يېۋگېنىي ماكسىموۋ، ئالېكساندرا كىم، جامائەت ۋەكىللىرى سۈپىتىدە ئىشتىراك قىلغان قىرغىزستان ئىنسان ھوقۇقىنى قوغداش تەشكىلاتىنىڭ رەئىسى تۇرسۇنبېك ئاقۇنوۋ ۋە باشقىلارنىڭ قاتنىششى بىلەن ئۇچ ئۇيغۇر پەرزەندلىرىنىڭ - ئىككىسى تۇركىيە پۇخراسى: قاسارجى جالال، گۈلبەر دىلاۋەر ۋە خ خ ج پۇخراسى قۇربان ياسىنلار ئۈستىدىن سوت جەريانى بولۇپ ئوتتى. بۇ توغرىلىق بىز گېزىتىمىزنىڭ ئوتكەن سانىدا «ھەقىقەت ئېگىلىدۇ - سۇنمايدۇ» دېگەن ماۋزۇ ئاستىدا ئەخبارات بەرگەن ئىدۇق.

24- نويابىر ئەتىگەنلىكى سوت باشلىنىشتىن ئاۋال سوت بىنالىرىدا ئۇيغۇر جامائەتچىلىكى تەرىپىدىن پىكىت ئوتكۈزۈلدى. پىكىتچىلار: «قاسارجى، گۈلبەر دىلاۋەر، قۇربان ياسىنلار ۋاھابىي ئەمەس!»، «ئۇيغۇر خەلقى ئۆز تەغدىرىنى ئۆزى بەلگۈلەش ھوقۇقىغا ئېگە!»، «ئۇيغۇر خەلقى بىلەن قىرغىز خەلقىنىڭ دوستلىغى مەڭگۈ بۇزۇلمايدۇ!»، «سوت ئادىل بولسۇن!» دەپ يېزىلغان پلاكاتلارنى كۆتەرگەن ھالدا، خېلە ۋاقىتقىچە تۇرغاندىن كېيىن سوت زالىغا كىرىشتى. سوت باشلانغاندا زالدىكىلەرنىڭ سانى300 نادەمدىن ئېشىپ كەتتى. سوت رەئىسى مىللىي بىخەتەرلىك مىنىستىرلىكىنىڭ (م.ب.م.) تەرگاۋ خۇلاسىسى بولغان ئەيىپنامىنى ئوقۇپ ئۆتتى. سوتلىنۇۋاتقانلارغا: قىرغىزستاندا مىللىي، دىنىي ئوچمەنلىكلەر تۇغدۇرىدىغان پاتالىيەتلەر ئېلىپ بارغان، قۇراللىق توپلار قۇرماقچى بولۇپ، تىنچلىك تۈزگەن، مەخپى قۇرال ساقلىغان، دىنىي ئېكستىرېمىزملىق مەزمۇندىكى كىتاپلار، كاسسېتلار نى، ھەر خىل چەت ئەل پاسپورتلىرىنى قانۇنسىز ساقلىغان ۋە ئىشلەتكەن، قۇراللىق ئەترەتلەر قۇرۇپ جىھاد قىلىشقا چاقىرغان دېگەنگە ئوخشاش ئەيىپلەر قويۇلدى.

8- ئاپرېل كۈنى مىللىي بىخەتەرلىك مىنىستىرلىگى خادىملىرى تەرىپىدىن قاسارجىغا، قاماققا ئېلىنىش ۋاقتىدا قاسارجى جالال قاتتىق قارشىلىق كۆرسىتىپ، يېنىدىكى بەتلەكلىك ناگانىنى ئېلىپ، ئۆزىنىڭ

(ئاخىرى 2- بەتتە)

(بېشى 1- بەتتە)

سوت ھۆكۈمى...

تۇتماقچى بولغانلارنى ئاتماقچى بولدى
دېگەن گۇنا قويۇلۇپ، قاسارجىغا
تېگىشلىك بولغان سېيفتىن 73 مىڭ
800 دوللار، 20 نەچچە كىتاپ، كاس-
سېتىلار، 26 رەسىملىك كارتىلار،
5 پاسپورت، 3 گۇۋانامە، 45 مىڭ
دوللارغا قۇرال ئالغانلىقى ھەققىدە
تىلخەت، تىزىملىك قاتارلىق «فاكت-
لار» تېپىلغانلىقى تەكىتلەندى.
شۇنداقلا مۇجاھىد تەييارلاش
ئۈچۈن قاسارجى پاكىستانغا ئىككى
بالىنى ئاتا - ئانىسىدىن يوشۇرۇن
ئەۋەتكەن - دېگەن ئەيىپلەر
قويۇلدى.

قۇربان ياسىن خ خ ج گۇاۋدانى بوپ
تورۇپ، قىرغىزستان پاسپورتى، شو-
پۇرلۇق گۇۋانامىسى قاتارلىقلارنى
قانۇنسىز ئالغان ۋە ئىشلەتكەن دې-
گەنگە ئوخشاش ئەيىپلەر قويۇلدى.
مىللىي بىخەتەرلىك مىنىستىرلىكىدە
سوراق جەريانىدا قاسارجىنىڭ ئۆز
گۇناھىنى قىسمەن ئىقرا قىلغانلىقى،
دىلاۋەرنىڭ ئۆزىگە قويۇلغان ئەيىپ-
لەرنى رەت قىلغانلىقى، قۇربان ياسىن
بولسا ئۆز گۇناھىنى بويىنىغا ئالغانلىقى
تەكىتلىنىپ ئۆتۈلدى. ئاندىن سوراق-
قا تارتىلىۋاتقانلار م ب م تەرىپىدىن
تۈرمىگە قامالغاندىن كېيىن ئۆزلى-
رىنىڭ سوراق جەريانىدا قاتتىق قىيىن
قىستاققا ئېلىنغانلىقى سەۋەبىدىن سو-
راق قەغىزىگە قول قويۇشقا مەجبۇر
بولغانلىقىنى بىلدۈرۈشتى ۋە ئۆزلى-
رىگە قويۇلغان ئەيىپلەرنى ئاساسسى
جەھەتتىن رەت قىلىشتى.

گۇۋاچىلارنىڭ كۆپچىلىكى سوت-
لىنىۋاتقانلار ئۈستىدىن فاكت بولارلىق
بىرەر نەرسە ئېيتالمىدى ۋە كۆپلىرى
ئۆزلىرىنىڭ بۇ ئادەملەرنى بۇرۇن كۆر-
مىگەنلىكلىرىنى ئېيتىشتى. سوت-
لىنىۋاتقان دىلاۋەرنىڭ قورئاندىن جى-
ھاد ھەققىدە قىلغان تەپسىرى يېزىپ
ئېلىنغان كاسسېتا كۆرسىتىلگەندىن
كېيىن، سوتقا ئېكسپېرت
سۈپىتىدە چاقىرتىلغان
قىرغىزستان دىن نازارىتىنىڭ ۋەكىل-
لىرى: ئورمانبېك ئالابايېۋ، رەھمە-
تۇللا قىسموۋلار بۇ كاسسېتىلاردا
ئېيتىلغان جىھاد توغرىسىدىكى
سۆزلەرنىڭ تولۇق دېگىدەك قۇر-
ئاندا بار ئىكەنلىكىنى تەستىقلەپ،
بۇنىڭدا ھېچ قانداق قانۇنغا خىلاپلىق
يوقلىقىنى بىلدۈرۈشتى. مانا شۇ چاغدا
زالدىكى ئادەملەر كەيپىياتىدا زور
ھاياجانلىنىش بولىۋاتقانلىقىنى كۆرۈ-
ۋېلىشقا بولاتتى. بەزى چوڭ ئادەم-
لەر. ئاياللار كۆزلىرىگە ياش ئېلىش-
تى. شۇنداق قىلىپ سوتلىنىۋاتقان-
لارغا قويۇلغان ئەيىپلەرنىڭ بىر قىس-
مى، يەنى «ۋاھابىزم»، «مىللىي ۋە دى-
نىي ئۆچمەنلىك تۇغدۇردى» دېگەنگە
ئوخشاش ئەيىپلەر يوققا چىقتى.

ئادۋوكات يېۋگېنىي ماكسىموۋ
ئۆزىنىڭ ئاخلاش سۆزىدە ئۇيغۇر خەلق-
نىڭ ئۆز تەغدىرىنى ئۆزى بەلگى-
لەش ھوقۇقىغا ھۆرمەت قىلىش كې-
رەكلىكىنى، ئىسلامغا چوقۇنۇپ ئىش-
ىنىدىغان خەلق بولغان ئۇيغۇرلارنىڭ
ئۆز ۋەتىنىدە، كوممۇنىستىك خىتاي
ھاكىمىيىتى تەرىپىدىن زورگۇزۇ-
لىۋاتقان پىلانلىق تۇغۇت دەپ ئاتال-
غان. گېنوتسىد سىياسىتىگە تەبىئىي
ھالدا قارشى تۇرۇشنى توغرا چۈشۈ-
نىشكە بولىدىغانلىقىنى ئېيتقانلىقى
كۆپچىلىكنى رازى قىلدى. شۇنىڭ-
دەك ئۇ قاسارجىغا قويۇلغان ئەڭ ئاسا-
سى ئەيىپ، قاماققا ئېلىش ۋاقتىدا
قۇراللىق قارشىلىق قىلىپ، م ب م نىڭ
خادىملىرىنى ئېتىپ ئۆلتۈرمەكچى
بولدى دېگەن ئەيىپنى پۈتۈنلەي
يوققا چىقاردى. ئەنە شۇنداق كۆپ-
لىگەن دەلىل ئىسپاتلار بىلەن م ب م
خادىملىرىنىڭ خاتا مەلۇمات بەرگەن-
لىكىنى ۋە تەرگاۋ ئېلىپ بېرىش جە-
ريانىدا، كۆپلىگەن مۇھىم خاتالارغا
يول قويۇلغانلىقىنى، ئىشەشلىك
ئىسپاتلار بىلەن كۆرسىتىپ ئۆتتى.
بۇ سۆزلەر نېمە ئۈچۈندۇر سۇ-
دىيا جامانكولوۋاغا ياقمىدى. مانا شۇڭا
ماكسىموۋ قاسارجىنىڭ قان داغلىرى
تەگكەن كېيىمنى زالدىكىلەرگە كۆر-
سىتىشنى تەلەپ قىلغان بولسىمۇ،
سوت تەرىپىدىن رەت قىلىندى. ئاد-
ۋوكات كىم بولسا، دىلاۋەرنىڭ پۈتۈن-
لەي گۇناسىزلىقىنى ئىسپاتلاپ،
ئۇنى گۇناسىز قاماققا ئالغان ۋە
8 ئايدىن ئوشۇق تۈرمىدە تۇتقانلارنى
جاۋاپقا تارتىشقا چاقىردى.

زىغىپ ئېيتقاندا، ئۈچ ھەپتە
داۋام قىلغان سوت جەريانىغا بىشكېك
ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى مەھەللە -
يېزىلاردىن كۆپلىگەن ئۇيغۇر جاما-
ئەت ۋەكىللىرى باشتىن ئاخىر قات-
ناشتى. سوت ئاخىرىدا قىرغىزس-
تاندا ئىنسان ھوقۇقلىرىنى ھىمايە قى-
لىش تەشكىلاتىنىڭ رەھبىرى تۇرسۇن-
بېك ئاقۇنوۋ: قىرغىز ۋە ئۇيغۇر خەلق-
نىڭ ئەزەلدىن قېرىنداش ئىكەنلىكىنى،
سوتلىنىۋاتقان ژىگىتلەرنىڭ ئاساسەن
گۇناھسىزلىقىنى ۋە ئۇلارنى كەچۈ-
رۈش بىلەن بىر تەرەپ قىلىش لازىم-
لىقىنى تەكىتلەپ كېلىپ «بىز
قىرغىزلارنىڭ ئۆز قېرىنداشلىرى ئۇي-
غۇرلار ئالدىدا يۈزى يورۇق بولۇش كېرەك.
ھۆرمەتلىك سۇدىيا، موشۇنى ئۇنتۇپ
قالماسلىقىڭىز لازىم» دېگەن سۆزلىرى
جامائەتچىلىك ئىچىدە زور قائىلەت-
لىنىش ھاسىل قىلغانلىقى ئېنىق.

كۆپچىلىك تاقەتسىزلىك بىلەن كۈت-
كەن ھۆكۈمنامە 15- دېكابىر كۈنى
سائەت 11 لەردە ئوقۇلدى. سوت ھۆ-
كۈمى بويىچە، قاسارجىغا قويۇلغان
ئەيىپلەرنىڭ بىر قىسمى دەلىل ئىس-
پات بولمىغانلىقتىن ئېلىپ تاشلانغان
بولسىمۇ، قىرغىزستان جىنايى ئىشلار
قانۇنىنىڭ 340- ماددىسى يەنى قانۇن
قوغداش ئورگانلىرى خادىملىرىنىڭ
ھاياتىغا قەست قىلىش مەخسىتىدە
قورال ئىشلەتكەن دېگەن، 241- ماددا
بويىچە قانۇنسىز قورال ساقلىغان ۋە
شۇنداقلا قوراللىق توپلارنى قۇرغان
دېگەندەك ئەيىپلەر سوت تەرىپىدىن
مۇقىملاشتۇرۇلۇپ، 14 يىللىق قاماق
جازاسى بېرىلىپ، جازاسىنى كۈچەيتىل-
گەن رېژىم ئاستىدا ئۆتەشكە كې-
سىلدى.

دىلاۋەرنىڭ گۇناھسىزلىقى ئىسپات-
لانغاچقا ئۇنى دەرھال ئازات قىلىش،
قۇربان ياسىننى بولسا ئۇنىڭ 8 ئاي
تۈرمىدە ياتقانلىقى ئىناۋەتكە ئېلىنىپ
بوشۇتۇش ھۆكۈملىرى چىقىرىلدى.

جامائەت سوت ھۆكۈمىدىن
كېيىن، ئىككى ئەپەر قېرىندا-
شىنىڭ ئازات قىلىنىشىنى كۈتۈپ تۇر-
دى. لېكىن ئارىدىن كۆپ ئۆتمەي بۇ
ئىككىسىنى ئازات قىلمايلا نامەلۇم
بىرلىرى ماشىنىغا سېلىپ ئارقا ئىشىك-
تىن چىقىرىپ ئېلىپ كەتكەنلىكى
مەلۇم بولدى. بۇ يولسىز ئىشقا نارازى
بولغان جامائەت تارقىلىپ كەتمەستىن
تورۇپ، قېرىنداشلىرىنى چوقوم بو-
شىتىپ ئېلىش نىيىتىگە كەلدى.
كۆپ ئىزدىنىشلەردىن كېيىن، ئىككى
ژىگىتنى م ب م نىڭ خادىملىرى ئېلىپ
كەتكەنلىكىنى كۆرگەنلەرنىڭ گۇۋا-
لىق قىلىشىچە، ئۇلار بىلەن بىر خى-
تاي خىزمەتچىسى بىللە بولغانلىقى
ئېنىقلاندى. موشۇ ئاھەڭچىلىككە
غەزەپلەنگەن جامائەت توپلىشىپ،
جۇمھۇرىيەت م ب م نىڭ بىناسى ئال-
دىغا كېلىپ ژىگىتلەرنى دەرھال بوشى-
تىشنى تەلەپ قىلدى. مانا موشۇ جىد-
دىي مەزگىلدە تۇرسۇنبېك ئاقۇنوۋ،
توپچۇبېك تورغۇنالىيېۋلارنىڭ تەشەب-
بۇسى بىلەن قانۇنسىز ھالدا قويۇپ بې-
رىلمەيۋاتقان ژىگىتلەرنى بوشىتىشنى
تەلەپ قىلىدىغان ئىمزا توپلاش ئېلىپ
بېرىلدى. كۆپچىلىك ھەممىسى دېگى-
دەك ئىمزا قويدى. شۇنداق قىلىپ
ئاممىنىڭ قەتئىي تەلىۋىنىڭ بېسىمى
ئاستىدا كەچ سائەت 4 كە يېقىنلاش-
قاندا ژىگىتلەرنى بوشىتىشقا مەج-
بۇر بولدى. ئۆز قېرىنداشلىرىنى قۇ-
چاق ئېچىپ قارشى ئالغان جامائەت-
چىلىك ئۇلارنىڭ ھەقىقىي بوشىتىلغان-
لىقىغا كۆزى يەتكەندىن كېيىنلا
تارقىلىشتى.

يەنە بىر ئېچىنارلىق يېرى: سوت
باشلىنىشتىن تارتىپ، قىرغىزستاندى-
كى خىتاي ئەلچىخانىسىنىڭ ۋەكىل-
لىرى داۋاملىق دېگىدەك ئەھۋالنى
كۆزىتىپ تۇردى. سوتلىنىۋاتقانلار
تۈركىيە پۇخراسى بولسىمۇ، تۈركىيە
ئەلچىخانىسى ۋەكىللىرىنىڭ بىرەر-
ىنىڭمۇ قارىسى كۆرۈنمىدى...

شەمسىدىن ئابدۇرېھىم
ئۆمەر ئىبراگىموۋ

2- نۆۋەتلىك دۇنيا ئۇيغۇر ياشلىرى قۇرۇلتىيى

بۇ يىل 12- ئاينىڭ 12- كۈنىدىن
15- كۈنىگىچە تۈركىيە دۆلىتى-
نىڭ پايتەختى ئەنقەرەدە 2- نۆ-
ۋەتلىك «دۇنيا ئۇيغۇر ياشلىرى قۇ-
رۇلتىيى» ئۆتتى. قۇرۇلتايغا دۇ-
نيانىڭ ھەر قايسى جايلىرىدىن:
قىرغىزستان، قازاقستان، ئۆزبې-
كىستان، ئامېرىكا، شۋېتسىيە،
گېرمانىيە، سەئۇدىيە ئەرەبىستانى،
تۈركىيە قاتارلىق دۆلەتلەردىن كەل-
گەن 59 ۋەكىل قاتناشتى.

ئۇيغۇر ياشلىرى قۇرۇلتىيىنىڭ
تارىخىنى كۆرۈپ چىقساق، تۇنجى
قېتىم 1995- يىلى ئالمۇتا شەھىرى-
دە «ئۇيغۇر ياشلىرىنىڭ مەدەنىيەت
كۈنلىرى» نامى بىلەن ئېچىلىپ،
ھەر قايسى ئەللەردىن كەلگەن
ئۇيغۇر ياشلىرىنىڭ تەشەببۇسى
بىلەن شۇ يىلقى يىغىننى دۇنيا ئۇي-
غۇر ياشلىرى قۇرۇلتىيىنىڭ مۇقەد-
دىمىسى دەپ ھېساپقا ئېلىپ،
1- نۆۋەتلىك قۇرۇلتاينىڭ گېرما-
نىيەدە ئېچىلىشى توغرىسىدا قارار
قوبۇل قىلىنغان. بۇ ئۈچرىش
ئاساسىي جەھەتتىن ئۇيغۇرستانغا
خوشنا ئوتتۇرا ئاسىيا ئەللىرىنىڭ
ئازاتلىققا چىققانلىقى تۈپەيلى ئۇي-
غۇر ياشلىرىنىڭ مىللىي غورۇرى
ئويغىنىپ، ئۇيغۇر مىللىتىنىڭمۇ
ئۆز ۋەتىنىگە ئىگە بولۇپ چىقا-
لايدىغانلىقى ھېسسىياتى كۈچىيىش
بىلەن «بىز، ئۇيغۇر خەلقىمۇ باش-
قا مىللەتلەرگە ئوخشاش ئۆز ۋەتە-
نىمىزنىڭ ئازات بولۇشىنى، ھۆر
دۇنيادا ياشىشىنى خالايمىز» - دې-
گەنگە ئوخشاش پىكىرلەر ئۇيغۇر
ياشلىرىنى بىرلەشتۈرگەن.

1996- يىلى گېرمانىيەدە 1- نۆ-
ۋەتلىك «دۇنيا ئۇيغۇر ياشلىرى
قۇرۇلتىيى» ئېچىلدى. ئۇنىڭغا
بارى - يوقى 17 ۋەكىل قاتناشقان
بولسىمۇ، قۇرۇلتاينىڭ نىزامنا-
مىسى قوبۇل قىلىنىپ، رەھبىرى
ئورگانى، سىياسىي يۆلۈنىشى
بەلگىلەنگەن. نىزامنامە بويىچە،
قۇرۇلتاي ھەر ئىككى يىلدا بىر
قېتىم ئېچىلىدىغان بولۇپ، نۆ-
ۋەتتىكى قۇرۇلتايدا ئىجرائىيى
كومىتېت رەئىسىنىڭ ھېساۋات
دوكلادىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن
پىكىر - مۇنازىرىلەر ژۇرگۈزۈش
توختام قىلىنغان. ئەڭ مۇھىمى:
«ياشلار قۇرۇلتىيى - ۋەتەن ئى-
چى ۋە سىرتىدىكى بارلىق ئۇيغۇر
ياشلار تەشكىلاتلىرىنىڭ ۋە ياشلى-
رىنىڭ، خەلقئارادىكى بىردىن - بىر
تولۇق ھوقۇقلۇق ۋەكىللىك ئورگا-
نى بولۇپ، ئۇ ۋەتەن سىرتىدىكى
بارلىق ئۇيغۇر ياشلىرىغا سىياسىي
جەھەتتىن يېتەكچىلىك قىلىش،
رەھبەرلىك قىلىش، خەلقئارادىكى
ھەر قانداق سورۇندا پۈتۈن ئۇيغۇر
ياشلىرىغا ۋاكالەتلىك قىلىش سا-
لاھىيىتىگە ئىگە» دېگەن
بەك چوڭ مەسئۇلىيەت-
لىكنى تەلەپ قىلىدىغان ئىبارىلەر
نىزامنامىنىڭ 8- ماددىسىغا كىر-
گۈزۈلگەن. مانا، موشۇنداق ھەم-
مىمىزنى خوش قىلىدىغان يېڭىلىق-
لار، ۋەتىنىمىزنىڭ سىرتىدا يۈز
بېرىۋاتقان بىر مەزگىلدە ۋەتەن
ئىچىدە ۋەزىيەت كەسكىنلىشىپ،
مەزكۇر قۇرۇلتايدىن بىر قانچە
ئاي كېيىنلا غۇلجا ياشلىرى 1997-
يىلى فېۋرال ئېيىدا تىنچلىق نا-
مايىشىغا چىقتى. نامايىش خىتاي
ھاكىمىيىتى تەرىپىدىن قانلىق باس-
تۇرۇلدى. مېنىڭ دېمەكچى بولغى-
نىم، ياشلار قۇرۇلتىيىنىڭ رەھ-
بەرىيىتى ئۆز نىزامنامىسىغا ئە-
مەل قىلغان ھالدا، غۇلجا ۋاقىئەسى-
دىن كېيىنلا، تېزلىكتە يىغىلىپ،
پەۋقۇلئاددە قۇرۇلتاي، ئەڭ بول-
مىغاندا مەركىزىي كېڭەشنىڭ

يىغىنىنى ئېچىشى كېرەك ئىدى.
شۇ قۇرۇلتاي نامىدىن بارلىق چوڭ
دۆلەتلەر ۋە خەلقئارا ئاممىۋىي
تەشكىلاتلار باشلىقلىرىغا نارازى-
لىق خەتلەرنى يوللاپ، باشقا
دۆلەتلەردىكى شۆبىلىرىنى تېزلىك-
تە، بىر ۋاقىتتا ھەرىكەتكە كەل-
تۈرۈشكە يېتەكچىلىك قىلىپ،
جاي - جايلاردا پرېسس - كونفې-
رېنسىيەلەرنى ئۆتكۈزۈپ، ئومۇ-
مىيۈزلۈك ھەرىكەت باشلىغان ھال-
دا، غۇلجا ئۇيغۇر ياشلىرىنىڭ تى-
نىچ نامايىشىنىڭ قانلىق باستۇرۇل-
غانلىقى توغرىسىدىكى تەشۋى-
قاتنى كۈچەيتىپ، دۇنيا جامائەت-
چىلىكىگە يەتكۈزۈشكە ھەر-
كەت قىلغان بولسا، «دۇنيا ئۇي-
غۇر ياشلىرى قۇرۇلتىيى» ھەق-
قەتەن ئۆز سالاھىيىتىگە لايىق
ئىش قىلغان بولاتتى. ئەكسىچە،
ھەرىكەتلەرنىڭ ئاجىزلىقىدىن
خىتاي دائىرىلىرى پايدىلىنىپ كەت-
تى. ئۇيغۇر ياشلىرىغا «تېررور-
چىلار»، «بۆلگۈنچىلەر» دېگەن-
گە ئوخشاش قالپاقلارنى كىيگۈ-
زۈپ دۇنيا جامائەتچىلىكىنى
ئۆزلىرىگە جەلىپ قىلىۋالدى. قۇ-
رۇلتاي پائالىيەتلىرىنىڭ
ئاجىزلىقى: بىرىنچىدىن، ئۇيغۇر-
لار ياشاۋاتقان دۆلەتلەردە شۆبە
ئورگانلىرى قۇرۇلغىنى يوق، بو-
لۇپمۇ ئوتتۇرا ئاسىيا دۆلەتلىرىدە.
شۇنىڭ بىلەن بىللە گېرمانىيەدىكى
قۇرۇلتايغا قاتناشقان ۋەكىللەرنىڭ
ئاجىزلىقى، سىياسىي پائالىيەت-
لەردىن ئۆزلىرىنى چەتكە تارتقان-
لىقى، ئىككىنچىدىن ئۇلارنىڭ
قۇرۇلتايدا سايلانغان رەھبەرلەرگە
ياردەم بەرمەي، ھەتتا ئۆز ئۈستى-
لىرىگە ئالغان ۋەزىپىلىرىنىمۇ ھۆد-
دىسىدىن چىقمىغانلىقى، قۇرۇل-
تاينىڭ ئىككى يىللىق پائالىيى-
تىنىڭ سالاھىيىتىنى ئادەتتىكى
بىر تەشكىلاتنىڭ دەرىجىسىگە
چۈشۈرۈپ قويغان.

ئەندى ئەنقەرەدىكى قۇرۇلتاي-
غا كەلسەك، بىرىنچى كۈنى ئومۇم
يىغىن تەبرىك سۆزلەر بىلەن باش-
لىنىپ، قۇرۇلتايغا مەلۇم سەۋەپ-
لەر بىلەن كېلەلمىگەن مىسىر،
پاكىستان قاتارلىق جايلاردا ئوقۇ-
ۋاتقان ئۇيغۇر ياشلىرىدىن كەل-
گەن تېلېگراممىلار ئوقۇلدى.

مەن بۇيەردە سۆزگە چىققۇچى-
لارنىڭ ئىچىدە گېرمانىيەدە تو-
رۇشلۇق مۇستەقىل ئادۋوكات ئال-
بېرت گېرىنگىنىڭ ئۇتقىنى تەكىت-
لەپ ئۆتۈشنى مۇۋاپىق كۆردۈم.
ئۇ: «مەن ئۇيغۇرلارنى ناھايىتى
ئاكتىۋ، مېھماندوس، مەدەنىي،
تەرەققىي ئەتكەن مىللەت دەپ
تونۇيمەن. چۈنكى سىلەر باشقا
مىللەتلەر بىلەن ئىناق ياشايسى-
لەر. سىلەرنىڭ ۋەتىنىڭلار گېر-
مانىيەدىن ئۈچ ھەسسە چوڭ بول-
غان بىلەن، سىياسىي ۋەزىيە
ئېغىر ئەھۋالغا چۈشۈپ قالغان-
لىقتىن ئۇيغۇر سىياسىي قاچقۇن-
لىرى كۆپىيىۋاتىدۇ. گېرمانىيە-
دىمۇ ئۇلار ئاز ئەمەس. مەن ئاد-
ۋوكات سۈپىتىمدە 50 ئۇيغۇر-
نىڭ مەسىلىسىنى قاراپ چىقتىم،
يەنە 30 ئۇيغۇرنىڭ مەسىلىسىنى
قاراپ چىقىپ، ئومۇمىي ئىشىك-
لارغا ئۆز ھەسسەمنى قوشىمەن.
ئامما پۈتۈن ئۇيغۇرلارنى گېرما-
نىيەگە ئېلىپ كېلىش مۇمكىن
ئەمەس. ۋەتىنىڭلاردىكى ۋەزى-
يەتنى ئۆزگەرتىش كېرەك. ئۇنىڭ
ئۈچۈن نېمە قىلىشىمىز لازىم؟

- يۈز بېرىۋاتقان ۋاقىئەلەرنى
فاكتلىق خەۋەر قىلىشىمىز كې-
رەك:

- ۋەتەن سىرتىدىكى تەشكى-
لاتلار تۇرۇشلۇق دۆلەت ھۆكۈ-
مەتلىرى بىلەن ياخشى مۇناسى-
ۋەتتە بولسا بولىدۇ:

- رۇسىيەنى كۆزدە تۇتۇپ، دىق-
قەت قىلىش لازىم:

- مېنىڭچە، بارلىق ئىمكانىي-
يەتلەردىن پايدىلىنىش كېرەك:

- قۇرۇلتايدىن كېيىن تېز ئار-
لىقتا ئىنفورماتسىيون بيۇرو
ئېچىش كېرەك، ئۇنىڭغا فاكس،
ئىنتېرنېت قاتارلىق يېڭى ئالاقە

تەۋلات گورۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com

قىلىش تېخنىكىلىرىنى ئورنىتىش لازىم:

- قىرغىزستان ۋە قازاقستاندا چىقىۋاتقان نەشرىياتنى پوتون دۇنياغا تارقىتىش كېرەك» دەپ سۆزىنى ئاياقلاشتۇردى.

قۇرۇلتايىنىڭ ئىككىنچى. ئوچۇق چى كونلىرى يېپىق ژىغىندا 53 ماددىلىق نىزامنامىنى قايتىدىن كۆرۈپ چىقىپ. كۆپ تالاش - تارتىشلار بىلەن ئۇزۇگەرتىشلەر كىرگۈزۈلۈپ تەستىقلەندى. ئاندىن تەشكىلى مەسىلىلەر قارىلىپ. بۇرۇنقى رەئىسلەر يەنە قايتا ئۇز ئورنىغا سايلاندى. 18 ئادەمدىن تەركىپ تاپقان رەھبەرىيەت تەركىۋىگە، قىرغىزستاندىن: ئىجرائىي كومىتېت رەئىسىنىڭ مۇئاۋىنى بولۇپ تۇرسۇنتاي سالىموۋ. قوند رەئىسنىڭ مۇئاۋىنى لىڭغا دىلمۇرات ئەكبەروۋ ۋە تەپتىش ھەيئىتىنىڭ ئەزالىغا قۇدرەت ئابدۇلباقىيېۋلار سايلاندى.

قۇرۇلتايىنىڭ پروگراممىسى بويىچە بىر قانچە تۈركىيە پارلامېنت ئەزالىرى، پارتىيەلەر باشلىقلىرى بىلەن ئۇچرىشىشلار ئوتكۈزۈلدى. ۋە ئۇلۇق زاتلىرىمىز مەھەممەت ئىمىن بۇغرا. ئەيسا يۈسۈپ ئالپ تېكىنلارنىڭ قەبرىلىرىنى زىيارەت قىلىندۇق.

قۇرۇلتايىنىڭ قارارى بويىچە، 2000- ژىلى 3- نۇۋەتلىك باشلار قۇرۇلتېيى ئامېرىكىنىڭ ۋاشىنگتون شەھىرىدە ئېچىلىدىغان بولدى. قۇرۇلتايىنىڭ مۇندىن كېيىنكى پائالىيەتلىرىدە ئوتكەنكى كامچىلسىقلارنىڭ قايتىلانماسلىقىنى ئۈمۈت قىلىمەن.

رابىيەم ياقۇپ

ئەقىل تارازىسى

بىر يېرىم بالا

يايما بازىرىنى ئارىلاپ ژوروپ. كۆتۈلمىگەن يەردىن ۋەتەنده بىر مەكتەپتە بىللە ئوقۇغان سىنىپداش ئاغىنەمگە يولۇقۇپ قالدىم. كۆپ ژىللاردىن بېرى بىر - بىرىمىزنى كۆرمىگەن بولساقمۇ، ژۇرەك قېتىدىكى بالىلىق ھېسسىياتلار بىردىن ئويغۇنۇپ، ئىللىق ھېسداشلىقلار ئوتى بىزنى دىدارلاشتۇردى.

سېتىۋاتقان مالىلىرىنىڭ بازىرى ئىشتىك ئىكەن. ئۈيگە بېرىپ، مۇڭدۇشۇپ كېلىش تەكلىبىگە قولايسىزلىق بىلەن ھوزۇرخانلىق كۆرسىتىپ:

- ئۇي - ئوچاقلىق بولدىمۇ؟ قانچە بالاڭ بار؟ - دەپ سوراپ قالدى،

- قېرىپ قالغان بولسىمۇ ئاتا - ئانام ھايات، خۇداغا مىڭ قەتلى شۈكرى. ئايالىم بار، بالىلار بولسا بىر يېرىم، - دەپ جاۋاپ بەردىم.

- ۋا، ھەجەبا! مەن ئاغىنىلەردىن سېنىڭ ئوچ پەرزەندىڭ بار دەپ ئاڭلىغان ئىدىمغۇ، قويغىنە ئاداش، بىر يېرىم بالىمۇ بولامدۇ؟ - دەپ ھاياجانلىق بىلەن ماڭا قارىدى.

- ھە، دوستلار توغرا ئېيتقان ئىكەن. ھەقىقەتەن، مېنىڭ ئوچ پەرزەندىم بار... بىراق مەن ئولارنى ئەقىل تارازىسىغا سېلىپ، مىللىي غورۇرۇم بىلەن قارىسام، ھەممىسىلا ئالىي مەلۇماتلىق بولىشىغا قارىماي، ئولارنىڭ بىرسىلا ئوزىنىڭ ئانا تىلىدا ياخشى سۆزلەپ، مىللىي ئورپ - ئادەتلىرىمىزنى ھۆرمەتلەيدىغان، خەلقىنى سۆيگەن، ئىنسانپەرۋەر ئادەم بولۇپ چىقتى.

قالغان ئىككىسى، زامان ئېقىمىغا بېقىپ، غەرپنىڭ سەلبى شامىلىغا ئوچۇپ، ئانا تىلى، مىللىي تارىخنى ئونتۇپ قالغان يېرىم ئادەم ئېكەنلىگىگە ئېچىنىپ، ئوزەمنى ئەيىپلەيمەن. سېنىڭچۇ، ئوزەڭنىڭ قانچە بالاڭ بار؟ - دەپ مەنمۇ سوراپ قالدىم.

- ھەي، دوستۇم، بىزدە تۇغۇتنى چەكلىگىگە قارىماي، ئايالىم بىلەن بەش پەرزەنت كۆردۇق. بىراق مەن ئولارنى ئەقىل تارازىسىغا سېلىپ كۆرسەم بولماق... - دەپ، ئويلىنىپ قالدى ئو.

ئەپسۇسكى، ئارقا ئارقىدىن كېلىۋاتقان خېرىدارلار بىزنىڭ سۆھبىتىمىزنى ئوزۈپ قويدى.

سابىت ئىلى

* *

Қәюм Рашид

ОЗИМИЗ

"Бәхитни издимә
Ташлавәт уни.
Ташлавәт!
Униңму чүшсун бир хуни"
Р. Розиев

Ташлима!
Һәргизму чүшмисун хуни.
Кечәлмәс пәришан көңлүм
бәхиттин.
Қәлбимдә һесапсиз үмүтлирим
бар,
Әвладим йәтмигән
Минбәр тәхиттин.
Билимән
Һаятниң рәңдарлиғи көп.
Рәңвазларториға чүшкән өзимиз.
Күрәштин айрилип,
Мәнзилдин қелип,
Бечарә
Бәхиттин немдәп көримиз.
Бәхитни тәсәввур қиларкән бәзән,
Дилдики муһәббәт арзуға беқип.
Нә җанан болуру
Бәхиткә қияс,
Әриксиз
Сарғайса далдида қелип.
Жүримән өзгичә яшап өмүрни.
Әркинлик
Ишқиниң отида көйүп.
Бәхтим шу
Чаңқиған услуғум қанса,
Һөрлүктә яйриған елимни көрүп.
Арзулар шаһидур
Йүксәк бу арман,
Қоғлушуп йетәлмәй келимән һаман.
Күнлирим өтиду интизарлиқта,
Төлмүрүп
Бәхитләр нур чачқан таман.
Сезимән шаирим рәнҗишлириңни
Биз пәш тартмиған төғдир, пәләккә.
Пәләкниң гәрдиши
Дәйдикәнмиз бәс,
Нә қилсун
У пәләк
Мөмүн тәрәптә.
Мөмүнмиз
Сәҗдидә бешимиз дайим
Ахирәт раһитин тиләп Алладин.
Күрәштин әйминип жүримиз лекин,
Кечәлмәй миң җапа йоруқ
дуниядин.
Итаәт һаяттин
Әндишлирим зор,
Қорқимән
Сәримәс бехут адәмдин.
Гәр адәм күрәшсиз өтсә өзигә
Кепәнму пичәлмәй
Кетәр аләмдин.

Челәк-Алмута

یاڭشى كىشىلەر قېشىدا

مېھنەتسۆيەر ئىنسان

قىرغىزستاننىڭ چوڭ ئوبلاست موسكۋا رايونىغا قاراشلىق پېتروۋكا يېزىسىدا يوز ئائىلىگە يېقىن ئۇيغۇرلار توپلىشىپ ياشايدۇ. ئولارنىڭ ھەممىسى دېگىدەك 35 - 40 ژىل ئىلگىرى ئۇيغۇرستاندىن كوچۇپ كەلگەنلەر ياكى شۇلارنىڭ پەرزەنتلىرىدۇر.

مانا شۇ يۇرتتا 1974- ژىلدىن بېرى ھارماي - تالماي يۇرت خىزمىتىنى قىلىپ، ئەل ھۆرمىتىگە سازاۋەر بولغان يارمۇھەممەت توختاخۇنوۋقا ئوچرىشىش نوچون بارغىنىمدا ئو ئىللىق قارشى ئېلىپ ئويىگە تەكلىپ قىلدى. ئونىڭ قوراسىغا كىرىپلا مەن بۇ ئائىلىنىڭ ئەنئەنەۋي دېھقان ئائىلىسى ئېكەنلىگىنى سېزىۋالدىم ۋە سۆھبەتنى باشلاش بىلەنلا بۇ كىشىنىڭ نوچۇق كۆڭۈل، پاراڭچى ئادەم ئېكەنلىگىنى ھېس قىلدىم.

يارمۇھەممەت توختاخۇن نوغلى توختاخۇنوۋ 1936- ژىلى غۇلجا شەھىرىنىڭ نايدۇك مەھەللىسىدە تۇمۇرچى ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. نايدۇك مەكتەبىدە 8- سىنىپنى ئوقۇغاندىن كېيىن، ھۇنەر ئوگىنىش بىلەن شۇغۇللانغان. ئاندىن ئورومچىگە ئوقۇشقا بارسىلەر دەپ تىزىمغا ئېلىنغانلار قاتاردا تىزىمغا ئېلىنىپ، ئورومچىگە ئەۋەتىلگەن. لېكىن ئولارنى ئوقۇشقا ئەمەس، شىخەنزە ئەتراپىدىكى زەيكەش چاپىدىغان قارا ئىشقا ئېلىپ كەلگەن.

1958- ژىلى ئو باشقىلار قاتاردا نازارەت ئاستىدا كومموندىكى ئىغىر ئەمگەكلەرگە مەجبۇرلانغان. 1960- ژىلىدىن تارتىپ كوكدالا گۇسىخوزى قارمىغىدىكى لەنتەيزە خاكلىرىدا مەجبۇرى ئىشلىگەن. مانا شۇ ئاق بېگۇناھ زەربىگە ئوچرىغان يارمۇھەممەت 1962- ژىلى 27- ناپرېلدا قازاقستانغا قېچىپ ئوتكەندىن كېيىن ئالمۇتا ئوبلوسىدىكى ئۇزۇن - ياغاچ رايونىغا قاراشلىق ئاق تېرەك سوۋخوزىغا نورئىلىشىپ تومۇرچى بولۇپ ئىشلىگەن. 1963- ژىلى مارتتا قىرغىزىستاندىكى موشۇ يېزىغا كوچۇپ كېلىپ دېھقانچىلىق بىلەن شۇغۇللانغان. 1973- ژىلدىن كېيىن رايونلۇق ئاغرىقخانىدا ئوت قالىغۇچى بولۇپ ئوزاق ۋاقىت ئەمگەك قىلدى. ئو قايسىلا جايدا بولمىسۇن جاپاغا چىداپ ئىشلەپ كوينىڭ كوزىگە چوشتى. ئېگىلمەك رەھبەرلىرى ئونىڭ ئەمگەكنى مۇناسىپ باھالاپ ئەچچە قېتىم ھۆرمەت گۇۋاناملىرى بىلەن تەقدىرلىگەن. يارمۇھەممەت ھالال مېھنىتى بىلەن يۇرتداشلىرىنىڭ ھۆرمىتىگە ئېگە بولغاچقا 1993- ژىلى يېزىلىق كېڭەشكە دېپوتات قىلىپ سايلىنىپ، ھازىرغىچە ئەشۇ خىزمەتنىڭ ھۆددىسىدىن مۇۋاپىقىيەتلىك چىقىپ كەلمەكتە. ئونىڭدىن تاشقىرى يەنە 1995- ژىلدىن بېرى يېزىدىكى ئاق ساقاللار سوتىنىڭ ئەزاسى. مەھەللىنىڭ كۇلتۇرتال باشلىغى سوپىتىدىمۇ. خەلقتە پايدىلىق بولغان كوپ ئىشلارنى ئەمەلگە ئاشۇرماقتا. يۇرتتىكى ياشلار تارىخىدا ئەخلاق تەربىيەسى ئېلىپ بېرىش، يەنى نارکومانىيەگە، جىنايەتچىلىككە قارشى تۇرۇش جەھەتلەردە تىلغا ئالارلىق ئەمەلىي ئىشلارنى ژورگوزۇپ كەلمەكتە. ئو ئۇيغۇر جامائەتچىلىگى ئوچۇنمۇ كوپلىگەن ساۋاپلىق ئىشلارنىڭ تەشەببۇسكارى ۋە ئىجراچىسى، مەسلەن - ئوزۇنىڭ بىر سەۋىيەسىنىڭ چەكلىك بولىشىغا قارىماي، 1993-95- ژىللىرى ئۇيغۇر بالىلىرىنى ئۇيغۇر تىل ئېزىغىغا ئوگىتىش كورسى ئېچىپ، ئوقۇتوش ئىشلىرىنى ئېلىپ بارغان. ۋە كوپلىگەن بالىلارنىڭ ئۇيغۇر تىل يېزىغى بويىچە ساۋاتىنى چىقارغان.

شۇنداقلا ئو خەلقىمىزنىڭ مىللىي ئالاھىدىلىگى بولغان سەنئەت ئىشلىرى بىلەنمۇ كەڭ شۇغۇللانغاچقا. ياشلارغا. جوملىدىن ئوز پەرزەنتلىرىگىمۇ ساز چېلىشنى ئەستايىدىل ئوگەتكەن. ئونىڭ شاگىرتلىرىدىن دىلشات ئايۇپوۋ ھازىر رەسمى سازەندە، لەر ئانسامبلى قۇرۇپ، رايوندا خېلا شۇھرەت قازاندى ۋە مۇسابىقىلاردا غالىپ چىقتى. يارمۇھەممەت ئاكىنىڭ ئوبىدە خەلقىمىزنىڭ چالغۇ ئەسۋاپلىرى: دوتار، راۋاب، تەمبۇر، داپ، ناغرا ۋە باشقا ساز ئەسۋاپلىرىنىڭ تىزىلىپ تۇرغانلىغىنى كۆرۈشكە بولىدۇ. تۇرمۇش قىينىلاشقان ھازىرقى ۋاقىتتىمۇ بۇ كىشىنىڭ مىللىي ئورپ - ئادەتلىرىمىزنى يەردە قويماي، بەلكى ياش ئەۋلاتقا يەتكۈزۈشكە ۋە ساقلاپ قېلىشقا تىرىشقانلىغى ھەممىنى قايىل قىلسا كېرەك.

ئو ژېگىتبېشى سۈپىتىدە يۇرتتىكى ئوتكى ئولۇم - يېتىم ئىشلىرىدا جاماەت ئەت ناىرسىدا قىينىچىلىغى بار ئائىلىلەرگە يارەمدە بولۇشنى ئويۇشتۇرۇپ كەلمەكتە. ئۇيغۇر تىلىدا چىقىدىغان «ۋېژدان ئاۋازى» گېزىتىغا مۇشتىرى توپلاش ئىشىغىمۇ ئاكتىۋ كوچ چىقارماقتا.

بۇ ئىشتا يەنە شۇ يېزىنىڭ ياشلىرىدىن مەمتىمىن، ئەركىن تۇردىيېۋ، يەھيا ھەمرايېۋ قاتارلىق جانكوپەرلەر ھەسسە قوشۇپ كېلىۋاتىدۇ.

يارمۇھەممەت ئاكا ئوموز يولدىشى ھاۋاخان بىلەن 7 قىز، بىر ئوغۇل سەككىز پەرزەنتنى تەربىيەلەپ ئوستۇرۇپ قاتارغا قوشتى. ئەلۋەتتە مۇنداق چوك ئائىلىنى ماددىي جەھەتتىن تەمىنلەش ئاسان ئىش ئەمەستور. لېكىن چىداملىق، تىرىشچان، ۋە ئەمگەكسۆيەر يارمۇھەممەت ئاكا ئوز كوچىگە تاينىپ، ھالال ئەمگەك قىلىپ باشقىلارغا ئولگە بولىۋاتىدۇ. ئو كېلەر ئەلدىن تارتىپ دېھقانچىلىق قىلىش ئوچۇن بولۇپ بېرىلگەن 6 گېكتار يەرنى ئېلىپ ئوز ئائىلىسى بىلەن يېڭا ئېگىلىك مەخسۇلاتلىرىنى يېتىشتۇرۇش مەخسىتىدە ئەمگەك قىلماقچى.

بىز ئونىڭ ئىشلىرىغا ئىزگولوك، تېنىگە سالامەتلىك، ئائىلىسىگە خاتىرجەملىك تىلەيمىز.

شەمسىدىن ئابدۇرېھىم

ئامېرىكا قوشما شتاتلىرىنىڭ پرېزىدېنتىگە مۇراجىئەت

ئا ق ش پرېزىدېنتى ئۇئىليام جېففېرسون كلىنتونغا «خىتاي تەشۋىقاتىغا قارشى پۇخرالار» جەمىيىتىنىڭ رەئىسى جېك چۇرچۋاردتىن.

1998- ژىل، 11- ئاينىڭ 27- كۈنى

قەدىرلىك پرېزىدېنت جانابلىرى!

مەن جانابلىرىغا يەنە بىر قېتىم خەت يېزىپ، جانابلىرىنىڭ خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتىدىكى ئىنسان ھەق - ھوقۇقلىرىنىڭ دەپسەندە قىلىنىۋاتقانلىقىغا، بولۇپمۇ خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاۋتونوم رايونى (ش ئۇ ئا ر) دەپ ئاتالغان شەرقىي تۈركىستاندىكى ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئىنتايىن ئېچىنىشلىق ھالىتىگە دىققەت قىلىشىڭىزنى سورايمەن. مەن يەنە ئالىيلىرىدىن بۈيۈك ھاكىمىيەت ئورگانلىرىنى ئىشقا سېلىپ، خىتاي كوممۇنىستلىرىنىڭ ئۇيغۇر، تىبەت ۋە جەنۇبىي (ئىچكى) موڭغۇلىستان خەلقلىرىگە ژۈرگۈزىۋاتقان مەدەنىي ئۇجۇقتۇرۇش سىياسىتىنى توختىتىش ئۈچۈن ھەرىكەت ئېلىپ بېرىشىڭىزنى ئىلتىماس قىلىمەن. بۇ خەلقلەرنىڭ يۇرتى «ئاۋتونوم رايون» دېگەن ناملار بىلەن ئاتىلىپ كېلىۋاتقان بولسىمۇ، ئەمما بۇ بېسىۋېلىنغان رايونلاردىكى 50 ژىلدىن بۇيانقى ئاسسىمىلياتسىيە ۋە مەدەنىي ئۇجۇقتۇرۇش سىياسىتى - بۇ ئاۋتونومىيەنىڭ ھەقىقىي ئاۋتونومىيە ئەمەسلىكىنى ۋە ئۇيغۇر، موڭغۇل، تىبەتلىكلەرنىڭ تەغدىرى خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ قولىدا ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلاپ تۇرماقتا. ئۇيغۇر، موڭغۇل ۋە تىبەتلىكلەرنىڭ ئاھالىسىنى قوشقاندا 30 ميلليوندىن ئاشىدىغان خەلقلەرنىڭ ئۆز تەغدىرىنى ئۆزى بەلگىلەش ھوقۇقىنىڭ رەت قىلىنىۋاتقانلىقى ئىنتايىن ئېچىنارلىق ئەھۋالدۇر.

مەن سىزنىڭ ئىنسان ھوقۇقلىرىنى ھىمايە قىلىش توغرىسىدا ب م ت نىڭ ھۆججەتلىرىگە يېقىندا ئىمزا قويغان خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ ئۆز مەجبۇرىيەتلىرىنى ئاتقۇرۇشىنى كاپالەتلەندۈرۈش ئۈچۈن، ئۆز ئىمكانىيەتلىرىڭىزدىن پايدىلىنىشىڭىزنى ئۈمۈت قىلىمەن.

ئۇيغۇرلار توغرىسىدىكى بەزى ئەخباراتلارنى سىزگە يەتكۈزۈش ئۈچۈن تۆۋەندىكى مەلۇماتلارنى كەلتۈرۈۋاتىمەن.

جانابلىرىدىن خاداس، تىگۈشى ئەپەندىلەرنىڭ جەنۇبىي موڭغۇلىستاندىكى سىياسىي مەھبۇسلارنىڭ - شۇنداقلا نىگۇاڭ ۋە دۇنيادىكى ئەڭ كىچىك سىياسىي جىنايەتچى دەپ ئاتالغان 11- پەنچان لاما - جىندۇن چوكاي نىما قاتارلىقلارنى ئەركىنلىككە چىقىرىۋېلىشىڭىزنى ئۆتۈنىمەن. مەن جانابلىرىدىن يەنە تەيۋەن خەلقىنىڭ ئۆز تەغدىرىنى ئۆزى بەلگىلەش ھوقۇقىنى قوللىشىڭىزنى ئىلتىماس قىلىمەن.

جانابلىرىنىڭ مەكتۇبىمگە ئەھمىيەت بېرىپ ۋاقىت ئاجراتقانلىقى ئۈچۈن رەھمەت ئېيتىمەن.

ھۆرمەت بىلەن: جېك چۇرچۋارد

ئۇيغۇرستان ۋە بۈگۈنكى كۈندىكى ئۇيغۇرلار

ئۇيغۇرلار - تۈركىي تىللىق خەلقلەردىن بىرى بولۇپ، ھازىرقى خىتاينىڭ غەربىي - شىمالىدا ياشايدۇ. بۇ رېگىئوننىڭ خىتايچە رەسمىي نامى شىنجاڭ - ئۇيغۇر ئاۋتونوم رايونى (ش ئۇ ئا ر) بولسىمۇ، ئۇيغۇرلار ئۆزىنىڭ ۋەتىنىنى تارىخىي نامى بىلەن ئۇيغۇرستان ياكى شەرقىي تۈركىستان دەپ ئاتايدۇ. بۇ ھۆججەتتە مەزكۇر رېگىئون ئۇيغۇرستان دېگەن نام بىلەن ئاتىلىدۇ.

ئۇيغۇرستان مەركىزىي ئاسىياغا جايلاشقان بولۇپ بېيجىڭدىن 1500 مىل ژىراقلىقتا. شىمالدا رۇسىيە، غەربىي - شىمالدا قازاقىستان، شەرقىي - شىمالدا موڭغۇلىيە، غەربىدە قىرغىزىستان، تاجىكىستانلار، غەربىي جەنۇبىدا ئافغانىستان، جەنۇبىدا پاكىستان، ھىندىستان، تىبەت ۋە شەرقتە خىتاي بىلەن چېگرالىداش.

ئۇيغۇرستان - بۇ ناھايىتى كەڭ زېمىن بولۇپ، 1 ميلليون 640 مىڭ كۋادرات كىلومېتىر يەرنى ھازىرقى خىتاي يېرىنىڭ 1/6 قىسمىنى تەشكىل قىلىدۇ. جۇغراپىيەلىك جەھەتتىن بۇ خىتايدىكى ئۆلكىلەرنىڭ ئەڭ چوڭى. بىر قان، بىر تىل، بىر ئەنئەنە ۋە بىر دىنگە ئىگە بولغان ئۇيغۇرستان ئاھالىسىنى ئۇيغۇرلار، قازاقلار، قىرغىزلار، ئۆزبەكلەر ۋە تاتارلار تەشكىل قىلىدۇ. كېيىنكى ئاھالە تىزىملاش مەلۇماتىغا ئاساسەن ئۇيغۇرلار - 7 ميلليون، قازاقلار - 1 ميلليون، قىرغىزلار - 150 مىڭ، ئۆزبەكلار - 15 مىڭ ۋە تاتارلار 5 مىڭ كىشىدىن ئىبارەت. ئەمما رەسمىي بولمىغان مەلۇماتلارغا قارىغاندا ئۇيغۇرلار 15 ميلليوندىن كۆپرەك. ئۇيغۇرستاندا يۇقۇرىدا ساناپ ئۆتۈلگەن مىللەتلەردىن باشقا خىتايلار، مانجۇرلار، تۇنگانلار ۋە موڭغۇللار ياشايدۇ. ھازىرقى ۋاقىتتا ئۇيغۇرلار ئۇيغۇرستاندا كۆپچىلىكنى تەشكىل قىلىدۇ. بۇ فاكت، بۇ ھۆججەتتە ئاساسىي ماۋزۇ بولىدۇ. ۋە يۇقۇرىدا سانالغان ھەممە تۈركىي مىللەتلەرگە مەنسۇپ بولىدۇ.

ئۇيغۇرلار بىلەن خىتايلار بىر ئىرىق (جىنس)قا مەنسۇپ ئەمەس. ئۇيغۇرلار ياۋروپالىقلار ئىرقىغا كىرىدۇ ۋە ئاساس جەھەتتىن غەربىي ياۋروپالىقلارغا ئوخشاپ كېتىدۇ.

ئۇيغۇرستان، خىتاينىڭ تەبىئىي چېگرالىرىنىڭ سىرتىدىكى ئالاھىدە بىر جۇغراپىيەلىك ئورۇنغا جايلاشقان ۋە 1949- ژىلى ئۇيغۇرستاننىڭ تۈرك تىللىق ئاھالىسى ئومۇمىي خەلقنىڭ 96٪ تەشكىل قىلغان.

ئۇيغۇر مەدەنىيىتى

تارىخىي ھۆججەتلەر ئۇيغۇرلار تارىخى بۈگۈنكىدىن 4 مىڭ ژىلدىن كۆپرەك ۋاقىت بۇرۇن باشلانغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ. ئۇلارنىڭ تارىخى جەريانىدا ئۇيغۇرلار ناھايىتى يۇقۇرى مەدەنىيەتنى قۇردى ۋە دۇنيا مەدەنىيەت غەزىنىسىگە سالماقلىق ھەسسىسىنى قوشتى. 19- ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرى ۋە 20- ئەسىرنىڭ باشلىرىدا ئىلمىي ۋە ئارخېئولوگىيەلىك ئېكسپېدىتسىيەلەر ئورغۇنلىغان ئىبادەتخانا، موناستىرلار خارابىلىرى، ئۆڭكۈرلەر تام رەسىملىرى، قىممەت باھالىق كىتاپلار ۋە ھۆججەتلەرنى تاپتى. ياۋروپا، ئامېرىكا ۋە ياپون تەتقىقاتچىلىرىمۇ بۇنداق سەنئەت غەزىنىسىگە ھەيران قېلىشتى. بۇ ئېكسپېدىتسىيەنىڭ خىزمەت دوكلادى دۇنيادىكى مۇناسىۋەتلىك شەخسلەرنىڭ دىققىتىنى جەلىپ قىلدى. ھازىر بۇ ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنىڭ بەزى بىر ئەمۇنىلىرى بېرلىن، لوندون، پارىژ، توكيو، لېنىنگراد ۋە مەركىزىي ئاسىيا بىلەن نيۇ - دېھلىلەرنىڭ قەدىمقى مۇزېيلىرىنىڭ ئاساسىي كوللېكسىيەسىنى تەشكىل قىلىدۇ. ئۇيغۇرستاندىن تېپىلغان بۇ يازما ھۆججەتلەر ئۇيغۇرلار يېتىشكەن مەدەنىيەتنىڭ دەرىجىسىنىڭ ناھايىتى يۇقۇرى ئىكەنلىكىدىن گۇۋالىق بېرىدۇ.

ئەسىرلەر داۋامىدا ئۇيغۇرلار ئۈچ خىل يېزىقنى قوللىنىپ كەلدى. 6، 7 - ئەسىرلەردە كۆكتۈركلەر بىلەن ئىتتىپاق بولغان ۋاقىتلاردا ئۇيغۇرلار ئورخۇن يېزىقىنى قوللانغان. كېيىنرەك ئۇلار مەخسۇس ئۇيغۇر يېزىقىنى قوللاندى. بۇ يېزىقنى 800 ژىل داۋامىدا يالغۇز ئۇيغۇرلارلا ئەمەس، باشقا تۈرك قەبىلىلىرىمۇ قوللاندى. ئۇندىن باشقا موڭغۇللار، مانجۇرلار خىتاينى باشقۇرغان ۋاقىتلىرىنىڭ دەسلەپكى چاغلىرىدىن تارتىپ بۇ يېزىقنى قوللانغان. ئۇيغۇرلار 10- ئەسىردە ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلغاندىن كېيىن، ئەرەپ ئېلىپبەسىنى كىرگۈزدى. بۇ يېزىق 10- ئەسىردىن باشلاپ قوللىنىلدى. قەدىمكى ئۇيغۇر ئەدەبىي ئەمگەكلىرىنىڭ كۆپەرەگى - بۇددا ۋە مانىخېي دىنلىرىنىڭ دىنىي تېكىستلىرىنىڭ تەرجىملىرى ۋە داستان، شېئىر، ھېكايىلەردىن ئىبارەت. ئۇلارنىڭ بەزىلىرى نېمىس، ئىنگلىز ۋە رۇس تىللىرىغا تەرجىمە قىلىنغان.

ئۇيغۇرلار ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلغاندىن كېيىنمۇ مەركىزىي ئاسىيادا مەدەنىيەتتىكى ئىلغارلىقىنى ساقلاپ قالدى. پۈتۈن دۇنياغا مەشھۇر بولغان ئۇيغۇر ئالىملىرى مەيدانغا كەلدى، ئەدەبىيات گۈللەندى. شۇ ۋاقىتلاردا يورۇق كۆرگەن يۈزلىگەن مۇھىم ئىلمىي ئىشلاردىن يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ «قۇتادقۇ بىلىك» ئەسىرى (1069-1070)، ماھمۇت قەشقەرىنىڭ «تۈركىي تىللار لۇغىتى» ۋە ئەخمەت يۈكنەكىنىڭ «ئاتابېتۇل ھاقايىق» دېگەن ئەسەرلىرى ھازىرغىچە ساقلىنىپ قالغان.

ئۇيغۇرلار تىبابەتچىلىكتىكى چوڭقۇر بىلىمى ۋە تەجرىبىسى بىلەن دۇنياغا تونۇلغان. سۇن سۇلالىسىنىڭ مەلۇماتلىرى بويىچە، ئۇيغۇر تېۋىپى ئانتو خىتايغا كەلگەندە ئۆزى بىلەن كۆپ مىقداردا دورىلار ئېلىپ كەلگەن. بۇ دورىلار خىتايلارغا نامەلۇم بولغان. شى چىن لىنىڭ كونسېپكتىدا (1518-1593) ئۇيغۇر تىبابەتچىلىگىدە ھەممىسى بولۇپ 103 خىل شىپالىق ئۆسۈملۈكلەرنىڭ بارلىقى يېزىلغان. غەرپتىكى ئالىملار ژىڭنە بىلەن داۋالاش خىتايلارنىڭ ئىجادىيىتى ئەمەس، بەلكى ئۇيغۇرلارنىڭ ئىجادىيىتى دەپ ئېيتىدۇ. كېيىنكى ژىللاردا خىتاي ھاكىمىيىتى ئۇيغۇرلارنىڭ ئەنئەنىۋىي تىبابەتچىلىكىنى ئۆگىنىش ئۈچۈن ئۇيغۇرستاندا بىر قانچە تەتقىقات ئىنستىتۇتلىرىنى قۇردى.

ئۇيغۇرلار ئارخىتېكتۇرا، سەنئەت، ساز ۋە باسمىچىلىق ساھالىرىدا چوڭ ئۇتۇقلارغا ئېرىشكەن. غەرپ ئالىملىرىنىڭ ئەمگەكلىرىگە ئاساسلانغاندا، ئۇيغۇرستاندا تېپىلغان ھۆججەتلەر ئۇيغۇر دېھقانلىرىنىڭ قانۇنىي تېرمىنلارنى ئىشلىتىپ توختام تۈزەلەيدىغانلىقىنى تەكىتلەيدۇ. ۋە شۇ ۋاقىتلاردا غەرپ دېھقانلىرىدىن ھېچ بىرى مۇنداق ئىشلارنى قىلالمايتتى دەيدۇ. شۇنداقلا غەرپ ئالىملىرىنىڭ ئېيتىشىچە، ئۇيغۇرلار كىتاپ بېسىشنى گۇتېنبېرگ ئۆزىنىڭ باسمىخانىسىنى ئېچىشتىن بىر قانچە ئەسىر بۇرۇن بىلەتتى. شۇنداقلا ئوتتۇرا ئەسىرلەردە ئۇيغۇرلار خىتاي پوئېزىيەسىگە، ئەدەبىياتىغا، تېئاترىغا، سازىغا ۋە رەسساملىقىغا چوڭ تەسىر كۆرسەتكەن. 981- ژىلدىن 984- ژىلغىچە بولغان مۇددەتتە قارا غوجا ئۇيغۇر خانلىقىدا ئەلچى بولۇپ تۇرغان يېن دې ۋەن ئۆزىنىڭ تەرجىمىھالىدا: «مەن ئۇيغۇر خانلىقىدىكى مەدەنىيەتنىڭ بۇنداق تېز تەرەققىي قىلىشىغا ھەيران قالدىم. ناھايىتى كېلىشكەن ئىبادەتخانە، موناستىرلار، تام رەسىملىرى، مۇنارىلار، ھەيكەللەر، باغلار، ئۆيلەر، سارايلار ھەممە يەردە ياسالغان. تەسۋىرلەش مۇمكىن ئەمەس. ئۇيغۇرلار ئالتۇن ۋە كۈمۈشتىن ھەر خىل ئەسۋاپلارنى، شۇنداقلا لايدىن قاچا- قۇمۇچلارنى ياساشقا ماھىر ئىدى. بەزىلەر دەيدۇكى، بۇ خىل قابىلىيەتنى خۇدا بىرلا خەلققە بەرگەن» - دەپ يازغان.

ئۇيغۇرلار ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلىشتىن بۇرۇن ھەر خىل دىنلارغا: شامانىزم، بۇددىزم ۋە مانىخېي دىنلىرىغا ئېتىقاد قىلغان. ئۇيغۇرستانغا بۇددىزم ئېرامىزنىڭ بېشىدا كىرگەن. بۇ دىن ئۇيغۇرستاننىڭ تۈرك ئاھالىسىغا ناھايىتى تېزدىن تارالغان. «مىڭ ئۆي» ياكى «مىڭ بۇد»قا ئوخشىغان، ئۇيغۇرلار تەرىپىدىن ياسالغان موناستىرلارنى كۇچا، تۇرپان ۋە كەڭسۇ ئۇيغۇرلىرى ياشىغان دۆڭخۇلاردا ھازىرغىچە كۆرۈش مۇمكىن. كۇچا شەھرىدە 50 بۇددا ئىبادەتخانىلىرى، كىتاپخانىلار، خەيرى - ساخاۋەت ئۆيلىرى ياسالغان. خوتەن شەھرىدە كىچىكلىرىدىن باشقا 14 چوڭ موناستىر سېلىنغان.

ئۇيغۇرستاندا ئۇيغۇرلار 934- ژىلى قاراخانىيلار ھۆكۈمرانى ساتۇق بۇغرا خاننىڭ ھۆكۈمرانلىق قىلغان ۋاقتىدا ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلدى. شۇ ۋاقىتتىن باشلاپ ھازىرقى كۈنگىچە ئىسلام بىردىن بىر - دىن بولۇپ كەلمەكتە.

ئۇيغۇر ھاكىمىيىتى، ئۇزۇن تارىخىي جەريانىدىكى تەرەققىياتىنىڭ نەتىجىسى ۋە كېيىنكى مىڭ ژىل جەريانىدا مەركىزىي ئاسىيادا يېتەكچىلىك رولىنى ئوينىغان ئۇيغۇر مەدەنىيىتى، ۋە ئۇيغۇر تەسىرى مانجۇرلارنىڭ ئىستىلاسىدىن باشلاپ مىللەتچىلەرنىڭ ھۆكۈمرانلىق دەۋرىدە، خۇسۇسەن خىتاي كوممۇنىستلىرىنىڭ دەۋرىدە ۋەيران بولدى.

ئىستىلاھ قىلىنغان مەملىكەت

ئۇيغۇرستان - ئازات، مۇستەقىل دۆلەت بولۇپ، 2000 ژىلچە ئۇيغۇرلار ماكانى بولدى. ئەمما خىتايلار: «ئۇيغۇرستان - خىتاينىڭ قەدىمدىن ئايرىلماس قىسمى» دەپ تەكىتلەيدۇ. تارىخىي فاكتلار خىتاينىڭ بۇ داۋاسىنى تارىخنى بۇرمىلاشتىن باشقا نەرسە ئەمەسلىكىنى ئىسپاتلايدۇ. لېكىن خىتايلار ئاستا - ئاستا بېسىش ۋە ئاسسىمىلياتسىيە قىلىش ئارقىلىق بۇ يالغانچىلىقنى دۇنيا خەلقى ئالدىدا قانۇنىي ئورۇنغا چىقىرىش ئۈمۈتىدە بولماقتا. خىتايلار ئۇيغۇرستانغا يېڭى ئېرادىن بۇرۇنقى 104- ژىلدىن باشلاپ بېسىپ كىرىشكە باشلىدى. ئۇيغۇرستان خىتاي ئەسكەرلىرى تەرىپىدىن بىر قانچە قېتىم بېسىۋېلىنغان بولسىمۇ ئۇ قىسقا مۇددەتلىك ئىدى. تۆۋەندە خىتايلارنىڭ ئۇيغۇرستانغا قىلغان ئىستىلالىرىغا ئائىت تارىخىي فاكتلارنى كەلتۈرىمىز.

ۋۇنىڭ دەۋرىدە گېنېرال لى خۇەن ميلادىدىن بۇرۇنقى 104- ژىلى ئۇيغۇرستاننى بېسىۋالدى. ئەمما ئۇيغۇرستانلىقلار ميلادىدىن بۇرۇنقى 86- ژىلى خىتاي قوشۇنلىرىنى تارمار قىلىپ، مۇستەقىللىقىنى قولغا ئالدى. خۇۋەن تەي دەۋرىدە گېنېرال چيان چې ميلادىدىن بۇرۇنقى 59- ژىلى ئۇيغۇرستاننى بېسىۋالغان. ۋە ميلادىدىن بۇرۇنقى 10- ژىلى ئۇيغۇرستان خانلىرى خىتاي قوشۇنلىرىنى يېڭىپ يەنە مۇستەقىللىقىنى قولغا ئالدى.

ئىككىنچى خەن سۇلالىسىنىڭ مىنتەي دەۋرىدە گېنېرال پان چاۋ 73- ژىلى ئۇيغۇرستانغا ھۇجۇم قىلىدۇ. بۇ ئۇرۇش 28 ژىل داۋام قىلىدۇ. 102- ژىلى پان چاۋ خىتايغا قايتىپ كېتىدۇ، بىر ژىلدىن كېيىن ئۇنىڭ ئوغلى پان يۇڭ خىتايغا قېچىپ بارىدۇ، چۈنكى ئۇيغۇر خانلىرى ئۇنىڭ قوشۇنلىرىنى تارمار قىلىپ مۇستەقىللىقىنى يەنە تىكلەيدۇ.

توپا (ۋېي) سۇلالىسى دەۋرىدە ئۇيغۇرستاننىڭ شەرقىي قىسمى 448- ژىلدىن 460- ژىلىغىچە باج تۆلەشكە مەجبۇر بولغان.

657- ژىلى كاۋزۇڭ (تاڭ سۇلالىسى مەزگىلىدە) ئۇيغۇرستاننى بېسىۋالدى. ئەمما 699- ژىلى كۆكتۈرك خان ئۇيغۇرستاندىن خىتايلارنى قوغلاپ چىقارغان.

747- ژىلى خسۈۋاڭ چۇڭ چاۋشەنلىك گېنېرال كاۋ سيان شىنىڭ قوماندانلىقىدا ئەسكەر ئەۋەتتى. بۇ گېنېرال ئۆز ئارا ئۇرۇشۇۋاتقان ئۇيغۇر خانلىرىنىڭ بەزىلىرىگە ياردەم بېرىش ئۈچۈن ئەۋەتىلگەن. بۇ گېنېرال ئۇيغۇرلار ئارىسىدىكى ئۆز ئارا چىقىشماسلىقتىن پايدىلىنىپ ئۇلارنى بىر بىرىنى ئۆلتۈرۈشكە كۈشكۈرتۈپ قويىدۇ. شۇنداق قىلىپ ئۇيغۇرستان خىتايلارغا بېقىندا بولۇپ قالىدۇ. ئەمما ئۇيغۇرستان خەلقى ئەرەبلەردىن ياردەم ئېلىپ كاۋ سيان شىنى تارمار قىلىپ 751- ژىلى ئازاتلىقىنى قولغا ئالىدۇ.

ميلادىدىن بۇرۇنقى 104- ژىلدىن ميلادىنىڭ 751- ژىلىغىچە ئالتە قېتىم ئۇيغۇرستاننى خىتايلار بېسىۋالدى، ئەمما بۇ 855 ژىلنىڭ ئىچىدە خىتايلار پەقەت 157 ژىل ئۇيغۇرستاننى كونترول قىلىپ تۇردى. قالغان 698 ژىل جەريانىدا ئۇيغۇرستان ئازات دۆلەت بولدى.

بۇ جەريانىدا (ميلادىدىن بۇرۇنقى 104- ژىلدىن ميلادىنىڭ 751- ژىلىغىچە) دوستلۇق مۇناسىۋەتلەر بولۇپ ئۇيغۇرستان بىلەن خىتاي ئارىسىدا ئۆز ئارا مۇناسىۋەتلەر بولغان. ئەمما بەزى بىر خىتاي تارىخىي كىتاپلىرىدا ۋە ھازىرقى خىتاي سىياسەتچىلىرى بۇ مۇناسىۋەتلەرنى ئادالەتسىزلىك بىلەن يالغان چۈشەندۈرۈپ ئۇيغۇرستاننىڭ خىتايغا بويسۇنغانلىقى دەپ ئىسپاتلاشقا ئۇرۇنغان. كۆپلىگەن خىتاي ھاكىمىيەتلىرى بۇنى ئۇيغۇرستان خىتاينىڭ ئايرىلماس قىسمى دېگەن سەپسەتىسىنى ئىسپاتلاشقا ئىشلىتىشكە ئۇرۇنماقتا.

ئاخىرى 6- بەتتە

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

Мюнхен:

ВСЕМИРНАЯ УЙГУРСКАЯ СЕТЬ НОВОСТЕЙ

مىۇنخېن:

دونيا ئويغور ئەخبارات تورى

СБОР ЦВЕТНОГО ХЛОПКА

Ягма АРТУШИ, Япония

По сообщению "Народной газеты", в Таримской впадине СУАР успешно завершен сбор урожая цветного хлопка 13-ти сортов. В силу того, что этот собранный урожай хлопка имеет несколько разновидностей натурального цвета, при обработке нет необходимости в химической покраске, потому хлопок считается не вредным для тела.

Комментарий переводчика: Китайские власти помимо хищнического вывоза из Уйгурстана нефтяного богатства, запланировали превратить зеленые рощи Таримской впадины в свою базу хлопкопроизводства. Согласно этого плана, в слабой экономической зоне - Таримской впадине - для повышения урожайности будут использованы различные ядохимикаты, будут орошаться поля водой с большим количеством минералов и ежегодно поля будут использоваться под однообразный засев. Вследствие чего, подобно Узбекистану в постсоветский период, будет нарушена экологическая система Таримской впадины. Хотя ныне уйгурские дехкане зарабатывают на жизнь на хлопке, в будущем, в результате образования солончака и пустынных мест, есть опасение опустынивания зеленой Таримской впадины. А это приведет к лишению потомков их родных мест.

ВОЕННОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО МЕЖДУ КИТАЕМ И ПАКИСТАНОМ

Ягма АРТУШИ, Япония

Начиная с 1990 года Китай, продавая сухопутную, воздушную и морскую военную технику, получил крупную прибыль. Пакистан при этом вооружил свою армию новейшей китайской военной техникой, так как китайское вооружение относительно дешево.

В феврале нынешнего года эти два государства подписали договор о продаже Пакистану новейших ракетоносцев - бомбардировщиков марки FBC1. Пакистан вооружил свою армию 200 танками марки Т85-2М, приобретенными у Китая. С недавнего времени Пакистан, оплатив все расходы, изучает в КНР новейшие танки марки Т90-2.

Несмотря на то, что Соединенные Штаты и страны Европы, начиная с 1989 года, сократили продажу высокотехнологичной военной техники, по сообщениям "Канвы", исследовательского центра по военным вопросам, эти страны продают свою технику ниже обычной цены через Пакистан. Эта техника состоит в основном из моторов, систем энергоснабжения, воздушных радаров. Например, китайская военная база приобретя у Пакистана воздушный радар марки "gluf-7", затем произвела в Пакистане итальянские военные самолеты марки J7M6 и продала здесь же.

Как понятно из вышеуказанного, военное сотрудничество между Китаем и Пакистаном очень тесное.

УЙГУРСКАЯ СЛУЖБА РАДИО "СВОБОДНАЯ АЗИЯ"

Вашингтон: На радио "Свободная Азия" начала свою трансляцию уйгурская служба для Уйгурского региона и близлежащих районов по понедельникам и четвергам с 14 декабря 1998 г. Получасовая, двухразовая в неделю, по короткой волне трансляция будет освещать последние новости, делать комментарии к событиям. Уйгурская трансляция выходит по короткой волне на 15405 kHz и 7485 kHz по Урумчинскому времени в 7 часов утра. Уйгурская служба на радио "Свободная Азия" - это девятая служба после открытия этого радио в сентябре 1996 года.

Радио "Свободная Азия", уйгурская служба.

Директор уйгурской службы
Долкун КАМБЕРИ

ВОЗМОЖНОСТЬ БИНТВЯНА ПОЛУЧИТЬ СТАТУС ВОЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ НЕЗАВИСИМОСТИ

Ягма АРТУШИ, Япония

По сообщению "Народной газеты" от 23 декабря, на 6-м заседании Постоянного Комитета Всекитайского Народного Съезда обсуждалось правовое место "Судебной комиссии Синьцзянского военно-строительного корпуса Бинтвян" и "Ревизионной комиссии Бинтвяна". Отсюда следует, что вероятна возможность Бинтвяна освободиться от политико-правового надзора правительства СУАР и получить независимый от СУАР статус.

Хотя на вышеуказанном заседании не было принято предложение властей высшего эшелона о статусе Бинтвяна, возможно, это произойдет на последующем заседании. На нынешнем заседании присутствовали Томур Давамат, заместитель председателя Постоянного Комитета и Исмаил Амат, Комиссар КНР. Со стороны принимал участие Фу Чуанью, член Всекитайского центра Комитета по военным делам (*так как Бинтвян находится под непосредственным надзором Центра, отсюда можно сделать вывод, что ответственным по Бинтвяну является господин Фу*).

ئۇيغۇر دورىلىرى دۇلەت ئۇلچىمىدىن ئۇتتى

«خۋانچىيۇ دىيەنزى رىبائو» خەۋىرى (20- دېكابىر):

ئۇيغۇر دورىگەرلىگىدىكى 202 خىل دورا يېقىندا دۇلەتنىڭ ئۇلچىمىدىن ئۇتۇپ رەسمى تىزىملاندى...

قەدىمىدىن باشلاپ غەربى دىياردىكى ئۇيغۇرلار ئۇسۇملۇك، هايۋانات ۋە مىنېرال ماددىلارنىڭ دورىلىغىنى بىلىپ، ئاددىي داۋالاشلاردا ئىشلەتكەن. ئۇيغۇر دورىگەرلىك ئىلمىي، ئوت، يەل (هاۋا)، سۇ ۋە تۇپراقتىن ئىبارەت 4 ماددا تەلىماتى ۋە بەلغەم تەلىماتى، ئاغرىق تەلىماتىدىن ئىبارەت بىر قەدەر مۇكەممەل نەزىرىيەۋىي سىستېمىغا ئېگە.

شىنجاڭدا دورا بايلىغى مول، دورىگەرلىكتە ئىشلىتىلىدىغان ئۇسۇملۇك، هايۋان، مىنېرال بايلىغى 2200 خىلدىن ئاشىدۇ. ئۇيغۇر دورىلىرىنىڭ دولەت ئۇلچىمى تەرىپىدىن ئېلان قىلىنىشى، شىنجاڭنىڭ دورا بايلىغىنى ئىختىسادىي پايدىغا ئايلاندۇرۇش، شىنجاڭدىن چىقىپ دۇنيا بازىرىغا يۈزلىنىشىگە قولايلىق شارائىت يارىتىپ بەردى.

تەرجىماندىن: دۇلەت ئۇلچىمىنىڭ بېكىتىلىشى، ئۇيغۇر تىبابەتچىلىگىدىكى بىر ئىلگىرلەش. لېكىن خىتاي هۇكۇمىتى ئەزەلدىن ئۇيغۇر تىبابەتچىلىگىنى خىتايدىن تۇۋەن ئورۇندا قويۇپ، چەتكە قېقىپ كەلدى. نۇرغۇن ياشانغان تېۋىپلار ئۇز بىلىملىرىنى ئەۋلاتلارغا قالدۇرماي ئالەمدىن ئۇتۇپ كەتتى. مىللىي تىبابەتخانىلارغا كۇپلەپ، خىتايلارنى كىرگۈزۈپ، ياش مىللىي تېۋىپلارنى سىقىپ چىقىرىۋېتىپ، ئۇيغۇر تىبابەتچىلىگىنىڭ نەتىجىسىنى خىتايغا ئوغۇرلۇقچە يۇتكەشكە ئۇرۇنىۋاتىدۇ. بۇ قېتىمقى دۇلەتلىك ئۇلچەمنىڭ بېكىتىلىشى، ئۇيغۇر تىبابەتچىلىگىنى قوغداشتىكى بىر پايدىلىق تەدبىر. ئامما بۇنىڭ هەقىقى ئىجرا قىلىنىشىدا چوڭ گۇمان ساقلىماي بولمايدۇ. چۈنكى خىتاي هامان قانۇن تۈزۈپمۇ ئۇنى ئىجرا قىلمايدىغان بىر مەملىكەت.

ئەركىن ئاسىيا» رادىئوستانسىيەسى تەركىۋىدە ئۇيغۇرچە ئاڭلىتىش بۇلۇمى ئېچىلدى

ۋاشىنگتون: «ئەركىن ئاسىيا» رادىئوستانسىيەسى ئۇيغۇرچە ئاڭلىتىش بۇلۇمى، ئۇيغۇر رېگىئونىغا هەپتىدە ئىككى قېتىم، يېرىم سائەتتىن بېرىدىغان ئاڭلىتىشىنى 1998- ژىلى 14- دېكابىر كۈنى باشلىدى.

ئاڭلىتىش: دۇشەنبە، پەيشەنبە كۈنلىرى، ئۇرۇمچى ۋاقتى بىلەن ئەتىگەنلىكى سائەت 7 دە 15405 kHz ۋە 7485 kHz قىسقا دولقۇنلاردا باشلىنىدۇ.

ئاڭلىتىشتا: ئاخىرقى خەۋەرلەر، مۇلاهىزىلەر بېرىلىدۇ. ئۇيغۇرچە ئاڭلىتىش بۇلۇمى بۇ 1996- ژىلى مەزكۇر رادىئوستانسىيە ئىشقا چوشكەندىن بېرى ئېچىلغان 9- بۇلۇمدۇر.

«ئەركىن ئاسىيا» رادىئوستانسىيەسى ئۇيغۇرچە ئاڭلىتىش بۇلۇمىنىڭ دىرېكتورى
دولقۇن قەمبىرى

خەلقئارا شەرقىي تۇركىستان مىللىي مەركىزى قۇرۇلدى

1998- ژىلى 16- دېكابىر ئىلتەبىر خەۋىرى

1998- ژىلى 12- ئايىنىڭ 8- كۈنىدىن 11- كۈنىگىچە تۇركىيەنىڭ ئىستانبۇل شەهىرىدە تۇركىيە شەرقىي تۇركىستان هەمكارلىق جەمئىيىتىنىڭ رەئىسى سېيىت تارانچىنىڭ ساهىبخانلىغىدا، ئۇز ۋەتىنىنى مۇستەقىللىق ۋە ئەركىنلىككە ئېرىشتۇرۇشتە دۇنيادىكى ئۇيغۇرلارنىڭ تەشكىلاتلىرىغا بىر تۇتاش يېتەكچىلىك قىلىدىغان رەهبىرى ئورگان «شەرقىي تۇركىستان مىللىي مەركىزى»نىڭ قۇرۇلغانلىغىنى جاكالىدى.

شەرقىي تۇركىستان مىللىي مەركىزىگە تۇركىيەدىكى شەرقىي تۇركىستان ۋەخپىسىنىڭ باشلىغى گېنېرال مەهمەت رىزا بېكىن رەئىس بولدى. ئىستانبۇل شەرقىي تۇركىستان هەمكارلىق كومىتېتى رەئىسى سېيىت تارانچى، يېۋروپا شەرقىي تۇركىستان بىرلىگىنىڭ باشلىغى ئەسقەرجان قازاقستان ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزىنىڭ باشلىغى پەرهات هەسەنۇۋ. قىرغىزستان ئۇيغۇر «ئىتتىپاق» جەمئىيىتىنىڭ باشلىغى نىغمەت ئابدۇقادىرلار مۇئاۋىن رەئىسلىككە. قىرغىزستان بىشكېك ئىنسان هوقۇقى تەشكىلاتىنىڭ باشلىغى تۇرسۇن ئىسلام تەپتىش كومىتېتى باشلىغىغا، تۇرسۇن تارانچى ۋەتەن فوندى باشلىغىغا. ئابلىكىم باقى ئىجرائىي كومىتېتى رەئىسلىگىگە سايلاندى.

رەڭلىك پاختا مۇۋاپپەقىيەتلىك تېرىلدى

«خەلىق گېزىتى»نىڭ خەۋەر قىلىشىچە، سورتى هەر خىل بولغان 13 خىل رەڭلىك پاختا، شىنجاڭنىڭ تارىم ئويمانلىغىدا مۇۋاپپەقىيەتلىك هالدا كەڭ كۇلەملىك تېرىلدى. رەڭلىك پاختىنىڭ رەڭگى تەبىئىي بولغاچقا پىششىقلاپ ئىشلەشتە خىمىيەۋىي رەڭ بېرىش هاجەتسىز. شۇنىڭ ئۈچۈن ئادەم بەدىنىگە زىيىنى يوق.

تەرجىماندىن: خىتاي هۇكۇمىتى ئۇيغۇرستاننىڭ نېفت بايلىغىنى بۇلاش بىلەن بىر ۋاقىتتا، تارىم ئويمانلىغىدىكى بوستانلىقنى ئۇزىنىڭ پاختا ئىشلەپچىقىرىش بازىسىغا ئايلاندۇرۇش پلانىنى ژورگۈزمەكتە. بۇ پلان بويىچە، ئېكولوگىيەلىك سىستېمىسى ئىنتايىن ئاجىز بولغان بوستانلىقلار كەڭ كۇلەمدە خىمىيەۋىي ئوغۇت ئىشلىتىش. مىنېرال تەركىۋى ژۇقۇرى بولغان سۇ بىلەن يەر سۇغۇرۇش، بىر خىل زىرائەتنى داۋاملىق تېرىش ئارقىلىق. تېخىمۇ بۇزغۇنچىلىققا ئۇچراپ. كونا سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئۇزىيەكىستان جۇمهۇرىيىتىدە يوز بەرگەن ئېغىر ئېكولوگىيەلىك بۇزۇلۇش، ئۇيغۇرستاندا پەيدا بولۇشقا باشلىدى. ئۇيغۇر دېهقانلىرى هازىر بۇنىڭدىن بىر ئاز كىرىم قىلالىغان بىلەن، كەلگۈسىدە تۇپراقنىڭ شورلىشىپ كېتىشى ۋە موشۇنىڭدىن كېلىپ چىقىدىغان قۇملۇقنىڭ كەڭىيىپ كېتىش سەۋەۋىدىن. بوستانلىقنىڭ قۇملۇققا ئايلىنىپ كېتىش خەۋىپى بار.

بىڭتۋەننىڭ سىياسىي - قانۇن ئورنىمۇ مۇستەقىل بولۇش ئالدىدا

«خەلق گېزىتى»نىڭ 23- دېكابىر خەۋەر قىلىشىچە، خىتاي خەلق قۇرۇلتېيى دايىمى كومىتېتى 6- قېتىملىق يىغىنى «شىنجاڭ ئىشلەپچىقىرىش قۇرۇلۇش بىڭتۋەنى سوت مەهكىمىسى» ۋە «شىنجاڭ ئىشلەپچىقىرىش قۇرۇلۇش بىڭتۋەنى تەپتىش مەهكىمىسى»نىڭ «قانۇنىي ئورنى»نى مۇزاكىرە قىلغان. بۇنىڭغا قارىغاندا. خىتاي هۇكۇمىتى ئەسلى ش ئۇئارنىڭ رەهبەرلىكىدىكى «بىڭتۋەن»نىڭ سىياسىي - قانۇن ئورنىنى. ش ئۇئاردىن ئايرىپ مۇستەقىل قىلىپ. رەسمىي قانۇنىي ئورۇن بېرىدىغانلىقىدىن دېرەك بېرىدۇ. بۇ قېتىمقى ژىغىندا هۇكۇمەتنىڭ تەكلىۋى دەرهال تەستىقلەنمىگىنىچە قارىغاندا. بۇ مەسىلە توغرىلىق پىكىر بىر يەرگە كەلمىگەنلىگى ۋە ياكى ئۇزگەرتىشلەرنى كىرگۈزۈپ. بۇدا قېتىمقى ژىغىندا تەستىقلىنىشى مۇمكىن. بۇ ژىغىنغا دايىمى كومىتېتنىڭ مۇئاۋىن ۋەيۇنجاڭى تۇمۇر داۋامەت، دۇلەت كومىسارى ئىسمائىل ئەمەتلەرمۇ قاتناشقان. خىتاي مەركىزى هەربى ئىشلار كومىتېتىنىڭ ئەزاسى فۇ چۋانيۇ سىرتتىن قاتناشقان («بىڭتۋەن» هازىر مەركەزنىڭ بېۋاسىتە رەهبەرلىگى ئاستىدا. «بىڭتۋەن»نىڭ ئىشلىرىغا فۇ مەسئۇل ئىكەنلىگىنى بىلىۋالغىنى بولىدۇ).

مەزكۇر ماتېئاللارنى تەييارلاپ ئەۋەتكەن: **ياغما ئارتۇش**
ياپونىيە

Сабик Шәркий Туркистан жумһурийитигә 54 жил (1944-1949)

УЙҒУРСТАН ҚАЙҒУСИ

Буниңдин топ-тоғра 54 жил бурун Уйғурстанда Гоминдаң мустәмликичилигигә қарши өлкиниң Или вилайитидин башланған миллий азатлиқ инқилавий чапсанла чоң ғәлибиләрни қолға кәлтүрүп, азат Шәрқий Түркистан җумһурийити қурулғанлиғини елан қилғанлиғини дуниядики көп дөләтләр вә хәлиқләр билсә керәк. 1944-жили ноябирда башланған мәзкүр инқилап хәлқимизниң мунәввәр пәрзәнди Шәрқий Түркистан җумһурийитиниң рәиси Әлихан Төрә Сағуний вә Әхмәтҗан Қасимий башлиқ бир жилға йәтмәстин Или Тарбағатай Алтайдин ибарәт үч вилайәтни тамамән Хитай әскәрлиридин тазилап, өз даирисини өлкиниң мәркизий шәһири Үрүмчигә вә Тәңри теғиниң җәнубидики вилайәтләргә кеңәйтишкә җиддий вә чоң ишәнч билән киришкән бир вақитта өз әтрапидики хәлиқләрниң тәғдири билән һемишәм ойнишип кәлгән мәккар Совет һөкүмити уйғур хәлқиниң азатлиқ күришигә башта өзиниң мустәмликичилик мәнпийәтлирини көзләп қилған хәйрихаһлиқлиридин йүзсизләрчә ваз кечип, авал бәргән заманивий қорал-ярақлирини, һәрби мәслиһәтчилириниму елип чиқип кетиш билән инқилапчиларниң ғалибанә җүрүшлирини тохтитип, Хитай һөкүмити билән Битим түзүшкә мәҗбур қилған еди. Кейин Гоминдаң үстидин ғәлибә қазанған Мав Зе Дуң башчилиғидики Хитай коммунист әскәрлириниң өлкигә қаршилиқсиз вә Шәрқий Түркистан миллий азатлиқ армиясиниң достанә күтүвелишлириға мушәррәп болған һалда, кирип җайлишип елишиғиму пәқәт шу Совет һөкүмитиниң тәзиқи, бесими сәвәп болғанлиғиму һәммигә мәлум.

1949-жили вәтинимиз Уйғурстанға Хитай коммунистлири "биз Шинҗаң хәлқигә азатлиқ елип кәлдуқ", "Шинҗаң - әбәдий Шинҗаң хәлқиниң болуп қалиду"... дегән мунапиқларчә ялған вәдиләр билән кирип кәлгән вә буниңға етиқатлиқ, ақ көңүл хәлқимиз ишәнгән еди. Амма наһайити чапсанла уларниң һежайған чишлири көрүнмәй қалди, униң орнидин ғәзәп түкрүклири чачирашқа башлиди. Уйғурстанниң түп аһалиси болған уйғурларниң вә қазақ, қирғиз, өзбәк, татар қатарлиқ йәрлик милләтләрниң мөтивәр затлири, җүмлидин 1944-49-жиллардики миллий азатлиқ инқилапниң паал қатнашчилири Хитай кәлгүндилириниң пәхир-ғәзивигә дуч кәлди вә һәр хил намлар билән өлкиниң бундақ илғар, мөтивәр кишилиригә һуҗумлар уюштуруп, уларни өлтәрди, солиди, узақ чөл баяванларға һайдап апирип, инсан балиси чидиялмайдиған еғир әмгәкләргә зорлап, җисманән вә роһән мәйип болишиға, гумран болишиға елип барди. Бу кам дегәндәк мәһкүмләрниң бала-җақилири вә қериндаш-уруқлири бешиғиму шундақ күнләрни салди.

Хитайларға бу ишларму азлиқ қилди. Улар Сәддичин ичкирисидин Уйғурстанға дәсләп "ишләп чиқириш армияси" нами билән 100 миңлап һәрбийләрни, кейин түрмиләрдики җинайәтчи бузуқ үнсүрләрни, кәспиниң тайини йоқ оғри мутәһәмләрни көпләп йөткәп кәлтүрүп, вәтинимизниң әң яхши бағ-бостанлириға, мунбәт, зираәт мәйданлириға төкүп ташлиди. Һәтта өз йеридә хәлиқ нәпритигә учриған инсан шәклидики мәхлуқларни, Уйғурстан хәлқиниң иззәт-һөрмәт билән "меһман", "акилиримиз" дәп күтивелишини вә өз өйлирини уларға бошитип беришлирини тәләп қилди. Буни бәҗирмигән киши "милләтчи", "бузуқ үнсүр" дәп қарилинип җазаланди. Йәрлик деһқанлар тирикчилик мәнбәлири болған бағ-варанлиридин айрилди. Җанлирини бекиш үчүн, турған йезилиридин шәһәрләргә, Тәңри теғиниң җәнубидин шималиға һиҗрәт қилишти. Лекин улар бу йәрдиму идарә, тәшкилатларға, яки завод-фабрикиларға "тил билмәслик" яки "техникини билмәслик" баһаниси билән хизмәткә елинмиди. Сәддичинниң ичкирисидин кәлгәнләр болса шу күни яки әтисигила хизмәткиму, ятақларғиму җайлаштурилиду. Қени бу йәрдә давраң қилған "адаләт"?... Буни Уйғурстан аһалисиниң 7 яштин 70 яшқичә болған һәммисила яхши билип, чүшинип, һәсрәт чәккини чәккән. Амма буниңға қулақ салидиған һаким төриләр йоқ. Мәрити кәлгәндә шуни ейтип өтүшкә тоғра келиду. Бастурулуп, һайдилип, вә өлтүрүп ташланған йәрлик хәлиқ рәһбәрлиридин, жут чоңлиридин ешип қалған, вә "үгитилгән" қисимлири "чоң һөрмәт" билән нәпиқигә чиқирилип яхши өй-җай, чәт әлниң машинилири билән тәминләп қоюлған. Бу бир түркүм "жут чоңлири" чоң пенсийә билән һелиқи машиниларниң қайтурувелинишидин чөчүп, һәммидин көз җумуп вә өз вәтән хәлқиниң есил миллий қәдирийәтлирини һақарәтләйдиған, аяқ асти қилидиған "қарарларғиму" хошамәт билән чавак челип олтуруверишиду. Виждан, ар номус дегәнләр 1966-1976-жиллардики "мәдәнийәт зор инқилави" дегән шәрмәндилик ур-жиқит һәрикити давамида ташлинип кәткән.

Хитайниң Гәнсу өлкиси билән Уйғурстанниң пайтәхтлири болған Лянҗу-Үрүмчи шәһәрлири арилиғида төмүр йол қурулуп ишқа чүширилгәндин кейин, Хитайдин көчмәнләрни тошуп келиш овҗиға чиқти. Йәрлик хәлиқ тәирипи билән ейтқанда, һәр күни 4-5 поезда хитайлар өлкигә йөткәп келинип, шу поездларда нефть, алтун вә башқа кам учрайдиған қимматлик мәдәнләрдин ибарәт Уйғурстанниң байлиқлири Хитайға тошулуп кетилиду. Йәнә, Хитай рәһбәрлириниң "өлкигә ярдәм бериватимиз" дәп дава қилғанлири қилған. Әнә шундақ әһвал болуп туруғлуқ "инсан һоқуқи" һәққидә гәп ечиш задила мумкин әмәслигини чүшиниш тәс болмиса керәк. Қосақни тойғузуш, бала-җақисини беқиш үчүн ишләш һоқуқи болмиған Уйғурстан хәлқидә өз терилғу йәрлиригә өзлири егә болалмиған йәрлик деһқанларда башқа һоқуқлар нәдин болсун?!

Сода-сетиққа кәң йол ечип бәргәнлиги раст. Лекин һәммила содигәрчилик қиламду? Кәмбәғәл деһқан немиси билән сода қилалайду?

Һазир дунияда инсан һоқуқини һимайә қилиш тоғрисида көп гәп болмақта. Илгири инсанлар һоқуқини тән алмиған нурғун мәмликәтләрниң һөкүмәтлири Бирләшкән Милләтләр тәшкилати вә Инсан һоқуқлирини һимайә қилиш тәшкилатлириниң чақириқлири вә тәләплиригә җавабән өз пухралириниң һәқ-һоқуқлирини һимайә қилиш бабида қатар демократик ислаһатлирини әмәлгә ашуриватиду. Лекин Хитай һөкүмитиниң әмәлий иш һәрикитидә бу тоғрида дайим йүзсизлик әмәлийәтлири болуп келиватиду. Буниң әмәлий испатлирини уларниң Уйғурстандики, Тибәттики вә Ички моңғулистандики өзбешимчилиқ, зулум сәясәтлиридин еник көрүш мумкин. Башқа бир мисал: сабиқ Югославияниң Косово вилайитидики етник албанларни вәһшиләрчә қирип, һайдаватқан Милошевич башчилиғидики серб һәрбийлирини җүгәнләп қоюш үчүн, Бирләшкән Милләтләр Тәшкилатиниң Бехәтәрлик Кеңиши сербларға қарши һава һуҗуми уюштурушни қарар қилмақчи болса, буниңға қарши чиққан икки дөләтниң бири йәнә шу Хитай һөкүмити болғанлиғини әслисәк, униң өз һөкүмранлиғи астидики хәлиқләргә қарши зулум қилиш "иштияқи"ниң қанчилик чоң екәнлигини вә бу зомигәрлик йолида һәммә һәқиқәттин иза тартмай, көз җумувелиши мумкин екәнлигини көримиз.

1987-жили январ ейида Үрүмчи шәһиридә чиққан гезитларниң биридә чоң һәрипләр билән бесилған икки телеграммини оқуп һәйран болған едим. Телеграммилар 1949-жили Уйғурстанға Хитай армиясини башлап киргән қомандан генерал Ваң Җиңниң, хизмитидин бошанған вә қерилиқ өмрини илгири бир аз ишләп кәткән Уйғурстанға келип өткүзүшкә қарар қилған икки Хитай генералиға әвәткән "тәбрикнамә"дин ибарәт еди. Ваң Җиң бу телеграммилирида Хитай генераллириниң өз өмриниң ахирини "аз санлиқ милләтләр районида" өткүзүшкә қарар қилғанлиғини қизғин тәбрикләйду вә уларниң бу қарарини "аз санлиқ милләтләргә ғәмхорлуқ, меһрибанлиқ" дәп тәкитләйду. Буниңға яқа тутмай, һәйран болмай, тоғриси ғәзәпләнмәслик мумкинму? Генерал Ваң Җиң башта кәлгинидә Уйғурстанда 3, 4 жил һакиммутләқ болуп ишләп, кейин Хитайға төмүр йол вазаритиниң вәзири болуп кәткән еди. Демәк шуниң билән у өзини Уйғурстанниң "хоҗайини", "егиси" дәп билгән.

Иккинчидин, қерип-чүригән икки хитай генералиниң өлүш алдида әҗайип һавалиқ, гүзәл, шипабәхш, ширин-шәкәр мевиләргә бай Уйғурстанда арам елишқа қилған урунушлирини һеч тәп тартмастин, "аз санлиқ хәлиққә меһрибанлиқ" дәп миннәт қилғанлиғи әндишисизликниң әла дәриҗиси әмәсму? Йәнә буни қараңла әшу генерал Ваң Җиң буниңдин 3, 4 жил илгири өлди. У өлүми алдидин "мениң җәсидимни көйдүрүп, күлүмни Шинҗаңниң үстидин чечиветиңлар!" дәп вәсийәт қилған екән. Хитай һөкүмити униң бу вәсийитиниму әмәлгә ашуруп, униң күлини түрки хәлиқләрниң әҗдадлири өз тирикчиликлирини башлиған Тәңри тағлириниң үстидин чачтурған., бу күлни илаһи шамал пак земингә чүшәрмәй өз угисиға елип кәткән болсун, Инша Аллаһ!

Өз земинида башқа һеч кимгә зиян йәткүзмәй, ата-бовилиридин тартип яшап келиватқан бир хәлиқ үстидин шунчиваламу зорлуқ-сетәмлик боламду?! Һә, шундақ, униңға охшаш зомигәрлик Уйғурстан хәлқиниң үстидә һөкүм суриватиду.

Пүтүн дунияға мәлум, йәнә бир дәһшәтлик зорлуқ Уйғурстанниң атом-ядро қураллирини синаш мәйданиға айландурулғанлиғидур. Хитай һөкүмити өз земининиң ғәрби-шимали четидики Сәддичин дәрвазисидин миңлап километр жирақтики уйғурлар зич җайлашқан Лопнор көли районида 1964-жилдин та 1998-жилиғичә 34 жил мабайнида атом-ядро қураллирини асасән очуқ һавада партлитип, өлкиниң әҗайип пак-таза һавасини ипласлаштуруп, үнүмлүк тупрақлирини, униң шипалиқ мевә вә өсүмлүклирини зәһәрләп ташлиди. Бу синақ мәйдани өп-чөрисидики нәччә миңлиған инсанлар нәбут болди вә мәйип аҗиз балилар дунияға келип азап чәкмәктә.

Уйғурстан хәлқи үстигә йеғиливатқан мундақ бала-қазаларниң сани йоқ, дуниядики башқа һеч қандақ мустәмликичиләр өзигә қарам-әсирлири үстигә бу зулум-күлпәтләр жиғиндисидәк еғир мусибәтләр салмиған болса керәк.

Мәзлум хәлқимизниң сәбир-тақәт касилири толуп ташмақта. Шуниң үчүнму бу ниҗат излигән хәлиқниң елип бериватқан күришини "бөлгүнчилик", "террорчилиқ" дегәндәк намлар билән аташ пәқәт төһмәттин ибарәттур.

Абдуқадир ЗУННУНИЙ
Ташкән шәһири

بېشى 4ـ بەتتە

ئامېرىكا قوشما شتاتلىرىنىڭ پرېزىدېنتىگە مۇراجىئەت

ئەرەپ، تورك ۋە تىبەتلىكلەر 751ـ ژىلى ختاي بىسقۇنچىلىرىغا قايتۇرما زەربە بەرگەندىن كېيىن، مانجۇرلار ئۇيغۇرستاننى بېسىۋالغىچە بولغان مىڭ ژىلنى ئوز ئىچىگە ئالغان دەۋردە ئۇيغۇرستان 207 ژىل ئوز ئىختىيارى بىلەن موڭغول ئىمپېرىيەسىنىڭ تەركىۋىدە بولدى. بۇ ۋاقىتدا ئۇيغۇرستان ئوزىنىڭ ئىچكى مۇستەقىللىغىنى ساقلىدى ۋە مۇھىم مەدەنىي ۋە سىياسىي رول ئوينىدى. قالغان 800 ژىلدەك ۋاقىت ئىچىدە ئۇيغۇرستان پوتونلەي مۇستەقىل بولۇپ چوڭ تەرەققىيات ۋە گوللىنىشكە ئىگە بولدى.

1876ـ ژىلى مانجۇرلارنىڭ ئۇيغۇرستاننى بېسىۋېلىش ئوچون ئېلىپ بارغان ئۇزۇن مۇددەتلىك ئۇرۇشلىرى ۋە بىر مىللىيون ئۇيغۇرستانلىقنى ئولتورگەندىن كېيىن ئوزىنىڭ غەرەزىگە - ئۇيغۇرستاننى بېسىۋېلىشقا مۇيەسسەر بولدى. 1884ـ ژىلى ئۇيغۇرستان- مانجۇر ئىمپېرىيەسى تەركىۋىگە كىرىتىلدى. «شىنجاڭ» نامى ختايچە «يېڭى يەر» دېگەنلىكنى بىلدۈرىدۇ شۇ ۋاقىتتىن باشلاپ ئۇيغۇرستان باسقۇنچىلارنىڭ ھەربى بېسىمى ئاستىدا بولۇپ كەلدى. 1949ـ ژىلىغىچە ئۇيغۇرستان ئاھالىسى ئوزىنىڭ مۇستەقىللىغىنى قولىغا كەلتورۇش ئوچون مانجۇر تېررور ھوكۇمرانلىقىغا قارشى 42 قېتىم قوراللىق قوزغىلاڭلار ئۇيۇشتۇردى (تەخمىنەن ھەر 4 ژىلدا بىر قوزغىلاڭ توغرا كەلگەن).

ئۇيغۇرلار جەنۇبى ئۇيغۇرستاندا 1933ـ ژىلى «شەرقىي توركستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى»نى قۇردى، ئۇ 3 ئاي مەۋجۇت بولۇپ تۇردى. 1944ـ ژىلى «شەرقىي توركستان جۇمھۇرىيىتى»نى قۇردى، بۇ 5 ژىل مەۋجۇت بولۇپ تۇردى. 1949ـ ژىلى ئۇيغۇرستان كوممۇنىست ختايلار تەرىپىدىن بېسىۋېلىندى. ئۇنىڭ ئىسمىنى 1955ـ ژىلى «ئۇيغۇر ئاۋتونوم رايونى»غا ئوزگەرتتى. كوممۇنىست ختايلار ئۇيغۇرستاننىڭ رەھبەرلىگىنى قولغا ئالدى. تەقىپ ئاستىدا قالغان ئۇيغۇرلارغا ئىنسان بالىسى تەسەۋۋۇر قىلىپ بولمايدىغان زولۇملارغا چىداشقا، تۇرمۇشنىڭ ئىنسانىيەتچىلىكتىن چىققان شەرتلىرىگە بوي سۇنۇشقا توغرا كەلدى. مانا شۇ جاپا مۇشەققەتلەرگە ۋە مەدەنىي ئېزىشلارغا قارىماي ئۇيغۇرلاردا كەسكىنلىك روھى يەنە كوچلوك دەرىجىدە ساقلانغان ئىدى. ئوزىمىزدە بار بولغان ئەخباراتلارغا قارىغاندا تەڭلىك، ئادالەتلىك ۋە ھەتتا مۇستەقىللىق ئېلىش ئوچون ئۇيغۇرلار نامايىشلارنى، نارازىلىق ۋۇرۇشلىرىنى ۋە باشقا پائالىيەتلەرنى ئوتكوزمەكتە. 1954ـ ژىلدىن باشلاپ ھېچ توختىمىغان مۇستەقىللىق كورىشى 1996ـ ژىلى ئوز چوققىسىغا كوتۇرۇلدى.

(ئىنتېرنېت ئارقىلىق ئېلىندى)
تەرجىمە قىلغۇچى: ئومەر ئىبراگىموۋ

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

Каждый человек имеет право на свободу убеждений и свободное выражение их; это право включает свободу беспрепятственно придерживаться своих убеждений и свободу искать, получать и распространять информацию и идеи любыми средствами и независимо от государственных границ.

(Ст.19 Всеобщей декларации прав человека)

«ۋىژدان ئاۋازى»
جۇمھۇرىيەتلىك
ئىجتىمائىي ـ سىياسىي
گېزىت
گېزىتنى تەسىس قىلغۇچى
«ۋىژدان ئاۋازى» گېزىتى
رېداكسىيە خادىملىرى
باش مۇھەررىر
مۇزەپپەرخان قۇربان
☎24-33-85
25-53-69
باش مۇھەررىرنىڭ ئورۇن باسارى
رابىيەم ياقۇپ
مەسئۇل كاتىپ
ئەكبەرجان باۋدۇن
رەسسام
سابىتجان باباجان
ئىختىسات مۇدىرى
ئەلى ئايۇپ
سپونسور:
ئابدۇرېھىمجان ئەزىزوۋ
ئادرېس
چۇي پروسپېكتى، 111
بىشكېك 720065
گېزىتىمىز سەھىپىلىرىدە بېسىلغان ماقالىلار ئاۋتورلىرىنىڭ مەۋقىئەسى تەھرىرات مەۋقىئەسى بولۇپ ھېسىپلانمايدۇ.
تەھرىراتقا كەلگەن ماقالىلار قايتۇرۇلمايدۇ ۋە ئۇلارغا جاۋاپ بېرىلمەيدۇ.

Республиканская общественно-политическая газета
"Виждан авази"
("Голос совести")

Главный редактор:
Музаппархан КУРБАН
☎24-33-85
25-53-69

Газета зарегистрирована в Министерстве юстиции Кыргызской Республики
Регистрационное свидетельство № 586-3301-000

Зам. главного редактора:
Рабиям Якуп

Ответ. секретарь:
Акбаржан Бавдун

Художник:
Сабитжан Бабаджан

Зам. главного редактора по финансовым делам:
Али Аюп

Спонсор газеты:
Абдурахимжан АЗИЗОВ

Учредитель:
Трудовой коллектив редакции.
Газета выходит 1 раз в месяц.
Набрана в редакции газеты "Виждан авази".
Адрес: г. Бишкек Пр.Чуй,111
Отпечатана в Малом Кантском типографическом предприятии.

Офсетная_____ п.л.
Тираж 4800
Заказ: 866

Әдәп вә әхлак

МИЛЛИЙ ӘНЪӘНИЛИРИМИЗНИ САХЛАП ҚАЛАЙЛУҚ

Һәр бир милләтниң узун жиллиқ иҗтимаий тәрәққияти җәриянида барлиққа кәлгән өзигә хас тарихи миллий мәдәнийити болиду. Бу мәдәнийәтниң даириси наһайити кәң, тарихи һәр хил болуп әхлақ әшу миллий мәдәнийәтниң муһим бир тәркивий қисмидур. Һәр бир милләт өз әхлақи билән өзиниң тарихий мәдәнийитини ипадиләйду. әхлақлиқ кишиләр анчә мурәккәп болмиған иш һәрикәтлири, юмшақ муамилә, силиқ гәп сөзлири арқилиқ башқиларға чоң тәсир көрситәләйду. Җүмлидин, бизниң атабовилимиздин тартип бизгә сиңип кәткән, өзимиз анчә сәзмәйдиған өрп-адәтлиримизгә нәзәр ташлап көрсәк - қанчилик жуқури дәриҗидики тарихий, миллий әнъәнигә егә милләт екәнлигимизни чүшинип алалаймиз. Мәсилән, өзидин чоңларни һөрмәтләш: чоңларниң алдидин тоғра өтмәслик, чоңларға орун бошитип бериш, чоңлардин бурун тамаққа қол салмаслиқ, чоңларниң алдида тамака чәкмәслик, көп сөзлимәслик, йәктиз олтуруш, йол маңғанда, өйгә киргәндә алдиға өтивалмаслиқ, қолиға су қуюп бериш, олтуруп-қопушлириға ярдәмлишиш қатарлиқлар; һаялиқ болуш: кишиләр бар җайда, сөйгүлирини қучақлап туривалмаслиқ, сөйүшмәслик, беһөддә қақахлап турмаслик, қаттиқ аваз билән сөзләшмәслик, меңип жүрүп тамақ йемәслик, орунсиз чақ-чақ қилмаслиқ, аяллар тизидин жуқири кийим киймәслик; чоңлар билән гәпләшкәндә "силәр" "өзлири" дегән ибариләр билән яшлар билән, "сиз" дәп (йеқинлири "сән" дәп) сөзлишиш, илаҗә қилип иккинчи тәрәпниң дилиға тегип қалидиған гәпләрни қилмаслиқ, кәмтәр болуш, аз сөзләп - көп аңлаш қатарлиқлар; иттипақлиқ: бирәр адәм вапат болупту десә, мәйли уни тонисун яки тонимисун униң дәпнә мурасимиға қатнишиш, бир-биригә ярдәмлишиш, йәрлик қезиш, нәзирчирақ ишлиригә қанчә жирақ болсиму берип дахил болуш (бәзи кишиләр ойлиғандәк бир капам поло йейиш үчүн әмәс, бәлки җамаәт өз-ара дидарлишип, бир-бириниң һал әһвалидин хәвәр елиш үчүндур). Мана бу бизниң һәқиқи уюшқақ милләт екәнлигимизниң ипадисидур.

Дүшмәнлиримиз миллитимизни йәр йүзидин йоқ қиливетишкә уруниватқан бүгүнки шараитта бизниң миллий әнъәнилиримизни сақлап қелишимиз, Ислам динида чиң туришимиз лазим. Чүнки Ислам дини бизни ассимиляциялишип кетиш хәвпидин сақлап қалидиған қорғандур. Дүшмәнгә қарши күрәш қуралимиздур. Шуниң үчүн бизниң дүшмәнлиримиз Исламни аҗизлаштуруш, өзлири үчүн хизмәт қилдуруш, ахири бизни Исламдин аҗритиветиш үчүн һәрикәт қилмақта.

Әвлатлиримизниң ана тилимизни пишшиқ үгинивелиши үчүн өз ара сөзләшкәндә өз ана тилида сөзлишишини қуввәтлишимиз лазим. Бәзиләр өз ара сөзләшкәндиму, аилиси вә балилири билән гәпләшкәндиму рус тилида сөзлишишни яхши көриду (уйғур тили, сөзләшкәндә иза тартқидәк тил әмәсқу) шуңлашқа көп аилиләрдики балилар өз ана тилини чүшәнмәйдиған, уйғур сөләтлик русларға айлинип қалди. Чүшинишликки, һазирқи заман тәрәққиятиға маслишиш үчүн ялғуз уйғур тилила әмәс, бәлки рус, инглиз, немис, түрк вә башқа тилларниму яхши үгиниш лазим. Қанчә көп тил билсәк, миллий мәнпийитимизгә шунчә көп һәссә қошалаймиз. Һәр қандақ бир милләтниң тарихи, миллий мәдәнийитини шу милләтниң тилидин айрип қариғили болмайду. Миллитимизни сақлап қелишниң капалити, миллий әнъәнилиримизниң асасий, миллий мәдәнийитимизниң мәшъили бизниң ана тилимиздур.

Ясин Һаҗим

ТӘЗИЙӘ

Ибдимин оғли ЯКУПҖАН ИСМАИЛОВ 95 йешида дуниядин өтти.

Якупҗан акимиз вәтәнпәрвәр, тәрәққипәрвәр, адаләтсөйгүч, һәр қандақ мәсилини йешиштә чоңқур вә әтраплиқ мулаһизә жүргүзүп, әқилпарасәтлик билән мәна берип, көпчиликниң ой-пикиригә мувапиқ келидиған хуласә чиқиралайдиған киши еди. Шуниң билән биллә пән вә тәбиәтниң хәлиқ тәрәққияти үчүн қанчилик роль ойнайдиғанлиғи вә шуниңдәк адәмләрни тәрбийиләштә, яманлиқтин жирақ болуп, яхшилиққа дәвәт қилишта Ислам дининиң қанчилик чоң роль ойнайдиғанлиғи тоғрилиқму көп тәрбийә берәтти. Шуниң үчүнму әл-жут, қом-қериндашлар ичидә чоң иззәт икрамға егә еди.

Мәрһум атимизниң ятқан йери җәннәттә болғай. Амин!

Алмута-Бишкек-Яркәнт
шәһәрлиридә турушлуқ уруқ-туққанлиридин

ПОЗДРАВЛЯЕМ С НАГРАДОЙ, ВЕТЕРАН АВИАЦИИ!

В октябре уходящего года авиация Кыргызстана отметила свое 65-летие. Многие ее работники были удостоены в связи с таким юбилеем наград.

В числе награжденных согласно с Указом Президента республики А. Акаева Золотой медалью удостоен Заслуженный летчик КР **ОСМАНЖАН САБИРОВ** (уйгур по национальности), отдавший 34 года своей жизни авиации, налетавший (без аварии) 17000 часов.

Сегодня О. Сабиров летает на самолете ИЛ-76. Им проложены воздушные линии на Лондон, Амстердам, Каир, Сеул, Сингапур и другие зарубежные города.

Редакция газеты "Виждан авази" присоединяется ко всем поздравлениям награжденного в связи с таким знаменательным событием в его жизни.

УЙҒУРЛАРНИҢ ЕТИҚАД АДӘТЛИРИ

ТӘБИӘТ КАРАШЛИРИ

Уйғурларниң тәбиәт һәққидики қарашлири уларниң қәдимки мифологиялиридә, һекайә-чөчәклиридә, турмуштин йәкүнләнгән мақалтәмсил вә шеири-қошақлирида, шундақла күндилик турмуш адәтлиридә өз әксини тапқан.

Әҗдатлиримизниң иптидаи тәбиәт көз қариши вә "тәбиәтниң өзи тәңри" дейилидиған деизимлиқ саддә қарашлирида пүтүн каинат тупрақ (топа), һава (йәл), от (атәш), су (суп)дин ибарәт төрт элементтин яралған дәп қаралған.

Адәттә, күндүзлирини кәң тәбиәт қойнидики етиз-ериқ, қирларда, кечилирини көк асман астидики хаманларда хаман тепиш, яйлақларда мал күзүтүш билән өткүзгән әмгәкчан әҗдатлиримиз өзлириниң ишләпчиқириш әмәлийити, җәриянидики узақ әсирлик саддә чүшәнчилирини йәкүнләп төрт элемент (төрт зат, төрт анасир, төрт мадда дәпму атилиду)ни илаһилаштуридиған әҗайип қизиқарлиқ қарашларни оттуриға қоюп, уни күчлүк идеявий ишәнч вә етиқат мәзмуниға айландурған.

Әҗдатлиримизниң көп худалиқ қәдимки иптидаий қаришида көктәңри (асман, һава илаһи), йәр-суп илаһи (омай илаһи), су тәңриси (су илаһи) вә от илаһи (атәш илаһи) һәммидин бүйүк илаһилар һесаплинип, униңға чоқунған вә етиқат қилған. Уларниң "адәмзатиниң ярилиши" һәққидики әпсанирилиридә Адәматам билән Һаваанамдин адәмзати пәйда болған дәп һекайә қилип, Адәматам (Адәм Әләйһиссалам)ни көк (асман)кә, Һаваанамни йәр (тупрақ)гә тәңләштуриду һәмдә Һаваанамни Ана тәңри - Умай дәпму қарайду. Мәһмут Қәшқириниң "Түрки тиллар дивани"да "Умайға тапинса оғул болур" (I-том 167-бәт) дегән мақалму бар. Хәлқимиз арисида көккә сиғиништин келип чиққан "ямғур тиләш мурасими"да "көктин тамдуқ, йәрдин үндуқ" дәп асманға қарап Худаға илтиҗа қилиш адити һазирғичә давамлашмақта. Тупрақ (йәр)ни Аниға тәңләштүрүп, уни улуғлаш (Ана-йәр, Ана-тупрақ, Ана-вәтән дегәнгә охшаш) адитиму әнә шу иптидаий "йәр - суп тәңриси" етиқатидин келип чиққан.

Умай-ана қәдимки заманларда адәмзат үчүн тупрақ вә су мәнбәлирини ата қилғучи бәхит илаһи (idol) дәп аталған. Әнә шу "бәхит илаһи" шәрипигә Турпанниң қәдимки нами Идиқут (Иди - илаһ, Худа; Қут - бәхит, йәни бәхит бәргүчи Худа демәктур) дәп аталған.

Хәлқимизниң "төрт элемент"ни улуғлаш вә муқәддәсләштүрүштин ибарәт иптидаий тәбиәт қарашлириниң излири бүгүнки күндә уларниң турмуш адәтлиридә, кесәлләрни давалаштики әмирим қаидилиридә сақлинип кәлмәктә. Адәттә давамлиқ дейилидиған "төрт пәсил" (баһар, яз, күз, қиш), "төрт тәрәп" (шимал, җәнуп, шәрқ, ғәрб), "һаятлиқниң төрт дәври" (балилиқ, яшлиқ, оттура яшлиқ, қерилиқ), "төрт сүпәт" яки "төрт мизаҗ" (иссиқ, соғуқ, һөл, қуруқ), "төрт хилит" (сәпра, қан, бәлғәм, сәвда) қатарлиқ "төртликләр групписи"ниң барлиққа келишиму аләмниң һули болған "төрт элемент" қаришиниң символлиқ ипадә қилинишидур. Шуниң үчүн уйғурларниң тәбиәт қарашлириниң мәркизи қәдимки иптидаий дәвирләрдә шәкилләнгән "төрт элемент" қаришидин ибарәт" дәп ейталаймиз.

"Уйғур өрп-адәтлири" китавидин елинди

(Начало на 1 стр.)

ВО БЛАГО ДУШЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКОЙ

(или: Возрождение, Востребованное Временем)

не поможет, а то еще чем-нибудь от тебя же и поживится. Где, от кого теперь услышишь это трогательное - “храни тебя Господи!”? Разве что от таких вот нищих, отчаявшихся в беде людей, да в церкви.

До остановки в Коммуне наш паровоз, прославленный в исторической песне, почти домчался, вернее - допыхтел, потому как еще в начале пути у него пар стал в свисток уходить и за дорогу более чем в 70 лет вовсе поистлел паровозишка вместе с расшатавшимися вагонами. Но главное - последний стрелочник, которые у нас всегда виноваты в крушениях, оказался уж вовсе никудышным. По его халатности скрипучий состав въехал не на романтическую станцию, а в тупик. Куда теперь? Попятным ходом назад? Да вот подвергшееся растлению способно ли двигаться, да еще и вперед пятками?..

Но оставим это аллегорическое описание нашей истории, а скажем лучше о том, что в расшатавшихся вагонах сумели-таки сберечь себя люди деятельные, здравомыслящие, думающие не только о собственном пупке, но и о благе других. Удалясь от оглушительного газетного бума вокруг несуразиц, скандальных перипетий и криминальных дел в нашем безвременье, от дележа кем-то портфелей, агрессивного проявления амбиций в борьбе с равными себе рвачами, упоения на трибунах и печатных страницах собственным красноречием (так и просится неологизм - *красно-байством*), презрев пресловутый “челночный” принцип “купи-продай!”, они, эти люди, с думой о будущем берутся за созидательные дела: налаживают нужные, перспективные производства, покупают землю и работают на ней не только ради личной выгоды, но и ради изобилия продуктов; чтобы набрать силу, находят таких же инициативных, трудолюбивых компаньонов, обретают зарубежных партнеров... И т. д. Замечательно, что в этом подвижническом ряду находится и духовенство, активизирующее свою деятельность по борьбе с атеизмом, возвращению человеческой души в лоно божьих заветов, очищению ее от скверны, всего того, что в итоге может сделать из человека манкурта, зомби, терминатора. У нас в Кыргызстане повсеместно строятся новые мечети, реставрируются старые, воздвигается в южной части Бишкека второй в столице христианский храм. Жаль только, что советский закон об отделении церкви от государства как будто по-прежнему остается в силе. В госбюджете не предусматриваются средства на строительство богоугодных заведений. Я слышал от священнослужителей, что, компенсируя это упущение, президент республики А. Акаев особым распоряжением выделил на перестройку самой крупной мечети в Бишкеке (на перекрестке улиц Московской и Гоголя) несколько десятков тысяч сомов. Спасибо, разумеется.

Стали появляться в республике и духовные учебные заведения - медресе. По числу воспитанников и качеству преподавания сегодня ведущее место среди них принадлежит Турецкому медресе в Кыргызстане. Базируется оно в Доме творчества Литфонда СП - Союзов писателей республики, что находится в 30 км. от Бишкека в живописном местечке села Арашан, на берегу реки Аламедин. Недавно я побывал здесь, и решил не упустить возможности побеседовать о новой ветви в учебном образовании республики, состоянии этого начинания с Рашадом Шамиловичем ШАМИЛОВЫМ, директорские обязанности которого распространяются одновременно и на Дом творчества писателей, и на медресе. Он является также одним из преподавателей этого учебного заведения.

Н.П.

- Рашад Шамилович, чем была вызвана идея создания турецкого медресе на кыргызской земле?

- Первым импульсом к этому явилось наше сострадание по отношению к детям, оставшимся сиротами после небезызвестных “ошских событий” недавнего времени. Хотелось обогреть, обласкать этих несчастных детей, дать им образование, обратить их души к Богу, чтобы никогда мстительное зло не исходило от пострадавших. Затем сочувствие вылилось в действие. Активисты турецкой диаспоры республики и наши соотечественники из турецких представительств в Кыргызстане приняли решение - создать для подходящих по возрасту детей медресе. Так в 1992 году оно было открыто. Все расходы по аренде до 2005 года писательского Дома творчества “Арашан” и повседневному содержанию воспитанников взял на себя турецкий культурно-благотворительный центр “Мурадиё”.

- Представляю, сколько хлопот свалилось на Вас, как директора, в столь серьезном деле, сколько пришлось преодолевать проблем, настоящих и искусственных. Ведь с былых времен в нашей державе несметно развелись мастаки по созданию последних - из ничего сделают проблему, лишь бы кому-то всунуть палку в колеса! И Вас это наверняка коснулось. Людям с обывательской натурой что стоило придраться: турецкое, мол, медресе!.. А почему не наше собственное? Так и хочется вскричать: “Эй, господа хорошие, не под одним ли знамением ходим!? Может, по-вашему, еще и Бог не един? Все поразделили, давайте и Бога растащим по частям!”

Я помню нападки некоторых писателей на Правление тогда еще единого СП и Литфонд по поводу этой аренды, которые серьезными не назовешь. Потому что все столичные писатели, разве что кроме молодых, имеют в пригороде дачи, и Дом творчества летом пустовал, можно сказать, вообще, а в другое время заполнялся не больше, чем наполовину. Так на что же содержать его и штат обслуги, если, к тому же, путевки для членов СП бесплатные, а государственные дотации Союзу стали сходить на нет. Помню, в поисках выхода позволено было даже останавливаться здесь туристическим группам. Так не лучше ли постоянный платежеспособный арендатор?

Это я не для Вас, Рашад Шамилович, рассуждаю, а для всевозможных беспричинных злопыхателей. Задумались бы, что ведь не кому попало сдано помещение, а духовенству, во всеобщее благо! Скажите откровенно, коснулась вас эта шумиха?

- Да, слухи об этом доходили... Но время все сгладило, расставило по местам. Небольшая справка: согласно с договором, в Доме творчества остаются 8 хорошо обставленных для отдыха и работы комнат для писателей. Но ведь и они не всегда бывают заполнены целиком. Так что сетование оказалось напрасным. И разве плохо, что Литфонд в значительной мере за счет арендаторов по-прежнему имеет возможность выдавать бесплатные путевки? Мы содержим хорошую кухню: кроме завтрака, все блюда мясные, к утреннему чаю всегда подается сливочное масло...

Нынче в начале осени за свой счет провели основательный ремонт обоих жилых зданий.

Но это разговор только о материальной взаимовыгоде. А ведь по большому счету извлекается и будет извлекаться дальше всеобщая для кыргызстанцев польза - главная. Наше медресе выпестовало уже более 250 хорошо образованных молодых служителей культа и светских духовных наставников, кому предстоит прививать и развивать религиозную святость в среде соотечественников. Пусть не покажется названная цифра преувеличенной - особо способные учащиеся заканчивают прохождение программы досрочно - экстерном.

- Спасибо, что Вы сами перешли к этой теме нашего разговора. Мне хотелось услышать от Вас ответ еще на один вопрос, относящийся к более начальной части беседы. Было ли для Вас доминантной при арендации сближение путей в воспитании человека в условиях общего очага - писателей и священнослужителей?

- Да, было. К сожалению, иные писатели ведут себя не так, как нам хотелось бы. Некоторые приезжают сюда как в дом отдыха или на курорт. Для наших детей это не лучший пример.

- Теперь просветите, пожалуйста, что такое медресе, подробнее расскажите о вашем. Мне кажется, что не все, особенно молодые, мусульманского и тем более немусульманского вероисповедания, достаточно осведомлены на этот счет.

- Медресе - мусульманская средняя и высшая школа, готовящая служителей культа, учителей начальных мусульманских школ - мектебов. В иных странах, скажем, Ближнего и Среднего Востока - еще и служащих госаппарата. Медресе бывают светского и сугубо практического направления - то есть чтении Корана и подготовки непосредственно тех, кому работать в мечетях. В учебной программе - арабский язык, теологические, юридические, исторические и некоторые прикладные дисциплины.

Наше медресе относится к разряду средних и смешанного направления. В России, например, такого статуса религиозные христианские школы называют духовными семинариями. К истории вопроса: за годы советской власти в Кыргызстане не было ни одного подобного учебного заведения. Были, нет ли они здесь до революции, я, к сожалению, не знаю. Но богословие никогда не исчезало. Одна особенность: если во все советское время в городах республики существовали легальные мечети, то в сельской местности они были, как правило, "подпольными" - иначе не назовешь, - и проповедниками в них являлись самоучки, энтузиасты религии, деятельность которых постоянно подвергалась преследованию. Спасибо им за бесстрашие в причащении к Исламу сограждан, но в то же время нельзя не сказать, что их образовательный уровень был недостаточен. И сегодня, когда мечети в Кыргызстане возводятся беспрепятственно, возникла острая необходимость в грамотных священнослужителях. В результате в республике появилось несколько небольших медресе. По этому же велению времени родилось и наше учебное заведение, ведущее среди остальных, с бесплатным четырехлетним обучением.

- Где работают Ваши выпускники, есть ли проблема трудоустройства?

- Мы не прибегаем к распределению выпускников на работу. Это сковывало бы их запросы в получении высшего богословского или иного интеллектуального вузовского образования. Во-вторых, пусть каждый выберет место сам. Такая система не помешала нескольким нашим выпускникам за короткое время занять в областных центрах республики высокие посты в духовной иерархии. В-третьих, поскольку наше медресе имеет и светское направление, мы нисколько не будем огорчены, если выпускник не станет служить в мечети. Довольно уже и того, что он будет сеять добрые зерна в среде окружающих людей.

- Рашад Шамилович, вот вы говорите о светской стороне образования, но, насколько мне известно, у вас преподаются лишь арабский и турецкий языки и основы религии...

- Да, но у нас замечательные преподаватели - Абдулла Ишляр, доктор теологических наук, он закончил Каирский университет "Аль-Азхар" и религиозную Академию в Багдаде, занимал высокие духовные посты, например, в Германии; второй преподаватель Идрис Акташ тоже окончил университет "Аль-Азхар". У них глубокие знания по различным наукам, и они стараются расширять кругозор учащихся в процессе преподавания основных предметов. Я, как преподаватель, тоже стремлюсь выходить за рамки программной дисциплины.

Вообще мы считаем, что смешение религиозных знаний с общими будет рассеивать внимание учеников. Изучение двух языков и Корана требует большой сосредоточенности. Что касается других знаний, то каждый из нас настраивает воспитанников на продолжение образования в вузах, после медресе они имеют право поступать туда.

- Каких национальностей дети учатся у вас, как проходит прием, бывает ли отсев в процессе учебы?

- Национальный состав учащихся: кыргызы, казахи, уйгуры, узбеки, дунгане, турки-месхетинцы. Такой вот интернационал на основе единой религии. Кстати говоря, воспитание уважительного отношения к другим религиям мы считаем своим важнейшим долгом. Детей мы принимаем с 14 лет. Это одновременно тот возраст, когда у человека свежая память, что совершенно необходимо при изучении языков и заучивании сур Корана, когда за плечами этих подростков есть уже общеобразовательные знания, наконец, важно то, что в этом возрасте человек уже приближается к порогу зрелых мыслей. Нас интересуют, конечно, и школьные оценки поступающего, и его здоровье, но главное, что мы хотим понять при собеседовании - по своей ли воле или родительской он пришел в медресе, чем его привлекает религия.

Что касается отсева, то он есть, как и в любом учебном заведении. По неуспеваемости, состоянию здоровья, изменении интересов повзрослевшего воспитанника. Но мы сталкиваемся и с обратным процессом - когда к нам на учебу просятся уже совершеннолетние. Вот совсем недавно влился в коллектив учащихся третьекурсник республиканского сельхозинститута, взявший там академический отпуск, чтобы закончить медресе. Мы с радостью приняли его.

- Спасибо, Рашад Шамилович, за это интервью, дай вам Бог всем, и преподавателям, и воспитанникам доброго здоровья, благополучия в делах, учении. В заключение мне хотелось бы спросить о еще не достигнутом вами, о том, что рождает душевную тревогу.

- Ответ на этот вопрос я начну с оптимистической нотки. Представляете себе, в нынешнем году у нас было 250 желающих учиться! Но на этом оптимистическая нота обрывается. В силу наших условий - ограниченность жилой площади, недостаток финансов - мы смогли принять только 30 новичков. *Очень досадно. По-прежнему содержит наше медресе* только турецкий культурно-благотворительный центр "Мурадиё". Невольно думаешь, а где же местные спонсоры? Неужели большим деньгам сопутствует безразличие, даже в такой сфере, как духовная? Ведь у всех есть дети, и каждый, наверное, хочет, чтобы из них выросли полноценные люди, высоконравственные, богатые душой.

Да, наша материальная обеспеченность оставляет желать лучшего. В статью расходов не входит, например, оказание денежной помощи ученикам. Но у некоторых из них настолько бедные родители, что не могут найти денег сыну съездить домой на каникулы, обновить его одежду, обувь. Приходится нам брать эти расходы на себя.

Второе. Почему-то до сих находятся у нас недоброжелатели, которые сочиняют про медресе всякие небылицы. Как говорится: собака лает - ветер носит, но ведь это бьет по нервам, сказывается на нашем настроении.

И третье. Как хочется, чтобы к нам поступали хорошо подготовленные общеобразовательной школой ученики! Но что поделаешь, - это дело времени.

Интервью провел **Николай ПУСТЫННИКОВ**

P.S. За время, проведенное в Доме творчества, я видел, с какой завидной прилежностью, с каким энтузиазмом учатся воспитанники медресе. Изо дня в день допоздна (иные - едва ли не до полночи), без какого-либо подталкивания, ведут они самостоятельные занятия. Сидя на ковре в большой учебной комнате, совершая беспрестанные поклоны, они читают (пока еще по книге) молитвы.

Это меня восхитило.

ئەۋلاد گۈزۈپسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

Вәтәнни сөйүш иманниң жүмлисидиндур

ۋەتەننى سۆيۈش ئىماننىڭ جۇملىسىدىندۇر

"ВИЖДАН АВАЗИ"

Республиканская общественно-политическая газета. Газета выходит с марта 1994 года.

ۋىژدان ئاۋازى

ئايلىق گېزىت
ЯНВАРЬ
1999 - ژىل
30 - يانۋار
شەنبە
№ 1(50)
ئەركىن باھا

جۇمھۇرىيەتلىك ئىجتىمائىي - سىياسىي گېزىت
گېزىت 1994- ژىلى مارت ئېيىدىن باشلاپ چىقىۋاتىدۇ

"VIJDAN AVAZI"

REPUBLICAN SOCIO-POLITICAL NEWSPAPER
Newspaper publishes from the March 1994

ХУДОЖНИК САБИТЖАН БАБАДЖАНОВ - ДЕЙСТВИТЕЛЬНЫЙ ЧЛЕН МЕЖДУНАРОДНОЙ АКАДЕМИИ

Геополитическая в мире обстановка привела к необходимости организации в Калифорнии (США) представителями различных стран Международной Академии наук - Образования, Индустрии и Искусств.

Академия объединяет усилия мировых прогрессивных сил. Ее членами становятся выдающиеся ученые, писатели, музыканты, художники, деятели культуры, президенты, губернаторы, мэры, послы, президенты Национальных Академий и Университетов, выдающиеся государственные деятели, министры, президенты компаний, крупные бизнесмены.

К чести уйгурской диаспоры Кыргызстана и нашей газеты, в которой работает художник Сабитжан Бабаджанов, в его адрес пришло письмо из обозначенной выше Международной Академии, которое начинается так: *"Глубокоуважаемый Сэр! Учитывая Ваши выдающиеся заслуги и рекомендации членов Академии, Президиум Академии единогласно избрал Вас Действительным Членом Международной Академии. Присвоенное звание является данью уважения к Вашим заслугам, деятельности и мировоззрению".*

Как говорится, и слов нет! Вот это успех! Дорогой САБИТЖАН, принимай наши горячие поздравления и пожелания новых творческих взлетов, новых признаний твоего таланта и новых высоких званий!

РЕДКОЛЛЕГИЯ
"ВИЖДАН АВАЗИ"

گېزىت مۇخلىسلىرى بىلەن ئۇچرىشىش ئۇتكۈزۈلدى

1999- ژىلى 23- يانۋار كۈنى قىرغىزستاننىڭ پايتەختى بىشكېك شەھىرىدە «ۋىژدان ئاۋازى» تەھرىراتى تەرىپىدىن گېزىت مۇخلىسلىرى بىلەن ئۇچرىشىش ژىغىنى ئۇتكۈزۈلدى. ژىغىنغا بىشكېك ۋە چۈى ئوبلاستىغا قاراشلىق قارا - بالتا شەھىرى ۋە ئالامىدىن رايئوننىڭ لېبېدىنوۋكا. ئالاتاغ يېزىلىرىدىن، ئىسسىق - ئاتا رايوننىڭ نوۋو پوكروۋكا يېزىسى قاتارلىق جايلاردىن بولۇپ 86 ئادەم قاتناشتى.

ژىغىن كۈپچىلىكنىڭ ئىلتىماسى بىلەن، ئۇيغۇرستان ئازاتلىق تەشكىلاتىنىڭ ئاساسچىسى ھاشىر ۋاھىدىينىڭ ۋاپات بولغانلىغىغا بىر ژىل تولۇش مۇناسىۋىتى. ۋە 1997- ژىلى غۇلجا - فېۋرال ۋاقىئەسىدە قۇربان بولغان ياشلىرىمىزنىڭ روھىغا ئاتاپ، قۇرئان تىلاۋەت قىلىش بىلەن باشلاندى. ئاندىن گېزىتنىڭ باش رېداكتورى مۇزەپپەرخان قۇربان ژىغىنغا كەلگەن جامائەتچىلىك ئالدىدا 1998- ژىلقى گېزىت خىزمىتىدىن ھېساۋات بەردى. ئۇ ئۇز دوكلادىدا ئۇتكەن بىر ژىل داۋامىدا گېزىت خىزمىتىدە مەلۇم ئىلگىرلەشلەر بولغانلىغى، گېزىت سۈپىتىنىڭ ياخشىلىنىۋاتقانلىغى ھەققىدە توختىلىپ، بۇنىڭغا دەلىل رېتىدە گېزىت مۇشتىرىلىرى تەرىپىدىن كەلگەن كۈپلىگەن ئىنكاسلار، بولۇپمۇ ئېلىمىز ئۇيغۇرستاندىن ۋە چەت ئەللەردىكى مۇھاجىر قېرىنداشلىرىمىزدىن كەلگەن ئىجابىي ئىنكاسلارنى ئاتاپ ئۇتتى. ئۇ شۇنداقلا گېزىت خىزمىتىدىكى كامچىلىقلار توغرىسىدىمۇ توختىلىپ، گېزىتنىڭ مالىيەۋىي سەۋەپلەرگە باغلىق، ئايدا ئاران بىر قېتىم چىقىۋاتقانلىغى ۋە شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ بەزى ماتېرىئاللارنىڭ گېزىت سەھىپىلىرىدىن ئورۇن ئالالمايۋاتقانلىغى ۋە ئۇز ۋاقتىدا گېزىتخانلارغا يەتكۈزۈش ئىمكانىيىتى بولمايۋاتقانلىغىنى تەكىتلەپ. بۇندىن كېيىن بۇ مەسىلىلەرنى كەڭ خەلىق ئاممىسىغا تايىنىپ. تەدرىجى ھەل قىلىش جەھەتلىرىنى ئويلىشىش لازىملىغىنى ئەسكەرتىپ ئۇتتى.

ئۇ شۇنداقلا 1998- ژىلى «ۋىژدان ئاۋازى»نىڭ سەھىپىلىرىدە يورۇق كۈرگەن ماقالىلار ئىچىدە: قازاقستان ئۇيغۇرلىرى رېگىئوناللىق ئىتتىپاقىنىڭ رەئىسى قەھرىمان غوجامبەردىنىڭ رۇس تىلىدا ئېلان قىلىنغان «خەلقئارا كەچۈرۈم تەشكىلاتىنىڭ خ خ ج دىكى مەۋجۇت مەسىلىلەر توغرىسىدا قىسقىچە ھېساۋاتى» ماۋزۇلۇق ماقالىسى (25- مارت)، شەمشىدىن ئابدۇرېھىمنىڭ «ئۇيغۇرستاننىڭ خىتايلاشتۇرۇلۇشى» (30- ئاپرېل)، ئۇمەر ئىبراھىمنىڭ «مىللىي مەسىلىنىڭ خىتايچە ھەل قىلىنىشى» (30- ئىيۇن)، تەلئەت باقىنىڭ «ئەجداتلار خاتىرىسى» (30- سېنتەبىر)، ئامېرىكىدىكى «پۇخرالار - خىتاي تەشۋىقاتىغا قارشى» تەشكىلاتىنىڭ رەئىسى ياك چۇرچۋاردنىڭ ئاق ش پرېزىدېنتى ب. كلىنتونغا يازغان مۇراجىيىتى (30- نويابىر)، ياسىن ھاجى ماخمۇتنىڭ «مىللىي ئەنئەنىلىرىمىزنى ساقلاپ قالايلى» (30- دېكابىر) قاتارلىق ماقالىلارنىڭ كۈپچىلىك ئىچىدە چوڭ ئىنكاسلار پەيدا قىلغانلىغىنى ئېيتتى.

ئاندىن جامائەتچىلىك ۋەكىللىرىدىن: ئابلەھەت ھاجى، ياسىن ھاجى، تۇرسۇن ئىسلام، تەلئەت باقى، ئىبراھىم باسىت، ئۇمەر ئىبراھىم، ياقۇپ ھاجى ئەلىيېۋ، ئىمىنتاي ساپايېۋ، ئىبراھىم قاسىم، تىلىۋالدى ھاجى، ئىدرىس ھاجى، تۇرسۇن ھاجى قۇربان، خەيرىنىسا تۇردى، نۇرمۇھەممەت ھەسەن، نىزامىدىن سەمەت، ئابدۇكېرىم ھاجى، ئەركىن ھىزىموۋ قاتارلىقلار نۇۋەت بىلەن سۇز ئېلىپ ئۇز پىكىرلىرىنى بايان قىلىشتى. سۇزگە چىققانلارنىڭ ھەممىسى دېگىدەك كېيىنكى ۋاقىتلاردا بەزى شەخسلەرنىڭ «ۋىژدان ئاۋازى» گېزىتىنى قىرغىزستان ئۇيغۇرلىرىنىڭ مەدەنىيەت جەمىيىتى «ئىتتىپاق»نىڭ قول ئاستىغا كىرگۈزۈش ياكى بۇ گېزىت پائالىيىتىنى مەجبۇرى توختىتىپ، ئۇنىڭدا ئىشلەۋاتقان خادىملارنى «ئىتتىپاق» جەمىيىتىنىڭ ئورگىنى بولغان «ئىتتىپاق» گېزىتىنى چىقىرىشقا مەجبۇرلاش، ئەگەر ئۇنىڭغا كۈنمىسە «ۋىژدان ئاۋازى» گېزىتىنى ياپتۇرۇش ئۈچۈن ھۇكۇمەت ئورگانلىرىغا ئەرىزە قىلىش توغرىسىدا قىلىۋاتقان ھەرىكەتلىرى ھەققىدە مەسىلە كۈتۈرۈپ، خەلقىمىزنىڭ ئۇمۇمىي مەنپەئەتلىرىگە زىيانلىق مۇنداق ئىش - ھەرىكەتلەرنى ھەرگىز قوللىمايدىغانلىغىنى بىلدۇرۇشتى. مەسىلەن، ياسىن ھاجىم ئۇز سۇزىدە ئىشەشلىك دەلىللەر بىلەن «ۋىژدان ئاۋازى» گېزىتىنى داۋاملىق مۇستەقىل چىقىرىش پايدىلىق ئېكەنلىگىنى ئىسپاتلاپ چىققان بولسا، بىشكېك شەھەرلىك «دېموكراتىيە» ناملىق ئىنسان ھوقۇقلىرىنى ھېمايە قىلىش تەشكىلاتىنىڭ رەئىسى يۇرىست تۇرسۇن ئىسلام يۇرىدىك جەھەتتىن بۇ گېزىتنى مۇستەقىل چىقىرىش قانۇنلۇق ئېكەنلىگىنى، ئەكسىچە ئۇنى مەجبۇرى ياپتۇرۇش ياكى باشقا گېزىتكە قوشۇپ، مەجبۇرى ھالدا «ئىتتىپاق» جەمىيىتى قول ئاستىغا بېقىندۇرۇش دۇلەت قانۇنىغا خىلاپ ئېكەنلىگىنى كۈرسىتىپ ئۇتتى. ئابلەھەت ھاجى ئۇز سۇزىدە ژۇقۇرىدىكى پىكىرلەرنى قەتئى قوللاپ قۇۋەتلەپ، گېزىتنى بۇندىن كېيىن ئايدا ئىككى قېتىم ياكى ھەپتىلىك گېزىتكە ئايلاندۇرۇش ھەققىدە جىددىي چارىلەر كۈرۈشنى تەۋسىيە قىلدى.

خۇلاسىلاپ ئېيتقاندا، ژىغىن قاتناشچىلىرى تولۇغى بىلەن «ۋىژدان ئاۋازى» گېزىتىنى داۋاملىق مۇستەقىل چىقىرىش مەخسەتكە مۇۋاپىق ئېكەنلىگىنى ئىسپاتلاپ، بۇ توغرىسىدا قارار قوبۇل قىلدى.

ژىغىن ئاخىرىدا تەھرىرات تەرىپىدىن گېزىتكە ماددىي ياردەم بەرگەن ۋەتەنداشلارغا تەشەككۇرنامىلار ۋە مۇشتىرى توپلاش، گېزىت تارقىتىش ئىشلىرىغا كۈچ چىقىرىپ كېلىۋاتقان گېزىتىمىزنىڭ جان كۈيەر ياردەمچىلىرىگە خاتىرە - سوۋغىلار تەقدىم قىلىندى.

ئۇز مۇخبىرىمىز

بىزنىڭ خاتالىقلىرىمىزنى ئەۋلاتلار تەكرارلىماس

ھەر ژىلى 1944ـ ژىلدىكى شەرقىي تۈركىستان مىللىي ئازاتلىق ئىنقىلاۋىنى خاتىرلەپ، ئۇنىڭ قاتناشقۇچىلىرىنى ئەسلەپ ئۆتۈش ھەر بىرىمىزنىڭ ئىنسانىي بۇرچىدۇر. ئۇ ژىللارنىڭ شاھىدلىرى ئارىمىزدا بارغانسېرى ئاز قېلىۋاتىدۇ. مۇندىن 4 ژىل بۇرۇن شەھىرىمىز قارا بالتىدا ئىنقىلاپنىڭ 50 ژىللىغىنى خاتىرلەپ ئۆتكىنىمىزدە 18 كىشىنى تەبرىكلىگەن ئىدۇق. مانا قىسقا ۋاقىت ئىچىدە ئۇلارنىڭ يەتتە سەككىزىدىن ئايرىلىپتىمىز. بۇ ئەھۋال ئارىمىزدا ژۈرگەن ئاكىلارنى تېخىمۇ ئىززەتلەپ، ئۇلارنىڭ ھايات يولىنى ياش ئەۋلاتقا تونۇشتۇرۇش ۋەزىپىسىنى ۋۇكلەيدۇ. شۇ تۈپەيلى يۇرتىمىزنىڭ ھۆرمەتلىك ئاق ساقاللىرى شەھىرىمىزدە ئۇ ئا ت نى بىرىنچىلەردىن بولۇپ قۇرغان ۋە ئۇنىڭ ئاكتىۋ ئەزالىرى ئۆتموشتە قىلغان خىزمەتلىرىنى زادىلا دالۋا قىلمايدىغان ئىنتايىن كەمتار ئاكىلاردىن ئىككىسى بىلەن سۆزلەشتىم.

غازى ئاكا ئىسمائىلوۋ 1926ـ ژىلى غۇلجا ئايدۇڭدە دېھقان ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. باشلانغۇچ مەكتەپ ۋە گىمنازىيەنى تۈگۈتۈپ ئاۋۋال خۇدايار يۈزىدە، كېيىن ئايدۇڭ مەكتۇۋىدە مۇئەللىم بولۇپ ئىشلەۋاتقىنىدا ئىنقىلاپ پارتلاپ غۇلجىدا شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتى قۇرۇلدى. 1945ـ ژىلى 13ـ يانۋار كۈنى سەھەردە غۇلجا لەگىشاك ۋە ھەرەمباغلارغا قېچىپ كىرىۋالغان گومىنداڭ ئەسكەرلىرىنى سۈرۈپ چىقىرىش ئۈچۈن شىددەتلىك ھۇجۇم باشلىنىدۇ. «مەن ئۇ جەڭلەردە پارتىزانلار قاتارىدا قاتناشقان، ـ دەپ ئەسلەيدۇ غازى ئاكا، ـ بىزدە 10، 15 كىشىدە بىر مىلتىق بولۇپ، قالغانلىرىمىز كالتەك ـ توقماقلار بىلەن قوراللانغان ئىدۇق. مىللىي جەڭچىلىرىمىز بىلەن چىش تىرنىغىچە قوراللانغان خىتايلارنى يامغۇردەك يېغىۋاتقان پۇلېميوت ئوقلىرىغا قارىماستىن. ئۇرا! ئاللاھۇ ئەكبەر! سادالىرى ئاستىدا ئاستىدا كوچىمۇ- كوچا قوغلاپ سۈرۈپ چىقىرىپ كەچقۇرۇنلىغى ئۇلارنىڭ ئەل خىرقى ئۆگىسى لەگىشاك بۇدخانىسىغا بېسىپ كىردۇق. جىنىدىن ئۈمۈتىنى ئۈزگەن خىتاي ۋەھشىلىرى ئۈز بالا ـ چاقىلىرىنى ئەيزە تىقىپ ئولتۇرۇپ، خەلقىمىزنى بۇلاپ ـ تالاپ تاپقان تاغار ـ تاغار پۇللىرىنى كۆيدۈرىشىۋاتقانىكەن، ئۇلارنى ئەسىرگە ئېلىپ قايتتۇق.

ھەرەمباغدا قىسقا مۇددەتلىك كۇرسدا ئوقۇپ مىناميوت ئاۋۇدچىگى بولۇپ چىققان غازى يېڭى تەشكىللەنگەن زاپاس پولك (كېيىن ئازات ئىشانلىق ئىككىنچى پولك) تەركىۋىدە جەڭ، باجاگخۇدىكى قانلىق جەڭلەرگە قاتنىشىپ شىخو، يەنىسخەيلەرگە بېرىپ توختايدۇ. بىتىم ئىمزالانغاندىن كېيىن پولك غۇلجىغا قايتۇرۇلۇپ پىيادا ژۈرۈش بىلەن 17 كۈندە غۇلجىغا يېتىپ كېلىدۇ. شۇندىن كېيىن ئۇ غۇلجا ئائېرودرومىدا ھەربىي خوجىلىق بۇلۇم، تەمىنات بۇلۇم، ئەسكەر قوبۇل قىلىش بۇلۇملىرىدە ئىشلەپ مىللىي ئارمىيە پودپورۇچچىكى ئۇنۋاندا 1950ـ ژىلى ئۈرۈمچىگە سىياسىي كۇرسقا ئەۋەتىلدى. 51ـ ژىلى كۇرسنى تۈگۈتۈپ ئاقسۇدىكى 37ـ ئاتلىق پولكتا سىياسىي بۆلۈم باشلىغى بولۇپ تايىنلىنىدۇ.

خىتاي ئازاتلىق ئارمىيەسىنىڭ 5ـ كورپۇسى تەركىۋىگە كىرگۈزىلگەن ئىمنۇۋ قوماندانلىغىدىكى دىۋىزىيەنىڭ ئۈچ پولكى قەشقەر، ئاقسۇلارغا جايلاشقان ئىدى. بۇ مىللىي قوشۇنلار بوز يەر ئېچىش. ئۇستەڭ قېزىش. ھەر كۈنى كەچتە «سىياسىي ئوگۇنۇش». بىلەن شۇغۇللىنىپ بارا ـ بارا دېھقان قوشۇنغا ئايلاندى. «پولك كوماندىرى مىللىي بولسىمۇ كومىسسارى خىتاي، شتاب باشلىغى خىتاي. سىياسىي بۆلۈم باشلىغى مەن بولغان بىلەن سىياسىي بۆلۈم تەركىۋىدىكى بۇلۇمچىلەرنىڭ باشلىقلىرىنىڭ ھەممىسىلا خىتايلار ئىدى. شۇنداقلا ئىچكىرىدىن ئارقا ـ ئارقىدىن ئۇزۇلمەي چىقىۋاتقان ئىنستروكتورلار، تەرجىمانلار ۋە ئۇلارنىڭ خوتۇن ـ باللىرى، توققانلىرى بولۇپ كۆپىيىۋەردى. مىللىي ئوفىتسىر جەڭچىلەر بولسا، «كەسىپ ئالماشتۇرۇش. ئۆيگە قايتۇرۇش» دېگەن باھانىلار بىلەن قىسقىراپ ئىككى ژىلدىن كېيىن قەشقەردە بىرلا پولك قالدۇق. ئاقۋەت ياخشى بولمايدىغانلىغىغا كۆزۈم يېتىپ 1955ـ ژىلى ئائىلەم بىلەن سوۋېتكە چىقىپ كەتتۇق» ـ دەپ ھەسرەت بىلەن سۆزىنى ئاياقلاشتۇردى غازى ئاكا. ئۇ بۇ ياقىقا كېلىپ، قارا بالتىدىكى «ئىلىنچ» نامىدىكى كولخوزغا ئورۇنلىشىپ، ئاددىي دېھقان بولۇپ ئىشلەپ 1986ـ ژىلى پېنسىيەگە چىقتى. ھازىر كۆيلىگەن بالا ۋە نەۋرىلىرى ئىززىتىدە خاتىرجەم تۇرمۇش كەچۈرۈۋاتقان بولسىمۇ، ۋەتەن ھەسرىتىدە كۆيۈپ ئۆتمەكتە.

ئىككىنچى سۆھبەتدىشىم ئوسمان ھاجى ئاكا قاسىمۇۋ بولۇپ، ئۇنىڭ ھايات يولى تېخىمۇ مۇرەككەپ ئىكەن. ئۇ ئالمۇتىدا تۇغۇلغان بولسىمۇ، 3 ياش ۋاقتىدا ئائىلىسى غۇلجىغا كۆچۈپ بېرىپ دۆڭمەھەللىگە ئورۇنلىشىدۇ. ئۇ غۇلجىدا 6ـ سىنىپنى تۈگەتكەن ژىلى مىللىي ئىنقىلاپ باشلىنىپ كېتىدۇ. ئۇ ئۆز تەگتۇشلىرى بىلەن پىدائىي بولۇپ يېزىلىدۇ. 1945ـ ژىلى فېۋرال ئېيىدا پىدائىلار ئىچىدىن بىر قىسىم ياشلارنى تاللاپ ساي بويىدا ئېچىلغان داۋالاش سانىتارلىق كۇرسىغا ئەۋەتىدۇ. ئالتە ئايلىق كۇرسنى تۈگەتكەنلەرنى ھەربىي تەلىم ـ تەربىيەدىن ئۆتكۈزۈپ، پراپورشىك ئۇنۋانىنى بەرگەن ياشلاردىن ئوسمانجان، مەھەممەدى، ئۆمەرنىياز قاتارلىق ئۈچىنى توقۇزتارا مىرزا قازاق ئاتلىق پولكىغا سانچاستقا ئەۋەتىدۇ. مانا شۇ كۈندىن باشلاپ ئوسمان ئاكىنىڭ ھەربىي يولى باشلىنىپ كەتتى. ئۇ پولكنىڭ ئالدىنقى سەپ قىسىملىرى بىلەن ئىلقا، سۇيىتاي داۋىنى ئارقىلىق باجاگخو، جىڭلارغا چۈشۈپ، قالغان قاتقان خىتاي ئەسكەرلىرىنى يوقۇتۇپ شىخوغا بارىدۇ. بۇ ۋاقىتتا مىللىي ئارمىيە قىسىملىرى شىخو ئۈچۈن قاتتىق جەڭلەرنى قىلىۋاتاتتى. پولك ئۇلارغا كېلىپ قوشۇلىدۇ. شىخو ئازات بولغاندىن كېيىن شىخەنزىگە بېرىپ ئورۇنلىشىدۇ. مانا شۇ ماناس بويىدا مىللىي ئارمىيەمىز بۇيرۇق كۈتۈپ توختاپ قالغان ئىدى. پولكنىڭ بىر دىۋىزىئونى شىخەنزىنىڭ ژىۋقۇرىسىدىكى تاغ ئىچىدە ئىدى. ھەر قېتىم ئۇلارغا بېرىش ئۈچۈن ماناس بويىغا ـ سايغا چۈشۈپ تاغ قىرىنى ئايلىنىپ ئۆتۈشكە توغرا كېلەتتى. دەريانىڭ ئۇ قىرىدىكى خىتايلار بىلەن قاتتىق ئوت ئېچىپ جەڭ قىلىپ ئۆتەتتى. بىر قېتىم شۇ يەردىن ئۆتىۋاتقىنىدا يامپىشىدىن ئوق تېگىپ ياردار بولىدۇ. بىتىمدىن كېيىن پولك ساۋەن گارنىزۇنىغا بېرىپ ئورۇنلاشتى.

«1950ـ ژىلدىن 53ـ ژىلغىچە غۇلجا تېببىي مەكتەپنى ئوقۇپ پوتىرىپ فېلدشېرلىق دىپلومنى ئالدىم. ۋە ئىلقا چارۋۇ باتاليونىغا سانچاست باشلىغى بولۇپ ئەۋەتىلدىم. بۇ ۋاقىتتا بۇ باتاليوننى ئىشلەپ چىقىرىش قۇرۇلۇش ئارمىيە قارمىغىدىكى 4ـ دىۋىزىيەگە ئۆتكۈزۈۋەتكەن ئىكەن. 1958ـ ژىلى «ئىستىل تۈزۈتۈش» باشلانغاندا كورەش ئوبيېكتى بولدۇم. بىر نەچچە ئاي «يەرلىك مىللەتچى»، «ئوكچى» دەپ كورەش قىلىپ 1959ـ ژىلى فېۋرالدا 4ـ دىۋىزىيە تۈرمىسىگە تاشلاندىم. 6 ئاي قولۇمدا كويزا، پۇتۇمدا كىشەن ياڭغۇز قاماقتا ياتتىم، ـ دەپ سۆھبىتىمىزنى داۋاملاشتۇردى ئوسمانجان ئاكا، ـ ئەندى «مىللەتچى» «ئوكچى» دېگەن ئەيىپلەر بۇ ياقتا قېلىپ «مىللىي ئىنقىلاپتا قانچە خىتاي ئۆلتەردىڭ؟» دەپ قىينىدى. باتاليونغا ئىچكىرىدىن كۆيلەپ خىتايلار كېلىشقا باشلىغان ئىدى. شۇلاردىن بىر ـ ئىككىسى گۆشنى جىق يەۋېلىپ ئىچى سۈرۈگى ئاغرىغى بىلەن ئاغرىغان ئىدى. ئۇلارنى مەن دەرھال گوسپىتالغا يوللىغان بولساممۇ. ئۇ يەردە ئۆلگەن ئىكەن. شۇلارنى سەن ئۆلتەردىڭ دېگەن تۆھمەتلەرنى تېڭىشتى. ئىككى ژىللىق تۈرمە ئازاۋىدىن كېيىن 6 ژىلغا كېسىپ توقۇزتارا لاۋگەيدىگە ئەۋەتتى. ئايالىم ژۇگرەپ ژۈرۈپ سوۋېتكە كېتىش رەسمىيىتىنى ئوتەپ 1962ـ ژىلى تۈرمىدىن بوشىنىپ بۇ ياققا قايتىپ چىقتۇق» ـ دەپ سەرگۈزەشتىنى يەكۈنلىدى.

جامبۇل ئوبلوسىدىكى ئامانگېلدى نامىدىكى كولخوزدا 4 ژىل فېلدشېر ـ ئاكۇشېرلىق پۇنكتىنىڭ باشلىغى بولۇپ ئىشلىگەندىن كېيىن قارا بالتىغا كۆچۈپ كېلىپ قۇرۇلۇشلاردا، ئاش ـ تاماق ئورۇنلىرىدا ئىشلەپ 4 ئوغۇل، بىر قىزنى چوڭ قىلىپ 1997ـ ژىلى پېنسىيەگە چىققان ئوسمان ھاجىم ئەۋرىلىرى بىلەن بەختلىك ياشىماقتا.

ـ شۇ ئۇزۇن ژىللىق مۇرەككەپ ھاياتىڭىزدىن چىقارغان خۇلاسىڭىز قانداق، ـ دېگەن سوئالىمغا ئۇ ئويلىنىپ بىر پەس تۇردىدە:

ـ بىز ئۇيغۇرلار بەك گول، ساددە خەلق ئىكەنمىز. تارىخىمىزدا نەچچە يۈز قېتىم قانلىق كۈرەشلەرنى قىلساقمۇ ئوگايلا بىرلىرىگە ئىشىنىپ كېتىپ، تەقدىرىمىزنى باشقىلارنىڭ قولىغا تۇتقۇزۇپ قويىدىكەنمىز. مىللىي ئىنقىلاپنى قۇرۇق قول دېگىدەك باشلاپ، ئۈرۈمچى بوسۇغۇسىغا بارغان 30 مىڭغا يېقىن مۇنتىزىم ئارمىيەگە ئېگە بولۇپ تۇرۇپ بىتىمگە قول قويدۇق. بوپتۇ، ئۇنىغۇ كۈچلۈك سىرتقى قوللار مەجبۇر قىلدى دەيلۇق، خىتايلار كېلىپ ھەر تۈرلۈك «ھەرىكەتلەرنى» قوزغاپ، ئارمىيەمىزنى يوقىتىشقا باشلىسا، ئاتاغلىق كىشىلىرىمىزنى «ئەكسىل ئىنقىلاپچى» دەپ ھەر خىل بوھتانلار بىلەن يوق قىلسا، سۈكۈت ساقلاپ، ياكى ئۇلارنىڭ ئەيرەگىلىرىگە ئويناپ، ئۇنىڭغا يول قويدۇق. ئەلۋەتتە بۇ خاتالىقلارنى ئەۋلاتلار تەكرارلىماس. بىراق ھازىرمۇ دۈشمەنلىرىمىزنىڭ ھىيلە ـ مىكىرلىرىنى چۈشەنمەستىن بىر ـ بىرىمىزنى كۈچلاپ، ئىنقىلاۋىي روھتىكى ئادەملەرگە پىتنە- پاسات تۆھمەتلەرنى قىلىۋاتقانلارنى كۆرۈپ غەزىۋىم قايىنايدۇ...» ـ دەپ سۆزىنى ئاياقلاشتۇردى ئوسمانجان ھاجى ئاكا.

تەلئەت باقى

ЧОЛПАНЛАР ШӘҖӘРИСИ

СЕҺИР ПӘРИСИ

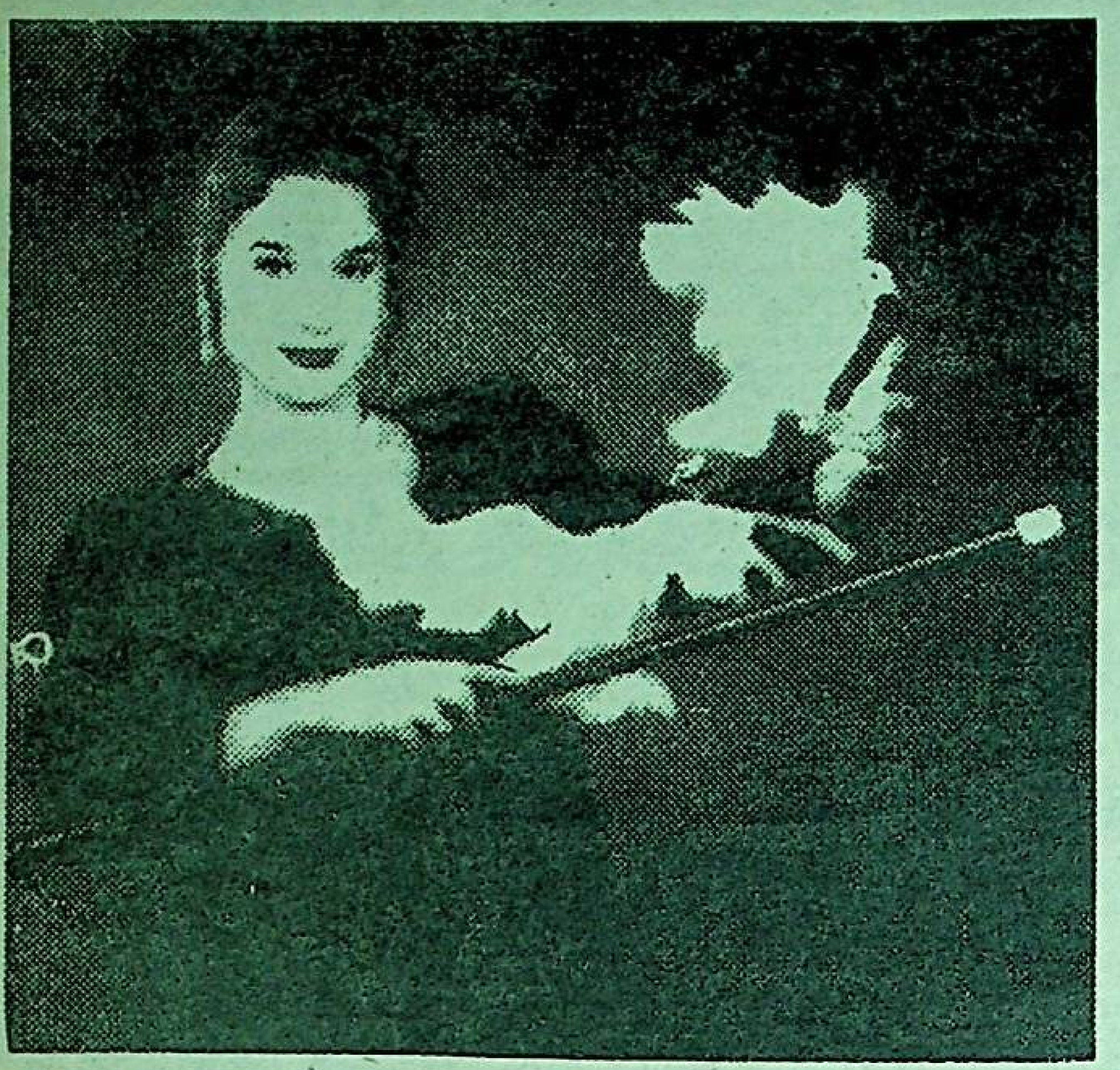

Әҗайип жуқури маһарәткә егә бу циркчи - сеһиргәр қиз 1997-жили Америкиниң Нью-Йорк шәһиридә өткүзүлгән 69-нөвәтлик Хәлиқ ара сеһиргәрлик саһасидики есил номерлар мусабиқисида өзиниң қалтис нәтиҗиси билән уйғур хәлқини, уйғур сәнъитини дунияға техиму тонутти.

30 нәччә дөләттин кәлгән сирлиқ кәсип әһли, миңлиған тамашибин билән лиқ толған зал. Учисиға Хотән әтлисидин яришимлиқ узун көйнәк; бешиға чирайлиқ чимән допа кийгән җәзбидар уйғур қизи Рошәнгүл Әбәйдулла өткүр көзлирини йерим жумған һалда Тәңридин өзигә күч-қуват, ғәйрәт-җасарәт ата қилинишини тиләп, аста шивирлимақта. Униң йенида шу тапта униңға илһам беридиған нә бирәр вәтәндаш кәсипдиши, нә бирәр тонуш чирай йоқ еди. Хитайниң дөләт байриғи қешида пәқәт бир қиз - чимән допилиқ бир уйғур қизи, униң һәмрайи 12 қап рәңлик карта. Америка асминида туюқсиз чақни-ған бу юлтуз кишиниң жүрәк таримни чекидиған уйғур музикиси садаси ичидә яп-йешил сәһнә кийими кийгән рәңдар тоздак ләрзан уйғур уссули билән сәһнидә пәйда болди. Адәм парчилаш үскүнилирини иштирип, кәптәр қондиридиған таяқларни елип, җиддий сәһнигә чиқидиған сеһиргәрләр бу "уссулчи қиз"ға қарап әҗәпләнди. Һәйранлиққа толған көзләр тозғақтәк учуп чүшиватқан картиларға қарап үлгирәлмиди. Бу қиз уссул ойнаватамду, яки вужудидин қарта чиқириватамду?! Әйнәктәк кәң сәһнә бирдәмдила картиқа тошуп кәтти. Тиңирқап қалған тамашибинлар есини жиққичә, оң қолини қарта булиғи-атәш көксигә қоюп иллиқ салам қилған уйғур қизи Рошәнгүл сәһнидин айрилди. Гүлдарас алқиш садалири, һаяҗанлиқ қиқас чоқанлар Рошәнгүл Әбәйдуллани сәһнигә үч қетим елип чиқти. Хәлиқ ара сеһиргәрләр җәмийитиниң рәиси Бир. Биргроам әпәнди Рошәнгүлгә әң алий мукапат буюмини, униң дуниядики әң мәшһур он сеһиргәр артистниң йәттинчиси болғанлиғи тоғрисидики гуванамини бәргәндә, қәдими иппәк йоли, Тәңри теғиниң гүл-гүлистанлиқ етәклири зил-зилигә кәлди. У бизниң қизимиз, уйғур хәлқиниң қизи. У мошу зиминда туғулған, мошу зиминда өскән, у өзиниң җапалиқ әҗри, өчмәс тарихий төһписи арқилиқ ана зиминниң чәксиз иллиқ меһришәпқитигә җавап қайтурди. Жутимизни, Хәлқимизни, сәнъитимизни, маһаритимизни дунияға тонутти.

1967-жили уйғур мәдәнийитиниң алтун бөшиги Қәшқәрдә омақ бир қиз дунияға кәлди. Түмән дәриясиниң әлвәк сүйини ичип, мунбәт тупрақ, кучиғида өсүватқан 8 яшлиқ Рошәнгүл 1976-жили Шинҗаң-Уйғур автоном районлуқ цирк өмигигә таллап елип келингән...

Рошәнгүл Әбәйдулла өз кәспидә қазанған зор нәтиҗә, шан шеһрити билән 1991-жили "Дөләтлик 1-дәриҗилик артист" кәспи унваниға. 1991-жили 5-айда, Вухәндә өткүзүлгән мәмликәтлик 3-нөвәтлик цирк мусабиқисиниң әң алий мукапати - "Алтун шир" мукапатиға, мәмликәт бойичә "Алаһидә сеһиргәрлик мукапати"ға вә шундин кейин илгири кейин болуп ШУАР Хәлиқ һөкүмити тәрипидин "Мунәввәр кәспий-техника хадими". ШУАР бойичә "Илғар хизмәтчи" дегән шәрәпләргә, "Шинҗаңни ечиш-гүлләндүрүш медали"ға, "Гәвдилик төһписи бар яш, оттура яш мутәхәссис" дегән намға, "1-май әмгәк медали"ға, Дөләт Кеңишиниң алаһидә тәминатиға еришти. У өзиниң адәмни таң қалдуридиған қарта учуруш маһаритини мәмликәт ичидила әмәс, Ливия, Греция, Польша, Мальта, Югославия, сабиқ Совет Иттипақиниң җумһурийәтлири, Япония, Тайланд, Малайзия қатарлиқ дөләтләрдиму кәйни-кәйнидин көрситип уйғур сеһиргәрлик сәнъитиниң бу өзгичә һәм йеңи шәкли арқилиқ дуния җамаәтчилигиниң қәлб алимигә әқил-парасәтлик, сәнъәт хумар, иҗадкар уйғур хәлқиниң жиқилмас образини тиклиди.

"Шинҗаң мәдәнийити" журнилидин елинди.

ئەۋلاد كۆزنىكى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

پىكىر ۋە مۇلاھىزىلەر

گېزىت ھەققىدە كۆز قاراشلىرىم

مەن. مېھرىبان ۋە رەھىمدىل ئاللاھنىڭ نامى بىلەن سۆزىمنى گېزىتتىن باشلاپ. گېزىت ھەققىدە ئۆزەمنىڭ ئويلىغان بەزى بىر شەخسى ئويلىرىمنى. كۆز قاراشلىرىمنى. مۇلاھىزىلىرىمنى پىكىر تەرىقىسىدە ئوتتۇرىغا قويۇپ ئۆتمەكچىمەن. مابادا پىكىرلىرىمدە كامچىلىق. خاتالىقلار بولسا ھۆرمەتلىك گېزىتخانىلارنىڭ ئەپۇ ئېيتىشلىرىنى تۆۋەنچىلىك بىلەن سورايمەن. بىنۇقسان ۋە يېڭىلمەس پەقەت ياراتقۇچى ئاللاھتۇر!

گېزىت مەتبۇئاتلارنىڭ ئىچىدە دۇنيادا ئەڭ كۆپ تىراژلار بىلەن تارقىلىدىغان. ئادەملەر ئىچىگە چاپسان تاراپ. چاپسان يېتىدىغان ۋاقىتلىق مەتبۇئات ھېساپلىنىدۇ. دۇنيانىڭ ھەممىلا يېرىدە گېزىتكە بولغان تەلەپ ۋە ئېھتىياج بەكمۇ ژۇقۇرى. تارىختىن بۇيان ھەر قانداق بىر تەشكىلات ئۆزىنىڭ پائالىيەتلىرىنى گېزىتتىن باشلاپ ئېلىپ بارغان. دۇنيادىكى ئەڭ مەشھۇر يازغۇچى شائىرلارنىڭ. ئەدىپلەرنىڭ دەسلەپكى ئىجادى مەكتۇۋى گېزىت بولغان. گېزىت بوسۇغىسىنى ئاتلاپ ئۆتمىگەن يازغۇچى شائىرلار ئاز بولسا كېرەك. جاھانغا مەشھۇر قىرغىزستان خەلق يازغۇچىسى چىڭگىز ئايتماتوۋ موسكۋادىكى «ماكسىم گوركىي» نامىدىكى تىل - ئەدەبىيات ئۇنىۋېرسىتېتىنى تۈگۈتۈپ «ئىزۋېستىيا» گېزىتىدە مۇخبىر بولۇپ ئىشلىگەن. ئۇنىڭ دەسلەپكى ھېكايىلىرى ئەنە شۇ گېزىتتە يورۇق كۆرگەن. ئىبراھىم مۇتىئىي. ئابدۇرېھىم ئۆتكۈرگە ئوخشاش ئاتاقلىق ئۇيغۇر ئالىم. يازغۇچىلىرى بىر زامانلاردا ۋەتىنىمىز ئۇيغۇرستاندا «ئالتاي». «ئەرك» گېزىتلىرىنى چىقىرىپ. ئۆز ئالدىغا سىياسىي پائالىيەتلەر ئېلىپ بارغان. تالانتلىق شائىرىمىز ل. مۇتەللىپ ئاقسۇدا ۋىلايەتلىك «ئاقسۇ گېزىتىدە» ئىشلەپ ژۈرۈپ «جەنۇپ شامىلى» ناملىق مەخسۇس ئەدەبىيات بېتى ئاچقان. ئوتتۇرا ئاسىيادە ئىستىقامەت قىلىۋاتقان ئۇيغۇرلارنىڭ ئۆز ۋاقتىدا يېگانە گېزىتلىرى بولغان «ئۇيغۇر ئاۋازى» بىلەن «يېڭى ھايات» ئوتتۇرا ئاسىيادىكى ئۇيغۇر يازغۇچى شائىرلىرىنىڭ بىردىن - بىر ھەم ژۇرنالىستىكا ھەم بەدىئىي ئىجادىيەت مەكتۇۋى بولۇپ قالغان. بۇ مەكتەپ ئۆزۈندىن بۇيان ئۇلارنىڭ دائىملىق ۋە تۇراقلىق لا - باراتورىيەسىگە ئايلىنىپ كەتكەن. مەزكۇر گېزىتلەردىن ئۈچۈم بولۇپ بەدىئىي ئەدەبىيات ئاسمىنىدا پەرۋاز قىلغان يازغۇچى شائىرلار ئاز ئەمەس. مېنىڭ ئەسلى ساۋادىم گېزىتتە چىقىپ، ئانا تىلىم گېزىتتە قېلىپلاشقان. ئاڭلىق ھاياتىم گېزىتتە باشلانغان. ۋەتەننى، مىللەتنى چىن دىلدىن سۆيۈشنى، دوست كىم، دۈشمەن كىم ئاجرىتىشنى، دۈشمەنگە نەپرەت بىلەن قاراشنى ماڭا گېزىت ئۆگەتكەن. گېزىت ھاياتقا كۆزۈمنى ئاچقان. قىسقىسى، گېزىتخاندا ئابدۇرېھىم ئۆتكۈرگە ئوخشاش ھەقىقى ۋەتەنپەرۋەر، مىللەتپەرۋەر بۈيۈك ئىنسان قولىدا تەربىيەلەنگەن مەن. بۇنىڭ ئۈچۈن مەرھۇم ئۆتكۈر ئەپەندىمدىن ئىككى دۇنيا مىننەتدارمەن. شۇڭلاشقا گېزىتنى چىن دىلىمدىن سۆيىمەن ۋە گېزىتتە ئىشلىگۈچىلەرنى بەك ھۆرمەتلەيمەن.

گېزىت. ھەممىگە مەلۇم بولغىنىدەك. ئالەمدە بولىۋاتقان كۈندىلىك ۋاقىئەلەرنى. ھاياتتىكى يېڭىلىقلارنى تېز يەتكۈزۈپ. ئادەملەر ئېڭىغا چاپسان تەسىر ئەتكۈچى. ئىنساننىڭ مەنىۋىي دۇنياسىنى ئۆزگەرتىپ. يېڭىلىغۇچى. قاراڭغۇ دىلغا مەرىپەت چىرىغىنى ياققۇچى، ئەڭ ئۆتكۈر. ھازىر جاۋاپ تەشۋىقات قورالىنىڭ بىرىسى.

شۇڭلاشقا سىز ئادەتتە ئىشتىن ھېرىپ - ئېچىپ ئۆيۈڭىزگە كەلگىنىڭىزدە. ھېچ نېمىگە قارىماستىن. ئالدى بىلەن پوچتىچى تاشلاپ كەتكەن گېزىتنى قولىڭىزغا ئالىسىز. بەتلىرىگە نەزەر تاشلاپ. بىر قۇر ئوقۇپ چىقىپ ئۆزىڭىزنى بىر ئاز ئارام ئالغاندەك يەڭگىل ھېس قىلىسىز. ئاندىن ئايالىڭىز دەستىرخانغا كەلتۈرگەن تائامغا قارايسىز. ياكى ئۇنىڭ ئەكسىچە تائامدىن كېيىن گېزىت ئوقۇپ ئارام ئالىسىز. بۇ گېزىت ئوقۇپ ئادەتلەنگەن ئائىلىدە بولۇپ تۇرىدىغان ئادەتتىكى ھالەت. گېزىت ئوقۇپ ئۆگەنگەن ئادەم. گېزىتسىز ئۆزىنى قانداقتۇر مۇھىم بىر نېمىسىنى يوقۇتۇپ قويغاندەك بىئارام ھېس قىلىدۇ.

گېزىتلەرنىڭ تۈرلىرى ناھايىتى كۆپ. دۆلەت خىراجىتى بىلەن چىقىۋاتقان پارتىيە ياكى تەشكىلاتلارنىڭ نەشىر ئەپكارى خۇسۇسى گېزىتلەر ۋە باشقىلار...

بىشكېكتە ئۇيغۇر تىلدا «ئىتتىپاق». «ۋىژدان ئاۋازى» گېزىتلىرى چىقىدۇ. ھەر ئىككى گېزىتنىڭ ئۆزىگە خاس پەيدا بولۇش تارىخى بار. «ئىتتىپاق» گېزىتى ئۇيغۇرلارنىڭ مەدەنىي مەركىزى «ئىتتىپاق» جەمىيىتىنىڭ قۇرۇلىشى بىلەن مەيدانغا كەلگەن بولسا، «ۋىژدان ئاۋازى» مۇستەقىل قىرغىزستان جۇمھۇرىيىتىدە جەمىيەتنىڭ بارلىق تارماقلىرى بويىچە خۇسۇسلاشتۇرۇش ھەرىكىتى باشلانغاندا خۇسۇسى گېزىت بولۇپ مەيدانغا چىقتى. دېمەك. «ۋىژدان ئاۋازى» دۆلەتنىڭ پۈتۈن مەملىكەت ئەھمىيىتىگە ئېگە، ئىسلاھات سىياسىتىگە ماسلاشقان ھالدا پەيدا بولدى. دۆلەتنىڭ قانۇن ئورنى گېزىتنى رەسمى ئېتىراپ قىلىپ ئەنگە ئالدى.

دېمەك، ئوتتۇرا ئاسىيا ئۇيغۇرلىرىنىڭ تارىخىدا بىرىنچى قېتىم ئەركىن گېزىت پەيدا بولۇپ، مىللەت بىلەن دىدارلاشتى. گېزىت چىقىشقا باشلىغاندىن تارتىپ، تا بۈگۈنگىچە ئۆز سەھىپىلىرىدە ئانا ۋەتىنىمىزنىڭ قايغۇ ھەسرەتلىرىنى، مىللەتنىڭ چېكىۋاتقان ئازاپ ئوقۇبەتلىرىنى، قەھرىمان ئوغۇل - قىزلىرىمىزنىڭ، ۋەتەننىڭ مۇستەقىللىقى. ئازاتلىقى، مىللەتنىڭ ئۆز تەقدىرىنى ئۆزى ھەل قىلىش ھوقۇقى، ئەركىنلىكى ئۈچۈن ئېلىپ بارغان ۋەتەنپەرۋەرلىك، قەھرىمانلىق كۆرەشلىرىنى ئۆزمەستىن يورۇتۇپ تۇردى. بولۇپمۇ، 1997 ـ ژىلى ئۈرۈمچى، غۇلجا شەھەرلىرىدە قوزغالغان خىتاي مەمۇرلىرىنىڭ زۇلۇمىغا قارشى نارازىلىقلار. بۇنىڭغا قارشى خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ قوللانغان ۋەھشىيلىكلىرىنى پاش قىلىپ، كەڭ جامائەتچىلىككە ئاگلاتتى. جامائەتچىلىكنى ئويۇشتۇرۇپ. خىتاي ئەلچىخانىسى ئالدىدا نارازىلىق نامايىشلىرىنى ئۆتكەزدى.

شۇنداق قىلىپ «ۋىژدان ئاۋازى» خۇسۇسلاشقان ئەركىن گېزىت بولۇش بىلەن ئۇيغۇرلارنىڭ ۋەتەن داۋاسىنى قىلىدىغان سىياسىي مىنبىرىگە ئايلىنىپ قالدى. گېزىت ئۆزىنىڭ ئاكتىپ سىياسىي پائالىيەتلىرى ئارقىلىق كەڭ خەلق ئاممىسىنىڭ قىزغىن ھىمايىسىگە. قوللاپ - قۇۋۋەتلىشىگە ئېگە بولدى. گېزىتنى ئالقىشلاپ جاي - جايلاردىن، ھەتتا چەتئەللەردىكى ۋەتەنداشلاردىن تەبرىك خەتلەر كەلدى. ھازىر قىرغىزستان رادىئوسىنىڭ ئۇيغۇرچە ئاڭلىتىش بۆلۈمى «ۋىژدان ئاۋازى» دىن بەزى خەۋەر - ماقالىلارنى ئېلىپ ئېفىردە ئاڭلاتماقتا.

گېزىت چىقىرىشنىڭ، گېزىتتە ئىشلەشنىڭ قانچىلىك قىيىن ئىكەنلىكىنى پەقەت گېزىتتە ئىشلىگەن ئادەمنىڭ ئۆزى بىلىدۇ. ماتېرىئال ژىغىش. توپلاش. رەتلەش. تەييارلاش. كۆچۈرۈپ چىقىش. تەھرىرلەش. كوررېكتورلۇق. كومپيۇتورلۇق. تەييارلانغان ماتېرىئاللارنى بەتلەرگە جايلاشتۇرۇش. بەت ياساش، بەتلەرنى بېزەش قاتارلىق بىر نەچچە جەريانلاردىن ئۆتكەندىن كېيىن. ئاندىن گېزىت تەييار بولىدۇ. بۇلارنىڭ ھەممىسى نۇرغۇن ئەقلى - ئەمگەكنى. تېخنىكىلىق مۇتەخەسسىسلىكنى. بىر جايدا ئولتۇرۇپ. چىدامىلىق بىلەن ئىشلەشنى. ئىزدىنىشنى تەلەپ قىلىدۇ. بۇنى گېزىتخانىلار، گېزىتنى سېتىۋالغۇچىلار چۈشەنسە نۇر ئۈستىگە نۇر بولاتتى.

ئۇتمۇشنى بىلمەي، ئۇتمۇش ھەققىدە مەلۇم خۇلاسىگە كەلمەي تۇرۇپ، كېلەچەكنى كۆرگىلى، كېلەچەككە يول ئاچقىلى ۋە كېلەچەككە توغرا يول تاپقىلى بولمايدۇ. مىللەتنىڭ پاجىئەسى شۇنىڭدىن باشلىنىدۇ. «ئۇيغۇرلار تارىخى كۆمۈلگەن مىللەت». تارىخى كۆمۈلگەن مىللەتنى ھېچ كىم تونۇمايدۇ. بىلمەيدۇ. تارىخى كۆمۈلگەن مىللەت ئۆزلىگىنى بىلىش ئىمكانىيەتلىرىدىن مەھرۇم بولىدۇ. نادانلىق ۋە جاھالەت قوينىغىدىن چىقالمايدۇ...

ئۆزلىرىنى «ئۇلۇق مىللەت»، «ئاكا مىللەت» دەپ ھېساپلاپ كەلگەنلەر، نەق ئۇيغۇرلارنىڭ تارىخىنى كۆمۈپ. بويىپ. كۆزلىرىگە توپا چېچىپ كەلگەنلەر. ئۇلار ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ يەرلىرىنى زورلۇق بىلەن بېسىۋېلىپ، ئۇلارنىڭ بايلىغى ھېساۋىغا ياشاپ. قانلىرىنى سۈلۈكتەك شوراپ كەلدى ۋە كەلمەكتە. خەلقىمىزنىڭ ئەندىلەردىن كۆزلىرى ئېچىلىپ، ئۇلارنى پاش قىلىشقا باشلىدى. چىن دىلىدىن «ۋەتىنىم»، «مىللىتىم» دېگۈچى ۋەتەنپەرۋەر ئۇيغۇر پەرزەنتلىرىنىڭ جان دىلى بىلەن، چىن ژۈرەكتىن ئەمىلى ئىشقا، كۆرەشكە ئۆتكەنلىكى كىشىنى بەك خۇشال قىلىدۇ. بۇ جەھەتتە مەتبۇئات گېزىت ناھايىتى زور رول ئوينىماقتا. شۇنداق مۇھىم دەۋرى تەقەززاسى مەزگىلىدە مەتبۇئاتنى - گېزىتنى قىسقارتىش، بىرلەشتۈرۈش ئەقىلدىن ئەمەس. قىيىنچىلىقلار ئۆتىدۇ، ھەممە نەرسە ئورنىغا چۈشىدۇ. پەقەت چىدام سەۋرى كېرەك.

ھاياتنىڭ قىزغىنلىغى بىردە ئادەمنى كولدۇرىدىكەن. بىردە خاپا قىلىدىكەن. بىردە بەزلەيدىكەن. ھەممىگە كۆنۈكۈش كېرەك ئىكەن. بىز شەخسنىڭ كىملىگىنى، بولۇپمۇ بۈگۈنكى ۋە زىيەتتە. ئۇنىڭ مىللەتكە يەتكۈزىۋاتقان پايدا - زىيىنى بىلەن ئۆلچەيمىز. ھەقىقەت شۇنداق قۇدرەتلىككى. ئۇنىڭغا ئىختىيارسىز باش ئەگمەي ئىلاجىڭ يوق. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ. دانا خەلقىمىز «ھەق ئېگىلىدۇ - سۇنمايدۇ» دەپ بېكار ئېيتمىغان. ئامما ھەقىقەتنىڭ تەنقىت بىلەن قوش گېزەك ئىكەنلىگىنى ئۇنۇتۇشقا بولمايدۇ. مەن ژۇقۇرىدا ناملىرى زىكىر قىلىنغان ھەر ئىككى گېزىتنىڭ دۇنياغا ئاپىرىدە بولىشىدا ژۇرنالىست مۇزەپپەرخان قۇربانىنىڭ رولىنى قەيت قىلىپ ئۆتمەكچىمەن. ھەر ئىككى گېزىتتە باش مۇھەررىر سۈپىتىدە ئۇنىڭ نامى قالدى. موشۇنىڭ ئۆزى ھەقىقەت.

ئۇ مەلۇم ئىشلارنى قىلدى. قىرغىزستان ئۇيغۇرلىرى «ئىتتىپاق» جەمىيىتىنىڭ دەسلەپكى قۇرۇلىشىغا ئاكتىپ يول باشچىلىق قىلىپ، ئۇنىڭ قىرغىزستان ئۇيغۇرلىرىنىڭ مەدەنىي مەركىزى سۈپىتىدە رەسمى پائالىيەت ئېلىپ بېرىشىغا باشتىن ئاخىرىغىچە كۈچ چىقاردى. ھەر ھالدا بۇ بالا بەزى «داڭلىق» ئاكىلىرىمىزغا قارىغاندا ئاز تولا بولسىمۇ خەلقنىڭ غېمىنى يېدى. «تەييارغا ھەييار» بولمىدى. چاپا - مۇشەققەتلەردىن قاچماي ماڭدى. چاپتى. بۇ يولدا ئاھانەتلەرنى ئاڭلىدى. ھاقارەتلەندى. تىل ئېشىتتى. ھەممىگە چىدىدى. ھاقارەتلەرگە سۈكۈت بىلەن جاۋاپ بەردى. «سەن مېنى تىللىدىڭ» دەپ ئۇلار بىلەن ياقىلاشمىدى. مانا بۇ چىن ھەقىقەت. بۇ ھەقىقەت بەزى ئادەملەرنىڭ كۆڭلىگە ياقمايدىغانلىغىنى سېزىپ تۇرۇپتىمەن. قانداق قىلاي. مەن ھەقىقەتنى يېزىشىم كېرەك. دۇنيادا كىشى كۆڭلىنى ئېلىش. كىشى كۆڭلىنى تېپىش ئادەم بالىسىغا ياخشى كۆرۈنۈشتەك قىيىن سەنئەت يوق ئىكەن. مەن بۇنى يېشىم يەتمىشكە قاراپ كېتىۋاتقاندا سېزىۋاتىمەن.

ھەر ئىككى گېزىت يوقلۇقتىن بارلىققا كەلگەن ئىكەن. بارلىققا كەلتۈرگۈچى ھەققىدە شۇ يەردە توختىتىپ. سۆيۈملۈك شائىرىمىز مەرھۇم ئۆتكۈر ئەپەندىنىڭ خاتىرەمگە يېزىۋالغان بىر كۇپلېت رۇبائىيسىنى كەلتۈرىمەن:

سەن ـ سېنىڭ، «مەن ـ مەن»
لىكىڭگە ھەر بالا كەلسە چىدا.
بەس، سېنىڭ ئىنسانلىغىڭغا
ھېچ ھاقارەت كەلمىسە.
مەن ـ مېنىڭ «مەن ـ مەن»
لىكىمگە ھەر بالا كەلسە چىداي،
رازى مەن ئۆلۈمگىمۇ
ئىنسانلىقىم تاپتالمىسا.

يەنە «ۋىژدان ئاۋازى» گېزىتىنىڭ پائالىيەتلىرى ھەققىدە سۆزلەيدىكەنمىز، گېزىتنىڭ باش مۇھەررىرىنىڭ ئورۇن باسارى رابىيەم ياقۇپ ھەققىدە قىسقىچە توختۇتۇلۇپ ئۆتمەي بولمايدۇ. رابىيەمنىڭ گېزىتتە ئىشلەۋاتقىنىغا ئۇنچە كۆپ ۋاقىت بولمىدى. ئامما ئۇنىڭ قىلىۋاتقان ئىشلىرىغا قاراپ كۆپ ژىللىق، تەجرىبىلىك ژۇرنالىستىكەن دەيسىز. دەر ھەقىقەت شۇنداق. ئۇ ھازىرقى زامان مۇرەككەپ ئەخبارات ۋاستىلىرىدىن بولغان كومپيۇتېر سىستېمىسىنى باشقۇرىدۇ. كومپيۇتېر ئارقىلىق گېزىتكە ماتېرىئاللارنى تەييارلايدۇ. تىرىشچانلىغىدىن بۇ مۇرەككەپ تېخنىكىلىق قىيىن ئىشنى ناھايىتى چاپسان ئېگەللەپ، تېز ۋە ئوڭاي باشقۇرۇپ كېتەلىدى، ژۈكلەنگەن ۋەزىپىنىڭ ھۆددىسىدىن بېمالال چىقالىدى. ئۇ ئۆزلىگىدىن ئىنگلىز تىلىنى، ئەرەپ ھەرىپى ئاساسىدىكى ئۇيغۇر يېزىغىنى ئۆگەندى. «ۋىژدان ئاۋازى»نىڭ 1998 ـ ژىل 31 ـ ئوكتەبىر سانىغا رابىيەمنىڭ گېرمانىيەدە تۇرۇشلۇق ۋەتەندىشىمىز ھۆرمەتلىك ئابدۇجېلىل ئەپەندى بىلەن ئېلېكترونلۇق پوچتا ئارقىلىق ئۆتكۈزگەن «ئىنتېرنېت - دۇنيا ئۇيغۇر ئەخبارات تورى» ناملىق سۆھبىتى بېسىلغان. سۆھبەت بىز ئۈچۈن ھەم قىزىقارلىق، ھەم يېڭىلىق. قىزىقارلىق دېگىنىم، ئىككى ياش كەسىپداشنىڭ ئېلېكترونلۇق سىستېمىلار ئارقىلىق ئىككى قىتئە ئارىسىدا ئۆتكۈزگەن سۆھبىتى بولسا، يېڭىلىق دېگىنىم، يېۋروپىنىڭ قاق ئوتتۇرىسىدا يەنى گېرمانىيەدە شەرقىي تۈركىستان ئىنفورماتسىيون مەركىزىنىڭ قۇرۇلغانلىغى ۋە بۇ مەركەزنىڭ ئىنگلىز، نېمىس، تۈرك، ئۇيغۇر تىللىرىدا ئىنتېرنېتتا ۋەتىنىمىز ئۇيغۇرستاننىڭ دىنى ۋە ئىقتىسادىي ئەھۋالى توغرىسىدا دۇنيا جامائەتچىلىگىگە مەلۇمات بېرىۋاتقانلىغى، بىز مەزكۇر سۆھبەت ئارقىلىق شۇنى چۈشەندۇقكى. چەت ئەللەردىكى ۋەتەنداشلىرىمىز. ۋەتەننىڭ مۇستەقىللىغى. مىللەتنىڭ ئازاتلىغى يولىدا چىن دىلى. ۋىژدانى بىلەن قىيىنچىلىقلارنى يېڭىپ جاپالىق ئەمگەك قىلىۋېتىپتۇ.

مەن بارلىق گېزىتخانىلار نامىدىن ۋە شەخسەن ئۆز نامىمدىن گېزىتلەردە ئىشلەۋاتقان جاپاكەش قەلەمداشلىرىمىزگە چىن ژۈرەكتىن يېڭى ژىللىق ئەڭ سەممىي سالاملىرىمنى يوللاپ. ئۇلارنىڭ، 21 ـ ئەسىرنىڭ ھارپىسى 1999 ـ ژىلى ئېخىمۇ زور ئىجادىي مۇۋاپپەقىيەتلەرگە يېتىشلىرىنى تىلەيمەن.

مانناپ قاسىم
قىرغىزستان. بىشكېك

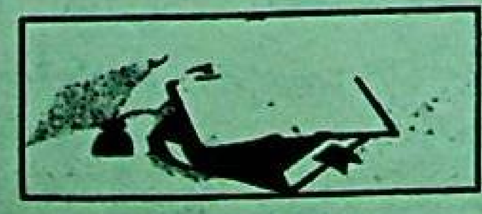

Мюнхен:

ВСЕМИРНАЯ УЙГУРСКАЯ СЕТЬ НОВОСТЕЙ

"Международная Амнистия" - это всемирная организация, способствующая охране прав человека, признанные "Всеобщей Декларацией по правам человека", и других международных норм. В деятельность организации "Международная Амнистия" входит освобождение узников совести; обеспечение политическим узникам беспристрастного и немедленного суда; отменение смертной казни, пыток и других жестоких обращений с заключенными; обеспечение конца политическим убийствам.

"Международная Амнистия" имеет миллионы своих членов и сторонников в 162 странах. "Международная Амнистия" является беспристрастной и независимой от какой-либо страны, политических убеждений и религиозных вероучений организацией. "Международная Амнистия" финансируется в широком масштабе членскими взносами и денежными пожертвованиями со всего мира. Международный Секретариат ее расположен в Лондоне.

УЙГУРЫ, ПРИГОВОРЕННЫЕ К СМЕРТНОЙ КАЗНИ, ПРИЗНАНЫ ОРГАНИЗАЦИЕЙ "МЕЖДУНАРОДНАЯ АМНИСТИЯ" УЗНИКАМИ СОВЕСТИ

По сообщению организации "Международная Амнистия" от 17 января, в минувшем 1998 году в конце октября Народный Суд Илийской префектуры в своем закрытом заседании приговорил Абдусалама Шамшидина, Абдусалама Абдурахмана и других к смертной казни. Они обвиняются в "контрреволюционных" и "вооруженных действиях с целью раскола родины". Среди осужденных были и те, кто был задержан в дни февральских событий 1997 года. О результатах "закрытого суда" родные осужденных остались без ведома.

Несмотря на то, что Абдусалам Шамшидин в январе 1999 года подал апелляционную жалобу в Синьцзянский Высший Суд, он получил отказ по пересмотру приговора.

Организация "Международная Амнистия", признав двух вышеназванных осужденных политическими узниками, начала срочную акцию в их защиту.

Ниже приводятся адреса, куда "Международная Амнистия" призывает всех писать обращения в поддержку двух политических заключенных:

1. Премьер-министру КНР Жу Ронжи:
Premier of the People's Republic of China
ZHU Rongji Zongli
Guowuyuan
9 Xihuangchenggenbeijie
Beijingshi 100032
People's Republic of China
Telexes: 210070 FMPRC CN or 22478 MFERT CN
Telegram: Premier Zhu Rongji, Beijing, China
Salutation: Your Excellency

2. Председателю Всекитайского Высшего суда Шао Ян Юнчану:
President of the Supreme People's Court of the People's Republic of China
XIAO Yang Yuanzhang
Zuigao Renmin Fayuan
27 Dongjiao Min Xiang
Beijingshi 100726
People's Republic of China
Telegram: President of the Supreme People's Court, Beijing, China
Salutation: Dear President

3. Председателю Правительства СУАР Абляту Абдуришиту:
Chairman of the Xinjiang Uighur Autonomous Regional People's Government
ABDULAHAT Abdurixit Zhuxi
Xinjiang Weiwuer Zizhiqu Renmin Zhengfu
2 Zhongshanlu
Wulumuqishi 830041
Xinjiang Weiwuer Zizhiqu
People's Republic of China
Telegram: Chairman of the Regional People's Government, Wulumuqi, Xinjiang
Uighur Autonomous Region, China
Salutation: Dear Chairman

4. Секретарю Компартии СУАР Ван Лечуаню:
Secretary of the Xinjiang Uighur Autonomous Regional Party Committee
WANG Lequan Shuji
Zhonggong Xinjiang Weiwuer Zizhiqu Weiyuanhui
Wulumuqishi
Xinjiang Weiwuer Zizhiqu
People's Republic of China
Telegram: Secretary of the Regional Party Committee, Wulumuqi, Xinjiang Uighur Autonomous Region, China
Salutation: Dear Secretary

СРОЧНАЯ АКЦИЯ "МЕЖДУНАРОДНОЙ АМНИСТИИ"

26 января 1999 года организация "Международная Амнистия" объявила вторую в этом году срочную акцию по защите уйгуров, притесняемых китайскими властями в Уйгурстане (СУАР).

"Международная Амнистия" взяла под свою защиту Абдушукура Нуруллу и Пархата Моллахуна, которые 16 января 1999 года Илийским народным судом были приговорены к смертной казни по политическим мотивам.

"Международная Амнистия" осудила "закрытый суд", нарушивший все международные нормы по правам человека и призывает всех выступить в защиту вышеназванных ребят.

"Международная Амнистия" просит написать письма *(на любом языке)* с требованиями к китайским властям пересмотреть судебные дела А. Нуруллы, 33 лет, педагога по специальности, и Пархата Моллахуна, 35 лет, педагога, и обеспечения им беспристрастного суда.

Ниже приводим ряд адресов, предлагаемых "Международной Амнистией", куда можно адресовать письма:

1. Премьер-министру КНР Жу Ронжи:
President of the Supreme People's Court of the People's Republic of China
XIAO Yang Yuanzhang
Zuigao Renmin Fayuan
27 Dongjiao Min Xiang
Beijingshi 100726
People's Republic of China
Telegram: President of the Supreme People's Court, Beijing, China
Salutation: Dear President

2. Председателю Правительства СУАР Абляту Абдуришиту:
Chairman of the Xinjiang Uighur Autonomous Regional People's Government
ABDULAHAT Abdurixit Zhuxi
Xinjiang Weiwuer Zizhiqu Renmin Zhengfu
2 Zhongshanlu
Wulumuqishi 830041
Xinjiang Weiwuer Zizhiqu
People's Republic of China
Telegram: Chairman of the Regional People's Government, Wulumuqi, Xinjiang Uighur Autonomous Region, China
Salutation: Dear Chairman

3. Секретарю Компартии СУАР Ван Лечуаню:
Secretary of the Xinjiang Uighur Autonomous Regional Party Committee
WANG Lequan Shuji
Zhonggong Xinjiang Weiwuer Zizhiqu Weiyuanhui
Wulumuqishi
Xinjiang Weiwuer Zizhiqu
People's Republic of China
Telegrams: Secretary of the Regional Party Committee, Wulumuqi, Xinjiang Uighur Autonomous Region, China
Salutation: Dear Secretary

مىيۇنخېن: دۇنيا ئۇيغۇر ئەخبارات تورى

1998ـ ژىلنىڭ ئاخىرلىرى ئۇيغۇرستاندا يۈز بەرگەن ۋاقىئەلەر

ئابدۇللا پامىر خەۋىرى:

* * *

1998ـ ژىلى 11ـ ئاينىڭ باشلىرى ئاقسۇ ۋىلايىتى باي ناھىيەسىدىن 38 كىلومېتر ژىراقلىققا جايلاشقان، بېۋاستە ئاۋتونوم رايونلۇق لوگەيگە قاراشلىق چوڭ كۆمۈر كانىدا، تونۇقسىز زەھەرلىك گاز چىقىپ كەتكەن. خىتاي ساقچىلىرى كۆمۈر كانىنىڭ ئاستىدا ئىشلەۋاتقان 62 ئادەمنى قۇتقۇزۇش ئۈياقتا تۇرسۇن، گازنىڭ سىرتقا تارقاپ كېتىشىدىن قورقۇپ، كۆمۈر كانىنىڭ ئىشىگىنى بېكىتىپ تاشلىغان نەتىجىدە ئۇنىڭ ئاستىدىكى 62 ئادەم زەھەرلىنىپ ئۆلگەن.

* * *

1998ـ ژىلى 11ـ ئاينىڭ 13ـ كۈنى قەشقەر ۋىلايىتىدىن تاشقورغانغا كېتىپ بارغان ئاۋتوبۇسنى، تاشقورغان بىلەن بۆلۈڭكۆل ناھىيىسىدىكى بىرىنچى تەكشۈرۈش پونكتىدا تەكشۈرگەندە، ئاۋتوبۇسنىڭ ئىچىدىكى بىر سۇمكىدىن 15 تاپانچە چىققان. يۈنى كۆرگەن ساقچىلار ئاۋتوبۇسدىكى 15 كىشىنى يېشىندۇرۇپ تەكشۈرۈشكە باشلىغاندا ئىككى كىشى يېنىدىن تاپانچە چىقىرىپ، ھەربىي ۋە ساقچىلارنى ئوققا تۇتقان. نەتىجىدە 5 خىتاي ساقچى بىلەن بىر ئۇيغۇر ساقچى ئۆلگەن. ئوق چىقارغۇچىلارنىڭ ئوقى توگىگەندىن كېيىنلا ئۇلار قولغا چوشۇشكە مەجبۇر بولغان.

بۇ ئىككى بالىنىڭ بىرسى خوتەن ۋىلايىتى، قاراقاش ناھىيەسى ياۋا يېزىسىدىن ـ ئابدۇللا ھىممەت، يەنە بىرسى ـ ئاقسۇ ۋىلايىتى كونا شەھەر ناھىيەسى قاراتال يېزىسىدىن ـ ياسىن قارى. ئۇلار ھازىر ئۇرۇمچى شەھەرلىك 1ـ تۈرمىدە.

* * *

1998ـ ژىلى 10ـ ئاينىڭ 20ـ كۈنى ئۇرۇمچى شەھەرلىك خەلق سوت مەھكىمىسى سوت ژىغىنى ئېچىپ 10 ئۇيغۇر پەرزەندىسىگە: «ئەكسىل ئىنقىلاۋىي تەشكىلات گروپپىسىنى قۇرغان»، «قانۇنسىز ھەربىكەت قىلغان»، «كورلىدىكى 29ـ تۈەن ۋاقىئەسىنى پەيدا قىلغان» دېگەن توھمەت بىلەن ئۇلارغا ئۇلۇم جازاسى بېرىپ، ھۆكۈمنى ئىجرا قىلغان. بۇلارنىڭ ئىسىملىرى تۆۋەندىكىچە:

1. تۇرسۇن كېرەم، ئەر، يېشى نامەلۇم، كورلا ۋىلايىتى، بۈگۈر ناھىيە قاراباغ يېزىسىدىن؛
2. غۇلام تاش، ئەر، 24 ياش، چەرچەن ناھىيە ۋاششەرى يېزىسىدىن؛
3. سادىق ياسىن، ئەر، 20 ياش، بۈگۈر ناھىيە جۇمباق يېزىسىدىن؛
4. تۇرسۇن رەۋەيدۇللا، ئەر، 26 ياش، 29ـ تۆەندىن؛
5. ئاسىم ياقۇپ، ئەر، 40 ياش، 29ـ تۆەندىن؛
6. رەخمەتۇللا سىدىق، ئەر، 28 ياش، كورلا 30ـ تۆەندىن؛
7. ھېلىمخان ھەسەن، قىز، 22 ياش، كورلا 30ـ تۆەندىن؛
8. ھېپىزەم خان، ئايال، يېشى نامەلۇم، قاراشەھەر، دەڭزىل يېزىسىدىن؛
9. ئابدۇللاجان سەمەت، يېشى نامەلۇم، كورلا شەھەر، بازار ئىچى 1ـ ئاھالە كومىتېتىدىن؛
10. ئۇردىن سابىر، ئەر، 24 ياش، بۈگۈر ناھىيە بازار ئىچىدىن.

ئاتاغلىق رەسسام مەرۋايىت ھاپىز گېرمانىيەدە ئۆز ئىجادىي سەنئىتىنى داۋاملاشتۇرماقتا

ئابدۇجەلىل قاراقاش

مەرۋايىت ھاپىز گېرمانىيەدىكى ھاياتىنىڭ ئەڭ جاپالىق ۋاقىتلىرىدىمۇ ئۆز ئىجادىي سەنئىتىنى داۋاملاشتۇرۇپ، كۆپلىگەن نادىر سەنئەت ئەسەرلەرنى ياراتماقتا. ئۇ 1998ـ ژىلى مىيۇنخېندا ئىككى قېتىم گروپپا كۆرگەزمىسىگە قاتناشتى. ئۇنىڭ نۆۋەتتىكى كۆرگەزمىسى 1998ـ ژىلى نويابىردىن 1999ـ ژىلى 10ـ يانۋارغىچە گېرمانىيەدە ئېچىلدى. ئېچىلىش مۇراسىمىغا گېرمانىيەدىكى ۋەتەنداشلار، تېمىس دوستلار ۋە دوستلىرىنىڭ ھەر قايسى ئەللىرىدىن كەلگەن مېھمانلار بولۇپ 200گە يېقىن كىشى قاتناشتى. ئېچىلىش مۇراسىمى: ئۇيغۇرچە مۇزىكا، ناخشا ـ ئۇسسۇل ۋە ئۇيغۇر تاماقلىرى بىلەن كىشىلەرنى ھاياجانلاندۇرىدىغان مىللىي تۈس ئالغان ھالدا ناھايىتى داغدۇغۇلۇق ئېچىلدى.

كۆرگەزمىگە قويۇلغان رەسىملەردە مىللەتنىڭ ئورپ ـ ئادەت ۋە مەدەنىيىتى تەسۋىرلەنگەن. ھەر بىر رەسىم ئارقىلىق رەسسامنىڭ ئۆز خەلقىنىڭ ئىجتىمائىي سىياسىي ھاياتىغا نەقەدەر چوڭقۇر چوككەنلىگىنى، ۋەتەن، مىللەتكە بولغان چەكسىز سۆيگۈ ـ مۇھەببىتىنى كۆرگىلى بولىدۇ. رەسسامنىڭ ژۇقۇرى ماھارىتى ۋە يوكسەك ئىلھام بىلەن تەسۋىرلەنگەن بولۇپ كۆپچىلىكنىڭ دىققىتىنى قوزغىماقتا.

Разрушение "Синьцзянского городка" в Пекине

(CND, 26.01.99) Городские власти начали сносить улицу мусульманских ресторанов в "Синьцзянском городке", расположенную в Ганьжауском районе города Пекин, сообщает агентство Франс-пресс. Хозяевам и служащим 30-ти синьцзянских ресторанов было приказано освободить свои рестораны до 30 января этого года, такой указ был издан за три недели до события. Один из представителей власти пояснил: "причиной данного указа стала реконструкция улицы, как раз проходящая через этот городок".

www.uyghurkitap.com ئۇيغۇرچە ساقلاش، قىممەتلىك ئەسەرلەرنى ئوقۇش ۋە ئىلمىي ئىزدىنىش تورى

«خەلقنارا كەچۇرۇم» تەشكىلاتى ـ «ئىنسان ھوقۇقىنىڭ ئومومىي دېكلاراتسىيەسى»دە كۆرسىتىلگەن ئىنسان ھوقۇقى ۋە باشقا خەلقنارا ئولچەملەرنىڭ ھىمايە قىلىنىشىنى تەمىن قىلىدىغان پۈتۈن دۇنياغا مەلۇم تەشكىلاتتۇر.

«خەلقنارا كەچۇرۇم» تەشكىلاتى ـ ناھەق سوتلانغانلارنى ئازات قىلىش، ئولوم جازاسى بېرىشنى، مەھبۇسلارنى قىينىاش ياكى ئولارغا قاتتىق مۇئامىلە قىلىشنى توختىتىش، سىياسىي قاتىللىق ۋە «خەۋەرسىز بوقۇلوپ كېتىش»لارنى توكۇتۇش ۋەزىپىلىرىنى ئۆز ئۈستىگە ئالىدۇ.

«خەلقنارا كەچۇرۇم» تەشكىلاتى ـ دۇنيادىكى 162 دۆلەت ۋە نېررىتورىيەلەردە مىللىئونلىغان ئەزالىرى ۋە تەرەپدارلىرى بار ئادالەتلىك تەشكىلات بولۇپ، ئۇ ھېچ قانداق دۆلەتكە، ئايرىم سىياسىي كۈچ قاراشتىكىلەرگە، ئايرىم دىنىي ئىشەنچىدىكىلەرگە بېقىندى بولماستىن موستەقىل ئىشلەيدۇ.

«خەلقنارا كەچۇرۇم» تەشكىلاتىنىڭ خەلقنارا باش كاتىۋاتى لوندونغا جايلاشقان بولۇپ، ئۇ دۇنيانىڭ ھەر خىل جايلىرىدىكى ئۆز ئەزالىرىنىڭ ئەزالىق بەدىلى ۋە خەيرى ـ ساخاۋەتلىرى بىلەن كەڭ تۇردە مالىيە جەھەتتىن تەمىنلىنىپ تۇرىدۇ.

* * *

«خەلقنارا كەچۇرۇم تەشكىلاتى»نىڭ موشۇ ژىلى 17ـ يانۋار كۈنى خەۋەر قىلىشچە 1998ـ ژىلى 10ـ ئاينىڭ ئاخىرلىرى ئىلى ۋىلايەتلىك سوت مەھكىمىسى مەخپىي سوت ئېچىپ ئابدۇسالام شەمشىدىنگە، ئابدۇسالام ئابدۇراخمانغا ۋە يەنە باشقىلارغا ئولوم جازاسى بەرگەن. ئولار «ئەكسىل ئىنقىلاپچى» ۋە «ۋەتەننىڭ تىنچلىقىنى بۇزۇدىغان قۇراللىق ھەرىكەتلەرنى ئۇيۇشتۇرغان» دەپ ئەيىپلەنگەن. جازالانغانلارنىڭ ئىچىدە 1997ـ ژىلى يوز بەرگەن فېۋرال ۋاقىئەسىدە قولغا ئېلىنىپ غائىلارمۇ بار بولۇپ، ئولار ئوسىتىدىن ئوتكەن يېپىق سوت توغرىسىدا سوتلانغۇچىلارنىڭ ئورۇق ـ توققانلىرى تامامەن خەۋەرسىز قالغان.

1.خ خ ج نىڭ پرېمىېر ـ مىنىستىرى جۇ رونجىغا:

Premier of the People's Republic of China
ZHU Rongji Zongli Guowuyuan
9 Xihuangchenggenbeijie
Beijingshi 100032
People's Republic of China
Telexes: 210070 FMPRC CN or 22478 MFERT CN

1999ـ ژىلى 1ـ ئاينىڭ بېشىدا ئابدۇسالام شەمشىدىن ژوقۇرى سوت مەھكىمىسىگە ئەرزە يېزىپ. ئۇنىڭغا بېرىلگەن ئولوم جازاسىنىڭ قايتىدىن قارىلىپ چىقىشىنى ئىلتىماس قىلغان بولسىمۇ شىنجاڭ ئالىي سوتى رەت قىلغان.

«خەلقنارا كەچۇرۇم تەشكىلاتى بۇ ئىككى نەپەر ئۇيغۇر پەرزەنتلىرىنى سىياسىي كۆز قاراشلىرى ئۈچۈن ئەيىپلەنگەنلەر دەپ تونۇپ ئۆز ھىمايىسىگە ئېلىش بىلەن، ئولارنى قوتقۇزۇش ھەرىكىتىنى باشلىدى.

«خەلقنارا كەچۇرۇم تەشكىلاتى تۇۋەندىكى ئادرېسلارغا مۇراجىئەت قىلىشقا چاقىرىدۇ:

2. خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتى ئالىي سوت مەھكىمىسىنىڭ باشلىغى شاۋ ياڭفا.

President of the Supreme People's Court of the People's Republic of China
XIAO Yang Yuanzhang
Zuigao Renmin Fayuan
27 Dongjiao Min Xiang
Beijingshi 100726
People's Republic of China

* * *

1999ـ ژىلى 26ـ يانۋاردا «خەلقنارا كەچۇرۇم» تەشكىلاتى ئۇيغۇرستان (شۇ ئۇ ئا ر)دىكى خىتاي ھاكىمىيىتى تەرىپىدىن بېسىمغا ئۇچراۋاتقان ئۇيغۇرلارنى ھىمايە ئاستىغا ئېلىش توغرىسىدا موشۇ ژىلى ئىككىنچى قېتىم جىددىي ھەرىكەت ئېلان قىلدى.

«خەلقنارا كەچۇرۇم» تەشكىلاتى 1999ـ ژىلى 16ـ يانۋاردا ئىلى خەلق سوتى تەرىپىدىن سىياسىي قىلمىشلىرى ئۈچۈن ئولومگە بۇيرۇلغان ئابدۇشۇكۇر نۇرۇللا بىلەن پەرھات موللاخۇننى ئۆز ھەيسىگە ئالدى.

«خەلقنارا كەچۇرۇم» تەشكىلاتى

3. شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاۋتونوم رايونىنىڭ رەئىسى ئابلەت ئابدۇرىشىتقا.

Chairman of the Xinjiang Uighur Autonomous Regional People's Government
ABDULAHAT Abdurixit Zhuxi
Xinjiang Weiwuer Zizhiqu Renmin Zhengfu
2 Zhongshanlu
Wulumuqishi 830041
Xinjiang Weiwuer Zizhiqu
People's Republic of China

خىتاينىڭ مەخپى ئوتكۈزگەن سوتى ئىنسان ھوقۇقلىرى خەلقنارا ئولچەملەرنىڭ ھەممىسىنى قوپالىلىق بىلەن بۇزغان دەپ ھېسابلايدۇ.

«خەلقنارا كەچۇرۇم» تەشكىلاتى ـ تى ھەر كىمنىڭ ژوقۇرىدا ئىسمى ئېيتىلغان ياشلارنى ھىمايە قىلىش ئۈچۈن. ھەر قانداق تىلدا. خىتاي ھاكىمىيەت ئورۇنلىرىغا: ئابدۇشۇكۇر نۇرۇللا (33 ياش. ئوقۇتقۇچى) بىلەن پەرھات موللاخۇن (35 ياش. ئوقۇتقۇچى)لەرنى ئادىل سوت قىلىش توغرىسىدا تەلەپ يېزىشىڭلارنى ئىلتىماس قىلىدۇ. تەلەپ يېزىشقا تېگىشلىك ئادرېسلار:

4. شىنجاڭ كومپارتىيەسىنىڭ سېكرېتارى ۋاڭ لېچۈەنگە.

Secretary of the Xinjiang Uighur Autonomous Regional Party Committee
WANG Lequan Shuji
Zhonggong Xinjiang Weiwuer Zizhiqu Weiyuanhui Wulumuqishi
Xinjiang Weiwuer Zizhiqu
People's Republic of China

ئولوم جازاسىغا ھۆكۈم قىلىنغان.

غۇلجىدىن تېلېفون ئارقىلىق ئېلىنغان خەۋەر

بېيجىڭدىكى شىنجاڭلىقلار مەھەللىسىنى بۇزۇپ ـ چېقىش شۇ يەردە تۇرۇشلۇق شىنجاڭ لىقلارنىڭ نارازىلىقىنى تۇغدۇرىۋاتىدۇ

(CND. 26.01.99)

1999ـ ژىلى 1ـ ئاينىڭ 26ـ كۈنى «فرانسىپرېس» ئاگېنتلىغىنىڭ خەۋەر بېرىشىچە بېيجىڭ شەھەر ھاكىمىيەت ئورۇنلىرى بېيجىڭ شەھىرىنىڭ گەنچاۋ رايونىغا جايلاشقان شىنجاڭلىقلار مەھەللىسىنىڭ ئۇيغۇرلار ئاشخانىلىرى كوچىسىنى چېقىشنى باشلىدى. 30غا يېقىن ئاشخانىلارنىڭ ئېگىلىرى بىلەن خىزمەتچىلىرىگە موشۇ ژىلى 30ـ يانۋارغىچە ئۆزلىرىنىڭ ئاشخانىلىرىنى بوشىتىشنى بۇيرىغان. بۇيرۇق ۋاقىتىدىن ئوچ ھەپتە بۇرۇن چىققان. ھاكىمىيەت كىشىلىرىدىن، بىرىنىڭ ئېيتىشىچە: «بۇيرۇقنىڭ كېلىپ چىقىشىغا شىنجاڭلىقلار مەھەللىسىنى كېسىپ ئوتىدىغان ئۇيغۇرلار ئاشخانىلىرى كوچىسىنى يېڭىلاپ قۇرۇش لايىھەسى سەۋەپ بولغان». بۇ ئاشخانىلاردىن بىرىنىڭ ئېگىسى: «بىز ئەندى نەگە بېرىشىمىزنى بىلمەيمىز. كۆپلىرىمىز شىنجاڭدا ئۈيلىرىمىزنى سېتىپ، موشۇ ئاشخانىلارنى سالغان. ئۇ ۋاقتا بىزنى ھۆكۈمەت قوللىغان ۋە ئۇموتلەنگەن. ئەندى بىز نېمە قىلىشىمىز كېرەك؟» ـ دېگەن.

خىتاي 1997ـ ژىلى شىنجاڭدا كۆتۈرۈلگەن خەلق قوزغىلاڭلىرىغا قاتناشقان 29 كىشىنى قاماقتا ئالدى

بېيجىڭ، 1999ـ ژىلى 22ـ يانۋار رويتېر ئاگېنتلىغىنىڭ خەۋىرى:

خىتاي سوت مەھكىمىسى غەربىي ـ شىمال مۇسۇلمان رايونى شىنجاڭدا يەنە قولغا ئېلىنغان 29 كىشى ئۈستىدىن ھۆكۈم چىقاردى. (ھۆكۈمنامىلار ئىلى ۋىلايەتلىك ئوتتۇرا خەلق سوتى تەرىپىدىن 8ـ يانۋار كۈنى چىقىرىلغان). سوت مەسئۇلى: جىنايەتچىلەرنىڭ ھەممىسى غۇلجا ناھىيە تۈرغۇنلىرى ئېكەنلىگى، بىر مەھبۇسنىڭ بىر ژىل كېچىكتۈرۈلۈپ ئىجرا قىلىنىدىغانلىغى، يەنە، بىرسىگە ئۇمۇرلۇك قاماق جازاسى بېرىلگەنلىگىنى ئېيتتى. ئۇنىڭ ئېيتىشىچە، «بۆزغۇنچىلىق»، «ئوغۇرلۇق»، «جەمئىيەت تەرتىۋىنى بۇزۇپ، قالايمىقانچىلىق چىقارغان»، «كىشىلەرنى كوچىغا چىقىشقا ئۈندىگەن» ـ دېگەنگە ئوخشاش گۇناھلار بىلەن ئەيىپلەنگەن ئۇ شۇنداقلا «بۇ جىنايەتچىلەرنىڭ كۆپچىلىگى ئۇيغۇر، ئۇلار ۋەقەلىرى دەرىجىلىك سوتقا ئەرزە قىلالايدۇ» دەپ بۇنىڭدىن ئارتۇق مەسىلىنى تەپسىلى ئېيتىپ بېرىشتىن باش تارتتى.

«خەلق گېزىتى» رەئىس جياڭ زېمىننىڭ ژوقۇرى دەرىجىلىك ئەمەلدارلارغا 1999ـ ژىلىدا جەمئىيەت تەرتىۋى ھەم سىياسىي مۇقىملىقنى ساقلاشنى تەكىتلىگەنلىكىنى ئېيتقان. ئۇنىڭ ئېيتىشىچە، «ئەركىن ئاسىيا» رادىئوستانسىيەسى ئاسىيا دۇنياسىدىكى ئەڭ چوڭ ئاڭلىتىش بۇلۇمى خىتاي دائىرىلىرىنى خىلە ھەلەكچىلىككە سالماقتا.

ئۇيغۇرچە ئاڭلىتىش: سېھىر شەنبە، جۈمە كۈنلىرى ئۇرۇمچى ۋاقتى بويىچە ئەتىگەن سائەت 7 ـ 7.30 15.704 kHz ۋە 74 kHz قىسقا دولقۇنلاردا بېرىلىدۇ.

1999ـ ژىل 20ـ يانۋار
ئابدۇجەلىل قاراقاش

ئىلى ۋىلايەت قورغاس ناھىيەلىك سوت مەھكىمىسى موشۇ ئاينىڭ 16ـ كۈنى 12 نەپەر ئۇيغۇر ياشلىرى ئوستىدىن يوشۇرۇن سوت ژىغىنى ئېچىپ ئىككىسىگە ئولوم جازاسى، قالغانلىرىغا 10 ژىلدىن 18 ژىلغىچە تورمە جازاسى بەردى. ئولومگە ھۆكۈم قىلىنغانلار:

1. ئابدۇشۇكۇر نۇرۇللا. 1965ـ ژىلى غۇلجىدا تۇغۇلغان. ئىلى پېداگوگىكا ئىنستىتۇتىنىڭ خىمىيە فاكۇلتېتىنى 1987ـ ژىلى پۈتەرگەن. ھازىر قورغاس ناھىيەلىك 1ـ ئوترتا مەكتەبىنىڭ خىمىيە ئوقۇتقۇچىسى ئىدى. ئۇنىڭغا پارتىلاتقۇچ دورا ياسىغان دەگەن گۇناھ چاپلانغان.

2. پەرھات موللاخۇن، 1963ـ ژىلى تۇغۇلغان. 1985ـ ژىلى شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ماتېماتىكا فاكۇلتېتىنى تۈگوتۇپ، قورغاس ناھىيە، لەڭگە. 5ـ يېزا نەمۇنە مەكتەبىنىڭ ئوقۇتقۇچىسى بولغان. ئۇ ئىككى ژىل كېچىكتۈرۈپ ئىجرا قىلىش قىسلىققا ئالاھىدە ئېتىبار بېرىشى، كېرەكلىگى توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشەرگەنلىگىنى ئېلان قىلدى.

شۇنداقلا خىتاينىڭ جامائەت خەۋپسىزلىگى مىنىستىرى جيا چۈنۇەننىڭ ساقچىلارغا تېررورىزىم ھەم قورال ئارىلاشقان جىنائىي ھەرىكەتلەرنى، زەھەرلىك چېكىملىكلەر ھەم ئوغۇرلۇق جىنايەتلەرگە قارشى ھوشيار بولۇشقا بۇيرۇق چۈشەرگەن.

(ئەخمەت ئېگەمبەردى تەرجىمىسى)

* * *

رويتېر ئاگېنتلىغىنىڭ خەۋەر قىلىشچە، «ئەركىن ئاسىيا» رادىئوستانسىيەسىنىڭ شىنجاڭنى نىشاندا تۇتۇپ، ئۇيغۇر تىلىدا ئاڭلىتىش بۇلۇمىنى ئاچقانلىغى خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ نارازىلىغىنى قوزغىماقتا. مەسىلەن. خىتاي تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىگىنىڭ ۋەكىلى جۇ بەنجاۋ: «ئەركىن ئاسىيا» رادىئوستانسىيەسى ئاسىيا دۇنياسىدىكى ئىچكى ئىشلارغا كەڭ دائىرىدە ئارىلىشىۋاتىدۇ» دەپ. بېيجىڭ ھۆكۈمىتىنىڭ «شىنجاڭ خىتاينىڭ ئايرىلماس بىر قىسمى» دېگەن پرىنسىپىنى تەكىتلىدى. ئۇ يەنە مۇنداق دېدى: «شىنجاڭنى خىتايدىن ئايرىۋېلىش ئۈچۈن ھەر خىل ئۇرۇنۇشلار بولۇۋاتىدۇ. مۇنداق ئىدىيە خىتاي خەلقىگە مۇتلەق ياقمايدۇ. خىتاي ھۆكۈمىتى بارلىق ئوسۇللار بىلەن ئۇيغۇرچە ئاڭلىتىشنى توسۇشقا ھەرىكەت قىلىدۇ».

ئەمەلىيەتكە قارىغاندا، كۆرۈنۈپ تۇرۇپتىكى، «ئەركىن ئا

* * *

ۋىلايەت ئىچىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ ئاساسلىق تەشكىلاتى (ئۇ ئا ت) مەركىزىي كومىتېتى ئۇيغۇرلارنىڭ ئاساسچىسى، خەلقىمىزنىڭ كۆرنەرلىك ئېنقىلاۋىي پەرزەنتى دى ھاشىر ۋاھىدىينىڭ ۋاپات بولغانلىغىنىڭ بىر ژىللىغى مۇناسىۋىتى بىلەن مەرھۇمنىڭ ئېنقىلاۋىي غايىسىگە سادىق بولۇپ ئۇنىڭ ئۇيغۇرستان مۇستەقىللىغى يولىدا باشلىغان كۆرەش پائالىيەتلىرىنى چوقۇم داۋاملاشتۇرىدىغانلىغىنى بىلدۈرىدۇ.

ئۇيغۇرلار مەركىزىي كومىتېتى

بىز ئۇچۇن ئۇنىڭ يولىنى داۋاملاشتۇرۇش شەرەپلىك ئىشتۇر

ئۇيغۇرستانىم ئېلىم

كەبەم مېھنەك، قىبلىگاھىم
ئۇيغۇرستانىم ئېلىم،
سەن ئۈچۈن جانلار تەسەددۇق
گۈل ـ گۈلستانىم ئېلىم.
تارىخىي نالەمگە مەشھۇر شەۋكىتىم ـ
شانىم ئېلىم.
زېمىنىڭ چەكسىز ـ پايانسىز قوتلۇق
ماكانىم ـ ئېلىم.
تۇتىيادۇر كۆزلىرىمگە لەئىلى ـ
ياقۇت تۇپرىغىڭ،
قەدىرلىكتۇر ناددىي تېشىڭ،
چۇپ ـ گىيا ۋە يوپرىغىڭ.
تەڭگە دەرمان. شىپا بەخش
«ھەۋزى كەۋسەر». كۆللىرىڭ.
جاھاندا ھېچ تەڭدىشى يوق تاغۇ ـ دەريا،
چوللىرىڭ.
ناشقىڭ مەن ـ مەشۇغىم سەن
ئۇيغۇرستانىم ئېلىم،
تا ئەبەدكە سۆيگىنىم سەن دىلدا
نىمانىم ئېلىم.

ئەزىمجان نىزامىي

* * *

خىتايدا يەنە بومبا پارتلىدى

گېرمانىيەدە چىقىدىغان «تاگا سايتۇنگ» كوندىلىك گېزىتى. بېيجىڭ ب ت ئا خەۋىرىگە ئاساسەن. خىتاينىڭ جەنۇبىي شەھىرى چېڭجۇدا «دېھقانلار بازىرىدا» بومبا پارتلاپ، 9 ئادەم ئۆلۈپ، 65 كىشىنىڭ يالىرىدار بولغانلىغى توغرىسىدا ئەخبارات بەردى.

بۇ موشۇ ئاي ئىچىدە خىتايدا يۈز بەرگەن بەشىنچى قېتىملىق بومبا پارتلاشتۇر.

ئابدۇجەلىل قاراقاش
تېلېفون ئارقىلىق ئېلىندى.

1999 - ژىل، 30 - يانۋار شەنبە

ئۇيغۇرستان مۇستەقىللىقى - ختاي دېموكراتلىرى تەسەۋۋۇرىدا

1995- ژىلى 3- ئايدا ئا ق ش دا
چىقىدىغان «ختايدا باھار» ژۇر-
نىلىنىڭ 137- سانىدا ختاي دېموك
راتلىرىنىڭ ئۇيغۇرستان. تىبەت ۋە
جەنۇبى موڭغۇلىيەنىڭ مۇس-
تەقىللىقى مەسىلىسى توغرى-
سىدىكى مۇلاھىزىلىرى ئېلان قى-
لىنغان. بۇ مۇلاھىزىلەر ھازىر
«ۋىژدان ئاۋازى» گېزىتىنىڭ
نويابىر سانىدا بېسىلىپ چىقتى. بۇ
مۇلاھىزىدە بىز ختاي دېموكرات-
لىرىنىڭ كوممۇنىست ختاي ھاك-
مىيىتى بىلەن كۆپ مەسىلىلەردە
پرىنسىپاللىق قارىمۇ - قارشىلىقلىرى-
نىڭ بارلىقىنى كۆرىمىز. لېكىن ئۇي-
غۇرستاننىڭ مۇستەقىللىقى مەس-
لىسىدە بۇ دېموكراتلارنىڭ كۆز قا-
راشلىرى كىشىنى ئۆزىگە جەلىپ
قىلىدۇ.

ختاي دېموكراتلىرىنىڭ كوم-
مۇنىست ختاي دۆلىتى تەركىۋىدە
مۇستەملىكە بولۇپ تۇرىۋاتقان ئۇي-
غۇرستان ۋە ئۇ يەردە ياشاپ كې-
لىۋاتقان مىللەتلەرگە ۋە كوم-
مۇنىست ختاي ھۆكۈمىتى كۆچۈ-
رۈپ چىققان كۆچمەنلەرگە بولغان
كۆز قاراشلىرىدا يەرلىك خەلق-
نىڭ ۋە دۇنيا دېموكراتلىرىنىڭ
كۆز قاراشلىرى بىلەن ماس كەل-
مەيدىغان ئەھۋاللارنىڭ مەۋجۇت
ئىكەنلىكى مەلۇم. ئۇيغۇرستان-
نىڭ مۇستەقىللىقى مەسىلىسىدە
بەزى ختاي دېموكراتلىرىنىڭ كۆز
قارشى كوممۇنىست ختاي ھۆ-
كۈمىتىنىڭ كۆز قارشىدىن ژىراق
كەتمەيدۇ. بۇنى تۆۋەندە كۆرسە-
تىپ ئۆتىمىز.

ئۇيغۇرستاننىڭ ئىگىسى بول-
غان ئۇيغۇرلار ۋە باشقا تۈركى مىل-
لەتلەرنى بۇ دېموكراتلار جۈملە-
دىن چيان ئەپەندى «شىنجاڭدىكى
ئاز سانلىق مۇسۇلمانلار» دېگەن
ئاتالما بىلەن ئاتايدۇ.

1- ختاي ئاھالىسىغا نىسبەتەن
ئېيتقاندا، دۇنيادىكى ھەر قانداق
مىللەت، خەلقى، دېمەك ئۇيغۇر-
ستاندىكى ئۇيغۇر ۋە باشقا مۇسۇل-
مانلار ئاز ساندا ئىكەنلىكى مۇ-
قەررەر، لېكىن ئۇلار ئۆزىنىڭ شۇ
نوپۇسى بىلەن ئۆز ۋەتىنىدە ياشاپ
كېلىۋاتىدۇ. ئۆز يېرىدە ئۇلار ئاز
سانلىق ئەمەس. ختاي ھۆكۈمىتى
ھەربىي كۈچ بىلەن بېسىم كۆر-
سىتىپ كۆپ ساندىكى ختاي كۆچ
مەنلىرىنى ئۇيغۇرستانغا كۆچۈرۈپ
ئەكېلىۋالغان بولسىمۇ، بۇ ئامىل
يەرلىك خەلقنى ئۆز يېرىدە «ئاز
سانلىق» دېيىشكە ئاساس بەرمەي-
دۇ.

ھازىر ئۇيغۇرستاندا كوممۇنىست
ختاينىڭ دۆلەت مۇداپىئە ئارمىيە-
سى، كۆپ ساندىكى كونا ئارمىيە
/ئۇلار ئىشلەپ چىقىرىش - قۇرۇ-
لۇش ئارمىيەسى دەپ ئاتىلىدۇ/
سى ۋە كورۇنوشتە پوخرا سوپىتىدە
بولۇپ ئۇيغۇرستاننىڭ ھەممە يەر-
لىرىدە ھەر تۈرلۈك خىزمەتلەردە،
ئىشلەپ چىقىرىش، يېزا - ئىگىلىك
ساھەلىرىدە تىرىكچىلىك قىلىۋاتقان
ئېقىپ كەلگەن كۆچمەنلەر كېرەك
بولغاندا بىر دەقىقىدە ئەسكەرگە
ئايلىنىپ كېتىدىغان ئادەملەر مەۋ-
جۇت. بۇلار ناھايىتى كۆپ سان-
دا. ئۇلار ئۇيغۇرستاندا سان جە-
ھەتتىن سالماق پەيدا قىلىش ۋە
ئۇيغۇرستان خەلقىنىڭ، ئۇيغۇر
خەلقىنىڭ ئازاتلىق كۈرىشىنى بو-
شىگدىلا ئۇجۇقتۇرۇۋېتىش ئۈ-
چۈن ئېلىپ كېلىنگەن. ماھىيەتتە
ئۇلار ئاددىي خەلق ئەمەس. دېمەك
ئۇيغۇرلار ۋە باشقا مۇسۇلمانلار
ئۇيغۇرستاندا ئاز سانلىق ئەمەس.

1949- ژىلى كوممۇنىست ختاي
ئۇيغۇرستانغا كىرىشتىن بۇرۇن،
ئۇيغۇر ۋە باشقا مۇسۇلمان مىللەت-
لەر ئۇيغۇرستان ئاھالىسىنىڭ
٪ 95 نى تەشكىل قىلاتتى. ئاھال-
نىڭ مانا شۇ نىسبىتى ئۇيغۇرستان
مىللەتلىرىنىڭ نىسبىتى دەپ تو-
نۇلۇش كېرەك. 1949- ژىلدىن كې-
يىن كەلگەنلەر ئۇيغۇرستان خەلقى
ئەمەس. ئۇلار ۋاقىتلىق ئىشچى
كۆچى سوپىتىدە كەلگەنلەر.

2- ختاي مەركىزىي ھۆكۈمىتى
ئۇيغۇرستاندىكى ئاسسىمىلياتسى-
يەنى تېزلىتىش ئۈچۈن ئېلىپ بار-
غان چارىلەردىن بىرى - ئۇيغۇرلار-
نىڭ يېزىقىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ،
قانداقتۇر باشقا يات يېزىقنى تاڭ-
غان. مەسچىتلەرنى بۇزۇپ، ۋەي-
ران قىلىۋەتكەن. 1970- ژىللار-
دىن كېيىن بۇ قەبىھلىكنىڭ نە-
تىجە بەرمىگەنلىكىنى سېزىپ، يې-
زىقنى ئۆز ھالىغا كەلتۈردى. بەزى
مەسچىتلەرنى رېمونت قىلدى.

شۇي ئەپەندى بۇنى: «ھۆكۈمەت-
نىڭ ئاسسىمىلياتسىيە سىياسىتى-
دىن ۋاز كەچكەنلىكى، مۇسۇل-
مانلارنىڭ ئىسلام مەدەنىيىتىنىڭ
تەرەققى قىلىشىغا نىسبەتەن يول
قويغانلىقى» دەپ باھالايدۇ. بۇ
ئادىل باھا ئەمەس، بۇ ختاي كوم-
مۇنىستلىرى قوللىنىپ كەلگەن
«باستۇرۇپ بولغاندىن كېيىن
ئاقلاش» ھىلىسى بولىدۇ. بەزى
مەسچىتلەرنىڭ رېمونت قىلىنغان-
لىقىنى تىلغا ئالغاندا شۇ مەسچىت-
لەردە ئىبادەت قىلغانلارنىڭ قانداق
زولۇملارغا ئۇچراۋاتقانلىقىنىمۇ تىل-
غا ئېلىش كېرەك ئىدى. ئۇيغۇرس-
تاندا ئۇيغۇر يېزىقى ئەمەلدىن قال-
دۇرۇلغان دەۋرگە توغرا كەلگەن
ئۇيغۇر ۋە باشقا تۈركى مىللەت-
لىرى ياشلىرى ساۋاتسىز قالدى.
ئۇزۇن تارىخىي مەدەنىيەتكە ئىگە
بولغان ۋە كۆپ مىللەتلىك ختاي
ئۆزىنىڭ دۆلىتىدە ختايدىن باشقا
بىرمۇ مىللەت ئۇتمىشتىمۇ، ھازىر-
مۇ ئۆز يېزىقىنى كەشىپ
قىلغان ئەمەس، ئۇيغۇر، تىبەت،
موڭغۇللار ئۆز ئالدىغا مۇستەقىل
دۆلىتى بولغان مىللەت-
لەر بولغىنى ئۈچۈن ئۇلار ئۆزلە-
رىنىڭ تارىخىي يېزىقىغا ئىگە،
شۇنداق تارىخىي يېزىقى بار مىل-
لەتنىڭ ئۆز يېزىقىنى قوللىنىشقا
يول قويمىغانلىق، بۇ مىللەتنى
مىللەت سوپىتىدە يوقۇتۇشنىڭ
ئامالىنى قىلغانلىقى ئىدى. بۇ
يەردە شۇي ئەپەندى «70- ژىل-
لاردىن كېيىن ھۆكۈمەت ئۇيغۇر-
لارنىڭ يېزىقىنى ئەسلىگە كەل-
تۈردى» دېگەندە، ئۇ يېزىقنى ئە-
مەلدىن قالدۇرۇپ، ئۇيغۇر مەدە-
نىيىتىگە قانداق زىيانلارنى كەل-
تۈرگەنلىكىنى بايان قىلغان بولسا
ياخشى بولار ئىدى.

3- تاڭ ئەپەندىنىڭ ئېيتىشىچە:
«ئەگەر تارىم نېفتلىكىنى ئېچىش
مۇۋاپپەقىيەتلىك بولسا، ئۇنىڭ
ئىقتىسادىي ئۇنۇمى كىشىنى ھەي-
ران قالدۇرىدۇ. ئۇ ۋاقىتتا يەرلىك،
ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ: «بىز-
دىن بۇنچىلىك بايلىقلارنى ئېلىپ
كېتىۋاتىسىلەر، بىزگە نېمە بېرە-
سىلەر؟ دەپ سورىشى تەبى-
ئىي ھال» دەيدۇ. لېكىن باشقا
دېموكراتلار مەسىلەن شۇي ئە-
پەندى: «ئۇيغۇرلار ئېزىلگەن ھال-
دا ختايلار شىنجاڭنى ئۆزىنىڭ
بايلىق مەنبەسىگە ئايلاندۇرىۋالدى.
شىنجاڭدىن ئالىدۇ، ختاينى با-
قىدۇ» دېگەن قاراشنى ئوتتۇرىغا
قويۇپ كېلىۋاتىدۇ. بۇنداق قاراش-
نىڭ ئەمەلىيەتكە ئۇيغۇن كېلىشى
ناتايىن. چۈنكى شىنجاڭنىڭ سا-
نائىتى تەرەققى قىلمىغان. كۆپ-
لىگەن خام ئەشيانى شىنجاڭدىن
يۆتكەپ ئىشلەشكە توغرا
كېلىدۇ» دەيدۇ. دېمەك شۇي
ئەپەندىنىڭ ئېيتىشىچە مەركىزىي
ھۆكۈمەت شىنجاڭدىن ھېچ نېمە
ئالمايدۇ...

تاڭ ئەپەندى بىلەن شۇي ئە-
پەندىلەرنىڭ بۇ مەسىلىدىكى كۆز
قاراشلىرى بىر - بىرىگە قارشى
كېلىدۇ.

4- گاۋ ئەپەندى: «كېلەچەكتە
ختايدا دېموكراتىك ھۆكۈمەت قۇ-
رۇلغاندا ئۇ ھۆكۈمەت ئاساسى قا-
نۇندا يېزىلغانلارنى ئىنچىللاشتۇ-
رىدۇ. تىبەت ئۇ ۋاقىتتا سايلام
ئارقىلىق مۇستەقىللىق ئېلىشى
مۇمكىن. ئاما شىنجاڭ ئۆزىنىڭ
ئاز سانلىق نوپۇسى بىلەن مۇستە-
قىللىق ئالالمايدۇ، ئۇلارغا ئېرورۇ-
لىق قىلىشتىن باشقا يول قالمايدۇ»
دەيدۇ. ئانداق بولسا كېلەچەكتە
قۇرۇلغۇسى ختاي دېموكراتىك
ھۆكۈمىتىمۇ ھازىرقى كوممۇنىست
ختاينىڭ ئاسسىمىلياتسىيە سىيا-
سىتىنى داۋاملاشتۇرغانلىق بولمام-
دۇ؟

ئۇيغۇرستاننىڭ مۇستەقىللىق
ئېلىشىغا ئاساس بولىدىغان مۇھىم
ئوبيېكتىۋ شەرتلەر مەۋجۇت.
ئۇيغۇرستان - ختاي يېرى ئەمەس.
ئۇيغۇرلار ختايغا تەۋە خەلق ئە-
مەس، ئۇيغۇر خەلقى، ئۆز تىلى
يېزىقى بار، ئۆز ئالدىغا دىنى
ئېتىقادى بار، ئۆز ئالدىغا دۆلەت
بولۇپ كەلگەن. مانا شۇلار ئۇيغۇر-
ستاننىڭ مۇستەقىل دۆلەت بول-
ىشىغا قانۇنىي ئاساس بولىدۇ. ئۇي-
غۇرستانغا كۆچۈرۈلۈپ چىققان بۇ
كۆچمەنلەرنىڭ ئۇيغۇرستاننىڭ مۇس-
تەقىللىقى مەسىلىسىنى ھەل قى-
لىشتا قارشى ئاۋاز قوشىدىغان ھەق-
قى يوق. ئۇلار 1950- ژىللاردىن
باشلاپ ئىشچى كۆچى سوپىتىدە
ختايدىن كەلتۈرۈلگەن كۆچمەن-
لەر. قۇرۇلغۇسى ختاي دېموكرا-
تىك ھۆكۈمىتى: ئۇيغۇرستان
ئۇيغۇر خەلقىنىڭ تارىخىي ۋە-
تىنى - مۇستەقىل بولۇشقا
ھەقلىق دەپ تونۇسا، بۇ
ھۆكۈمەت دېموكراتىك ھۆكۈمەت
بولىدۇ. سوۋېت ئىتتىپاقى پارچە-
لانغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ تەركىۋى-
دىكى جۇمھۇرىيەتلەر ئۆز تېررىتو-
رىيەسىدىكى خەلقىنىڭ ئاۋاز بېرى-
شى بىلەن مۇستەقىللىق ئالمىغان.
سوۋېت ئىتتىپاقى تەركىۋىدىكى
جۇمھۇرىيەتلەرنىڭ مۇستەقىللىك-
كە ئىگە بولىشى جەمىيەت تەرە-
ققىياتىنىڭ، دۇنيا دېموكراتىيەسى-
نىڭ مەھسۇلى. بۇ مۇستەقىللىككە
ئىگە بولغان جۇمھۇرىيەتلەر
ئۆز ئىگىسى بولغان خەلقىنىڭ قو-
لىغا ئۆتتى. ئۇيغۇرستان مەسە-
لىسىمۇ خۇددى شۇنداق بولىدۇ.
ئۇيغۇرستان ئۆزىنىڭ قانۇنىي ھوقۇ-
قىغا ئاساسەن مۇستەقىل ئۇيغۇر
دۆلىتى بولىدۇ. ئەگەر ختايدا
ئۇيغۇرستانغا مۇستەقىللىق بېرە-
دىغان دېموكراتىك ھۆكۈمەت قۇ-
رۇلمىسا، ھەممىلا ختايلار سۇ-
خېي بى، ۋاڭ ئېن ماۋ ۋە ۋاڭ
جىڭلارغا ئوخشاش بولسا، ئۇ ۋاق-
تىدا ئۇيغۇرلار ۋە باشقا ئۇيغۇرس-
تانلىقلار قارشى چىقىدۇ.

5- شۇي ئەپەندىنىڭ: «ئۆت-
مۈشتە كوممۇنىستلار چوڭ قۇ-
رۇغلۇقنى بوي سۇندۇرغاندا، ئىز-
چىل ھالدا ئاز سانلىق مىللەتلەر-
نى ختايلار تەرىپىدىن ئاسسى-
مىلياتسىيە قازاسىغا دۇچار قىلماق-
چى بولغان. ئەندىلىكتە، ختاي-
لار تەرىپىدىن يولغا قويۇلغان سو-
دا مەدەنىيىتى كۆتۈلمىگەندە ئاز
سانلىق مىللەتلەرنىڭ يوقۇلىشىغا
سەۋەپ بولىۋاتىدۇ» دەيدۇ.
دۇنيا خەلقلىرىنىڭ تەرەققىيا-
تىدا مۇنداق ئەھۋاللار يەنى مىل-
لەتلەر ئارا سودا مەدەنىيەت ئالما-
شىش ھادىسىلىرى كۆپلەپ بولغان
ۋاقىئەلەر. مەلۇم ۋاقىت ئېلىپ بې-
رىلغان سودا مۇناسىۋىتى بىلەن
بىر ياكى بىر قانچە مىللەتنىڭ
بىر مىللەت تەرىپىدىن ئاسسىمى-
لياتسىيە بولۇپ كېتىشى مۇمكىن
ئەمەس. ھازىرقى، ختايلار تە-
رىپىدىن يولغا قويۇلغان سودا مە-
دەنىيىتى جەريانىدا ئۇيغۇرلار،
ئۇيغۇرستاننىڭ ختاي ھۆكۈمىتى
تەرىپىدىن رەھىمسىز تۈردە بۇ-
لۇنۇپ كېتىۋاتقانلىقىنى، ئۇيغۇر-
ستاندا ھەممە خام ئەشيانى ختاي-
غا ئېلىپ كېتىپ، ئۇ ياقتىن ناچار
سۈپەتلىك تاۋارلارنىڭ كېلىۋات-
قىنىنى ۋە يەرلىك سانائەت ماللىرى-
نىڭ ۋەيران بولىۋاتقانلىقىنى چۈ-
شۈنۈپ يېتىدۇ. بۇ ختاي ھۆكۈ-
مىتىگە بولغان نارازىلىقنى كۈچەي-
تىدۇ. مۇستەقىللىق تەلىۋىنى كۈ-
چەيتىدۇ.

6- شۇي ئەپەندى يەنە: «شىزاڭ
بىلەن سېلىشتۇرساق، شىنجاڭ-
دىكى خەنسۇلارنىڭ شىنجاڭغا
ئۆز يۇرتىدەك مۇھەببىتى بار. شىن-
جاڭنىڭ ئىقلىمى خەنسۇلارنىڭ
ياشىشى ئۈچۈن مۇۋاپىق كېلىدۇ.
بۇ يەردىكى ئىقتىسادىي تۇرمۇش
ئىچكىرىدىكى تۇرمۇشتىن كۆپ
ياخشى ھېساپلىنىدۇ» دەيدۇ. بۇ
راست، ئۇيغۇرستاننىڭ كىلىماتى،
بايلىقى، كەڭ زېمىنى ختايلار-
نىڭ ۋە باشقا ھەر قانداق خەلقنىڭ
تۇرمۇش كەچۈرۈشىگە بەك لايىق.
كوممۇنىست ختاي دۆلىتىمۇ
ۋە ئۇنىڭ ئالدىدىكى ختاي ھۆكۈ-
مەتلىرىمۇ ئەنە شۇ سەۋەپ بىلەن
ئۇيغۇرستاننى كۈچ بىلەن بېسى-
ۋېلىش ئۈچۈن ھەرىكەتلەنگەن.
ئەندىلىكتە دېموكراتلارمۇ شۇ نە-
يەتتە بولىۋاتقىنى قانداق؟ شۇي
ئەپەندى ئۆز مۇلاھىزىسىنى داۋام-
لاشتۇرۇپ: «...1950- ژىللاردىن
باشلاپ، ختاي كوممۇنىست
ھۆكۈمىتى ئىشچى كۆچى دەپ
كۆچۈرۈپ چىققان ختايلار بۇ
يەرلەرنى ئۆزلىرىنىڭ «ئانا يۇرتى»
دەپ قارىماقتا. ئىسلاھەت ۋە ئې-
چىۋېتىشتىن كېيىن، ئىچكىرى
ئۆلكىلەرگە كەتكەن خەنسۇلار
ئۆي - جاي، ماتاش ۋە يېمەك -
ئىچمەك جەھەتلەردىن ئىچكىرى-
نىڭ شارائىتىنىڭ ناچارلىقىنى
ھېس قىلىشتى ۋە شۇ سەۋەپتىن
شىنجاڭغا قايتىپ كېلىشتى»
دەيدۇ. ئۇيغۇرستاننىڭ ئىقلىمى-
نىڭ ياخشىلىقى، يېمەك - ئىچ-
مەك، يەر - زېمىن، ئۆي - جاينىڭ
ئەرزانلىقى ۋە ختايلار ئۈچۈن
ھەر دايىم ياخشى ماتاشلىق خىز-
مەت ئورۇنلىرىنىڭ مەۋجۇتلىقى
بۇ ھەقىقەت. گىتلېر گېرمانىيەسى
ھەم سوۋېتلەر ئىتتىپاقىغا ئەشۇن-
داق ئەۋزەللىكلەر ئۈچۈن بېسىپ
كىرمەك بولغان. ياپونلارمۇ بىر
ۋاقىتلاردا ختاي زېمىنىنى يارات-
قان. شۇ يەرلەرنى ئۆزىنىڭ قىلىپ
ياشىماق بولغان. ئەگەر شۇلار
ختاينىڭ يېرى بىز
ئۈچۈن ياخشى ئىكەن
دەپ ئۇ يەرلەرنى بېسىۋالسا بو-
لاتتىمۇ؟ باشقىلارنىڭ شىنجاڭغا
مۇھەببىتى بار دەپ، ئۇيغۇرلارنىڭ
ئۆز ۋەتىنىگە بولغان مۇھەببىتىنى
نەگە ئاپارماقچى؟ بىر قىسىم ئادەم-
لەرنىڭ كاللىسىغا كەلگەن شېرىن
خىياللىرىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش
ئۈچۈن، ئۇلارغا ئۇيغۇرلارنىڭ ۋە-
تىنىنى ئىككى قوللاپ تۇتۇپ
بېرىشكە بولامدۇ؟ ئىقتىسادىي تە-
رەققى قىلمىغان شىنجاڭدىكى
ختايلارنىڭ تۇرمۇشى،
ئىقتىسادىي تەرەققى قىلغان
شەرقىي ئۆلكىلەردىكى ختايلار-
نىڭ تۇرمۇشىدىن ئۈستۈن ئىكەنلى-
گىنى شۇي ئەپەندى يۇقۇرىدا تە-
كىتلىدى. بۇ دېگەنلىك، شىنجاڭ-
دىكى ختايلار ئۈچۈن ھۆكۈمەت
ئالاھىدە كەڭچىلىك تۇغدۇرۇپ
بېرىدۇ دېگەنلىك. يەنى ختايدىكى
ئاچ - يالىڭاچ ژۇرگەن تۇرمۇشتى-
كى قاششاقلىقتىن ھەر تۈرلۈك
جىنايى ئىشلار بىلەن شۇغۇللىنى-
دىغانلارنى جەلىپ قىلىپ، ئۇيغۇر-
ستانغا ئېلىپ چىقىپ، پۈتۈن ئۇي-
غۇرستاننى شۇ كۆپ ساندىكى
كۆچمەنلەر ئارقىلىق نازارەت قىلىپ
تۇرماقچى بولغانلىقى. ئۇيغۇرس-
تاننىڭ مۇستەقىللىقىدەك چوڭ
سىياسىي ئىشلارغا كۆچمەنلەر-
نىڭ ئارىلىشىش ھوقۇقى يوق.

ختاي دېموكراتىك ھۆكۈمىتى
كوممۇنىست ختاي ھۆكۈمىتىنىڭ
ئۇيغۇرستاننى ئاسسىمىلياتسىيە
قىلىش يولىدا قىلغان ھەممە چارە-
لىرىنى بىكار قىلىش كېرەك. شۇ
جۈملىدىن كۆچمەنلەر مەسىلىسى-
دىكى چارىلىرى ۋە مەقسەتلى-
رىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشنى قال-
دۇرۇشى كېرەك.

شۇي ئەپەندى ئۆز مۇلاھىزى-
سىنى داۋاملاشتۇرۇپ: «رېئال-
لىق بىلەن ئېيتقاندا، كۆپ مىق-
داردىكى ئادەم كۆچى تارىمغا يەر-
لەشتۈرۈلگەنلىكى ئۈچۈن، يەرلىك
رايوندىكى بۇرۇن تەرەققى قىلمى-
غان مۇلازىمەت، قوشۇمچە يېمەك-
لىك، پىششىقلاپ ئىشلەش سا-
نائىتى تېز تەرەققى قىلدى. ھازىر
نېفت قۇرۇلۇشىدىن مەنپەئەت
ئېلىۋاتقان يەرلىك خەلقلەرنىڭ سا-
نى خېلىلا كۆپىيىپ قالدى» دەي-
دۇ. بۇ تارىمدىكى چوڭ نېفت قۇ-
رۇلۇشىدىن ۋە باشقا قېزىلما بايلىق-
لاردىن پەقەت ختايلارلا نەپ
ئالىدۇ. يەرلىك خەلق بۇ كۆپ
ساندىكى سانائەت ئىشچىلىرىغا
تاماق - ئاش سېتىپ ئۆزىگە نان
تېپىۋاتقان كۆچمەنلەر قاتارىدا
تىجارەت قىلسا بولىدۇ دېگەن-
لىكتىن ئىبارەت. مانا بۇ كوم-
مۇنىست ختاي ھۆكۈمىتىنىڭ
ئەينى مۇددىئاسى. بۇ «كويچەن
ختايلارغا، داچەن چەنتۇلارغا»
(*قەغەز پۇل ختايلارغا. تۇمور
تىيىن ئۇيغۇرلارغا*) دېگەن سۆز.
مانا شۇ مەسىلىلەر، ختاي دېموك-
راتلىرىنىڭ ئىدېئولوگىيەسىدىن
ئۇيغۇرستانغا نىسبەتەن
ئۆز ئەجداتلىرىنىڭ
پىكىرلىرىگە ۋارىسلىق قىلىشتەك
تېندېنسىيەلەرنىڭ پۈتۈنلەي چە-
قىپ كەتمىگەنلىكىدىن دېرەك
بېرىدۇ.

ختاي ئاۋتونومىيەسى بۇ ئاۋ-
تونومىيە ئەمەس. شۇنىڭ ئۈچۈن
ئۇيغۇرستاننىڭ بىردىن - بىر چى-
قىش يولى - مۇستەقىللىق. ئۇي-
غۇرستان ئۇ مۇستەقىللىككە قان-
داق يول بىلەن يېتىدىغانلىقى ئالا -
ھىدە مەسىلە. مانا بۇ كۆپ جە-
ھەتلەردىن ختاي دېموكراتلىرىغا،
ختاي دېموكراتىيەسىگە
باغلىق...

ئۆمەر ئىبراگىموۋ

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

رېداكسىيەمىز پوچتىسىدىن

يىراق قىتئەلەردىكى يېقىن كۆڭۈللەردىن سالام

«ۋىژدان ئاۋازى» گېزىت خادىملىرىگە بىز، ياپونىيەدە تۇرۇشلۇق، بىر تۈركۈم ياشلاردىن سەمىمىي سالام!

ھۆرمەتلىك قېرىنداشلار، گېزىتىڭلار ناھايىتى ئېسىل چىقىۋاتىدۇ. بىز ئۈچۈن بۇ گېزىت بىر خىل روھى ئوزۇق بولۇپ قالدى. بولۇپمۇ يېقىنقى زامان تارىخىمىزگە ئائىت ماقالىلار ئىنتايىن پايدىلىق بولدى. تۇرغۇن بىز بىلمەيدىغان تارىخىي فاكت، تارىخىي ۋاقىئە ساۋاقلارنى گېزىتىڭلاردىن ئۇگىنىشكە ئۇلگەردۇق. بىر يېرى شۇكى، گېزىت بىر ۋاقىتتا 4 خىل يېزىق (ئۇيغۇر كونا، ئۇيغۇر يېڭى، رۇس ۋە ئىنگلىزچە) بىلەن چىقىدىغان بولغاچقا بىزگە ئوخشاش رۇسچىدىن خەۋىرى يوق كىشىلەر بىر قىسىم ئۇچۇرلارنى ئوقۇيالماي قالىدىكەن. بەزىدە بىر ئۇچۇر ھەم ئۇيغۇرچە، ھەم رۇسچە، ھەم ئىنگلىزچە يېزىلىپ، بەت قىسمى ئىگىلىنىپ كېتىپ ئۇچۇر مىقدارى كېمىپ كېتىشتەك ئاقىۋەت كېلىپ چىقىپتۇ. بۇ مەسىلىلەرنى قانداق ھەل قىلىش تۇغرىسىدا ئويلۇشۇپ كۆرىشىڭلارنى ئىلتىماس قىلىمىز.

«ۋىژدان ئاۋازى» گېزىتىنىڭ داۋاملىق راۋاج تېپىشى ۋە مىللىي ئازاتلىقىمىز ئۈچۈن تېخىمۇ كۆپ خىزمەتلەر قىلىپ بېرىشىگە تىلەكداشمىز.

ياپونىيە

ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم ھۆرمەتلىك «ۋىژدان ئاۋازى» گېزىتىدە پائالىيەت ئېلىپ بېرىۋاتقان قېرىنداشلار. قانداق ئەھۋالىڭلار، ياخشى تۇرىۋاتامسىلەر؟

سىلەرنىڭ «ۋىژدان ئاۋازى» نامىلىق گېزىتىڭلارنى قىزىقىپ ئوقۇۋاتىمىز ۋە موشۇ گېزىت ئارقىلىق ۋەتەن ئىچىدىكى ھەم ۋەتەن سىرتىدىكى ئەھۋاللاردىن قىسمەن خەۋەردار بولۇپ تۇرماقتىمىز. بۇ مۇناسىۋەت بىلەن سىلەرگە بۇ خەتنى يېزىپ ئەھۋال سوراۋاتىمىز، ئامان بولۇڭلار.

ھەر ئايدا چىققان گېزىتتىن داۋاملىق ئەۋەتىپ تۇرۇشىڭلارنى ئىلتىماس قىلىمىز.

يىراق ئاۋسترالىيەدە تۇرۇپ، يېقىن كۆڭۈللەردىن سالام يوللايمىز!

ھۆرمەت بىلەن،
ئابدۇللا مەمەت
ئائىلىسىدىن. ئاۋسترالىيە

Һөрмәтлик "Виждан авази" гезитиниң редакцияси, биз Уйғур наһийәси Баһар йезисиниң турғунлири "Виждан авази" гезитини асасий җәһәттин парчилап сетилидиған җайлардин елип оқуп журимиз. Ечинарлиқ бир йери шуки, биз әрәп графикисини үгәнмигәнләр - көпчилик. Шуниң үчүн, амал болса, "Уйғур авази" гезитиниң йезиғи бойичә көпәрәк йезишиңларни илтимас қилимиз.

Биз 1999-жилға "Виждан авази"ға муштири болдуқ.

Баһарлиқлар намидин силәргә йеңи утуқ вә муваппәқийәт тиләймиз.

Уйғур наһийәси Баһар йезисидикиләр намидин,

Норузова Мубарахан

Каждый человек имеет право на свободу убеждений и свободное выражение их; это право включает свободу беспрепятственно придерживаться своих убеждений и свободу искать, получать и распространять информацию и идеи любыми средствами и независимо от государственных границ.

(Ст.19 Всеобщей декларации прав человека)

«ۋىژدان ئاۋازى»

جۇمھۇرىيەتلىك
ئىجتىمائىي - سىياسىي
گېزىت

گېزىتنى تەسىس قىلغۇچى
«ۋىژدان ئاۋازى» گېزىتى
رېداكسىيە خادىملىرى

باش مۇھەررىر
مۇزەپپەرخان قۇربان
☎24-33-85
25-53-69

باش مۇھەررىرنىڭ ئورۇن باسارى
رابىيەم ياقۇپ

مەسئۇل كاتىپ
ئەكبەرجان باۋدۇن

رەسسام
سابىتجان باباجان

ئىختىسات مۇدىرى
ئەلى ئايۇپ

سپونسور:
ئابدۇرېھىمجان ئەزىزوۋ

ئادرېس
چۇي پروسپېكتى، 111
بىشكېك 720065

گېزىتىمىز سەھىپىلىرىدە بېسىلغان ماقالىلار ئاۋتورلىرىنىڭ مەۋقىئەسى تەھرىرات مەۋقىئەسى بولۇپ ھېساپلانمايدۇ.

تەھرىراتقا كەلگەن ماقالىلار قايتۇرۇلمايدۇ ۋە ئۇلارغا جاۋاپ بېرىلمەيدۇ.

Республиканская общественно-политическая газета
"Виждан авази"
("Голос совести")

Главный редактор:
Музаппархан КУРБАН
☎24-33-85
25-53-69

Газета зарегистрирована в Министерстве юстиции Кыргызской Республики
Регистрационное свидетельство № 586-3301-000

Зам. главного редактора:
Рабиям Якуп

Ответ. секретарь:
Акбаржан Бавдун

Художник:
Сабитжан Бабаджан

Зам. главного редактора по финансовым делам:
Али Аюп

Спонсор газеты:
Абдурахимжан АЗИЗОВ

Учредитель:
Трудовой коллектив редакции.
Газета выходит 1 раз в месяц.
Набрана в редакции газеты "Виждан авази".
Адрес: г. Бишкек Пр.Чуй,111
Отпечатана в Малом Кантском типографическом предприятии.

Офсетная 57 п.л.
Тираж 4000
Заказ:

تەييار تۇرۇڭ!

يېڭى ژىلدا جانان كېلىپ ئويغان دېسە،
ئۇيقىدىن بېدار بولۇپ تەييار تۇرۇڭ.
باھاردا دېھقان كەبى ئېتىزلىقنى،
ئۇرۇق سېلىپ ئاغدۇرۇشقا تەييار تۇرۇڭ.
زىرائەتنىڭ يېنىغا شۇمبۇي چىقسا،
پاكىز ژۇلۇپ تاشلاشقا تەييار تۇرۇڭ.
چىكەتكىلەر ئېتىزلىقنى بېسىپ كەتسە،
خەندەك قېزىپ يوقۇتۇشقا تەييار تۇرۇڭ.
تاغۇ - تاشنى تۇپتۇز قىلىپ باغ ياساشقا،
ئوغلىڭىزنى ئەۋەتىشكە تەييار تۇرۇڭ.
مېۋىلەردىن ياۋا پۇتاق چىقىپ قالسا،
ئايىماي كېسىشكىمۇ تەييار تۇرۇڭ.
دوستلىرىڭىز چوڭ سەپەرگە ئاتلانغاندا،
قول تۇتۇشۇپ سەپ تۇزۇشكە تەييار تۇرۇڭ.
قۇرۇق گەپ - ئۇششاق سۇزدىن پايدا يوققۇ،
ئىبلىسقا ئالدانماسقا تەييار تۇرۇڭ.
«كۆز قورقاق - قول باتۇر» دېگەن گەپ بار،
مېھنەت قىلىپ باغ ياساشقا تەييار تۇرۇڭ.
«جاندىن كەچمەي جانانغا يېتىپ بولماس»،
ھەقىقەتنى قوغداشقا تەييار تۇرۇڭ.

ياسىن ھاجىم

ӨЧМӘС ОТ

Қәлбимдә бир от бар "хәлқим" дегән,
Тундики чирақ кәби йоруқтур у.
Йорутуп дилимни нури билән,
Дәр: хәлқиң йолида маң буйруғум шу.

Көксүмдә бир от бар "хәлқим" дегән,
Кундузи, кечисиму тинмай янған
Вәтәнгә болған чәксиз сөйгү билән,
Әл ишқин журигимгә мәңгү таңған.

Көксүмдә бир от бар "хәлқим" дегән,
У отқа һеч бир от охшимайду.
Анамниң аппақ сути билән синған,
Ана йәр, әл ишқиниң отидур у!

Көксүмдә бир от бар "хәлқим" дегән,
Ва, достум, әжәп улуқ откәнгу бу.
У худди вулқандәк лавлап көйгән,
Өчүрәлмәс төрт океан суйиму!

Көксүмдә бир от бар "хәлқим" дегән,
һаят болсам у отму мәндин көчмәс.
Гәр билсәң, шундақ бир у от екән,
Яниду мәңгүлүккә, һәргиз өчмәс!

Виләм МОЛОТОВ,
Алмута Қазақ Миллий техникилиқ Университети, 5-курс оқуғучиси.

بىزنى تاشلاپ كەتمىگىن

جېنىم ئانا بىزنى تاشلاپ كەتمىگىن،
بۇ دۇنيادا تىرىك ژىتىم ئەتمىگىن.
ئۇمۇر بويى خۇش بولايلى سېنىڭدىن،
قۇتلۇق ماكان ئۇينى ۋەيران ئەتمىگىن.

غەيرىلەرنىڭ سۇزلىرىنى ئاڭلىمىغىن،
بىزنى ژىتىم كوچىسىغا سالمىغىن.
سەنسىز قېلىپ بىزلەر قانداق ياشايمىز،
يېشىمىزنىڭ ۋابالىغا قالمىغىن.

يوقسىزلىقنى بىلىندۇرمەي پەپىلەپ،
كىيىندۇرگەن بارنى قۇراپ سەپىلەپ.
سەن بولغاچقا بىلىنمىگەن يوقىمىز،
سەنسىز بىزلەر نەدە ژۇرىمىز تېنەپ.

سەنسىز نېمە بولار بىزنىڭ كۇنىمىز،
ئەركىلەپ بىز كىمگە سەندەك كۇلىمىز.
بالىلارنىڭ تەنىلىرىن ئېشىتسەك،
نومۇسلىنىپ شۇئان تىرىك ئۇلىمىز.

ئۇزەڭ كېتىپ يات قولىغا تاشلىما،
ئۇگەيلىتىپ كۆزىمىزنى ياشلىما.
ئاتا - ئانا دەقەمدە بوپ بېقىڭلار،
ئۇزەڭلارنى ۋە بىزنىمۇ خارلىما.

دۇلىتىمىز باش پانا سىز ئاتىمىز،
غەمغۇزار، مېھرىبان سىز ئانىمىز.
ئالىي ھۆرمەت چىن ژۇرەكتىن ئىلتىجا،
قۇلاق سېلىڭ ئاتا - ئانا زارىمىز.

كۆپ ئۇيلەردە ژىتىملارنىڭ ساۋداسى،
ئاتا - ئانا كېلىنلەرنىڭ غاۋغاسى.
ئۇز ۋاقتىدا تۇزەتمىسەك خاتانى،
تاڭلا مەئىشەر بىزگە بولار گۇناسى.

نۇرمەھەممەت ھەسەن

سەلەي چاققان سەيلىدە

سەلەي چاققان ئايالى بىلەن مېھمانغا بارماقچى بولۇپ، كىيىنىپ چىققاندىن كېيىن، ئايالى ئۇنىڭغا قاراپ:

- ساقىلىڭىزنى پاكىزەرەك ئالسىڭىز بولمامدۇ؟ - دەپ كايىپتۇ. سەلەي چاققان:

- مەنغۇ پاكىزە ئالغان ئېدىم، بىراق سەن قاش - كۆزۈڭنى بوياپ، كىيىنىپ چىققىچە يەنە ئۇسۇپ كەتكەن ئوخشايدۇ، - دەپ جاۋاپ بېرىپتۇ.

مىدھەت ئىبراھىموۋ

БИР ТАМЧА ЯМГУР

Ана-йәр, ана-зимин ана-вәтән - бу немә дегән улуқ сөзләр. Инсанни яратқучи улуқ Пәрвардигаримиз Алла Таала һәм Адәм Әләйһиссаламни ана-йәр туприғидин яратқан екән. Һава анимизни болса бир-биригә меһир-шәпқәтлик, қериндашлардәк йеқин болсун дәп, һәзрити Адәм Әләйһиссалмниң бир тал қовурғисидин яритипту...

Ана йәр бағридин булуқлап етилип чиқиватқан мәрвайиттәк сүзүк булақ сулири бир-бири билән қошулуп, дәрия һасил қилғач, көкси уссизлиқ тәшналиғида чәк-чәк йерилған ана-зиминни гүлбостанлиққа айландуратти. Бирақ ширин сулиримиз еқип берип, океан-деңизларниң шорлуқ сүйигә қошулуп кетәтти. Әнә шу океан-деңиз сулиридин пар болуп, пәләктә пәйда болған булутниң бир тал ямғур тамчиси ана-зимин қәлбигә чүшүшкә бәк тәшна еди. Булут ямғур яшлирини төккәндә янила шу тузлуқ деңиз-сүйигә чүшкәнлигигә бәк ечинған әшу тамча: "Яқ, мән кичик бир тамча болсамму, бу шорлуқ деңиз сүйигә қошулуп кәтмәймән" дәп өзини деңиз тегидики қолүлә қепиға йошурупту. Вә бир күн болмисун бир күн қағшап уссиған ана-зиминниң бағрида яқут шәлдәм болуп қелишни арзу қилипту. Бу сүп-сүзүк бир тамчиниң нәччә жиллар қараңғу деңиз тегидә миллионлиған куба метр океан сүйигә қошулуп кәтмәй күткән арзуси, яратқан егәмгә йәткән һаман у, қолүлә ичидики мәрвайит марҗиниға айлинипту. Бәлким бу мәрвайит - дуниядики алий инсан вә гүзәл җананлар көксидә пақирап турған шу бир тал ямғур тамчисидур. Бәлким бу таң сәһәр күн нурида пақирап турған мәҗнунтал йопурмиғидики күмүч марҗандур, бәлким бу пәрзәнткә тәшна, қәлби яра миңлиған аниларниң көз яшлиридур. Тамчидин көл һасил болғандәк, учқун арзу үмүтләр илкидә мән һәм әшу тамчидәк болуп қелишни арзу қилаттим.

Сабит ИЛИ

ТИЛ - МИЛЛӘТ ШӘКИЛЛИНИШИНИҢ АСАСИ

Тил-инсанийәт, җәмийәт вә аң-сезим тәрәққиятиниң му-һим амилидур. Дәсләпки уруқ, қәбилә-тиллири қошилиши нәтиҗисидә хәлиқ яки улус тили шәкиллиниду. Улуслар яки хәлиқләр бирлишип милләт шәкиллиниши билән милләткә ортақ бирликкә кәлгән милләт тили барлиққа келиду. Тил бирлиги милләт болишиниң әң асасий шәртидур.

Дуния хәлиқлири тиллириниң сани, тилшунас алимларниң һесави бойичә, тәхминән 4-5 миң әп-чөрисидә болуп, униң ениқ санини бәлгүләшниң қийин болишиниң сәвәви - дунияниң бәзи җайлири, мәсилән җәнубий Америка, Австралия, Йеңи Гвинея қатарлиқ кәң регионлардики йәрлик тилларниң техи яхши үгинилмигәнлигидин ибарәттур. Адәттә бир хәлиқ бир тилда сөзлишиду. Лекин бәзидә бир тилниң ичидики шивиләрниң пәрқи шунчә чоң болудики, пәқәт әдәбий тил, яки хәт арқилиқла чүшиниш мумкин болиду. Мәсилән, хитай тилида 7 хил диалект бар болуп, уларниң бир-биридин пәрқи шунчилик чоңки, тәрҗимансиз яки хәт (иероглиф) ярдимисиз чүшиниш мумкин әмәс. Шундақла икки тиллиқ хәлиқләрму учирайду. Мәсилән, Францияниң шәрқидә яшайдиған элзаслар немис вә француз тиллирида бирдәк сөзлишиду. Россиядики мордваларму икки тилда: мокша, эрзян тиллирида сөзлишиду. Ирландларниң 4/5 инглизчә, пәқәт 1/5 ирланд тилда сөзлишиду.

Икки тиллиқ аһалилар Асия, Африка дөләтлиридә барғансири көпәймәктә. Айрим штатларда қоллинип келиватқан йәрлик тиллар билән бир қатарда дөләт тили статусиға егә болған тиллардин һиндистанда - һинди, Пакистанда - урду, Индонезиядә - бахаса-индонешиа, Филиппинда - пилиппино яки тагалог тиллири, бәзи Африка дөләтлиридә уларға ят болған инглиз вә француз тиллири кеңәймәктә. Сабиқ Совет Иттипақи дәвридә икки тилда сөзлишиш, болупму шәһәр аһалиси арисида, кәң тарқалған. Рус әмәс милләтләр аһалисиниң 2/3 қисми рус тилни егәллигән еди.

Бәзи әһвалларда бир нәччә хәлиқ яки милләт бир тилда сөзлишиду. Инглиз тили яки униң йәрлик вариантлирида инглизлардин ташқири АҚШлиқлар англо-канадилиқлар, англо-австралияликләр, англо-новозеландияликләр, Кариб деңизи бассейнидики бәзи хәлиқләр вә башқилар сөзлишиду. Испан тилида көпинчә Латин Америка хәлиқлири сөзлишиду. Немис әдәбий тилида немислардин ташқири австрияликләр, германо-швейцарияликләр, германо-люксембурглар вә йәнә бәзи хәлиқләр сөзлишиду.

1987-жилдики мәлумат бойичә, дунияда әң көп таралған тиллар: хитай тилида 1 миллиард 85 миллион, инглиз тилида - 425 миллион, һинди вә униңға йеқин болған урду тилида - 350 миллион, испан тилида - 330 миллион, рус тилида - 220 миллион, әрәп тилида - 200 миллион, бенгал тилида - 190 миллион, португал тилида - 180 миллион, француз тилида - 130 миллион, япон тилида - 125 миллион, немис тилида - 120 миллион адәм сөзлишиду. Бу тиллардин инглиз, француз, рус, испан, әрәп, хитай тиллири БМТниң рәсми тиллири һесаплиниду.

Инглиз тили дуниядики 70кә йеқин дөләтниң дөләт тилидур (бәзилиридә йәрлик тил билән бир қатарда), француз тили 30 мәмликәттә дөләт тили (бәзилиридә йәрлик тил билән бир қатарда) һесаплиниду. Испан тили 20 мәмликәттә дөләт тилидур, португал тили Португалиядин зимин чоңлиғи бойичә 100 һәссидин көп чоң болған Бразилия вә Африкидики чоң-кичик 5 дөләттә дөләт тили болуп келиватиду. Буниңдин башқа голланд тилиму өзиниң мустәмликилиридә дөләт тили статусини сақлап кәлмәктә. Йәнә инглиз, француз, испан вә португал тиллириниң йәрлик тиллар билән қошилишидин пәйда болған креоль тиллири һәм бар болуп әшу дөләтләрниң сабиқ мустәмликилири болған җайларда қоллинилмақта.

Тиллар системилири вә группилириниң җуғрапийәлик чегараси инсанийәт тарихи давамида үзлүксиз өзгүрүп кәлгән. Мәсилән, 7-әсиргичә әрәп тили пәқәт әрәп йерим арилиниң бир қисмидила қоллинилған болса, һазир у пүтүн ғәрбий-җәнубий Асия билән шималий Африкиниң наһайити кәң территориясигә (йәр йүзиниң 1/10 қисми) тарқалди.

Түрк тил групписиму көп қетим өзиниң тарқилиш даирисини кеңәйткән болуп һазир бу тил групписи Балқан йерим арилидин тартип шәрқий-шималий Сибирийәгичә тарқалди. Инглиз тили 15-әсиригичә пәқәт Британ араллирида һөкүмранлиқ қилған болса, кейин бу тил һәммә қитъәләргә (йәр йүзиниң 1/4) тарқалди. Рус тилиму 16-әсиргичә русларниң өз йеридила (Москва әтрапидики областлар)ға тарқалған болса, 19-әсирниң ахириға кәлгәндә йәр йүзиниң 1/6 қисмиға (сабиқ Совет Иттипақи) кеңәйди. Испан вә португал тиллириму зор территориягә тарқалди. Бесим көпчилик тилшунас алимларниң пикири бойичә, йәр йүзидики барлиқ тиллар төвәндики 20 нәччә чоң-кичик тил системилириға бөлиниду. Улар: һинд-европа; хитай-тибәт; нигер-кордофан; африка-асия; австронезия; дравид; алтай; австроасия; паратай; Америка қитъәсидики индейцилар тиллири; нил-сәһрайикәбир; урал; папуас; картвел; шимали кавказ; койсан; Австралия; эскимос-алеут; чукот-камчат; андаман қатарлиқлардин ибарәттур.

Булардин әң чоңи вә яхширақ үгнилгини - һинд-европа тил системиси болуп йәр шари аһалисиниң йерими әшу тилларда сөзлишиду. Бу тил системисиниң шәрқий тармиғи болған һинд-арий групписиға: санскрит, һинд, урду, бенгал, маратхи, пәнҗап, раҗастхан; гуҗарат, ория тиллири; иран групписиға - парс, афған, таҗик, курд, белуж, асетин тиллири кириду.

Һинд-европа тил системисиниң ғәрби тармиғи болған роман (латин) групписиға: италиян, француз, испан, румын, португал, каталун, галиси, валлун қатарлиқ тиллар; герман групписиға - немис, инглиз, голланд, фламанд, швед, дания тили, норвег қатарлиқ тиллар; келт групписиға - ирланд, бретон, уэльс тиллири кириду. Һинд-европа тил системисиниң славян групписиға: рус, украин, поляк, чех, беларус, болғар, серб, харват, словак, босния, словен, македон қатарлиқ тиллар кириду.

Урал тил системисиниң фин-угур групписиға: венгр, фин, мордва, эстон, мари, удмурд, карел тиллири кириду. Хитай-тибәт тил системисиниң хитай групписиға хитай вә хвәй (тунган) тиллири; бирма-тибәт групписиға - бирма, йи, тибәт, карен, туҗя, хани, манипур, бәй, бхутия (бутан) қатарлиқ тиллар кириду. Алтай тил системиси түрк, моңғул, туңгус-манҗур тил группилириға бөлиниду. Түрки тиллар групписи төвәндики шөбә группиларға: чуваш яки булғар (чуваш тили), оғуз яки ғәрбий-җәнубий групписиға түрк, әзәрбәйҗан, түркмән, саларлар кириду; қипчақ яки ғәрбий-шималий шөбә группаисиға татар, башқурт, қазақ, қирғиз, қарақалпақ, қарачай-балқар, қумуқ, ноғай, қараим тиллири кириду; қарлуқ яки шәрқий-җәнубий шөбә групписиға - уйғур, өзбәк тиллири кириду; якут шөбә групписиға - якут, долган тиллири кириду; җәнубий Сибир шөбә групписиға - тува, хакас, алтай, шор қатарлиқ тиллар кириду.

Түрки тилларда сөзлишидиған хәлиқләр 30 әтрапида болуп, умумий сани 200 миллиондин ашиду. Улар егәллигән зимин наһайити кәң, ғәриптә Түркийәдин тартип, шәрқи-шималда Якутстан арқилиқ шималий Муз океанғичә тутушуп 10 млн. кв. км. земинни өз ичигә алиду. Ғәрбий-җәнуптин шәрқий-шималға қарап, тәхминән 10 миң километр арлиққа созулғандур. Түрк тиллар групписидики милләтләр төвәндикиләр: 1987-жилқи мәлумат бойичә, түркләр - 46, 5 млн. болуп 95% Түркийәдә, қалғанлири Германийә қатарлиқ дөләтләрдә; уйғурлар - 25 млн. әтрапида болуп, 96% Уйғурстанда (ШУАР). Қазақстанда 200 миңдин көпәрәк. Қирғизстан вә Өзбәкистанларниң һәр биридә тәхминән 50 миңдин көпәрәк. Сәудий Әрәбистанида 50 миң әтрапида болуп, қалғанлири Түркийә, Афғанистан, Пакистан, Һиндистан, Моңғулийә, Австралия, Америка, Канада қатарлиқ дөләтләрдә яшимақта: өзбәкләр 17 миллиондин көпәрәк (1987-жилқи мәлумат) болуп 70% Өзбәкистанда, Афғанистанда 2 миллионға йеқин, қалғанлири Сәудийә Әрәбистан қатарлиқ дөләтләргә тарқалған; әзәрбәйҗанлар 14.5 миллиондин көпәрәк болуп 55% Иранда, 45% Әзәрбәйҗанда вә МДһда яшайду; қазақлар 11 миллион әтрапида болуп 87% Қазақстан билән МДһ дөләтлиридә, қалғанлири Уйғурстан, Моңғулийә, Түркийә қатарлиқ дөләтләрдә яшимақта: татарлар 6 миллиондин көпәрәк болуп Татарстанда аран 30%қа йеқин татар яшайду, қалған 70% Россия Федерациясиниң башқа областлирида вә Мәркизий Асия дөләтлиридә яшайду; түркмәнләр 5 миллиондин көпәрәк болуп 65% Түркмәнистанда, башқилири Иран, Афғанистан қатарлиқ дөләтләрдә яшайду; қирғизлар 2,5 миллиондин көпәрәк болуп 95% Қирғизстан вә МДһ дөләтлиридә яшайду, қалғанлири Уйғурстан, Афғанистан қатарлиқ җайларда яшайду; чувашлар 1 миллион 800 миңдин көпәрәк болуп, 100% МДһ дөләтлиридә яшайду (православ диниға етиқад қилиду); башқуртлар 1,5 миллиондин көпәрәк болуп 100% МДһ дөләтлиридә яшайду; қәшқәйләр 600 миңдин көпәрәк болуп Иранда яшайду; әфшәрләр 530 миңдин көпәрәк болуп Иранда яшайду; қарақалпақлар 400 миңға йеқин болуп Қарақалпақстанда яшайду; якутлар 360 миңдин көпәрәк болуп 95% Якутстанда яшайду (христиан диниға етиқад қилиду); қумуқлар 260 миңдин көпәрәк болуп 88% Дағистанда; шаһсевинлар 200 миңдин көпәрәк - Иранда; гагаузлар 200 миңға йеқин болуп 80% Молдовада яшайду (христиан диниға етиқад қилиду); тувалар 200 миңдин көпәрәк болуп 97% Тува җумһурийитидә яшайду. (будда диниға етиқад қилиду); қарачайлар 150 миңдин көпәрәк болуп 83% Қарачай-Черкес җумһурийитидә яшайду; хакаслар 75 миңдин көпәрәк 80% Хакасиядә яшайду (христиан диниға етиқад қилиду); балқарлар 72 миңдин көпәрәк болуп 90% Кабардино-Балқар җумһурийитидә яшайду; саларлар 70 миңдин көпәрәк болуп Хитайниң Чиңхәй, Гәнсу өлкилиридә яшайду; ноғайлар 67 миңдин көпәрәк болуп 42% Дағистанда, йәнә 42% Ставрополь өлкисидә яшайду; алтайлиқлар 64 миңдин көпәрәк болуп 83% Алтай җумһурийитидә; қаратағлар 20 миңдин көпәрәк болуп Иранда яшайду; шорлар 16 миңдин көпәрәк болуп 80% Кемерово областида (христиан диниға етиқад қилиду); сериқ уйғурлар (югурлар) 11 миңдин көпәрәк ХХҖниң Гәнсу өлкисидә яшайду. (будда диниға етиқад қилиду); долганлар 5 миңдин көпәрәк болуп 84% Россияниң Таймыр округида; қараимлар 3 миң 300дин көпәрәк болуп Қрим қатарлиқ җайларда яшайду; тофалар 800дин көпәрәк болуп Россияниң Иркутск областида яшайду. Жуқуридикиләрдин көрүнүп туридики, уйғурлар сан җәһәттин түрки тиллиқ милләтләр ичидә пәқәт түркләрдин кейин иккинчи орунда туридиған чоң милләтдур. Уйғурлар һазирқи дунияда өз мустәқиллиғи үчүн күришиватқан чоң милләтләрдин болуп, Уйғурстан зимини көлими бойичә йәр йүзидики мәвҗут 230 дөләтләр вә территорияләр арисида алдинқи 20 чоң дөләт (16-орунда) қатариға кириду. Шуңа һаризқи Уйғурстан зимини әң чоң мустәмликә территорияси болуп келиватиду.

Уйғурлар нәччә миң жиллиқ миллий дөләт тарихиға егә хәлиқ болуп улар қәдимки: Улуқ Һун империяси, Түрк қағанлиғи, Уйғур-Орхон қағанлиғи, Қараханлар дөлити, Турпан-Идиқут Уйғур ханлиғи, Гәнҗу-Уйғур дөлити, Яркәнт-Сәидийә Уйғур дөлити, Йәттишәһәр-Уйғур дөлити, Или-Уйғур султанлиғи қатарлиқларға егә болған болса, мошу әсирдә Шәрқий Түркистан Ислам җумһурийити (1933-1934) вә Шәрқий Түркистан җумһурийити (1944-1949) намлиқ дөләтләрни қурған болуп, Уйғурстан техи өткән әсирниң 70-жиллириниң ахиридин тартип Манҗур-Хитай империясиниң йерим мустәмликисигә айланған болсиму, Уйғуротан зимини һеч қачан Хитайниң бир қисми болған әмәс. Уйғурларниң қан, ириқ, уруғ, тил, мәдәнийәт, өрп-адәт вә дин җәһәтләрдә хитай билән һеч қандақ умумлиғи йоқтур. Һазирқи Уйғурстан зимини 1949-жили коммунист Хитай армийәси тәрипидин зорлуқ билән бесип елинғанлиғи вә һазирғичә Хитайниң мустәмликиси болуп қеливатқини хәлиқ ара қанунларни қопал бузуш болуп һесаплиниду. Шуниң үчүнму хәлқимизниң өз мустәқиллиғини әксигә кәлтүрүп, өз мәмликитигә егә болуш үчүн елип бериватқан күриши - бу тамамән миллитимизниң қануний һоқуқидур.

Пайдилинилған материаллар:
1. "Население мира" - 1989. М. Мысль;
2. "Современный Иран" - М. Наука;
3. "Җаһан мәмликәтлири" - Ташкәнт. Өзбәкистон;
4. "Энциклопедия нового Китая" - Москва.

Шәмсидин АБДУРЕҺИМ

ئەۋلاد گۈزەل
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمكى ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

Вәтәнни сөйүш иманниң жүмлисидиндур

ۋەتەننى سۇيۇش ئىماننىڭ جوملىسىدىندۇر

"ВИЖДАН АВАЗИ"

Республиканская общественно-политическая газета. Газета выходит с марта 1994 года.

ۋىژدان ئاۋازى

ئايلىق گېزىت
ФЕВРАЛЬ
1999 - ژىل
27 - فېۋرال
شەنبە
№ 2(51)
ئەزكىن باھا

جۇمھۇرىيەتلىك ئىجتىمائىي - سىياسىي گېزىت
1994- ژىلى مارت ئېيىدىن باشلاپ چىقىۋاتىدۇ

"VIJDAN AVAZI"

REPUBLICAN SOCIO-POLITICAL NEWSPAPER
Newspaper publishes from the March 1994

ОТКРЫТОЕ ПИСЬМО

высшим официальным лицам Казахстана, причастным к передаче в руки китайских властей троих уйгурских беженцев

Вследствие проводимой античеловеческой политики китайскими властями в отношении уйгурского населения Синьцзянь-Уйгурского автономного района (Уйгурстана) Китая три уйгура - Хамит Мамат, Ильяр Зордун и Касым Махпир 30 августа прошлого года перешли государственную границу Казахстана в надежде получить политическое убежище в стране своих единокровных братьев. Уйгурское население Казахстана и Кыргызстана, в том числе и Казахстанское международное бюро по правам человека и соблюдения законности, приводя достоверные доказательства того, что в случае передачи этих людей обратно китайским властям утверждали, что их там ждут неимоверные испытания, пытки, а то и смертная казнь. Многие обращались к властям Казахстана с просьбой не выдавать беженцев. С такой же просьбой обращалась и организация "Международ-ная амнистия".

Нарушения прав человека, дискриминационная политика китайских властей в СУАР широко освещаются такими всемирно-известными информационными агентствами, как Рейтер, Франс-пресс, Би-Би-Си, Си-Эн-Эн и др. О творимых китайскими властями бесчинствах в СУАР, разумеется, досконально известно и высшему руководству Казахстана. Тем не менее, казахстанские власти нарушили все международные пакты по правам человека, подписанные ими, в том числе Конвенцию ООН против пыток, статья 3-я которой гласит:

"1. Ни одно Государство-участник не должно высылать, возвращать или выдавать какое-либо лицо другому государству, если существуют серьезные основания полагать, что ему может угрожать там применение пыток.

2. Для определения наличия таких оснований компетентные власти принимают во внимание все относящиеся к делу обстоятельства, включая, в соответствующих случаях, существование в данном государстве постоянной практики грубых, вопиющих и массовых нарушений прав человека".

Уйгуры, живущие в Кыргызской республике, до последнего момента надеялись, что казахстанские власти на такой шаг не пойдут. Наши предки испокон веков совместно противостояли внешнему неприятелю и никогда не предавали друг друга, ибо утрата сплоченности не отвечала интересам не только уйгурского народа, но и ни одного народа сопредельных с Китаем государств. Китайские власти как взирали всегда захватнически на земли тюрков, так же взирают и сейчас. А о коварных стратагемах китайской дипломатии, употребляемых ими по отношению к тюркским правителям, известно еще с глубокой древности. К примеру, можно вспомнить совет хитроумного китайского полководца Чжоу Суишин, данный им в 582 году н. э. тогдашнему императору династии Суй Вэнь-ди (Ян-Цзянь). Он сказал: "Согласно сегодняшней обстановке, нужно дружить с тюрками, находящимися далеко, и нападать на тех, которые вблизи, среди сильных сеять раздор, слабых поддерживать. Таким образом нарушив их единство и силу, можно ослабить их... и лет через десять, найдя удобный момент, напасть и разом ликвидировать их государство" ("Хроника династии Суй. Повествование о Чжан Суншин". Часть 51). В последствии так оно и произошло. Именно таким способом они уничтожили Восточно-тюркский и Западно-тюркский каганаты. И в последующих столетиях этот метод применялся не один раз; он угадывается в деяниях Китая и сегодня.

Хотелось бы бережнее относиться к предостережениям наших предков, даваемых нам в назидание, а также надеяться, что всегда между нами будет царить взаимопонимание, выверенное братство тюркских народов с его вековыми устоями.

Сабитжан **БАБАДЖАН**, Заслуженный деятель культуры Кыргызской Республики, академик Международной Калифорнийской Академии (США).

Акбар **БАУДУНОВ**, кандидат философских наук.

Маджит **ХУСАИНОВ**, Председатель общественного объединения "Демократия и окружающая среда".

Умар **ИБРАГИМОВ**, педагог.

Али **АЮП**, коммерческий директор газеты "Виждан авази".

Рабиям **ЯКУП**, зам.гл. редактора газеты "Виждан авази".

Музаппархан **КУРБАН**, главный редактор газеты "Виждан авази"

УЙГУРСКАЯ ОБЩЕСТВЕННОСТЬ РЕГИОНА НЕ ОДОБРЯЕТ АКЦИЮ КАЗАХСТАНА

Представители регионального общественного объединения "Ассоциация уйгуров" направили письма-протесты Президенту Казахстана Нурсултану Назарбаеву, в Генеральную прокуратуру, Министерство внутренних дел и в другие официальные органы республики по поводу выдачи Казахстаном Китаю трех беженцев-уйгуров.

В прессе многих стран сообщалось о том, что 30 августа прошлого года незаконно перешли границу Казахстана трое граждан Синьцзян-Уйгурского автономного района КНР - Хамит Мамат, Ильяр Зордун и Касым Махпир, чтобы попросить политического убежища у казахстанских властей, мотивируя свое бегство из Китая "национальными и политическими убеждениями".

После выдачи Казахстаном беженцев их судьба неизвестна.

24 февраля на пресс-конференции, где приняли участие около 30-ти журналистов, президент регионального общественного объединения "Ассоциация уйгуров" Кахарман Хожамберди сказал, что выдача казахстанскими властями Китаю трех беженцев подрывает международный имидж Астаны.

А. А.

ئۇچ ئۇيغۇر مۇھاجىرلىرىنى خىتاي ھاكىمىيىتىنىڭ قولىغا ئۇتكۇزۇپ بېرىشكە مۇناسىۋەتلىك قازاقستان دۇلەت رەھبەرلىرىگە

ئوچۇق خەت

شىنجاڭ - ئۇيغۇر ئاۋتونوم رايونى (ئۇيغۇرستان)نىڭ تۇپكى ئاھالىسى - ئۇيغۇر خەلقىگە قارىتا خىتاي ھاكىمىيىتىنىڭ ئېلىپ بېرىۋاتقان ۋەھشىيانە سىياسىتى نەتىجىسىدە، ئۇز ۋەتىنىدە ياشاش ئىمكانىيىتى بولمىغانلىغى سەۋەۋىدىن ئۇچ ئۇيغۇر پەرزەندلىرى - خەمىت مەمەت، ئىلىيار زوردۇن ۋە قاسىم مەخپىر ئۇتكەن ژىلنىڭ 30- ئاۋغۇست كۇنى ئۇيغۇر خەلقىگە قان - قېرىنداشلىق مۇناسىۋەتلىرى بار خەلىقلەر جۇمھۇرىيەتلىرىدىن بولغان قازاقستاننىڭ سىياسىي پانالىغىغا ئېرىشىش ئۇمۇتىدە خىتاي - قازاقستان چېگاراسىدىن ئۇتكەن ئېدى. قازاقستان ۋە قىرغىزستاندا تۇرۇشلۇق ئۇيغۇر جامائىتى شۇ قاتاردا ئىنسان ھوقۇقى مەسىلىلىرى ۋە قانۇننى قوغداش بويىچە قازاقستان خەلقئارا بىۇروسى مۇھاجىرلارنى خىتايغا قايتۇرۇپ بەرگەن تەغدىردە ئۇلارنىڭ ئۇياقتا ئېغىر جاپا، قىيىن - قىستاقلارغا دۇچ كېلىپ، ھەتتا ئۇلۇپ كېتىشى مۇمكىن ئېكەنلىگى توغرىسىدا ئېنىق ئىسپاتلارنى كەلتۇرۇپ قازاقستان دۇلەت رەھبەرلىرىنى ئاگاھلاندۇرغان. شۇنداقلا مۇھاجىرلارنى خىتايغا قايتۇرۇپ بەرمەسلىك توغرىسىدا قازاقستان دۇلەت باشلىقلىرىغا «خەلقئارا كەچۇرۇم» تەشكىلاتىمۇ مۇراجىئەت قىلغان. شۇ ئا ردا خىتاي ھاكىمىيىتىنىڭ ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئىنسان ھوقۇقىنى دەپسەندە قىلىپ، مىللىي كەمسىتىش سىياسىتىنى ۋەھشىيانە ژۇرگۇزىۋاتقانلىغى توغرىسىدا: رويتېر. فرانسپرېسس، بى - بى - سى. سى - ئېن - ئېن قاتارلىق خەلقئارا مەلۇم ئەخبارات ئاگېنتلىقلىرىدا بېرىلىۋاتىدۇ.

ش ئۇئاردا يۇز بېرىۋاتقان ۋەھشىيلىكلەر ئەلۋەتتە قازاقستان دۇلەت باشلىقلىرىغىمۇ مەلۇم. شۇنىڭغا قارىماي قازاقستان دائىرىلىرى ئۇزلىرى ئېتىراپ قىلىپ ئىمزا چەككەن ب م ت قىيناشلارغا قارشى كونۋېنسىيەسىنى بۇزۇپ، مۇھاجىرلارنى خىتايغا ئۇتكۇزۇپ بەردى. كونۋېنسىيەنىڭ 3- ماددىسىدا مۇنداق دەپ كۇرسىتىلگەن:

«1. كونۋېنسىيەگە قوشۇلغان ھەر قانداق، دۇلەت باشقا دۇلەتكە قايتۇرۇپ بەرگۇچى ئادەمنىڭ ئۇ يەردە قاتتىق قىيناشلارغا دۇچار بولىدىغانلىغىغا كۇزى يەتسە، قايتۇرۇپ بەرمەسلىگى كېرەك.

2. ھۇكۇمەت دائىرىلىرى مەسىلىنى ئېنىقلاش ئۇچۇن، تېگىشلىك دۇلەتتە ئىنسان ھوقۇقىغا زىت كېلىدىغان ھەر قانداق ۋەھشىيانە ھەرىكەتلەرنىڭ ئۇمۇمىيۇزلۇك يۇز بېرىۋاتقانلىغى، مەسىلىگە مۇناسىۋەتلىك ئېكەنلىگىنى نەزەردە تۇتۇشلىرى كېرەك».

قىرغىزستان تەۋەسىدە ئىستىقامەت قىلىۋاتقان ئۇيغۇر جامائىتى تا ئاخىرقى كۇنلەرگىچە قازاقستان ھۇكۇمىتى ھەرگىز مۇنداق ئىشنى قىلمايدۇ دەپ ئىشەنگەن ئېدى. چۇنكى ئەسىرلەر بويى تاشقى دۇشمەنگە بىرگە قارشى تۇرۇپ كېلىۋاتقان بىزنىڭ ئەجداتلىرىمىز ھېچ قاچان بىر - بىرىنى ساتقان ئەمەس. سەۋەۋى، بىرلىكنىڭ يوقۇلىشى بىر ئۇيغۇر خەلقى ئۇچۇنلا ئەمەس، خىتاي بىلەن چېگاراداش بارلىق خەلق، دۇلەتلەر ئۇچۇن مەنپەئەتسىز ۋە خوۋۇپلۇق ئېدى. خىتاي دائىرىلىرى، تۇركى تىللىق خەلقلەر زىمىنىغا ئۇزلىرىنىڭ ياۋۇزلۇق كۇزلىرىنى ئەزەلدىن قانداق تىكىپ كەلگەن بولسا، ھازىرمۇ شۇنداقلا تىكمەكتە. خىتاي دىپلوماتىيەسىنىڭ تۇركى خەلقلەر پادىشالىرىغا قارىتا ئىشلىتىپ كېلىۋاتقان قۇۋ ۋە رەزىل ھەرىكەت - ئۇسۇللىرى قەدىمدىن تارتىپ مەلۇم. مەسىلەن، ھېلىگەر خىتاي ئەسكەر قوماندانى جۇ سۇي شىننىڭ مىلادىنىڭ 582- ژىلى شۇ ۋاقتىكى سۇلالە ئىمپېراتورى سۇي ۋەندى (ياڭ جياڭ)غا بەرگەن مەسلىھەتىنى ئەسلەپ كۇرسەك، ئۇ مۇنداق دېگەن: «بۇگۇنكى ۋەزىيەتتىن ئېلىپ قارىغاندا ژىراقتىكى تۇركلەر بىلەن دوستلىشىپ، يېقىندىكىلىرىگە ھۇجۇم قىلىپ، كۇچلۇكلىرىنىڭ ئارىسىغا زىددىيەت سلىپ، ئاجىزلىرىنى يۇللەش كېرەك. شۇنداق قىلىپ ئۇلارنىڭ بىرلىك كۇچى ۋە ئىتتىپاقىنى بۇزۇپ تاشلاپ، ئاجىزلاشتۇرىۋەتكىلى بولىدۇ... ۋە بىرەر ئون ژىل ئۇتكەندىن كېيىن بىر پەيتىنى تېپىپ تۇرۇپ، ھۇجۇم قىلىپلا ئۇلارنىڭ دۇلىتىنى بىراقلا يوق قىلىش كېرەك» («سۇي سۇلالىسىنىڭ ژىلنامىسى. جاڭ سۇنشىن توغرىسىدا ھېكايەت». 51- قىسىم). ئاقىۋەتتىمۇ نەق شۇنداق بولغان. شەرقىي تۇرك ۋە غەربىي تۇرك قاغاناتلىرى ئەنە ئەشۇ ئۇسۇل بىلەن گۇمران قىلىنغان. خىتايلار كېيىنكى ئەسىرلەردىمۇ داۋاملىق ئەشۇ ئۇسۇلنى قوللىنىپ كەلگەن ۋە بۇگۇنكى ئەھۋالدىمۇ خىتاينىڭ ئەشۇ ئۇسۇلنى ناھايىتى ئۇستىلىق بىلەن قوللىنىۋاتقانلىغى ئېنىق كۇرۇنۇپ تۇرۇپتۇ. ئەھۋال ئەنە شۇنداق ئېكەن، ئەجداتلىرىمىزنىڭ ئاگاھلاندۇرۇشلىرىنى ھەرگىز ئېسىمىزدىن چىقارماي ئەسىرلەر داۋامى سىنالغان قېرىنداشلىق مۇناسىۋەتلىرىمىزنىڭ تېخىمۇ مۇستەھكەملىنىشىنى ئۇمۇت قىلغان بولار ئېدۇق.

سابىتجان باباجان - قىرغىزستان جۇمھۇرىيىتىدە خىزمەت كۇرسەتكەن مەدەنىيەت ئەربابى، ئاق ش كالىفورنىيە خەلقئارا ئاكادېمىيەسىنىڭ ئاكادېمىگى.

ئەكبەرجان باۋدۇن - فىلوسوفىيە پەنلىرىنىڭ نامزاتى.

مەجىت خۇسائىنوۋ - «تەبىئەت ۋە دېموكراتىيە ئاممېۋىي بىرلىگى»نىڭ رەئىسى.

ئۇمەر ئىبراگىموۋ - پېداگوگ.

ئەلى ئايۇپ - «ۋىژدان ئاۋازى» گېزىتىنىڭ ئىقتىسادىي مۇدىرى.

رابىيەم ياقۇپ - «ۋىژدان ئاۋازى» گېزىتىنىڭ باش رېداكتورنىڭ ئورۇن باسارى.

مۇزەپپەرخان قۇربان - «ۋىژدان ئاۋازى» گېزىتىنىڭ باش رېداكتورى.

С ЧУВСТВОМ СЕМЬИ ЕДИНОЙ

Знакомьтесь: Абдурахим Азизов - наш современник

БИОГРАФИЧЕСКАЯ СПРАВКА
Абдурахим Ахметович Азизов

- Национальность: уйгур
- Год и место рождения: 1949, СУАР КНР, г.Кульджа
- Образование: высшее (два вуза)
- Семейное положение: женат, имеет троих детей
- Род занятий в настоящее время: владелец фирмы "Электроника"
- С какого года живет в Кыргызстане: с 1959
- Какие имеет награды за трудовые заслуги: Почетные Грамоты Министерства электронной промышленности СССР, ВЦСПС, Верховного Совета Киргизской ССР.

В этом году ему, Абдурахиму Ахметовичу Азизову, исполняется 50 лет. А когда его родители эмигрировали из Китая в Советский Союз, он был 8-летним парнишкой. Но хорошо помнит, что встречали их и относились к ним, уйгурам, на чужой земле радушно, даже заботливо.

Поначалу жили в Казахстане, потом семья обосновалась в Киргизии. Среди киргизов, как и среди казахов, не чувствовали себя обиженными. То же самое ему хочется сказать и обо всей интернациональной державе СССР. Как все советские дети, он закончил среднюю школу. А потом - аж два института: Ленинградский электротехнический и Новосибирский институт кооперативной советской торговли. Затем была еще учеба в Высшей партийной школе при ЦК КП Киргизии. Была и служба в армии, после демобилизации из которой в 1970-м году он пошел работать слесарем-монтажником на Фрунзенский завод "Айнур". В том же году поступил в машиностроительный техникум, откуда его "переадресовали" на заочное отделение Ленинградского электротехнического...

Вспомнить есть что. Например, работу комсомольским секретарем завода "Айнур", здесь же он из слесаря-монтажника вырос до заместителя начальника производства всего завода.

А в 1989-м его пригласили в Москву в Министерство электронной промышленности и предложили создать и возглавить в Киргизии фирму "Электроника". В то время точно такие же фирмы организовывались и в других республиках Средней Азии. Он загорелся этой идеей. Шутка ли - новое веяние! Видеомагнитофоны, микроволновые печи, телевизоры всех марок - от портативных до самых внушительных моделей... И так далее. Дав согласие, Абдурахим Ахметович сразу же стал продумывать организацию во всех областных центрах республики филиалов этой фирмы. Работать, так работать надо сразу на перспективу.

Фирма была создана и достигла немалых успехов в своей деятельности.

Но наступило новое время, связанное с распадом СССР и единого экономического пространства. Надеяться в этих условиях на манну с неба - было делом бессмысленным. Благо - позволительным стало частное предпринимательство, и, воспользовавшись этой возможностью, Абдурахим сумел выкупить фирму "Электроника" и стал ее владельцем.

С этого времени, изначального накопления собственного капитала, началась новая страница в жизни Абдурахима Ахметовича. Содержание ее главным образом связано с его благотворительной деятельностью по отношению к представителям уйгурской диаспоры в Кыргызской Республике. Для него, живущего проблемами соотечественников, болью, чаяниями родного многострадального народа, главной заповедью души стало: плох тот сын, который кормится тайком от бедной матери. И на этой стезе, новом своем поприще он снискал себе высокий авторитет, искреннее уважение людей не только своей национальности. Вот некоторые отзывы о нем...

НАРЫНБАЕВ Азиз Исаджанович, доктор философии, член-корреспондент Национальной Академии Наук Кыргызстана:

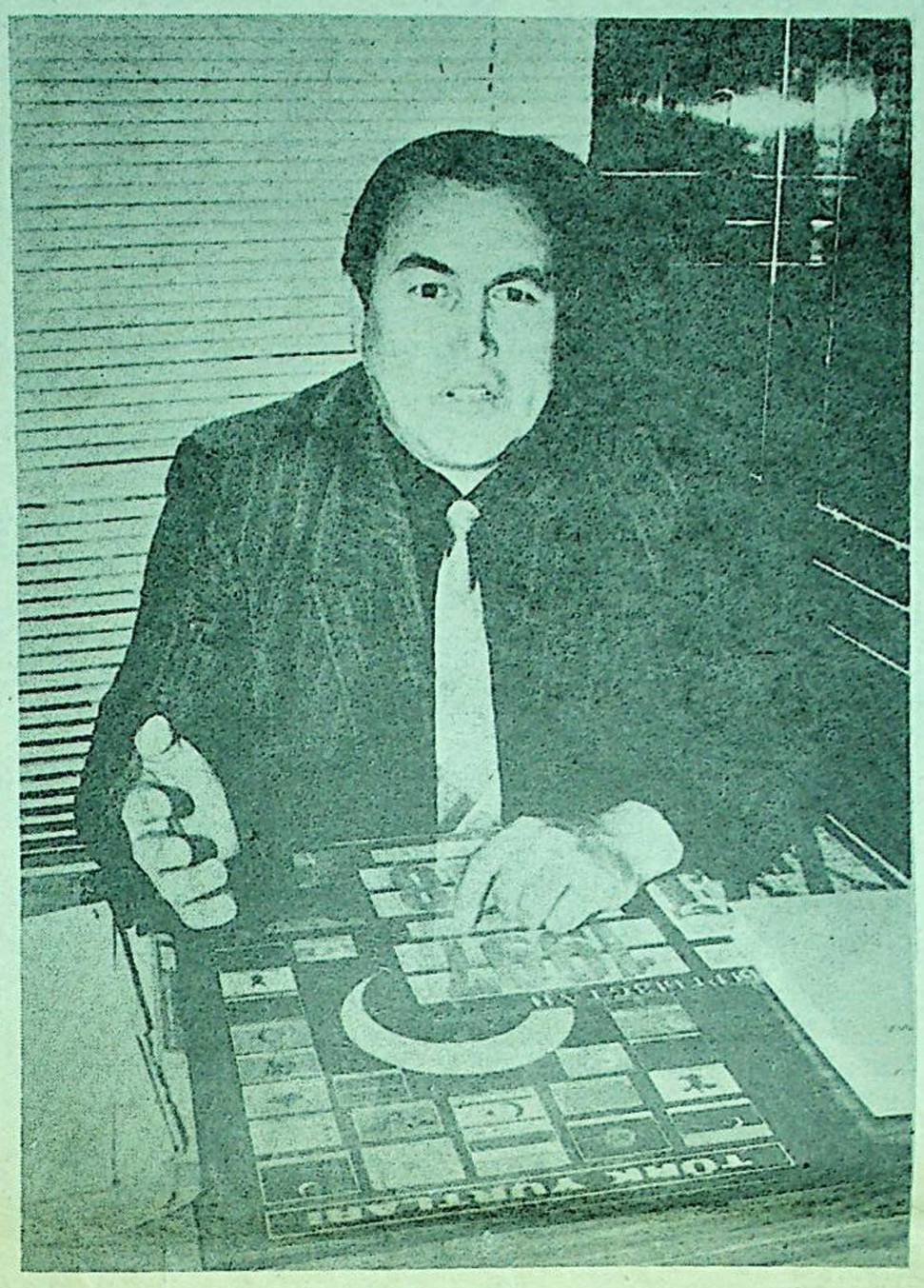

На снимке - Абдурахим Ахметович Азизов

- Я знаком с Абдурахимом не один год. Общение с ним доставляет удовольствие. Этот человек имеет самые разнообразные знания, а если добавить сюда его контактность, остроумие, понимание современных общественных процессов и умение практически заниматься выбранным делом, то все это еще более добавляет веса его личности.

Как человек образованный, он переживает, что серьезная, научная, общественная мысль сегодня с трудом находит выход к людям. Ведь издать книгу, за которую раньше автору заплатили бы вознаграждение, сейчас, при скудном семейном бюджете, невозможно, так как за издание надо платить самому.

Мной была написана монография "Из истории общественной мысли древних и средневековых уйгуров", которую я никак не мог выпустить книгой. И вот на помощь пришел Абдурахим Ахметович. Он оплатил издательству "Илим" все затраты на производство.

Я знаю также, что он помогает многодетным семьям, уйгурской газете "Виждан авази".

Только самые добрые слова можно сказать об этом человеке. Абдурахим заботится о развитии культуры своего народа, в том числе - о достижениях науки в области уйгуроведения, всячески содействует распространению лучших национальных традиций, обычаев среди молодежи, заботится о воспитании ее в духе любви к исторической родине и уважения других народов. В этом видится проявление им истинного патриотизма. Я желаю, чтоб он оставался таким и дальше, чтобы долго жил и работал на благо своего народа.

Сердечно поздравляю его с 50-летием!

МУЗАППАРХАН КУРБАН, главный редактор газеты "Виждан авази":

- Живя запросами своего народа, Абдурахим Ахметович Азизов чутко и бескорыстно реагирует на вопросы, касающиеся жизнедеятельности уйгурской диаспоры Кыргызстана. Возникла, скажем, потребность в создании культурно-просветительского общества "Иттишак", и Азизов первым взялся помогать ему. В частности, провел отделочные работы в офисе общества, в микрорайоне "Восток-5", активно включился в проведение всех культпросвет мероприятий (как, например, празднование Нооруза, Дней уйгурской культуры), оказал большую помощь, когда мы впервые в республике организовали телепередачу на уйгурском языке.

С первых дней выхода нашей газеты он оказывает редакции посильную помощь и намерен делать это до той поры, пока газета не станет рентабельной.

Как человек глубоко гуманный, высокообразованный, следящий за современной жизнью, Абдурахим Азизов стремится быть полезным не только в смысле материальной помощи, он всегда предложит интересную идею, тему...

Публикацию аналогичных теплых отзывов о юбиляре можно было бы продолжить. Благодарных ему людей много. К сожалению, ограниченная газетная площадь не позволяет нам сделать этого.

ДОБРОГО ЗДОРОВЬЯ, ДОЛГИХ ЛЕТ ЖИЗНИ, СЕМЕЙНОГО СЧАСТЬЯ, СОПУТСТВИЯ УСПЕХА В ДЕЛАХ ТЕБЕ, ДОРОГОЙ АБДУРАХИМ!

Редколлегия газеты "Виждан авази" и коллектив ее авторов.

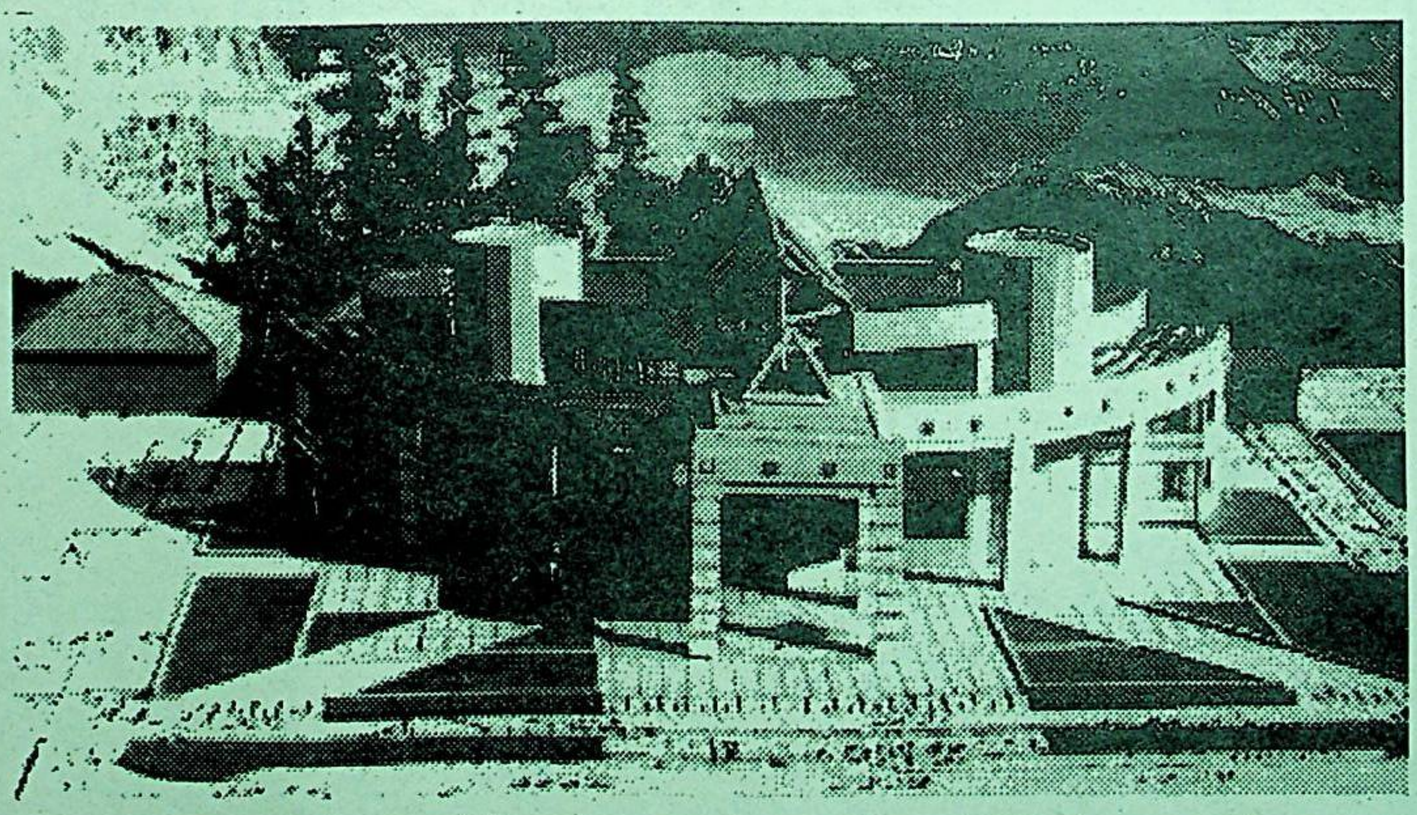

Макет строящегося сегодня А. Азизовым в Бишкеке на проспекте Чуй комплекса "Электроника". Это здание засчет строгости его линий и нестандартного фасада украсит одну из центральных улиц столицы.

ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، فەدىمىي ئەسەر ۋە فولىيازمىلار ئامبىرى

ДЕНЬ ПАМЯТИ

7 февраля 1999 года уйгурская общественность г. Бишкек, по инициативе общественности, провела собрание, посвященное дню памяти павших во время февральских событий в Кульдже в 1997-м году, когда мирная демонстрация протеста уйгурской молодежи была кроваво подавлена правительственными силами правопорядка, с привлечением частей регулярной армии КНР. Вместе с этим почтить память основоположнику организации "Свободный Уйгурстан" Аширу Вахиди, умершему в результате полученных травм от лиц, не желающих процветания деятельности данной организации в Казахстане, активно борющейся за права и освобождение исторической родины уйгуров. Подобно другим собраниям, проходившим в махаллях (компактное проживание уйгуров), в этом году организационные моменты взяла на себя уйгурская общественность махалли "Правда-Боконбаева".

Около 200 человек, представители практически всех махаллей столицы и близлежащих сел Ала-too, Кара-Балта, Новопокровка и совхоза Фрунзе, приняли участие в собрании.

Его открыл председатель кыргызстанской организации "Свободный Уйгурстан" Акбар Баудунов. Он в своей речи коротко охарактеризовал политику китайского правительства по отношению к некитайским национальностям, в частности, к уйгурам. "Эта политика выражается в нарушении основных прав человека, в широком применении смертной казни к политическим заключенным, в репрессивных кампаниях и массовом переселении этнических китайцев из внутренних районов Китая в Уйгурстан. Такая политика геноцида побудила уйгурскую молодежь провести акцию протеста в защиту своих прав, выйти 5 февраля 1997 г. на демонстрацию на площадь г. Кульджи - пояснил он. - Однако власти встретили демонстрантов вооруженными действиями полиции, впоследствии и вовсе подавили демонстрацию с помощью частей регулярной армии Китая. В результате кровавой демонстрации, по неточным данным, погибло от 150 до 300 человек, арестовано около тысячи. Аресты продолжаются по сей день - продолжил Баудунов. Он в завершении своего выступления зачитал Обращение от имени уйгурской общественности, адресованное Премьер-министру КНР Жу Ронжи, председателю Всекитайского Высшего суда Шао Ян Юнчану, председателю Правительства СУАР Абляту Абдуришиту и секретарю компартии СУАР Ван Лечуаню. В тексте Обращения выражено о требовании уйгурской общественности Кыргызстана отменить смертную казнь четырем политическим заключенным - Абдусаламу Шамшидину, Абдусаламу Абдурахману, Абдушукуру Нурулле и Пархату Моллахуну, которых в декабре 1998 года и январе 1999 года Илийский народный суд приговорил за политические убеждения к смертной казни. Вторым пунктом требования было требование провести над вышеуказанными и другими политическими заключенными справедливого и беспристрастного суда. Обращение было подписано 200-ми подписями общественности.

После выступления А. Баудунова высказали свое отношение к данным событиям председатель правозащитной организации "Демократия" Турсун Ислам, ответственный секретарь организации "Свободный Уйгурстан" Ибраим Басит и представитель газеты "Виждан авази" Али Аюп.

"Дом деятельности" в махалле

Уйгурская общественность махалли "Правда-Боконбаева"

В чем особенность современных уйгуров, отличие от других национальностей? Я думаю, на этот вопрос можно найти однозначный ответ, посетив уйгурские "махалли", - места компактного проживания уйгуров. Таких махаллей в Кыргызстане множество, и об одной из них в городе Бишкеке, в частности, о махалле "Правда-Боконбаева", хочется сказать особо.

Махалля "Правда-Боконбаева" называется так, потому что она находится в микрорайоне, расположенном в центре столицы на пересечении улиц Правды и Боконбаева, заселение которой началось с 1985 года. В этой махалле проживают бок о бок с другими национальностями 74 уйгурских семьи. Особо известна махалля своей беседкой, которая стоит во дворе между домами, населенными, в основном, уйгурами. Беседка с красивым названием "Паалият уйи", в переводе с уйгурского означает "Дом деятельности", предназначена для проведения массовых мероприятий, существующих в быту уйгуров: той (свадьба), назир (поминки) и т.д. На подобные мероприятия уйгуры обычно приглашают много гостей, а разместить их всех в 2-3-комнатной квартире не представляется возможным. Отсюда и родилась идея у жителей махалли соорудить во дворе крытую площадку.

По инициативе многоуважаемых старейшин махалли - Пахирдина Рахмидина, Абубакри Хапизова, Махмута Алмазбекова, Юсупжана Касымова - под руководством прораба Газизова Абдугопура была построена руками молодежи крытая летняя веранда. Потом на собранные деньги купили нужное количество посуды, большой казан, самовар, женщины сшили йекандазы (уйгурские национальные подстилки для скамеек), и в тот же год все дружно сыграли свадьбу молодых.

Горько, но факт то, что сотни тысяч уйгуров, в процессе исторических перемен, по воле судьбы оказались на чужбине. Чтобы выжить, были вынуждены повсюду, в разных странах, жить группами, в результате чего образовались места их компактного проживания. Особенность этих махаллей такова: оказание помощи неимущим семьям, многодетным, престарелым. Сбор денег с каждой благополучной семьи помогает Совету старейшин махалли купить продукты первой необходимости и справедливо распределить их семьям, особо нуждающимся. Такую безвозмездную помощь махалля "Правда-Боконбаева" оказывает пяти семьям, которые значатся в их списке первыми. Махалля на средства собственного фонда также провожает в последний путь усопших, не имеющих близких родственников.

И все эти проблемы решаются в той самой веранде (обязательно с привлечением молодежи). Сейчас она, после неоднократной реконструкции, обрела вид зимней беседки. Ее утеплили, провели сюда горячую и холодную воду, пристроили маленький прочный склад для хранения в нем утвари, починили столы и скамейки. На что, конечно, ушло немало денежных средств. Уместно будет отметить тех, кто особо отличился своей активностью. Это - Турган Парманов, Абдугопур Газизов, Сыдыкжан Садыков, Абдуруп Моллабакиев, Ясынжан Бакиев, Хуснат Саматов, Хаким Хасанов, Хамит Тиляков, Ильяр Хапизов, Акбаржан Темиров, Азат Хаджи и Мирзат Калканбаевы, Бахам Насыров, Касымжан Мансуров, Музаппар, Тохтасун и Ялкун Политов; женщины-активистки - Хасиятбуви Хаджи, Халимахан Хаджи, Паридам и другие.

Хочется верить, что быт, культура уйгуров, своеобразие воспитания молодежи в махаллях и впредь будут традицией поколений уйгурских семей. На какой бы земле они ни жили.

Рабиям ЯКУП

تۇرسۇن سابىر خىزمەتتىن بوشىتىلدى

شىنجاڭ - ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ باش كاتىۋى تۇرسۇن سابىر پرىنسىپاللىق مەسىلىلەردە قەتئىي تۇرغانلىقى ئۈچۈن 1999- ژىلى 1- ئايدا. شىنجاڭ خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ رەئىسى ئابلەت ئابدۇرىشىتنىڭ تەكلىۋى بىلەن «چەت ئەلنىڭ سوغىسىنى قوبۇل قىلدى» دېگەن باھانە ئاساسىدا خىزمىتىدىن بوشىتىلدى. شۇنىڭ بىلەن خىتاي دائىرىلىرى ئۆزلىرىگە ياقماي قالغان مىللىي كادىرلارنى ئالدى بىلەن ئالداش. سۆز بىلەن كوندۇرۇش. بولمىسا باھانە تېپىپ ئىشتىن ئېلىش ئۇسۇلىنى يەنە بىر قېتىم ئەمەلگە ئاشۇردى.

ئۇزۇن ژىللاردىن بېرى ھۆكۈمەتكە سادىق بولۇپ ئىشلەپ كەلگەن تۇرسۇن سابىر تەخمىنەن 55 ياشلاردا. ئۇ دەسلەپ: غۇلجا شەھەرلىك ئاشلىق ئىدارىسىنىڭ كادىرى بولغان. ۋىلايەتلىك ئاشلىق باشقارمىسىغا يۆتكىلىپ. مۇئاۋىن باشقارما باشلىقى. باشقارما باشلىقى بولۇپ ئىشلىگەن. ئاندىن ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ باش كاتىپلىقىغا ئۆستۈرۈلگەن. ئاقسۇ ۋىلايىتىنىڭ مۇئاۋىن ۋالىسى بولغاندىن كېيىن. ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ باش كاتىۋى دەرىجىسىگە كۆتۈرۈلگەن ئىدى.

ئۇچقۇن. غۇلجا

ھەج سەپىرىگە چىققان تۆرت ئۇيغۇر بېيجىڭ ئائېرودرومدا توڭلاپ ئۆلدى

بۇ ژىل خىتاي ھۆكۈمىتى ھەر خىل ئۇسۇللار بىلەن ئۇيغۇرستان خەلقىنىڭ ھەج سەپىرىگە چىقىشىنى قاتتىق توسىدى. شۇنداق بولسىمۇ. 1200 گە يېقىن ئۇيغۇر ھەج قىلىش مەخسىتىدە چەت ئەلدىكى تۇققانلىرىنى يوقلاش ۋە چەت ئەلنى زىيارەت قىلىش قاتارلىق ھەر خىل سەۋەبلەرنى كۆرسىتىپ، چەت ئەلگە چىقىش ساياھەت پاسپورتىنى ئالغان ئىدى. لېكىن ئۇلار تېخى سەپەرگە چىقماي تۇرۇپلا ئۇلارنىڭ كۆپچىلىگىنىڭ پاسپورتلىرى خىتاي ساقچى دائىرىلىرى تەرىپىدىن مۇسادىرە قىلىندى. خىتاينىڭ بۇ بولسىزلىقى سەۋەبىدىن كۆپلىگەن كىشىلەر ئىقتىسادىي ۋە روھىي جەھەتتىن قاتتىق زەربىگە ئۇچرىدى. شۇنداق بولسىمۇ رامىزان ئېيى كىرىشتىن 20 كۈن بۇرۇن ئۇلار ئىچىدىن 400 ئۇيغۇر بېيجىڭغا بېرىپ، سەئۇدىيە ئەرەبىستان كونسۇلخانىسىدىن ئۆمۈرھاجى قىلىش ئۈچۈن ۋىزا ئالغاندىن كېيىن ھەجگە مېڭىشقا تەييارلانغان. ئاما ئۇلار ئائېروپىلانغا چىقىشقا تەييارلىنىۋاتقاندا ئائېرودرومدىكى ساقچى دائىرىلىرى ھېچ بىر سەۋەب كۆرسەتمەستىن، ئۇلارنىڭ چېگارادىن ئۆتۈشىنى قوپاللىق بىلەن رەت قىلىپ ئائېرودروم زالىدىن سىرتقا قوغلاپ چىقارغان: خىتاي ھاكىمىيىتىنىڭ بۇ قانۇنسىز قىلمىشىغا نارازىلىق بىلدۈرگەن 122 نەپەر ئۇيغۇر دەرھال قولغا ئېلىنىپ تۈرمىگە تاشلانغان (بۇلارنىڭ كۆپچىلىكى ياشانغان كىشىلەر). قالغان ئۇيغۇرلار بېيجىڭ شەھىرىدىكى مېھمانخانىلارغا بارغاندا ھەممىسى «شىنجاڭلىقلارنى قوبۇل قىلمايمىز» دەپ ئۇلارنى ھەيداپ چىقارغان. ئىنتايىن قىيىن ئەھۋالدا قالغان بۇ ئۇيغۇرلارنىڭ بەزىلىرى يەرلىك خىتايلارنىڭ ئۆيلىرىدە يېتىشكە مەجبۇر بولغان بولسا. زادىلا ئورۇن تاپالمىغان 28 ئادەم بېيجىڭ ئائېرودرومى سىرتىدىكى دالىدا. ئۇستىلىرىگە يالاڭ ئادىياللارنى يېپىنىپ يېتىشقا مەجبۇر بولغان. نەتىجىدە بۇلارنىڭ ئىچىدىكى ئۈچ ئەر، ۋە بىر ئايال توڭلاپ ئۆلگەن. بۇ ۋاقىئەدىن كېيىن خىتاي ھۆكۈمىتى بۇ خەۋەرنىڭ سىرتقا يېيىلىپ كېتىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن. دەرھال باشقا سەپەرداشلارنىمۇ تۇتقۇن قىلىپ. بېيجىڭ شەھىرىدىكى چۆكۈمەن تۈرمىسىگە سولىغان.

توڭلاپ ئۆلگەنلەرنىڭ ئىسىم- فامىلىسى تۆۋەندىكىلەردىن ئىبارەت:

1. ئىمىناخۇن تورغاي، 72 ياش. قاغىلىق ناھىيەسى، جاڭگالەشكى كەنتىدىن.
2. تۇرسۇناخۇن يېپچى. 64 ياش. ئارتۇش ناھىيەسى، سۇنتاغ كەنتى، ۋاقۋاق مەھەللىسىدىن.
3. ئابدۇرېھىماخۇن مەزىن، 68 ياش. كېرىيە ناھىيەسى، قاراچىر كەنتىدىن.
4. قەمەرنىساخان (ئابدۇرېھىمئاخۇننىڭ ئايالى) 65 ياش.

بىشكېك خەۋەرلىرى:

2- ئاينىڭ 17- كۈنى قىرغىزستاننىڭ پايتەختى بىشكېك شەھىرىدە «ئاق ئۆينىڭ» ئالدىدا قۇرد خەلقىنىڭ مىللىي لىدېرى ئابدۇللاھ ئوجالاننىڭ تۈرك ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن قاماققا ئېلىنغانلىقىغا قارشى، قىرغىزستاندا تۇرۇۋاتقان قۇرد جامائەتچىلىكىنىڭ نارازىلىق نامايىشى ئۆتتى. نامايىشقا 200گە يېقىن ئادەم قاتناشتى. نامايىشچىلار «قۇردىستانغا ئەركىنلىك!»، «ئابدۇللاھ ئوجالانغا ئازاتلىق!»، «دۇنيا جامائەتنىڭ بىزنىڭ مەسىلىمىزگە ئارىلىشىشنى تەلەپ قىلىمىز!» دېگەنگە ئوخشاش لوزۇنگ ۋە قۇرد بايراقلىرىنى كۆتۈرۈپ بىر ئاۋاز بىلەن شوئارلارنى توۋلاپ مۇخبىرلارنىڭ دىققىتىنى قوزغىدى.

ئابدۇللاھ ئوجالاننىڭ ئۇستىدىن ئۆتكۈزۈلىدىغان سوتنىڭ ئادالەت ئۆتۈشىگە «قىرغىزستان پرېزىدېنتى ئاسقار ئاقايېۋنىڭ ئارىلىشىشىنى تەلەپ قىلىمىز» دېگەن تەلەپنى قىرغىزستان ھۆكۈمىتىگە سۇنۇش ئارقىلىق ئۆز نارازىلىقىنى ئىپادىلىگەن نامايىشچىلار: «ئەگەر ئوجالاننى تۈركىيە ھۆكۈمىتى ئۆلتۈرىۋەتسە، بىز كەڭ كۆلەمدە نارازىلىقىمىزنى باشلايمىز!» دەپ ئۆزلىرىنىڭ پوزىتسىيەسىنى ئوچۇق بىلدۈردى.

* * *

18- فېۋرال كۈنى بىشكېك شەھىرىدە قىرغىزستان ئىنسان ھوقۇقلىرىنى قوغداش تەشكىلاتىنىڭ رەئىسى تۇرسۇنبەك ئاخۇنوۋ مۇخبىرلارغا پرېس - كونفېرېنسىيە ئۇيۇشتۇرۇپ:

1. ئۆزبەكىستاندىكى ئىنسان ھوقۇقى مەسىلىسى
2. قۇردلار مەسىلىسى
3. ش ئۇ ئار (ئۇيغۇرستان)دىن قازاقىستانغا سىياسىي پاناھ ئىزدەپ چىققان ئۈچ ئۇيغۇر پەرزەندىنى قازاقىستان ھۆكۈمىتىنىڭ قايتا خىتايغا تاپشۇرۇپ بەرگەنلىكى توغرىسىدا كەڭ دائىرىدە ئەخبارات بېرىپ، ئۆز تەشكىلاتى نامىدىن نارازىلىق بىلدۈردى.

Мюнхен:

ВСЕМИРНАЯ УЙГУРСКАЯ СЕТЬ НОВОСТЕЙ

УТРОМ 6 ФЕВРАЛЯ УЙГУРСКАЯ ОБЩЕСТВЕННОСТЬ СТАМБУЛА ВЫШЛА НА ДЕМОНСТРАЦИЮ К ЗДАНИЮ КИТАЙСКОГО КОНСУЛЬСТВА, ГДЕ БЫЛО ЗАЧИТАНО ОБРАЩЕНИЕ.

В тот же день в культурном центре восточно-туркестанского Фонда прошло собрание, посвященное памяти погибшим во время кровавого подавления мирной демонстрации уйгурской молодежи 5 февраля 1997 года. Турецкие правоохранительные лица запретили участникам собрания давать какую-либо информацию об этом событии, ссылаясь на внутренние указания турецких властей, что вызвало у журналистов любопытство.

Об этих событиях широко освещалось в турецких СМИ.

Стамбул, Абликим Баки

О НАРУШЕНИЯХ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА В КИТАЕ

Слушание на Конгрессе США

Вопрос о фактах нарушения прав человека в Китае рассмотрен Конгрессом США 20 января 1999 года в здании "Райнбург". На слушании принял участие представитель Ассоциации уйгуров в Америке Пархат Ясын, а также корреспондент уйгурского вещания радио "Свободная Азия" Арман, который сделал репортаж о заседании. Доклад о нарушениях прав человека в Китае для Комитета по международным связям при Конгрессе США сделал ответственный по делам демократии, прав человека и рабочих Китая, помощник Секретаря Гарольд Ханъю Кох. Среди докладчиков был и Т. Кумар, директор адвокатуры по делам Азии и Тихого океана, представитель организации "Международная амнистия" в США. Господин Т. Кумар вызвал интерес к проблеме тибетцев, монголов и уйгуров у Бенджамина Гильмана, председателя Комитета по международным связям при Конгрессе США, и у многих других американских деятелей. Во время слушания работники Конгресса раздали материалы об уйгурах, приговоренных к смертной казни в г. Кульдже (Абдусалам Абдушукур, Абдусалам Нурулла и др.).

Ассоциация уйгуров в Америке, Совет директоров.

АКЦИЯ ПРОТЕСТА УЙГУРСКОЙ ОРГАНИЗАЦИИ В ГЕРМАНИИ

Уйгурская организация "Восточно-туркестанское объединение в Европе" провела 5 февраля 1999 года в Мюнхене демонстрацию у здания китайского Консульства. Демонстрация была приурочена ко второй годовщине трагического февральского события 97-го года, когда китайские власти кроваво подавили мирную демонстрацию уйгурской молодежи в г.Кульдже. Демонстранты требовали немедленного прекращения всякого рода дискриминации по отношению к уйгурам. "Мы требуем остановить репрессию в Восточном Туркестане!", "Свободу народу Восточного Туркестана!".

Затем демонстранты сожгли китайский флаг, в знак протеста китайскому режиму геноцида. В тот же день были распространены листовки, в которых приводились факты грубого нарушения прав человека в Китае.

Акция протеста уйгуров широко освещена в прессе Германии.

ОЧЕРЕДНОЙ СЪЕЗД УЙГУРСКОЙ ОРГАНИЗАЦИИ В ГЕРМАНИИ

4 февраля в Мюнхене прошел 10-й съезд организации "Восточно-туркестанское объединение в Европе". Эта организация была основана еще в 1990 году с целью информирования европейцев о нынешнем положении уйгуров на их исторической родине.

В съезде приняли участие бывший председатель организации "Восточно-туркестанское объединение в Европе"", председатель UNPO (организации при ООН по не представленным народам и народностям) и руководитель Фонда "Айса Юсуп Алптекин" Аркен Алптекин; основоположник и директор информационного центра "Всемирная уйгурская сеть новостей" Абдужелил Каракаш; доцент университета Анкары исторического факультета Аркен Амат; 120 членов уйгурского объединения и лица из германских организаций.

Съезду был представлен доклад о проделанной работе объединения председателя Аскар Джана, кроме выступлений в свете этого доклада, согласно с повесткой работы обсужден ряд других насущных вопросов.. Затем при переизбрании бюро председателем объединения был вновь избран Аскар Джан, заместителем председателя Абдужелил Каракаш, ответственным секретарем Адил Нурдун и ответственным по финансовым делам Анвар Джан.

АКЦИЯ ПРОТЕСТА УЙГУРОВ В АМЕРИКЕ ПРОТИВ КИТАЙСКОГО НАСИЛИЯ

Ассоциация уйгуров в Америке совместно с "Восточно-туркестанским национальным центром свободы", "Восточно-туркестанским национально-исследовательским центром" и Международной ассоциацией по правам человека "Таклимакан" провела демонстрацию напротив китайского Посольства в Вашингтоне 5 февраля 1999 года. В этот день отмечается вторая годовщина февральских событий в Кульдже, когда в результате подавления мирной демонстрации уйгурской молодежи против режима Китая было убито более 30-ти человек, ранено более 100 и арестовано свыше 2000.

Участие в демонстрации приняли также более 20-ти уйгуров с Восточного побережья Соединенных Штатов и собственно американцы, студенты университетов, турки и представители узбекской организации по правам человека.

Демонстрация началась в 10 часов утра у китайского Посольства в Вашингтоне. Ее участники несли транспаранты: "Китай, выйди из Восточного Туркестана!", "Свободу Восточному Туркестану!", "Китай, остановись убивать уйгуров!". 5 корреспондентов - двое из уйгурского вещания радио "Свободная Азия", двое из китайского вещания радио "Свободная Азия" и один корреспондент радио "Голос Америки" - вели репортажи с места демонстрации. Около 12 часов пополудни демонстранты остановились у Белого Дома. По прямой трансляции о событиях сообщалось по новостям Си-Би-Эс.

Около часа дня демонстранты двинулись к зданию Конгресса США. Акция протеста, продолжающаяся здесь, по прямой трансляции освещалась информационным каналом Си-Эн-Эн. После обеда демонстрация продолжилась у здания Райбурн хауз ведомства Конгресса и к 4 часам дня завершилась.

Ассоциация уйгуров в Америке.

О ЧЕМ СВИДЕТЕЛЬСТВУЮТ АРЕСТЫ ШУ ВАН ЛИ И ВАН ЮЧАЯ?

21 декабря прошлого года суд №1 второй инспекции Пекина приговорил к 13 годам тюремного заключения Шу Ван Ли, к 11 годам заключения решением суда второй инстанции уезда Цзечжиян приговорен Ван Ючай.

Эти приговоры свидетельствуют о приверженности Компартии Китая однопартийной системе, "диктатуре пролетариата" и усилении давления на демократические институты общества. Шу Ван Ли и Ван Ючай - китайские демократы, долгие годы жизни посвятившие борьбе против однопартийной системы и установлению в Китае подлинной демократии. За свои принципы в тюрьму они попадают не впервые. С начала 1998 года власти Китая, в результате развития политических и экономических отношений с зарубежьем, были вынуждены дать некоторую свободу демократии внутри государства. В результате, за период с января по апрель усилилось подавляемое многие годы движение демократических сил за многопартийную систему, выступающих против засилья коммунистической партии Китая. С этим веянием, получившим название "Пекинская весна", многие связывали искренние надежды на возрождение в стране подлинной демократии. В июне Китай посетил Президент США Билл Клинтон. Его выступление открыто транслировалось по национальному телевидению. Это еще более оживило демократов, вселило в их сердца новые надежды. В этих условиях демократы уезда Цзечжиян во главе с Ван Ючаем выступили за создание Демократической партии Китая. В июле этого же года Китай посетила представитель Комитета по правам человека Организации Объединенных Наций ООН госпожа Робинсон. Один за другим были подписаны документы ООН: "Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах" и "Международный пакт о гражданских и политических правах". После этого обнадеженные демократы, более чем в 10 округах создали организационные комитеты по возрождению демократии в Китае и установлению многопартийной системы в стране. Однако на этом терпение китайских властей было исчерпано.

19 декабря на 11 Очередном Всекитайском собрании Цзянь Цземинь открыто заявил: "Мы никогда не примем западную демократию", тем самым решительно отбросив всякую надежду на демократизацию общества.

В результате еще более укрепились позиции Компартии. Был провозглашен лозунг: "Один центр - две системы". Преследовались две основные цели: "Обеспечение экономического подъема и укрепление единства общества во главе с Коммунистической партией, что исключало построение многопартийной системы.

Конечно же, западные страны поддерживают демократию. Однако нынешняя ситуация представляется таким образом, что Китай ассоциируется с Поваром у огромного котла с наваристым бульоном. Для тех, кто закрывает глаза на вопиющее положение по правам человека в Китае, отпускается порция бульона, для тех кто не может смириться с этим, отведать бульон заказано. Из сказанного выше несложно понять, что для укрепления позиций Компартии и сохранения однопартийной системы правления было необходимо упрятать в тюрьму вышеупомянутых демократов - носителей идеи создания Демократической партии Китая. Случись ее осуществление, и властям не удалось бы сохранить бразды правления в руках одной партии. Вывод напрашивается сам: "Ожидать того, что китайские коммунисты допустят создание многопартийной системы не приходится". Следовательно, улучшение положения с правами человека в Китае достаточно проблематично.

Ягма АРТУШ, Япония

Перевод ИЛЬХАМА

مۇسۇلمان بۆلگۈنچى «تېررورىست» ئۈچۈن قەتلى قىلىنغان

رويتېر ئاگېنتلىقى، 10ـ فېۋرال

رەسمىي ئاممىۋى ئەخبارات ئورگانلىرىنىڭ خەۋەر قىلىشىچە، خىتاينىڭ شىنجاڭ ئۆلكىسىدە مۇسۇلمان بۆلگۈنچى ئۆلۈم جازاسىغا ھۆكۈم قىلىنغان.

ئىلى ۋىلايەتلىك خەلق سوت مەھكىمىسىنىڭ رەسمىي خادىمى 27 ـ يانۋار كۈنى روزى قىيىمنى «تېررورلۇق ھەرىكەتكە قاتناشقان» دەپ ئەيىپلەپ ئۆلۈم جازاسىغا ھۆكۈم قىلىنغانلىقىنى رەسمىي خەۋەر قىلدى. ئۇ يەنە 45 ياشلىق روزى قىيىم (ئۇيغۇر) سودا مەركىزىدە ۋە ساقچى ئۇچاستكىسىدا پارتلاشلار ئېلىپ بارغانلىقى نەتىجىسىدە ئۈچ ئادەم ئۆلگەنلىكىنى خەۋەر قىلدى. روزى قىيىم «تېررورچى» گۇرۇپپىسىنىڭ 17 ئەزالىرى ئۈستىدىن ئۈچۈق سوت قىلدى.

ش ئۇ ئا ر ھۆكۈمىتىنىڭ رەئىسى ئابلەت ئابدۇرىشىت ئۆزىنىڭ ژىللىق ھېساۋات دوكلادىدا: «مىللىي بۆلگۈنچىلەر بىلەن كۆرەش قىلىش، دۆلەت بىرلىكىنى، ئىجتىمائىي ۋە سىياسىي تۇراقلىقنى ھېمايە قىلىش ـ بۇ بىزنىڭ مۇقەددەس ۋەزىپىمىز» دەپ ئېيتقان. ئۇ ھۆكۈمەت خىزمەتچىلىرىنى تەشكىللەنگەن جىنايەتچىلىكنى، دىنىي زورلۇقنى قاتتىق نازارەت قىلىشقا چاقىردى. شۇنداقلا ئۇ بۇ ژىل شىنجاڭدا دىنىي ئىشلارنى كۈچلۈك باشقۇرىدىغانلىقىنى ۋە مەخپىي دىنىي ھەرىكەتلەرنى يوقىتىدىغانلىقىنى تەكىتلىگەن. شۇنىڭدىن ئىككى كۈن ئۆتكەندىن كېيىن روزى قىيىم ئۆلۈم جازاسىغا ھۆكۈم قىلىنغان.

شۇنداقلا 28ـ يانۋار، 97 ـ ژىلى فېۋرال ۋەقەسىنىڭ قاتناشچىلىرىدىن بولغان ھېبىبۇللا ئىسمائىل ۋە ئابدۇرېھىم ئەيسالارمۇ ئۆلۈم جازاسىغا ھۆكۈم قىلىنغان.

ئامېرىكىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ خىتاينىڭ زۇلۇمىغا قارشى نارازىلىق ھەرىكىتى

ئامېرىكىدىكى ئۇيغۇرلار ئاسسوتسىئاتسىيەسى «شەرقىي تۈركىستان ئازاتلىق مىللىي مەركىزى»، «شەرقىي تۈركىستان مىللىي تەتقىقات مەركىزى» ۋە ئىنسان ھوقۇقلىرى بويىچە خەلقئارا ئاسسوتسىئاتسىيە «تەكلىماكان» بىلەن بىرلىكتە 1999ـ ژىلى 5ـ فېۋرالدا ۋاشىنگتوندا خىتاي ئەلچىخانىسىنىڭ ئالدىدا نامايىش ئۆتكەزدى. بۇ كۈنى غۇلجىدىكى ئۇيغۇر ياشلىرىنىڭ خىتاي رېژىمىغا قارشى تىنچلىق نامايىشىنىڭ باستۇرۇلۇپ 30 ئادەم ئۆلۈپ، 100گە يېقىن ئادەمنىڭ يارىدار بولغانلىقى ۋە 2000دىن كۆپ ئادەمنىڭ تۈرمىگە ئېلىنغانلىقىنىڭ ئىككى ژىللىقى خاتىرىلەندى.

بۇ نامايىشقا قوشما شتاتلارنىڭ شەرقىي ساھىللىرىدىن 20دىن ئارتۇق ئۇيغۇرلار، ئامېرىكانلىقلار، ئالىي ئوقۇش يۇرتلىرىنىڭ ستۇدېنتلىرى، تۈركلەر ۋە ئۆزبەكلەرنىڭ ئىنسان ھوقۇقلىرى تەشكىلاتىنىڭ ۋەكىللىرى قاتناشتى. نامايىش ئەتىگەن سائەت 10دا ۋاشىنگتوندا خىتاي ئەلچىخانىسىنىڭ ئالدىدا باشلاندى. نامايىش قاتناشچىلىرى: «خىتاي، شەرقىي تۈركىستاندىن چىقىپ كەتسۇن!»، «شەرقىي تۈركىستانغا ئازاتلىق بېرىلسۇن!»، «خىتاي ئۇيغۇرلارنى ئۆلتۈرۈشنى توختاتسۇن!» دېگەن شۇئارلار يېزىلغان پلاكاتلارنى كۆتۈرۈپ چىقىشتى.

نامايىشتا بەش مۇخبىر: ئۇلاردىن ئىككىسى «ئەركىن ئاسىيا» رادىئوسى ئۇيغۇر ئاڭلىتىش بۆلۈمىدىن. يەنە ئىككىسى «ئەركىن ئاسىيا» رادىئوسىنىڭ خىتايچە ئاڭلىتىش بۆلۈمىدىن ۋە بىرى «ئامېرىكا ئاۋازى» رادىئوسىنىڭ مۇخبىرى بولۇپ، ئۇلار نامايىش مەيدانىدىن ئەخبارات تارقىتىشتى. كۈندۈزى سائەت 12گە يېقىن، نامايىشچىلار ئاق ئۆينىڭ ئالدىدا توختىدى. بۇ بېرىۋاتقان ھادىسىلەر توغرىسىدا CBS نىڭ يېڭىلىقلىرىدا نەق مەيدان خەۋەرلىرى بېرىلدى. كۈندۈزى سائەت بىردە نامايىشچىلار ئاق ئۆي كونگرېس بىناسىغا قاراپ ماڭدى. بۇ يەردە داۋاملىشىۋاتقان نارازىلىق ھەرىكىتى توغرىسىدىكى ئەخباراتنى CNN قانىلى ئارقىلىق نەق مەيداندىن ئېلىپ تارقاتتى. چۈشتىن كېيىن نامايىش كونگرېسقا قاراشلىق رايبۇرن خائۇز بىناسىنىڭ ئالدىدا داۋاملاشتى ۋە كەچ سائەت تۆرتتە ئاياقلاشتى.

ئامېرىكىدىكى ئۇيغۇرلار ئاسسوتسىئاتسىيەسى

6ـ فېۋرال 1999ـ ژىل، ۋاشىنگتون

مەزكۇر بەتنى تەييارلىغۇچى: رابىيەم ياقۇپ

Материалы подготовила: Рабиям ЯКУП

ئەۋلاد گۆرۈپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

مىيۇنخېن: دۇنيا ئۇيغۇر ئەخبارات تورى

گېرمانىيەنىڭ مىيۇنخېن شەھىرىدە «يېۋروپا شەرقىي تۈركىستان بىرلىكى»نىڭ قۇرۇلتىيى ئۆتكۈزۈلدى

1990ـ ژىلدىن بېرى ئۇيغۇرىستان داۋاسىنى يېۋروپا جامائىتىگە يەتكۈزۈش ئۈچۈن ھەرىكەت قىلىپ كېلىۋاتقان «يېۋروپا شەرقىي تۈركىستان بىرلىكى»نىڭ 10ـ قۇرۇلتىيى 1999ـ ژىلى 14ـ فېۋرال يەكشەنبە كۈنى ئۆتكۈزۈلدى.

قۇرۇلتايغا «شەرقىي تۈركىستان بىرلىكى»نىڭ پەخرى رەئىسى. UNPO (بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتىدا ۋاكالىتى يوق مىللەتلەر تەشكىلاتى)نىڭ رەئىسى ۋە «ئەيسا يۈسۈپ ئالپتېكىن ۋەخپىسى»نىڭ باشلىقى ئەركىن ئالپتېكىن. «دۇنيا ئۇيغۇر ياشلىرى قۇرۇلتىيى»نىڭ رەئىسى ئۆمەر قانات. ئىجرائىي كومىتېت رەئىسى دولقۇن ئەيسا. «شەرقىي تۈركىستان ئىنفورماتسىيون مەركىزى»نىڭ ئاساسچىسى ۋە دىرېكتورى ئابدۇجېلىل قاراقاش. «ھۆرتۈرك باۋارىيە رايونى» باشلىقى مۇزەپپەر قاپلان. ئەنقارا ئۇنىۋېرسىتېتى تىل ۋە تارىخ فاكۇلتېتىدىن دوتسېنت ئەركىن ئەمەت ۋە كۆپ ساندا چەت ئەللىكلەر بىلەن بىرگە «يېۋروپا شەرقىي تۈركىستان بىرلىكى»نىڭ 120 ئەزاسى قاتناشتى.

قۇرۇلتاي «يېۋروپا شەرقىي تۈركىستان بىرلىكى»نىڭ رەئىسى ئەسقەرجاننىڭ ئېچىلىش نۇتقى بىلەن باشلىنىپ، جەمئىيەتنىڭ بىر ژىللىق پائالىيىتى ۋە ئۇنىڭ مالىيەۋى مەسىلىلىرى توغرىسىدا دوكلاد ئوقۇلۇپ. مۇنازىرە ژۈرگۈزۈلگەندىن كېيىن. تەشكىلىي مەسىلىلەر قارالدى. نەتىجىدە ئەسقەرجان قايتا رەئىسلىككە كۆرسىتىلىپ. 9 كىشىلىك ئىجرائىي ۋە ئىدارە ھەيئىتى سايلاندى. جۈملىدىن. ئابدۇجېلىل قاراقاش مۇئاۋىن رەئىسلىككە، ئادىل نۇردۇن باش كاتىپلىققا، ئەنۋەرجان مالىيە ئىشلىرىغا مەسئۇل بولدى.

شەرقىي تۈركىستان «يېڭى جەنۇبىي ئۇئېلس» جەمئىيىتىنىڭ 2ـ قېتىملىق ئومۇمىي ژىغىنى ئۆتكۈزۈلدى

ئاۋستراليە شەرقىي تۈركىستان جەمئىيىتىنىڭ شۆبىسى «يېڭى جەنۇبىي ئۇئېلس» جەمئىيىتى، 1999ـ ژىلى 21ـ فېۋرال كۈنى ئىككىنچى قېتىملىق ئومۇمىي ژىغىنىنى سىدنېي شەھىرىنىڭ «گاررىسون پوينت» باغچىسىدا ئۆتكەزدى. ژىغىنغا «يېڭى جەنۇبىي ئۇئېلس» شتاتىدا ئىستىقامەت قىلىۋاتقان 50كە يېقىن ئۇيغۇرلار ئامىدىن 20 كىشى قاتناشتى. ژىغىن، جەمئىيەتنىڭ 1997ـ ژىلى 2ـ مارت قۇرۇلغاندىن كېيىنكى ئىككى ژىل جەريانىدا ئېلىپ بارغان پائالىيەتلىرى توغرىسىدىكى دوكلاتنى ئاڭلاپ، تەستىقلىگەندىن كېيىن، جەمئىيەتنىڭ يېڭى ئىجرائىي ھەيئىتىنى سايلاپ چىقتى.

ژىغىنغا قاتناشقان، مەزكۇر شۆبە جەمئىيەتنىڭ پەخرى رەئىسى ھەم ئاۋستراليە شەرقىي تۈركىستان جەمئىيىتىنىڭ رەئىسى ئەخمەت ئىگەمبەردى جەمئىيەتنىڭ ئۆۋەتتىكى ۋەزىپىلىرى توغرىسىدا نۇتۇق سۆزلىدى.

* * *

1999ـ ژىلى 1ـ ئاينىڭ 12ـ كۈنى گۇيجۇ ئۆلكىسىنىڭ ئۆلكە مەركىزى ساقچى ئىدارىسىدا پارتلاش يۈز بېرىپ. 13 ئادەم ئۆلگەن. ئەتىسى دېموكراتىيە تەلەپ قىلغۇچى خىتايلار 10 مىڭ كىشىلىك نامايىش ئۆتكۈزگەن. بۇ سەۋەپلەر تۈپەيلى ئىچكىرى ئۆلكىلەرگە كىرىپ تىجارەت قىلىۋاتقان ئۇيغۇرلارنىڭ ھەممىسىنى قولغا ئالغان.

شىجاجۇڭدا ئۈزۈم ساتىدىغان ئۇيغۇرلارنىڭ ئۈزۈملىرىنى ساقچىلار تارتىۋېلىپ ئورمىگە سولىغان. بۇنىڭ ئىچىدە 24 ئەر. 7 ئايال بار.

1985ـ ژىللىرىدىن باشلاپ خىتايلار بېيجىڭ. شاڭخەي. گۇاڭجۇ ۋە باشقا چوڭ شەھەرلەردىكى مېھمانخانىلاردا ئۇيغۇرلارغا ياتاق بەرمەسلىككە باشلىغان ئىدى. ھازىر ئۇيغۇرلارغا خىتاينىڭ ھېچ يېرىدە ئارام يوق.

يېۋروپا شەرقىي تۈركىستان بىرلىكى خىتايغا قارشى نارازىلىق نامايىش ئېلىپ باردى

بۇ ژىل 2ـ ئاينىڭ 5ـ كۈنى گېرمانىيەنىڭ مىيۇنخېن شەھىرىدىكى «يېۋروپا شەرقىي تۈركىستان بىرلىكى» غۇلجا قانلىق ۋاقەسىگە ئىككى ژىل تولۇش مۇناسىۋىتى بىلەن مىيۇنخېندىكى خىتاي كونسۇلخانىسى ئالدىدا نارازىلىق نامايىشى ئۇيۇشتۇردى. نامايىشچىلار خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ ئۇيغۇر خەلقى ئۈستىدىن ئېلىپ بېرىۋاتقان قىرغىنچىلىق سىياسىتىنى دەرھال توختىتىشنى تەلەپ قىلدى. «شەرقىي تۈركىستاندا قىرغىنچىلىق توختىتىلسۇن!»، «خىتايلار شەرقىي تۈركىستاندىن چىقىپ كەتسۇن!»، «شەرقىي تۈركىستانغا ئازاتلىق، ھۆرلۈك!»، دېگەن شۇئارلارنى توۋلاپ خىتاينىڭ بايرىغىنى كۆيدۈرۈشتى. گېرمانىيە جامائىتىگە، خىتاينىڭ ئۇيغۇرىستاندىكى قىرغىنچىلىق سىياسەتلىرى پاش قىلىنغان تەشۋىق ۋاراقلىرىنى تارقاتتى.

نامايىش توغرىسىدىكى ئەخبارات گېرمانىيەدە چىقىدىغان بىر قانچە گېزىتلەردە بېرىلدى.

ئىستانبۇل
ئابلىكىم باقى

2ـ ئاينىڭ 6ـ كۈنى ئەتىگەندە ئىستانبۇلدىكى خىتاي كونسۇلخانىسى ئالدىدا ئىستانبۇلدا تۇرۇشلۇق ئۇيغۇرلارنىڭ نارازىلىق نامايىشى ئۆتكۈزۈلۈپ، باياناتلار ئوقۇلدى. چۈشتىن كېيىن شەرقىي تۈركىستان ۋەخپىسى مەدەنىيەت ـ تەرەققىيات مەركىزىدە 5ـ فېۋرال غۇلجا قىرغىنلىغىدا قۇربان بولغانلارنى خاتىرىلەش ژىغىنى ئۆتكۈزۈلۈپ، قۇرئان تىلاۋەت قىلىندى. تۈركىيەنىڭ ساقچى دائىرىلىرى ھۆكۈمەتنىڭ مەخپىي ھۆججىتىنى باھانە قىلىپ، ژىغىن قاتناشچىلىرىنىڭ مۇخبىرلارغا *بايانات* بېرىشىنى توسىدى. لېكىن بۇ ھەرىكەت مۇخبىرلارنىڭ دىققىتىنى تېخىمۇ قوزغىدى. تۈركىيەدە چىقىدىغان گېزىت ـ ژۇرناللاردا ئۇيغۇرىستان مەسىلىسىگە مۇناسىۋەتلىك خەۋەر ۋە ماقالىلار كەڭ دائىرىدە بېرىلدى.

خىتايدا ئىنسان ھوقۇقىنىڭ دەپسەندە بولۇۋاتقانلىغى توغرىسىدا ئاق ش پارلامېنتىدا ئىسپاتلار بېرىلدى

خىتايدا ئىنسان ھوقۇقىنىڭ دەپسەندە قىلىنىۋاتقانلىغى ھەققىدە ئاق ش پارلامېنتىدا ئىسپات بېرىش ژىغىنى 1999ـ ژىلى 20ـ يانۋار چۈشتىن ئاۋۋال سائەت 10.30 دا ۋاشىنگتوننىڭ رايبۇرندىكى پارلامېنت بىناسىدا ئۆتكۈزۈلدى. بۇ ژىغىنغا ئامېرىكىدىكى ئۇيغۇرلار ئاسسوتسىئاتسىيەسىنىڭ ئەزاسى پەرھات ياسىن قاتناشتى. «ئەركىن ئاسىيا» رادىئوسى ئۇيغۇر بۆلۈمىنىڭ مۇخبىرى ئارمان قاتنىشىپ رادىئودا ئېلان قىلدى. ژىغىندا خىتايدىكى دېموكراتىيە. ئىنسان ھوقۇقى ۋە ئىشچىلار مەسىلىسىگە مەسئۇل ئاق ش دۆلىتىنىڭ ياردەمچى سېكرېتارى خارولد خونجۇ كوھ جانابلىرى، قوشما شتاتلار پارلامېنتىنىڭ خەلقئارا مۇناسىۋەت ئومۇمىي كومىتېتىغا خىتايدىكى ئىنسان ھوقۇقىنىڭ دەپسەندە قىلىنىش ئەھۋالى توغرىسىدا ئىسپات بەردى. ئىسپات بەرگۈچىلەرنىڭ ئىچىدە ئامېرىكىدىكى «خەلقئارا كەچۈرۈم» تەشكىلاتىنىڭ ئاسىيا ۋە تىنچ ئوكيان ئىشلىرى بويىچە ئادۋوكات مۇدىرى ت. كومار بار. ت.كومار ئەپەندى پارلامېنت خەلقئارا مۇناسىۋەت كومىتېتىنىڭ رەئىسى بېنجامىن گىلمان ئەپەندى ۋە باشقا ئامېرىكىلىق ئەمەلدارلارغا تىبەت ۋە ئىچكى موڭغۇلىيە بىلەن بىرگە ئۇيغۇرلارنى ۋە ئۇيغۇرىستاننىمۇ ئالاھىدە تەكىتلەپ ئۆتتى. ئىسپات ئاڭلاش جەريانىدا، پارلامېنت خادىملىرى غۇلجىدىكى ئۆلۈم جازاسى توغرىسىدىكى ۋاراقچىنى كۆرسەتتى (خ خ ج ئۆلۈم جازاسىغا ھۆكۈم قىلىنغانلار ئابدۇسالام ئابدۇشۈكۈر، ئابدۇسالام ئابدۇراخمان ۋە باشقىلار).

ئامېرىكا ئۇيغۇرلىرى ئىتتىپاقىنىڭ
رەھبەرىيەت كېڭىشى

خاتىرە ژىغىنى ئۆتكۈزۈلدى

1999ـ ژىلى 7ـ فېۋرال كۈنى بىشكېك شەھىرىدە قىرغىزستاندىكى ئۇيغۇرىستان ئازاتلىق تەشكىلاتى (ئۇ ئا ت)نىڭ رەھبەرلىگىدە 1997ـ ژىلى فېۋرال ئېيىدا غۇلجا شەھىرىدە خىتاي مۇستەبىتلىرى تەرىپىدىن قۇربان بولغان ۋەتەنداشلارغا ۋە ئۇيغۇرىستان ئازاتلىق تەشكىلاتىنىڭ ئاساسچىسى مەرھۇم ھاشىر ۋاھىدىنىڭ دۈشمەنلەر سۇيىقەستى نەتىجىسىدە ۋاپات بولغانلىقىغا بىر ژىل تولۇش مۇناسىۋىتىگە بېغىشلانغان خاتىرە ژىغىنى ئۆتكۈزۈلدى. ژىغىنغا 200 يېقىن ئادەم قاتناشتى. ژىغىن باشلىنىشتىن ئاۋۋال شېھىتلەرگە ئاتاپ قۇرئان تىلاۋەت قىلىندى.

ژىغىندا ئۇئات رەئىسى ئەكبەرجان باۋدۇن، «ۋىژدان ئاۋازى» گېزىتىنىڭ ئىقتىساد مۇدىرى ئەلى ئايۇپ، ئۇئات باش كاتىۋى ئىبراھىم ياسىن، ئىنسان ھوقۇقىنى ھىمايە قىلىش بويىچە بىشكېك شەھەرلىك «دېموكراتىيە» تەشكىلاتىنىڭ رەئىسى تۇرسۇن ئىسلام ۋە باشقىلار سۆزگە چىقىپ، خىتاي مۇستەملىكىچىلىرىنىڭ 1997ـ ژىلى غۇلجا ياشلىرىنىڭ تىنچلىق نامايىشىنى قانلىق باستۇرۇپ، مىڭلىغان ئۇيغۇر ياشلىرىنى قاماققا ئالغانلىغىنى ۋە ئۇ ياشلارنىڭ تۈرمىلەردە قاتتىق قىيىن قىستاقلاردا ناھەق تارتىۋاتقانلىغىنى، ياشلارنىڭ ئۆلۈم جازالىرىغا توپ ـ توپى بىلەن ھۆكۈم قىلىنىۋاتقانلىغىنى، خىتاي ھاكىمىيىتىنىڭ ئۇيغۇر خەلقىنى بۈگۈنكى 21ـ ئەسىر دەرۋازىسىدا دۆلەت تېررورلۇقى ئاستىدا تۇتىۋاتقانلىغىنى ئەسكەرتىپ ئۆتتى.

نەتىجىدە غەزەپ ـ نەپرەتكە قايناغان ژىغىن قاتناشچىلىرىنىڭ تەشەببۇسى بىلەن، خىتاينىڭ رەزىل سىياسىتىگە قارشى ئىمزا توپلىنىپ، ئۇنى تېگىشلىك ئورۇنلارغا ئەۋەتىش توغرىسىدا قارار قوبۇل قىلىندى.

ئۆمەر ئىبراكىموۋ

* * *

ئابدۇللا پامىر
1999ـ ژىلى 2ـ فېۋرال

1999ـ ژىلى 1ـ ئاينىڭ 1ـ كۈنى كەچتە كورلا شەھىرىدىن 10 كىلومېتىر ژىراقلىقتىكى، لوپنور ناھىيىسىگە كېتىدىغان يولغا يېقىن يەردىكى ئاتوم بومبىسىنى باشقۇرىدىغان 3824 قىسىمنىڭ يان تەرىپىگە نامەلۇم كىشىلەر تەرىپىدىن ئوت قويۇلغان. 18 ئاۋتوموبىل، ئۆي ۋە مال ـ مۈلۈك كۆيۈپ خىتاي ئەسكەرلىرىدىن 21 كىشى ئۆلگەن، 6 كىشى يارىلانغان. بۇ ۋاقەنىڭ سىرتقا چىقىپ كەتمەسلىكىنى خىتايلار بەك مەخپىي تۇتقان بولسىمۇ. ۋاقەنە بەربىر مەلۇم بولغان.

* * *

ئۈرۈمچى شەھەرلىك دۆلەت مەخپىي ئىدارىسىدىن ئەخمەت ئىمىن، ئەيسا تۇرسۇن قاتارلىق ئىككى كىشىنى ناماز ئۆتىگەن دېگەن سەۋەپ بىلەن خىزمەتتىن ھايدىغان. ئۈچ ئايدىن كېيىن دۆلەت مەخپىيەتلىكىنى ئاشكارىلىغان دېگەن باھانە بىلەن قولغا ئېلىپ، لەنجۇدىكى داچاڭ تۈرمىسىگە ئاپىرىپ سولىغان. ئارىلىقتا ئۈچ ئاي ئۆتكەندىن كېيىن بۇ ئىككى كىشىنىڭ جەسەدىنى «تۈرمىدىن قاچقانلىغى ئۈچۈن ئېتىلدى» دېيىش بىلەن ئائىلىسىگە قايتۇرۇپ بەرگەن.

ساقچىلار بىلەن ئۇيغۇرلارنىڭ توقۇنۇشى نەتىجىسىدە 150 ئادەم قاماققا ئېلىندى

روېتېر ئاگېنتلىغى
17ـ فېۋرال

شائگاڭ ئىنسان ھوقۇقىنى ھىمايە قىلىش گۇرۇپپىسىنىڭ مەلۇماتى بويىچە 12ـ فېۋرال كۈنى ئۈرۈمچى شەھىرىدە 300دىن كۆپ ئۇيغۇر ياشلىرىنىڭ ساقچىلار بىلەن توقۇنۇشى يۈز بەرگەن. ئۇيغۇر ياشلىرىدىن 150 ئادەم قاماققا ئېلىنغان، ئاز دېگەندە 5 ئادەم يارىلانغان. «خىتايدىكى دېموكراتىك ھەرىكەت ۋە ئىنسان ھوقۇقى» ئەخبارات مەركىزىنىڭ خەۋەر قىلىشىچە، 12ـ فېۋرال كۈندىكى قالايمىقانچىلىق، شۇ كۈنى كەچقۇرۇنلۇقى 30غا يېقىن ئۇيغۇر ياشلىرىنىڭ مۇستەقىللىق شۇئارىنى توۋلاپ چىقىشى بىلەن باشلانغان. ساقچىلار يېتىپ كەلگىچە، ئۇلارنىڭ سانى 300دىن ئېشىپ كەتكەن.

ئۈرۈمچى ساقچى مەھكىمىسى «بۇ ـ مەخپىي ئىش» دەپ، بىرەر ئەخبارات بېرىشتىن باش تارتماقتا. گوسپىتال خادىملىرى بولسا بۇ توغرىلىق خەۋىرىمىز يوق دەپ جاۋاپ بەرگەن.

قازاقىستان خىتايغا ئۈچ نەپەر سىياسىي قاچقۇننى تاپشۇردى

قازاقىستان تېلېۋىدېنىيەسى 31ـ كانال 11ـ فېۋرال كۈنى خەۋەر قىلىشىچە قازاقىستان ھۆكۈمىتى، قازاقىستان بىخەتەرلىك كومىتېتى قارمىقىدا ياتقان ئۈچ ئۇيغۇر سىياسىي قاچقۇن (خ خ ج پۇخرالىرى 28 ياشلىق خەمىت مەمەت، قاسىم مەخپىر، ئىلىيار زوردۇن)لارنى خىتاي ھۆكۈمىتىگە ئۆتكۈزۈپ بەردى.

1997ـ ژىلى غۇلجا ياشلىرىنىڭ تىنچلىق نامايىشىنىڭ قانلىق باستۇرۇلىشى بۈگۈنكى كۈنگە قەدەر داۋام قىلىپ، دەھشەتلىك ھالدا «ئوچۇق سوت» بىلەن خەلقنى قورقۇتۇش ئارقىلىق، قاتتىق دىكتاتورا ئاستىدا تۇتۇپ كەلمەكتە. شۇنداقلا خىتاي دائىرىلىرى چېگارىداش خوشنا ئەللەرگىمۇ ئۆزىنىڭ بېسىمىنى كۈچەيتمەكتە.

ئۇيغۇر خەلقىگە قان ـ قېرىنداش بولغان قازاقىستان ھۆكۈمىتى ئىنسانپەرۋەرلىكنى ئۇنتۇپ، ئىقتىساد مەنپەئەتىنى كۆزلەش بىلەن، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ قازاقىستان ھۆكۈمىتىگە سۇنغان تەلەپلىرىنى ئىنكار قىلغان ھالدا، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مۇنەۋۋەر ئوغلانلىرىنى جاھانگىر كوممۇنىست خىتاي ھۆكۈمىتىگە تاپشۇرۇپ بەردى.

مەزكۇر ئۇيغۇر ياشلىرىنى قاماققا ئېلىش توغرىسىدا غۇلجا شەھەرلىك جامائەت خەۋپسىزلىك ئىدارىسى 1998ـ ژىلى 3ـ نويابىرلىق «تۇتۇش بۇيرىقى» ناملىق ئېلان چىقىرىپ، غۇلجا شەھەر ئۆيلىرىنىڭ تاملىرىغا چاپلىغان. ئۇلارنى «مىللىي بۆلگۈنچى ئۇنسۇر» سۈپىتىدە پاش قىلىشنى تەلەپ قىلغان.

خەمىت مەمەت، قاسىم مەخپىر ۋە ئىلىيار زوردۇنلار 1998ـ ژىلى 30ـ ئاۋغۇست كۈنى خىتاي ـ قازاقىستان چېگاراسىدىن، قازاقىستانغا سىياسىي پانا ئىزدەپ ئۆتۈش جەريانىدا قولغا ئېلىنغان. ئاخىرقى كۈنگە قەدەر قازاقىستاننىڭ بۇرۇنقى پايتەختى ئالمۇتىدا مىللىي بىخەتەرلىك كومىتېتىنىڭ قول ئاستىدا تەكشۈرەشتە تۇتۇپ تۇرۇلغان ئىدى.

قازاقىستان رېگىئوناللىق ئۇيغۇر ئىتتىپاقىنىڭ رەئىسى قەھرىمان غوجامبەردى بۇ ۋاقەدىن خەۋەر تاپقان زامان، «خەلقئارا كەچۈرۈم» تەشكىلاتىغا مۇراجىئەت يېزىپ، ئۈچ ياشنى سىياسىي قاچقۇنلار قاتارى، ئۇلارنىڭ ئۆز ھىمايىسىگە ئېلىشنى ئىلتىماس قىلغان. «خەلقئارا كەچۈرۈم» تەشكىلاتى تېزدىن ئەھۋالنى ئۆگىنىپ چىقىپ، خەمىت مەمەت قاتارلىق ئۈچ كىشىنى «سىياسىي قاچقۇنلار» سۈپىتىدە تونۇپ ئۇلارنى خىتاي ھۆكۈمىتىگە قايتۇرۇپ بەرمەسلىكنى، ھەم ئۇلارغا سىياسىي پانا بېرىشنى ئىلتىماس قىلىپ قازاقىستان ھۆكۈمىتىگە مۇراجىئەت يازغان ئىدى. شۇ قاتاردا دۇنيانىڭ ھەر قايسى جايلىرىدا ياشاۋاتقان ئۇيغۇر جامائىتى قازاقىستان ھۆكۈمىتىگە يۇقارقى ئۈچ ياشنى ھىمايە قىلىپ، خىتاي ھۆكۈمىتىگە ئۆتكۈزۈپ بەرمەسلىك توغرىسىدا مۇراجىئەتلەر يازغان.

رابىيەم ياقۇپ

شۇ ۋەنلى ۋە ۋاڭ يۇچەيلەرنىڭ تۈرمىگە كىرىشى نېمىدىن دېرەك بېرىدۇ

ياغما ئارتۇشى

21- دېكابىر بېيجىڭ 1- ئوتتۇرا دەرىجىلىك سوتى شۇ ۋەنلىنى 13 ژىلغا كەسكەنلىكى. جېجياڭ ئۆلكىسىنىڭ خانجۇ شەھەرلىك ئوتتۇرا دەرىجىلىك سوتى ۋاڭ يۇچەينى 11 ژىلغا كەسكەنلىكى ئېلان قىلىندى. بۇ ھۆكۈم ئەمەلىيەتتە خىتاي كومپارتىيەسىنىڭ بۇندىن كېيىن يەنىلا بىر پارتىيە تۈزۈمىدە چىڭ تۇرۇپ. «پرولېتارىئات دىكتاتورىسى»نى داۋاملىق كۈچەيتىپ ۋە ئىنشقا سىلىپ خىتايدىكى بارلىق دېموكراتىك كۈچلەر ۋە ھەرىكەتلەرنى يەنىلا بۇرۇنقىدەك باستۇرۇش پوزىتسىيەسىنى بىلدۈرۈشتىكى بىر ھۆكۈمدۇر.

شۇ ۋەنلى ۋە ۋاڭ يۇچەيلەر خىتايدىكى ئىككى دېموكرات. بۇلار ئۇزۇن ژىللاردىن بېرى خىتايدا كومپارتىيەنىڭ بىر پارتىيەلىك دىكتاتورىسىغا قارشى تۇرۇپ. دېموكراتىيە تۈزۈمىنى خىتايدا يولغا قويۇش يولىدا ئۆزىنى قۇربان قىلغان ھالدا تىز پۈكمەي كۈرەش قىلىپ كەلدى. بۇلارنىڭ خىتاي تۈرمىسىگە كىرىشى تۇنجى قېتىم ئەمەس. 1998- ژىلىنىڭ بېشىدىن باشلاپ، خىتاي ھۆكۈمىتى غەرب ئەللىرى بىلەن بولغان سىياسىي، ئىقتىسادىي ۋە ھەربىي مۇناسىۋەتلىرىنى كۈچەيتىش ئۈچۈن ئىچكى جەھەتتە بۇرۇنقىدەك قاتتىق سىياسىتىنى بوشىتىپ، بىر قىسىم سۆز ۋە ھەرىكەت ئەركىنلىكىنى يولغا قويدى. نەتىجىدە يانۋاردىن ئاپرېلغا قەدەر بولغان بىر مەزگىلدە ئۇزۇندىن بېرى باستۇرۇلۇپ كەلگەن خىتاي ئىچىدىكى بىر قىسىم دېموكراتلار ماقالىلار ئېلان قىلىپ ۋە ژىغىنلار ئۆتكۈزۈپ، خىتايدا كۆپ پارتىيەلىك تۈزۈمنى يولغا قويۇشنى تەشۋىق قىلىپ، خىتاي كومپارتىيەسىنىڭ بىر پارتىيەلىك تۈزۈمىنى قاتتىق تەنقىتلەشنى باشلىغان. بۇ ھالەتنى بەزىلەر «بېيجىڭ باھارى» دەپ ئاتاپ، خىتايدا دېموكراتىيە تەدرىجى يولغا قويۇلىدىغان بولدى دەپ ئۈمىد كۈتكەن.

6- ئايدا ئا ق ش نىڭ پرېزىدېنتى كلىنتون جانابلىرى خىتاينى زىيارەت قىلغاندا ئۇنىڭ سۆزلىگەن نۇتقى خىتاينىڭ تېلېۋىدېنىيەسىدە ئوچۇق بېرىلدى. بۇنداق ئەزەلدىن كۆرۈلمىگەن ئۆزگىرىش خىتاي دېموكراتلىرىنى رىغبەتلەندۈرۈپ، دېموكراتىك ھەرىكەتنى كۈچەيتىشكە شارائىت يارىتىپ بەردى. موشۇ ئەھۋال ئاستىدا جېجياڭدىكى ۋاڭ يۇچەي يېتەكچىلىگىدىكى دېموكراتلار «خىتاي دېموكراتلار پارتىيەسى»نى قۇرۇش ھەرىكىتىنى باشلىدى.

7- ئايدا بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتى ئىنسان ھوقۇقى كومىتېتىنىڭ ۋەكىلى روبىنسون خانىم خىتاينى زىيارەت قىلدى. شۇندىن كېيىن خىتاي ھۆكۈمىتى ئارقا - ئارقىدىن «گراژدانلارنىڭ ئىقتىسادىي، ئىجتىمائىي ۋە مەدەنىيەت ھوقۇقى كېلىشىمى» ۋە «گراژدانلارنىڭ سىياسىي ھوقۇقى كېلىشىمى»نى قوبۇل قىلىپ ئىمزالىدى. موشۇنىڭدىن ئۈمىد كۈتكەن خىتاي دېموكراتلىرى ئون نەچچە ئۆلكىلەردە «خىتاي دېموكراتلار پارتىيەسى»نى قۇرۇش تەييارلىق گۇرۇپپىلىرىنى قۇرۇپ، خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ كۆپ پارتىيەلىك تۈزۈمنى ھەقىقى يولغا قويۇشنى تەلەپ قىلىشتى. لېكىن خىتاي كومپارتىيەسى ئەڭ ئاخىرى بۇ ئىشلارغا چىداپ تۇرالمىدى. 19- دېكابىر بېيجىڭدا ئېچىلغان خىتاي كومپارتىيەسىنىڭ 11- نۆۋەتلىك 3- ئومۇمىي ژىغىنى ئېچىلغانلىقىنىڭ 20 ژىللىغىنى خاتىرىلەش ژىغىنىدا جياڭ زېمىن «بىز مەڭگۈ غەربنىڭ دېموكراتىك تۈزۈمىنى قوبۇل قىلمايمىز» دەپ ئىنتايىن ئېنىق جاكارلىدى. ئۇنىڭ بۇ ھۆكۈمى ئامېرىكىنى مەركەز قىلغان غەرب ئەللىرىنىڭ خىتاينىڭ جياڭ زېمىن رەھبەرلىگىدە تەدرىجى دېموكراتلىشىشقا قاراپ يۈزلىنىشىدىن كۈتكەن ئۈمىدىنى سوقۇپ تاشلىدى.

ئەمەلىيەتتە خىتاينىڭ ئىسلاھاتى ماھىيەتتىن خىتاي كومپارتىيەسىنىڭ بىر پارتىيە دىكتاتورىسىنى كۈچەيتىشنى توپ مەخسەت قىلغان. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ «بىر مەركەز ئىككى ئاساسىي نۇقتا» سىياسىتىنى يولغا قويۇپ كەلدى. دېمەك «ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشنى مەركەز قىلىپ، خىتاي كومپارتىيەسىنىڭ رەھبەرلىگىدە ۋە ئىسلاھاتتا چىڭ تۇرۇش»تۇر. پەقەت ئىقتىساد تەرەپتىن قىلغاندا كومپارتىيەنىڭ بىر پارتىيەلىك تۈزۈمى تېخىمۇ كۈچىيدۇ. خىتاي كومپارتىيەسىنىڭ ئىسلاھات قىلىشى ۋە ئىقتىسادنى تەرەققى قىلدۇرۇشى، ھەرگىزمۇ كۆپ پارتىيە تۈزۈمىنى يولغا قويۇشتىكى «دېموكراتىيە»نى مەقسەت قىلغان ئەمەس.

غەرب ئەللىرى دېموكراتىيەنى ياقلايدۇ، ئەلۋەتتە. ئامما خىتاينىڭ چوڭ بازىرى خۇددى بىر قازان «شورپىلىق» گۆشكە ئوخشاش بولۇپ، ئۇلار ھەممىسى بۇ «شورپا»نى بالدۇراراق بۆلۈشۈپ ئىچىشكە ئالدىرايدۇ. خىتاي كومپارتىيەسى بولسا قولىدىكى «چۆمۈچ»نى چىڭ تۇتۇپ، قايسى دۆلەت كېلىپ ئالدى بىلەن تازىم قىلسا، شۇنىڭغا بىر چۆمۈچ «شورپا» ئۇسۇپ بېرىۋاتىدۇ. «چۆمۈچ ئىگىسى»نىڭ «ئۇيىدە» بولىۋاتقان ناھەقچىلىككە قايسى دۆلەت قارشى گەپ قىلسا، «چۆمۈچ» سۇنغان قولىنى تارتىۋېلىش بىلەن ئۇلارنىڭ ئاغزىنى ژۇمىۋېتىدۇ.

ژۇقۇرىدىكى تەھلىلدىن چۈشىنىش تەس ئەمەسكى، خىتاي كومپارتىيەسىنىڭ بىر پارتىيەلىك دىكتاتورىسىنى توگوتوش ئۈچۈن «خىتاي دېموكراتىك پارتىيە»سىنى قۇرۇشنى مەخسەت قىلغان شۇ ۋەنلى ۋە ۋاڭ يۇچەيلەرنىڭ تۈرمىگە كىرىشى تەبىئىي ئىش. ئەگەر ئۇلارنى خىتاي ھۆكۈمىتى قولغا ئالمىسا خىتاي پارتىيەسىنىڭ «چۆمۈچ» تۇتۇپ تۇرۇشى تەس. بۇنىڭدىن شۇنى بىلىۋېلىش كېرەككى، خىتاي كومپارتىيەسىنىڭ ئۆزلىگىدىن كۆپ پارتىيەلىك تۈزۈمنى يولغا قويۇشىدىن ئۈمىد كۈتۈشكە تېخى ئەتىگەن. ئۇنىڭ ۋېي جىنشېن، ۋاڭ دەنلەر ۋە لىۋ نەنچۈنلەرنى قويۇپ بېرىشىگە قاراپ، خىتايدا ئىنسان ھوقۇقى ياخشىلىنىش تەرىپىگە يۈزلىنىۋاتىدۇ دەپ، خوشال بولۇش تېخىمۇ ئەخمىقانىلىقتۇر.

О НАЦИОНАЛЬНОЙ ГОРДОСТИ И САМОСОЗНАНИИ

Национальная гордость по сути своей есть национальное чувство, любовь к своей нации. Применительно к нам, уйгурам, в настоящее время, когда остро стоит вопрос о судьбах родины и народа, сохранение национальной гордости не просто обязанность. Наша национальная гордость - это не пренебрежение какой-либо другой этнической группой, не проявление шовинизма, не стремление к расколу и разъединению - как это стараются преподнести наши противники. Напротив - это чувство, помогающее народу, вытесненному произволом и насилием за пределы своей Родины и расселенному по всему миру, противостоять процессу ассимиляции и сохранить свою самобытность.

Национальная гордость свойственна прогрессивному человечеству. Известно, что любить свою нацию; свой народ - также естественно, как любить свою семью, ближних. Невозможно, не любя свой народ, распинаться в чувствах к другим народам. Человек, не любящий себя, не способен любить кого-либо. Сохранение интересов своей нации - приоритетное направление политики любого государства. Это истина, сохраняющая актуальность испокон веков. Люди, обладающие национальным чувством, объединяются единой целью и борются за национальную независимость и самоопределение. Противники же, в свою очередь, кровно заинтересованы в использовании любых наших разногласий в целях раскола наших рядов. Им не по душе усиление наших национальных чувств, повышение самосознания, и поэтому они предпринимают все меры против этого.

Потеря национального чувства не восполнима. Нет нужды приводить примеры того, как отрешение от национального чувства приводило к исчезновению народов.

В последнее время много говорится о необходимости объединяться. Что значит объединяться и как это осуществлять на деле? На мой взгляд, в первую очередь нужно быть правдивым, стремиться искренне понять и помочь друг другу, не выискивать недостатки, ставить общественные интересы выше личных, разрешать разногласия путем взаимных уступок и компромиссов, учитывать интересы всех сторон, возвыситься над личными амбициями в интересах дела.

Мудрый человек - выдержан и хладнокровен. Мы обязаны прислушиваться к любой стороне, если в ее позиции есть моменты, отражающие наши интересы. Для нас, уйгуров, лишенных независимости и государственности, обреченных на вымирание на своей исторической родине, - сохранение национальной гордости и самосознания есть величайший долг, во имя будущих поколений!

Ясын ХАДЖИ

Перевод Ильхама

مىللىي غورۇرىمىزنى يوقاتمايلى

مىللىي غورۇر دېگىنىمىز، قىسقىچە ئېيتقاندا، مىللىي ھېسسىيات بولۇپ، ئۆز مىللىتىنى سۆيۈش دېمەكلىكتۇر. بىزگە نىسبەتەن ئېيتقاندا ھازىرقى زامان تەلىۋى، ۋەتەن ۋە مىللەت ئازاتلىقىنىڭ ئېھتىياجى زورۇرىيىتىدىن كېلىپ چىققان ئەڭ ئالىي بۇرچىمىزدۇر. بىزنىڭ مىللىتىمىزنى سۆيۈشىمىز ھەرگىزمۇ دۈشمەنلىرىمىز جار سېلىۋاتقاندەك، مىللىي بۆلگۈنچىلىك قىلىش ياكى باشقا مىللەتلەرنى چەتكە قېقىش، چوڭ مىللەتچىلىك قىلىش بولماستىن، بەلكى مىللىي زۇلۇم زەردابىدىن ئۆز ۋەتىنىگە سىغماستىن پۈتۈن دۇنياغا تېرىقتەك تارىلىپ كەتكەن، ئۆز ۋەتىنىدە ۋە پۈتۈن ئالەمدە ئاسسىمىلياتسىيە بولۇپ كېتىش خەۋپى ئاستىدا تۇرغان بىچارە، مەزلۇم مىللىتىمىزنىڭ مىللەت سۈپىتىدە مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشىنى ساقلاپ قېلىشتىن ئىبارەتتۇر. ھەقىقى بىلىملىك كىشىلەرنىڭ مىللىي ھېسسىياتىنىڭ كۈچلۈك بولىدىغانلىغى شەكسىزدۇر. چۈنكى ئۆز مىللىتىنى سۆيۈش دېگەنلىك، ئۆز ئائىلىسىنى، ئۆز خەلقىنى سۆيۈش دېمەكلىكتۇر. ئۆز مىللىتىنى سۆيمەستىن تۇرۇپ، باشقىلارغا كۆيۈنىدۇ دېگەنلىك ئاخمىقانە - بىمەنىلىك، ئۆزىنى سۆيمىگەن ئادەمدىن باشقىلارغا ياخشىلىق كېلىشى ناتايىندۇر. دۇنيادىكى ھەر قانداق مەملىكەت ئالدى بىلەن ئۆز مىللىتىنىڭ مەنپەئەتىنى كۆزدە تۇتۇپ، قانۇن چىقىرىدۇ ۋە ئىش ژۈرگۈزىدۇ. بۇ ئىنسانىيەت يارالغاندىن تارتىپ كېلىۋاتقان ئەمەلىي ھەقىقەتتۇر. مىللىي غورۇرى بار كىشىلەر ئۆز ئارا ئۆيۈل تاشتەك ئۇيۇشۇپ، ئۆز مىللىتىنىڭ ئەركىنلىكى، ئازاتلىغى، مىللىي تەرەققىياتىنىڭ رىۋاجلىنىشى ئۈچۈن كۈرەش قىلىدۇ. دۈشمەن بولسا بىزنىڭ ئۆز ئارا ئازغىنە ئىدىيەۋى ئوخشىماسلىقلىرىمىز تۈپەيلى پەيدا بولغان ئىتتىپاقسىزلىغىمىزدىن پايدىلىنىپ، بىزنى تېخىمۇ پارچىلاپ تاشلاپ، «ئۆز مېيى بىلەن ئۆز گۆشىنى قورۇش»، «ئۆز قولى بىلەن ئۆزىنى چاپتۇرۇش» سۈيىقەستلىرىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن تىرىشىدۇ. بۇ ئىشتا ئۇلار بىزنىڭ مىللىي غورۇرىمىزنىڭ ئاجىزلىغىدىن پايدىلىنىدۇ.

مىللىي ھېسسىيات كامچىل مىللەتلەرنىڭ ئۆزلىگىدىن تارىخ سەھىپىسىدىن چۈشۈپ، يوقاپ كەتكەنلىگىدەك فاكتلارنى سۆزلەپ ئولتۇرۇشنىڭ ھاجىتى يوق.

ئىتتىپاقلىشىش دېگەن نېمە؟ ئۇنى قانداق ئەمەللەشتۈرگىلى بولىدۇ؟ مېنىڭچە، ئالدى بىلەن ئادىل بولۇش، بىر - بىرىگە مېھرىبان بولۇش، بىر - بىرىنى قوللاپ - قۇۋۋەتلەش، ئەمەلىي ياردەملىشىش، تىرناق ئىچىدىن كىر ئىزدىمەسلىك، كەڭ قورساقلىق بولۇش، شەخسىي مەنپەئەتنى بىرىنچى ئورۇنغا قويۇۋالماسلىق، ھەر قانداق ئىشنى مەسلىھەتلىشىپ ئىشلەش، ئۆز ئارا يول قويۇش، بىر- بىرىگە زىيان يەتكۈزىدىغان ئىش ھەرىكەتلەردىن، بىر- بىرسىنىڭ زىتىغا تېگىدىغان گەپ - سۆزلەرنى قىلىشتىن ساقلىنىش، ئورتاق تىل تېپىشالماي قالغاندا سەۋر قىلىپ تۇرۇش، «كىمكەن ئۇ؟ مەن مۇنداق ئادەم تۇرسام. ئۇنىڭ دانىشمەن بولۇپ كەتكىنىنى قارا؟ مەن بىلمەيدىغان ئادەممىكەن ئۇ؟ بىزگە نەسىھەت قىلغىدەك بولۇپ كېتىپتۇمىش» دېگەنگە ئوخشاش تەكەببۇرلۇق سۆز- ھەرىكەتلەردىن ساقلىنىشىمىز كېرەك. چۈنكى بۇ بىزنىڭ دۈشمەنلىرىمىز پايدىلىنىدىغان يوچۇقتۇر. ئەقىللىق ئادەم - ئېغىربېسىق، كەمتەر بولىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇنىڭ كىم بولىشىدىن قەتئىي نەزەر ئەگەر بىزنىڭ مىللىي مەنپەئەتىمىزگە پايدىلىق سۆز قىلىدىكەن، ئۇنى دىققەت بىلەن ئاڭلىشىمىز لازىمدۇر.

بىزگە ئوخشىغان ئۆز ئەركىنلىگىدىن مەھرۇم قىلىنغان، ھاكىمىيىتى تارتىپ ئېلىنغان، ئۆز ۋەتىنىدە مۇساپىر، نامرات، مۇستەملىكىدىكى، نادان، بىچارە مىللەتنىڭ ئۆزىنى ھىمايە قىلىشى ئۈچۈن مىللىي غورۇرىنى يوقاتماسلىغى كەلگۈسى ئەۋلادلىرىمىزنىڭ تەغدىرى ئېھتىياجىدىن كېلىپ چىققان تارىخىي ۋە قانۇنىي مەسئۇلىيىتىدۇر.

ياسىن ھاجىم

پرېسس - كونفېرېنسىيە زالىدىن

1999- ژىلى 24- فېۋرال كۈنى ئالمۇتا شەھىرىدە قازاقستان ئۇيغۇرلىرىنىڭ رېگىئونالىلىق ئىتتىپاقىنىڭ پرېزىدېنتى قەھرىمان غوجامبەردى خىتاي ھاكىمىيىتىنىڭ ئۇيغۇرستان خەلقىگە قارىتا ئېلىپ بېرىۋاتقان ۋەھشىيانە سىياسىتى نەتىجىسىدە مەھكۇم قىلىنغان ئۇيغۇر ياشلىرىنىڭ ھاياتى خەۋپلىك ئاستىدا قالغان بۈگۈنكى كۈنلۈكتە قازاقستانغا سىياسىي پانالىق ئىزدەپ چىققان ئۈچ ئۇيغۇر پەرزەنتلىرىنى قازاقستان ھۆكۈمىتىنىڭ خىتايغا تاپشۇرۇپ بەرگەنلىكى توغرىسىدا پرېسس - كونفېرېنسىيە ئۆتكەزدى.

پرېسس - كونفېرېنسىيەگە 30غا يېقىن ئاممىۋى ئەخبارات مەھكىمىلىرىنىڭ مۇخبىرلىرى ۋە ئىنسان ھوقۇقى مەسىلىسىگە مۇناسىۋەتلىك تەشكىلاتلارنىڭ ۋەكىللىرى قاتناشتى. قەھرىمان غوجامبەردى ئۇيغۇرستان تەۋەسىدە يۈز بېرىۋاتقان قىيىن ئەھۋال توغرىسىدا سۆزلەپ، قازاقستان ھۆكۈمىتىنىڭ ھېچ قانداق خەلقئارا قائىدىلەرگە توغرا كەلمەيدىغان بۇ ھەرىكىتىنى قاتتىق ئەيىپلىدى ۋە مۇنداق قانۇنسىز ھەرىكەتنىڭ قازاقستاننىڭ خەلقئارا مەيداندا ياخشى تەسىر بەرمەيدىغانلىغىنى تەكىتلىدى.

ئەلى ئايۇپ

ئۇيغۇر گۇرۇپپىسى
www.evlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

Каждый человек имеет право на свободу убеждений и свободное выражение их; это право включает свободу беспрепятственно придерживаться своих убеждений и свободу искать, получать и распространять информацию и идеи любыми средствами и независимо от государственных границ.

(Ст.19 Всеобщей декларации прав человека)

«ۋېژدان ئاۋازى»
جۇمھۇرىيەتلىك ئىجتىمائىي - سىياسىي گېزىت
گېزىتنى تەسىس قىلغۇچى «ۋېژدان ئاۋازى» گېزىتى رېدا كسىيە ھەيئەتلىرى
باش مۇھەررر
مۇزەپپەرخان قۇربان
☎24-33-85
25-53-69
باش مۇھەررنىڭ ئورۇن باسارى
رابىيەم ياقۇپ
مەسئۇل كاتىپ
ئەكبەرجان باۋدۇن
رەسسام
سابىتجان باباجان
ئىختىساسات مۇدىرى
ئەلى ئايۇپ
سپونسور: ئابدۇرېھىمجان ئەزىزوۋ
ئادرېس
چۈي پروسپېكتى،111
بىشكېك 720065
گېزىتىمىز سەھىپىلىرىدە بېسىلغان ماقالىلار ئاۋتورلىرىنىڭ مەۋقەئىسى تەھرىرات مەۋقەئىسى بولۇپ ھېسابلانمايدۇ.
تەھرىراتقا كەلگەن ماقالىلار قايتۇرۇلمايدۇ ۋە ئۇلارغا جاۋاپ بېرىلمەيدۇ.

Республиканская общественно-политическая газета
"Виждан авази"
("Голос совести")

Главный редактор:
Музаппархан КУРБАН
☎24-33-85
25-53-69
Газета зарегистрирована в Министерстве юстиции Кыргызской Республики
Регистрационное свидетельство № 586-3301-000

Зам. главного редактора:
Рабиям Якуп

Ответ. секретарь:
Акбаржан Бавдун

Художник:
Сабитжан Бабаджан

Зам. главного редактора по финансовым делам:
Али Аюп

Спонсор газеты:
Абдурахимжан АЗИЗОВ

Учредитель:
Трудовой коллектив редакции.
Газета выходит 1 раз в месяц.
Набрана в редакции газеты "Виждан авази".
Адрес: г. Бишкек Пр.Чуй,111
Отпечатана в Малом Кантском типографическом предприятии.

Офсетная_____ п.л.
Тираж
Заказ: 87

БӘХТИМИЗ ӨЗ КОЛИМИЗДА

Әсиримизниң 30-жиллири Хитай әмәлдари Шиң Шисәй Үрүмчи шәһирини түрмиләр шәһиригә айландуруп, шәһәрдики бари-йоқи 100 миң аһалиға 30 түрмә салған. Бу түрмиләрдә 12 миң җәсур күрәшчи вәтәнпәрвәрләр хәлиқ йолида қурбан болди. У һөкүмранлиқ қилған 10 жил ичидә йәрлик аһалидин 110 миң адәм һалак болди.

1940-жили Гоминдаңниң "Шинҗаң шөбиси" қурулғандин кейин әксийәтчиләр техиму әвҗигә чиқип, Гоминдаң һөкүмитиниң Үрүмчидики чериклири үчүн хәлиқтин 10 миң атни жиғивелиш тоғрисидики буйруғи вә хәлиққә мәҗбури түрдә заем облигациясини теңиши, хәлиқ чидиминиң чекидин ешип кәткән еди. Хәлиқниң ихтисадий җәһәттики қашшақлиғи, сәясий җәһәттики хорлиғи, һөкүмәтниң зораванлиғи - хәлиққә қозғилиштин башқа чарә қалмиғанлиғини билдүрди. Униң үстигә 1944-жили Гоминдаң армияси Япон урушида мәғлубийәткә учриғанлиғидин Жаң Кәйши грофиниң сәясий мәвқиәси рәсмий аҗизлашқан еди. Шуңлашқа Шинҗаңда Гоминдаң әксийәтчилирини һәрбий җәһәттин йимирип ташлаш мумкинлигигә хәлиқниң көзи йәтти. Шундақ асасларға таянған һалда езилгән хәлиқ қозғилаңға атланди. Қозғилаңға Ғулҗида мәхпий қурулған "Азатлиқ" тәшкилати йетәк-чилик қилди. Инқилап Или вилайитиниң Нилқа наһийәсидин башлинип, у йәрдә ғәлибә қазиниду. 7-ноябирдә Ғулҗа азат болиду. Шу жили 12-ноябирдә Шәрқий Түркистан җумһурийити қурулиду. Шәрқий Түркистан җумһурийити һөкүмити һәр хил қатлам вә һәр хил милләтләрдин тәркип тапиду: Әлихан Төрә (җумһурийәт рәиси), һекимбәк Хоҗа (муавин рәис), Абдуруп Мәхсум (мәсъул катип), Мәһәмәтҗан Мәхсум, Абдукерим Аббасов, Рәһимҗан Сабирһаҗи, Әхмәтҗан Қасими, Әнвәр Мусабаев, Җани Йолдаш, Салҗанбай Бабаҗан, һәбиб Юнич, Абдумутәлли Хәлпәт, Обулхәйри Төрә, Ночийә әпәнди, Москалев П.П.

1945-жили 5-январда җумһурийәт вақитлиқ һөкүмити Декларация қобул қилиду. Бу Декларациядә Шәрқий Түркистан хәлқиниң нөвәттики вәзипилирини елан қилиду: "Гоминдаң әксийәтчи һөкүмитини ағдуруп ташлап, демократик җумһурийәт қуруш; күчлүк, көп милләтлик армия қуруш; банка, телефон, телеграф, почта, орман байлиқлири вә қезилма байлиқларни һөкүмәт илкигә елиш; хәлиқ турмушини яхшилаш мәхситидә санаәт, йезаегилик, чарвичилиқ вә шәхсий содини һәр тәрәплимә тәрәққий әткүзүш; милләтләр тең һоқуқта болуш; диний етиқатқа әркинлик бериш; хәлиқ маарипи билән сақлиқни сақлашни һәр тәрәплимә тәрәққий әткүзүш; Советләр Иттипақи билән достлуқ мунасивәттә болуш"лардин ибарәт.

1945-жили 8-апрель Шәрқий Түркистан җумһурийитиниң Миллий армияси қурулди. Миллий армия кәйникәйнидин ғәлибиләргә еришкили башлиди. Шәрқий Түркистан Миллий армияси 3 йөлиништә һәрбий паалийәт елип барди: Шималий фронт - Тарбағатай вә Алтайни Гоминдаңдин азат қилди; Мәркизий фронт - Манас-қичә болған шәһәр вә йезиларни азат қилип, Үрүмчи босуғисиға йеқинлап қалди; Жәнубий фронт - Куча вә Байларда, җәнуп билән Үрүмчи арисидики алақини үзүш үчүн уруш һәрикәтлирини елип барди, Ташқурғандиму қозғилаң башланди. Үрүмчи, Қәшқәр вә Яркәнт шәһәрлиридә хәлиқ қозғилишқа өтти. Шуниң билән Гоминдаң һакимийити лиңишип қалди.

1945-жили сентябрьдә Жаң Кәйши һөкүмити: "Үч вилайәт һөкүмитини тонуйдиғанлиғини вә Шинҗаңға йәрлик автономия беридиғанлиғини" елан қилишқа мәҗбур болди. Гоминдаң һөкүмити йәнә: "Шәрқий Түркистан җумһурийити һөкүмитидин мәвҗут мәсилиләрни тиничлиқ йоли билән һәл қилиш үчүн келишимгә келишни" тәклип қилди. Совет Иттипақиниң Үрүмчидики консули Евсеевниң васитичилигидә Әхмәтҗан Қасими башчилиғидики Шәрқий Түркистан җумһурийити вәкилләр өмүги билән Жаң Жиҗуң башчилиғидики Гоминдаң вәкилләр өмүги оттурисида сөһбәт башланди.

Гоминдаң һөкүмитини бу сөһбәткә мәҗбур қилған күч - Шәрқий Түркистан җумһурийитиниң һәрбий ғәлибилири, Шәрқий Түркистанниң Хитай тәркивидин чиқип кетиш хәвипи еди.

Шәрқий Түркистан җумһурийити һөкүмитини бу сөһбәткә мәҗбур қилған күч - Шәрқий Түркистанниң ғәрбий вә Шәрқий тәрипидики рус вә хитай коммунистлириниң бирләшмә сүйиқәсти еди.

Мана шу дәқиқидин башлап Шәрқий Түркистан җумһурийитиниң һөкүмити ғәрип вә шәриқтики икки чоң һаким мутләқ күчниң қисиши билән чамдайдиған һалға кәлди. Шәрқий Түркистан җумһурийити һөкүмити сөһбәттә қурчақ һөкүмәткә айлинип қалған еди. Шуңлашқа 1949-жили йүз бәргән чоң вақиәләрниң һәммиси әшу әҗнәбий күчләр тәрипидин алдин ала бәлгүләнгән план бойичә худди сөһнә әсиридәк өтти. 1944-жили қурулған Шәрқий Түркистан Ислам җумһурийити, 1933-жили қурулған Шәрқий Түркистан җумһурийити қатарлиқ қисқа муддәт ичидә дуниядики илғар электрон техникисини егәллиди вә ихтисадий җәһәттин ғәрипниң кона бай дөләтлирини қоғлап йетишти яки йетишиватиду. Хитай дөлитиму зор ихтисадий тәрәққиятларға еришти. Буниңда Уйғурстанниң байлиғи чоң рол ойниди. Лекин бизниң хәлқимиз бу тәрәққияттин һеч нәп алмиди. Өзимизниң тәрәққиятини өзимиз қуруш үчүн Уйғурстан оғланлири заманивий билимләрни егәллиши зөрүр. Һазирқи заман билимлирини егәлләш - заманимизниң тәливи. Жуқури заманивий билимләргә егә болған әвлатлиримиз дуния хәлқиниң диққитини уйғур мәсилисигә җәлип қилалайду. дуния хәлқиниң һәмнәпәслигигә еришәләйду вә дуния хәлқиниң ярдимигә егә болалайду.

Қараңғулуқ, билимсизликтин иттипақсизлиқ келип чиқиду. Вәтәнниң, милләтниң тәғдири үстидә җаһаләт әһли бирликкә келәлмәйду. Пәқәт жуқури дәриҗидә тәрәққи қилған маарипқа егә болғандила бирлик болиду. Йүз бериватқан иттипақсизлиқниң мәнбәси - аз-тола саватқа егә болупла, җәмийәт ишлириға чат керип киривелип, аброй талишип, умумниң ишиға шәхси нуқтидин қараш билән қалаймиқанчилиқ туғдуруп жүргәнләр. Мана бу җаһаләтниң мәһсулати. Тарихимизда биз көп зиянларға учриған. Униң сәвәплиридин бири бизниң қараңғулиғимиз болса, йәнә бири иттипақсизлиғимиз. Буларниң биринчиси иккинчисини яритиду.

Тиришип, барлиғини айимай, билимгә интилгән инсанниң идеяси әркинликкә, мустәқилликкә еришиду. Андин бу мустәқил идея милләтни, вәтәнни мустәқилликкә ериштүриду. Хәлқимизниң чәттин кәлгән басқунчиларға қарши күрәшлириниң тарихи бизгә һоқуқни ғәйри қолларға берип қоймаслиғимизни тәкитләйду. 1997-жили Ғулҗидики яшларниң мустәмликичи һакимийәтниң зулумиға қарши елип барған тинич намайишни тажәвузчи һакимийәт қанлиқ бастурди. Шундин бери өткән икки жил җәриянида кәйни-кәйнидин яшларни топ-топи билән өлүм җазасиға һөкүм қиливатиду.

Дуниядики демократия қанат яйған дөләтләрниң һәммисидила өлүм җазаси әмәлдин қалдурулған, һәтта гунакарларға қаттиқ муамила қилиш чәкләнгән. Хитай һакимийәт органлири 1999-жилниң кириши билән икки нөвәт сот қилип икки түркүм яшлар үстидин һөкүм чиқирип, уларниң бәзилирини өлүмгә һөкүм қилди. Яшлиримизниң төккән иссиқ қанлири бизгә "уйғур хәлқиниң бәхти - уйғур хәлқиниң қолида" екәнлигини үгитиду.

Өмәр ИБРАГИМОВ

В РУСЛЕ ТРАДИЦИОННОЙ ДРУЖБЫ

В Москве Исполком Международного Сообщества Писательских Союзов (сокращенно - МСПС) начал выпускать еще одно свое издание - газету "Литературная Евразия". В первом ее номере опубликовано обстоятельное интервью вице-президента традиционного ("айтматовского") Союза писателей Кыргызстана Маркабая Ааматова, данное им корреспонденту журнала "Вестник МСПС" по нашей республике Николаю Пустынникову, знакомому читателям "Виждан авази" по его публикациям в нашей газете.

Небезынтересно, что в этом интервью не обойдены вниманием и уйгуры. М. Ааматов сообщает в частности: "...укрепляются прежние дружеские связи с писателями Казахстана, Узбекистана, Якутии, осваиваем выпуск в издательствах этих своих друзей наших книг. В свою очередь, у нас в Бишкеке вышли (конечно, не без спонсорской помощи) в переводе на кыргызский язык произведения пяти уйгурских писателей - Дж. Касымова, А. Абдугапарова, К. Айсаева, Н. Камбаровой, Х. Турдиевой. Перечисляю эти имена потому, что мы мало знаем о современном литературном творчестве уйгуров - древнейшего народа, в прошлом подарившего миру замечательных поэтов и мыслителей".

И далее: "Следует сказать о том, что мы контактируем практически со всеми международными творческими организациями, представленными в Кыргызстане, - например, с корпорацией. "Атажурт", обществом "Тугулбай-ата", которые периодически присуждают премии в области литературы, тесно общаемся с общественными деятелями уйгурской диаспоры, а через них и с творческой интеллигенцией Синьцзян-Уйгурского автономного района КНР. Если выше я сказал о переводе нами произведений уйгурских писателей, то добавлю, что произведения и наших писателей переводятся на уйгурский с выходом в свет в Синьцзяне и в Казахстане".

Думается, эти факты замечательны по нынешним временам в ракурсе дружбы народов.

Н. Алексеев.

8-МАРТ ХӘЛИК АРА АЯЛЛАР БАЙРИМИ БИЛӘН БАРЛИҚ ХАНИМ-ҚИЗЛАРНИ ЧИН ҚӘЛБИМИЗДИН ТӘБРИКЛӘП, УЛАРГА ТӘН САҚЛИҚ, БӘХИТ-САДӘТ ТИЛӘЙМИЗ!

ҚӘЛИБ АРЗУСИ

Хайринса ТУРДИЕВА

Висал тәшналиғида чаңқап келимән,
Ялқунлуқ қәлибтә арзулар гүзәл.
Арзусиз яшашни номус билимән,
Арзулар мән үчүн һәммидин әвзәл.

Бу ширин арзулар жүрәктин чиққан,
У виждан егиси, ана нидаси.
Виждандур шу гүзәл арзуни туққан,
Арзусиз яшашниң немә кериги.

Үзимән арзуниң қайнамлирида,
Демигин сән буни мәнисиз хиял.
Үмүтвар қәлбимниң синақлирида,
Көримән арзуниң әксини реал.

Билимән шу гүзәл арзу йолида,
Мәнзилгә йәтмигим жүръәткә бағлиқ.
Ирадәм полаттур, шуңа алдимда,
Не мүшкүл хәтәрниң зәнҗири чағлиқ.

Eh, гүзәл арзулар илкидә һаман,
Тәлпүнүп иқбалға қақимән қанат.
Истиқлал, тилигим арманға - дәрман,
Өтмәктә арзуда үмүтлик һаят.

ВӘТӘННИ ҚОҒДАЙМӘН

Муқәддәс маканим ана вәтиним.
Сән бизгә һөрликтин яратқин дастан.
Сән билән анилар көзидә үмүт,
Мәзлумлар қәлбигә чачсун нур иман.

Сениңдин төрәлгән бизниң уруқлар.
Бағриңда чечәкләп хуш-пурақ чачсун.
Рәһимсиз явларни гумран қилишта.
Бу әлгә, илаһи кән қучақ ашсун.

Байриғи уйғурниң ләпилдәп әлдә.
Җасарәт тәңликкә әлни башлисун.
Әҗдатлар роһлири мәдәт боп һәрдәм.
Әвлатлар илгирләп қәдәм ташлисун.

Тиләймиз Алладин вәтән азатлиғин.
Дүшмәнниң азавин хәлқим тартмисун.
Бәхиткә зар-тәшна гүл дияримда.
Яқ, әнди пәрзәнтләр қан яш төкмисун.

Гүлләп тиничлиқта жимийки аләм.
Яңратсун жүрәктин һәр инсан нахша.
Әсләп у яшлиқни вәтәндә өткән.
Мән вәтән меһригә қанмиған ана!

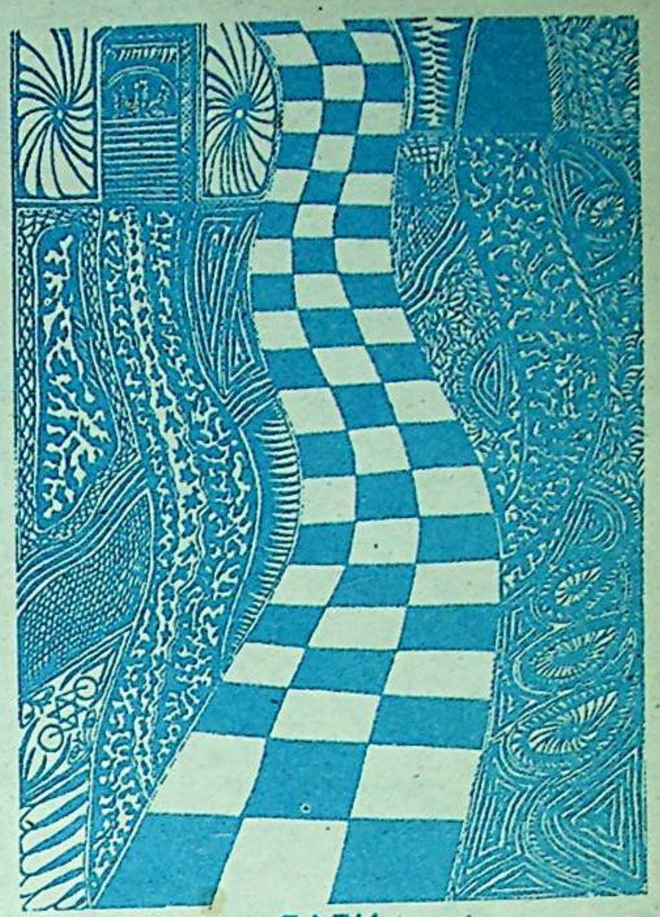

ДАЛИ

Если в сердце печали,
Если в сердце тоска,
Вспомни о солнечной дали,
Которая так близка!
Вспомни ты о долинах,
Вспомни об их цветах:
Может, где-то меж ними
Живет и твоя душа.
Утром, росой питаясь,
Нежным светом зари,
Она, цветов касаясь,
Летит над простором земли,
Радуясь каждой пылинке,
Радуясь капле дождя,
Каждой сухой былинке,
Поет, над землей летя!
И в дали под солнцем синей
Душа обнаружит вдруг,
Что вышла на новый круг,
Не страшный и над пустыней.

* * *

Природа, матушка родная,
Как ты нежна, как ты умна.
И мир прекрасный создавая,
Ты все продумала сполна.

Не зря вода лежит в основе,
Не зря бушует океан.
Когда приходит ураган,
Срывая с туч букеты молний.

А там, вдали, гора немая
Огнем вдруг задышала в ночь,
На землю лаву извергая...
И все живое мчится прочь.

Жизнь - постоянное движенье,
Где смерть - ее лишь продолженье,
Где, равновесие земли
Добро и зло в себя включает...

Всегда так было, с изначала,
И будет так, друзья мои.

Неля ХУСАИНОВА

Саадәт БАБАЖАНОВА

МӘҢГҮНТАЛ

Ямғур өз изида шивирлар тәкрар,
Аләмниң рәңгигә рәң қошуп шунчә.
Тамчилар гүл бәргини жуюп яңтирар,
Яшниған майсиға егилип ғунчә.

Амма ой-һиҗранға шунда болуп яр,
Йәниму егиләр мәҗнунтал кәдди.
Тамчилар йешиға қошуп аққузар,
Бу дәрткә пәләкниң бар кәби һәдди.

Ямғурсиз һәм ғәмкин мәйүс мәҗнунтал,
Ишиқ дәп йәниму суға төкәр яш.
Садақәт болғачқиму ундики иқбал,
Йүз ечип су үзрә сирдишар Қуяш.

Ямғурда мәҗнунтал мәйүс — яш төкәр,
Қуяш йүз ачқанда, кимнидур күтәр.

ВӘТӘН

Көзләрниң гөһири ундин алар нур,
Шу нурдур инсанға һаяттәк зөрүр.
Дилларни яшнитар таң кәби мәғрур,
Қуяштин һәм нурлуқ Вәтәндур,
Вәтән.

Таңдики шәбнәмдәк нәпистур висал,
Аләмдә гөдәктәк барму гүлҗамал.
Пәрзәнтләр бағрида тапиду камал,
Анидәк әң улуқ Вәтәндур,
Вәтән.

Көз ечип аләмни көргәндә инсан,
Меһнәттин бәхит тапар, тапар иқбал-
— шан.
Қиммәттур һәр нәпәс яратқан имкан,
Жандинму һәм әвзәл Вәтәндур,
Вәтән.

Булбуллар чалғанда яңрақ сазини,
Көрсәтсә жилвә қип гүлләр назини.
Намайиш қилса гүлбаһар пәйзини,
Баһардин һәм гөзәл Вәтәндур,
Вәтән.

Қәлбимгә от якса бир саһипҗамал,
Меһирлик бекип у сориса әһвал.
Шундиму бу сөйгү зәррига мисал,
Сөйгүдин һәм қутлуқ Вәтәндур,
Вәтән.

Зәрричә меһирниң алдида Қуяш,
Егилгән асманни бойлап егәр баш.
Шу меһир түпәйли аләм мәңгү яш,
Меһридин һәм улуқ Вәтәндур,
Вәтән

АНА ҺӘҚҚИДӘ МӘДһИЙӘ

Аләмгә нуридин жан бәргән Қуяш,
Аниниң меһригә келәлмәс тәңдаш.
Ана бир аләмдур тәңдашсиз гөзәл,
Ана бир һаяттур һәммидин әвзәл.

Анидур аләмгә шатлиқ тараткан,
Дилидин әлләдәк қошақ яратқан.
Шу әллә күйидин охақ толун Ай,
Униңдин алған һәм жошқунлиған
сай.

Яшлиққа беғубар ана меһри яр,
Хошаллиқ бәхтигә униң қәлби бар.
Анидур һаятниң йүксәк мәнаси,
Анидур һаятниң солмас рәнаси.

Аләмгә нуридин жан бәргән Қуяш,
Бил, ана меһригә келәлмәс тәңдаш

ҚАЛИҒАЧ

Қанатлири қара қалиғач,
Инсан билән жениң яйриғач.
Әркә баһар башлап өйүңгә,
Хушлуғиңни қошуп күйиңгә.
Һәр сәһәрни хошал күтисән,
Инсанға һәмра болуп өтисән.
Вақтиң йетип кәтсәңму учуп,
Достлуғуңни қалимән кучуп.

Хәдичихан МИРРӘХИМОВА

ҚОЛЛИРИ ТАЛМАМДУ?

(Рәссам достумға)

Кечилири ухлимастин,
Рәсим сизисән дайим.
Хиялиңниң кемисидә,
Аләм кезисән дайим.

Әл уйқида, сәнла ойғақ
Мой қәлимиң қолуңда.
Қанчә даван бесип өттүң,
Қанчиси бар йолуңда.

Егиз тағлар бүйүклиги,
Мүҗәссәмдур сүрәттә.
Баһарларниң гөзәллиги
Намаяндур жүрәктә.

Уйқа көрмәй чарчидиңму?
Қәлгин бир дәм арам ал.
Сүритиңгә мәһлия мән,
Бир дәм сөһбәт қуруп қал.

Өзәң сөйгән бағлар кезип,
Тиздим сана гүлдәстә.
Бу дунияға сана охшаш
Тоймай бақтим һәвәстә.

Гөзәлликни күйлигиним,
Бәлки шуниң үчүндур.
Шеирим билән сүритиңдин
Ижадимиз пүтүндур.

БАһАР

Ясинипту йәнә тәбиәт,
Әтрап йешил,
Сүп-сүзүк асман.
Мән жүгрәймән далани бойлап,
Алдираймән идирлар таман.

Асман охшаш беғубар диллар,
Лализарлиқ гөзәл етизлиқ, бағлар,
Күйлиримгә жор болуп гоя,
Хәндан уруп сайрар булбуллар.

Бағдин бакка хуш пурақ тошуп,
Чарчимайду мәйин шамаллар.
Етигидә баһар яшниған,
Бүйүк тағлар үстидә карлар.

Елип һәр дәм баһардин илһам,
Мән шеиримни қилармән давам.
Тәбиәтниң әй, әркә пәсли,
Қудритиңгә шаирән һәйран.

ئەۋلات گۇزىتخانىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتاب، ھۆججەت، گېزىت ۋە ئوقۇلۇرمىلار تامبىرى